

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İSLÂM HUKUK METODOLOJİSİNDE SAHÂBÎ KAVLI

Kamil IŞIK
DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN:
Prof. Dr. Saffet KÖSE

Konya – 2022

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Kamil IŞIK		
	Numarası	118106043002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri / İslâm Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	İslâm Hukuk Metodolojisinde Sahâbî Kavli			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Kamil IŞIK

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Kamil IŞIK		
	Numarası	118106043002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri / İslâm Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Saffet KÖSE		
Tezin Adı	İslâm Hukuk Metodolojisinde Sahâbî Kavli			

Sahâbî kavli, yıllarca Hz. Peygamber'in en yakınında bulunan ve vahiy sürecinin tamamına şahitlik eden sahâbenin fikhî görüşleridir. Sahâbî kavli, fıkıh usûlü ile ilgili ilk yazılan eserlerden itibaren kendisinden söz edilen ve çoğu zaman müstakil başlıklarda ele alınan bir konudur. Farklı mezheplere ait usul kitaplarında konuyla ilgili en önemli tartışma, onun hücciyeti hakkındadır. Bu eserlerde sözünün delil değeri tartışılan sahâbî de, fikhî bilgisiyle ön plana çıkmış olan sahâbîdir.

Bu çalışmada sahâbî kavli konusu, dört mezhep özelinde incelenmiştir. Çalışmamızda, bu mezheplere mensup usulcülerin, onun delil olması hakkındaki görüşleri tespit edilmiştir. Bunun yanında, usulcülerin görüşlerini esas alarak meşhur dört mezhebin kurucu imamlarının konuyla ilgili kanaatleri de belirlenmiştir. Yaptığımız bu çalışma bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde çalışmanın konusu, önemi, amacı, kaynakları, daha önce yapılan çalışmalar ve görüşünün hüccet olması bakımından sahâbe neslinin önemi, üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde, konuyla ilgili kavramlar incelenmiş, meşhur dört mezhep usulcülerinin sahâbî kavline bakışı kronolojik olarak ele alınmıştır. Bununla

birlikte, sahâbî kavli-hadis ilişkisi, sahâbî fetvasının kıyasa takdimi ve onun umumu tahsisi konularına da bu bölümde yer verilmiştir.

İkinci bölümde, sahâbî kavlinin çeşitleri, onu hüccet olarak kabul eden usulcülerle kabul etmeyenlerin dayandıkları deliller incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, fûrûdan sahâbî kavline dayanan bazı fikhî meselelerle ilgili örnekler ele alınmıştır.

Araştırmamız neticesinde ulaştığımız sonuçların yer aldığı “Sonuç” bölümü ile, çalışmamız tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sahâbe, Sahâbî kavli, Fetva, Hüccet, Fakih, Usulcü, Kur’an, Sünnet.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	Kamil IŞIK		
	Student Number	118106043002		
		Basic Islamic Studies/ Islamic Law		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Saffet KÖSE		
Title of the Thesis/Dissertation	Speech of Companion in the Methodology of İslamic Law			

Companion view is the fiqh views of the companions, who were closest to Prophet Muhammad and witnessed the entire process of revelation for many years. The Companion view is a subject that has been mentioned since the first works written on the islamic jurisprudence and is often discussed under separate headings. The most important discussion on the subject in the islamic jurisprudence books of different sects is about its being argument. The companion whose evidential value of view is discussed in these works is also the companion who prominent with his knowledge of fiqh.

In this study, the subject of companion view has been studied in terms of four sects. In our study, the views of the methodologists belonging to these sects about its being argument have been determined.

In addition, the opinions of the founder imams of the four famous sects on the subject were determined based on the opinions of the methodologists. This study consists of an introduction, three chapters and a conclusion.

In the first chapter, the concepts related to the subject are examined, and the view of the four famous sect methodologists to the companion view is discussed chronologically. Besides, the relationship between the Companion view and hadith, the presentation of the Companion's fatwa to the qiyas and specialization of general are also included in this section.

In the second chapter, the types of the companion view, the evidences of those who accept it as argument and those who do not accept it, are examined.

In the third chapter, examples related to some fiqh issues based on the opinion of the companions from the furû are discussed.

Our study has been completed with the “Conclusion” section, which includes the results we reached as a result of our research.

Keywords: Companion, Companion view, Fatwa, Argument, Jurist (faqih), Methodologist, Qur’an, Sunnah.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	İ
ÖZET	İİ
ABSTRACT	İV
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	X
ÖNSÖZ	Xİ
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI.....	1
2. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI.....	2
3. DAHA ÖNCE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	4
4. GÖRÜŞÜNÜN HÜCCET OLMASI BAKIMINDAN SAHÂBE NESLİNİN ÖNEMİ.....	8
BİRİNCİ BÖLÜM	14
USUL ESERLERİNDE SAHÂBÎ KAVLİ	14
1.1. İLGİLİ KAVRAMLAR.....	14
1.1.1. Sahâbenin Tarifi	14
1.1.2. Sahâbî Kavlinin Tarifi	17
1.1.3. Sahâbî Kavlinin Kapsamı	19
1.2. USUL KİTAPLARINDA SAHÂBÎ KAVLİNİN İNCELENDİĞİ YERLER.....	21
1.3. SAHÂBÎ KAVLİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	24
1.4. HANEFÎ USULCÜLERE GÖRE SAHÂBÎ KAVLİ	27
1.4.1. Cessâs (v. 370/981)	27
1.4.2. Debûsî (v. 430/1039).....	30
1.4.3. Saymerî (v. 436/1045).....	34
1.4.4. Pezdevî (v. 482/1089).....	35
1.4.5. Serahsî (v.483/1090)	37
1.4.6. Semerkandî (v. 539/1144)	42
1.4.7. Abdülaziz el-Buhârî (v. 730/1330).....	46
1.4.8. Sadrüşşerîa (v. 747/1346).....	49
1.4.9. Molla Fenârî (v. 834/1431).....	50
1.4.10. İbnü'l-Hümâm (v. 861/1457)	50
1.4.11. Molla Hüsrev (v. 885/1480) ve Hâdimî (v. 1176/1762).....	51
1.4.12. Bihârî (v. 1119/1707).....	52
1.4.13. Muhammed Ebû Zehre'nin Kerhî ve Pezdevî'yi Eleştirmesi.....	53
1.4.14. Değerlendirme	56
1.5. MÂLİKÎ USULCÜLERE GÖRE SAHÂBÎ KAVLİ	58
1.5.1. İbnü'l-Kassâr (v. 397/1007)	58
1.5.2. Bâkılânî (v. 403/1013).....	59
1.5.3. Bâcî (v. 474/1081).....	60
1.5.4. İbnü'l-Hâcib (v. 646/1249).....	60
1.5.5. Karâfî (v. 684/1285).....	61
1.5.6. İbn Cüzey (v. 741/1340).....	61
1.5.7. Tilimsânî (v. 771/1370).....	62
1.5.8. Ruhûnî (v. 773/1372).....	63
1.5.9. Şâtübî (v. 790/1398).....	63
1.5.10. Hulûlû (v. 898/1492).....	66
1.5.11. Cuayt (v. 1389/1970).....	66
1.5.12. Değerlendirme	69
1.6. ŞÂFİÎ USULCÜLERE GÖRE SAHÂBÎ KAVLİ.....	70
1.6.1. Şîrâzî (v. 476/1083).....	70
1.6.2. İbnü's-Sabbâğ (v. 477/1084).....	72

1.6.3. Cüveynî (v. 478/1085).....	73
1.6.4. Sem'ânî (v. 489/1096).....	75
1.6.5. Kiyâ el-Herrâsî (v. 504/1110).....	77
1.6.6. İmam Gazzâlî (v. 505/1111).....	77
1.6.7. İbn Berhân (v. 518/1124).....	83
1.6.8. Fahreddin er-Râzî (v. 606/1209).....	84
1.6.9. Âmidî (v. 631/1233).....	85
1.6.10. Beyzâvî (v. 685/1286).....	86
1.6.11. Tâceddin es-Sübkî (v. 771/1370).....	87
1.6.12. İsnevî (v. 772/1370).....	87
1.6.13. Zerkeşî (v. 794/1392).....	89
1.7. İMAM ŞAFİİ'YE GÖRE SAHÂBÎ KAVLİ.....	93
1.7.1. İmam Şafî'ye Göre Sahâbî Kavli Çeşitleri.....	98
1.7.1.1. Meşhur Olan ve Muhalefet Edilmeyen Sahâbî Kavli.....	98
1.7.1.2. Meşhur Olmayan ve Muhalifi Bilinmeyen Sahâbî Kavli.....	99
1.7.1.3. Kıyas Yapılamayan Konulardaki Sahâbî Kavli.....	100
1.7.1.4. Kıyas Yapılabilen Konulardaki Sahâbî Kavli.....	102
1.7.1.5. Kur'an ve Sünnet'e Muvâfik Olan Sahâbî Kavli.....	103
1.7.1.6. İcmâa Muvâfik Olan Sahâbî Kavli.....	105
1.7.1.7. Kıyasa Muvâfik Olan Sahâbî Kavli.....	105
1.7.1.8. Dört Halifenin veya Onlardan Birinin Kavli.....	106
1.7.2. Şafî'ye Göre Sahâbî Kavlinin Sünnet Olma Durumu.....	107
1.7.3. Değerlendirme.....	108
1.8. HANBELÎ USULCÜLERE GÖRE SAHABÎ KAVLİ.....	111
1.8.1. Ebû Ya'la (v. 458/1066).....	111
1.8.2. Kelvezânî (v. 510/1116).....	116
1.8.3. İbn Akîl (v. 513/1119).....	118
1.8.4. İbn Kudâme (v. 620/1223).....	119
1.8.5. İbn Teymiyye (v. 728/1328).....	120
1.8.6. İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350).....	121
1.8.7. İbn Müflih (v. 763/1362), Merdâvî (v. 885/1480) ve İbnü'n-Neccâr (v. 972/1564).....	124
1.8.8. Değerlendirme.....	126
1.9. SAHÂBÎ KAVLİ-HADİS İLİŞKİSİ.....	127
1.10. SAHÂBÎ KAVLİNİN KİYASA TAKDİMİ.....	132
1.11. SAHÂBÎ KAVLİNİN UMUMU TAHSİSİ.....	138
1.12. GENEL DEĞERLENDİRME.....	143
İKİNCİ BÖLÜM.....	146
SAHÂBÎ KAVLİNİN ÇEŞİTLERİ VE HÜCCİYETİ İLE İLGİLİ DELİLLER.....	146
2.1. SAHÂBÎ KAVLİNİN ÇEŞİTLERİ.....	146
2.1.1. Akılla İdrak Edilip Edilememesi Açısından.....	146
2.1.1.1. Akılla İdrak Edilebilen Konulardaki Sahâbî Kavli.....	146
2.1.1.2. Akılla İdrak Edilemeyen Konulardaki Sahâbî Kavli.....	147
2.1.2. Yaygınlık Kazanıp Kazanmaması Açısından.....	150
2.1.2.1. Sahâbeden Birinin Sahâbe Arasında Yaygınlık Kazanmış Kavli.....	150
2.1.2.2. Sahâbe Arasında Yaygınlık Kazanmayan Sahâbî Kavli.....	151
2.1.3. Şahıslar Açısından.....	152
2.1.3.1. Dört Halifenin İttifak Halindeki Kavli.....	152
2.1.3.2. Hz. Ebübekir ve Hz. Ömer'in İttifak Halindeki Kavli.....	153
2.1.3.3. Dört Halifeden Birinin Muhalefete Uğramış Kavli.....	155
2.1.4. Başka Delillere Muvâfik Olması Bakımından.....	155
2.1.4.1. Kur'an ve Sünnete Muvâfik Olan Sahâbî Kavli.....	155
2.1.4.2. İcmâa Muvâfik Olan Sahâbî Kavli.....	156
2.1.4.3. Kıyasa Muvâfik Olan Sahâbî Kavli.....	156
2.2. SAHÂBÎ KAVLİNİN HÜCCET OLDUĞUNA DAİR DELİLLER.....	156

2.2.1. Sahâbî Kavlinin Hücjet Olduğunu Kabul Eden Usulcülerin Delilleri	156
2.2.1.1. Âyetler	156
2.2.1.2. Hadisler	158
2.2.1.2.1. Sahâbeye Uymayı Emreden Hadisler	158
2.2.1.2.2. Sahâbenin Faziletinden Bahseden Hadisler	160
2.2.1.2.3. Sahâbenin İlmîni Öven Hadisler	162
2.2.1.3. Sahâbe İcmâi	163
2.2.1.4. Akli Deliller	164
2.2.1.4.1. Sahâbî Kavlinin Nas Ve Tevkîf Olma Durumu	164
2.2.1.4.2. Sahâbî Kavlinin Sahâbenin Kendi Re'y ve İctihadına Dayanması	165
2.2.1.4.3. Sahâbenin Daha Bilgili Ve Faziletli Olması	166
2.2.1.4.4. Tâbiinin Sahâbe Eserine Dayanması	167
2.2.2. Sahâbî Kavlini Hücjet Kabul Etmeyen Usulcülerin Delilleri	168
2.2.2.1. Âyetler	168
2.2.2.2. Hadisler	170
2.2.2.3. Akli Deliller	170
2.2.2.3.1. Sahâbenin Masum Olmaması	170
2.2.2.3.2. Diğer Sahâbenin Muhalefet Etmesi	171
2.2.2.3.3. Sahâbenin İnsanları Kendilerini Taklid Etmeye Davet Etmemesi	172
2.2.2.3.4. Sahâbenin Görüşünden Dönmüş Olma İhtimali	173
2.2.3. Kıyasa Muhalif Sahâbî Kavlini Hücjet Kabul Eden Usulcülerin Delilleri	173
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	178
FÜRÛDAN SAHÂBÎ KAVLİNE DAYANAN BAZI ÖRNEKLER	178
3.1. HANEFİLERE GÖRE SAHÂBÎ KAVLİNE DAYANAN BAZI UYGULAMALAR	178
3.1.1. Ağıza ve Buruna Su Vermek	178
3.1.2. Hayızın Süresi	178
3.1.3. Nifasın Âzami Süresi	179
3.1.4. Bayılan Kişinin Namazı	180
3.1.5. Mehrin Asgari Miktarı	180
3.1.6. İktidarsız Erkeye Verilen Süre	181
3.1.7. Ecîr-i Müşterekin Tazmin Sorumluluğu	181
3.1.8. Hibeden Dönme	182
3.1.9. Ganimet Malını Çalan Kimse	182
3.1.10. Ölüm Hastalığına Yakalanan Kişinin Vârisi Lehine Borç İkrarı	182
3.2. MÂLİKİLERE GÖRE SAHÂBÎ KAVLİNE DAYANAN BAZI UYGULAMALAR	183
3.2.1. Kişinin Karısına Dokunması İle Abdestinin Bozulması	183
3.2.2. Fecirden Sonra Vitir Namazı Kılmak	183
3.2.3. Çocukların Mallarının Zekât Durumu	184
3.2.4. İhramlının Devesindeki Keneleri Temizlemesi	184
3.2.5. Kişinin Ziyaret Tavafından Sonra Hanımıyla Beraber Olması	184
3.2.6. Evlenmeden Boşamaya Dair Yemin Etmek	185
3.2.7. Birden Fazla Kadına Zihâr	185
3.2.8. Borç Verilen Malın Tesliminin Başka Bir Yerde Yapılmasının Şart Koşulması	185
3.2.9. Borç Veren Kimsenin Kendisine Daha Fazlasının Ödenmesini Şart Koşması	186
3.2.10. Malın Kusurlarından Berî Olmak Şartıyla Satışı	186
3.2.11. Mudârebe Ortaklığı	187
3.2.12. Hayvanın Hayvan Karşılığı Satışı	188
3.3. ŞÂFİİLERE GÖRE SAHÂBÎ KAVLİNE DAYANAN BAZI UYGULAMALAR	189
3.3.1. Oturarak Uyuyanın Abdest Durumu	189
3.3.2. Secdede Ellerin Konulacağı Yer	189
3.3.3. Farz Namazların Son İki Rekatında Fâtiha'dan Sonra Kur'an Okumanın Hükümü	189
3.3.4. Cuma Günü Bayram Namazı Kılan Kişinin Cuma Namazı	190
3.3.5. Hac Suresindeki Secde Sayısı	190
3.3.6. İhramlının Hanımıyla Beraber Olması	191

3.3.7. İhramlının Eşek Arısını Öldürmesi	191
3.3.8. İhramlının Kene Öldürmesi.....	191
3.3.9. Boşama Lafzına Benzeyen Söz Söyleme	191
3.3.10. Hibenin Kabzedilmesi	192
3.3.11. Valilerin Haksız Tasarrufları.....	192
3.3.12. Diyetin Ağırlaştırılması.....	192
3.3.13. Bir Şahsın Elinin, Birden Çok Kişi Tarafından Kesilmesi	193
3.4. HANBELİLERE GÖRE SAHÂBÎ KAVLİNE DAYANAN BAZI UYGULAMALAR	193
3.4.1. Teravih Namazı Arasında Nâfile Namaz Kılmanın Hükümü.....	193
3.4.2. Kefâret Orucu Tutan Kişinin Durumu.....	194
3.4.3. Talakın Bir Zamana Bağlı Kılınması.....	194
3.4.4. Sevad Arazisinin Satılması.....	195
3.4.5. Kafirlerin Eline Geçen Müslümanlara Ait Mallar	195
3.5. DÖRT MEZHEBE GÖRE SAHÂBÎ KAVLİNE DAYANAN BAZI UYGULAMALAR	195
3.5.1. Tilâvet Secdesinin Hükümü	196
3.5.2. Ziyet Eşyasının Zekatı.....	197
3.5.3. Umre Yapan Kişinin Telbiyeyi Ne Zaman Bırakacağı.....	197
3.5.4. Haccı Bozulan Karı Kocanın Haccı Ayrı Ayrı Kaza Etmeleri	198
3.5.5. İhramlıyken Av Hayvanı Öldürmenin Cezası	199
3.5.6. Halvet Halinde Mehir	200
3.5.7. İddet Bekleyen Kadınla Evlenme	200
3.5.8. Nikâhı Sona Erdiren Kusurlar	201
3.5.9. Mefkûdun Karısının Ayrılmasının Hükümü.....	202
3.5.10. Hayvanı Sakatlama.....	203
3.5.11. Hizmet Ettiği Kişin Malını Çalan Hizmetçiye Had Uygulanmaması	204
3.5.12. Yolculukta Namazların Kısaltılabileceği Mesafe	205
3.5.13. Ölüm Hastalığında Boşanan Kadının Vâris Olması	205
SONUÇ	207
BİBLİYOGRAFYA	211

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.mlf.	: Aynı müellif
b.	: Bin/İbn
bs.yy.	: Baskı yeri yok
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
ed.	: Editör
EÜİFD	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
EÜSBED	: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Hız.	: Hazreti
İLEM	: İlmî Etüdler Derneği
md.	: Madde/Maddesi
nşr.	: Neşreden
v.	: Vefatı/Vefat Tarihi
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
v.dğr.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınevi
Yay. y.	: Yayınevi yok

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm'de sahâbenin bütününe yönelik övgü ifadeleri vardır. Sünnette de sahâbe neslini öven hatta bazılarının tek tek faziletlerinden bahseden bilgiler mevcuttur. Onlar, Kur'ân-ı Kerîm'e ilk muhatap olan, İslâm dinini en iyi kavrayan, nasları ve Hz. Peygamber'in İslâm'ı yaşama modelini başta tâbiîn olmak üzere kendinden sonrakilere orijinal şekliyle aktaran, dine önemli hizmetlerde bulunmuş örnek insanlardır. Uzun süre Resûlullah ile bir arada bulunup dini ondan öğrenmeleri ve onun meseleleri çözerken takip ettiği yönetime de vâkıf olmaları, onların ayırıcı vasıflarını oluşturur.

Sahâbenin bir kısmı, özellikle Hz. Peygamber'in vefatından sonra fikhî bilgileri ile ön plana çıkmış, diğer insanlar da günlük hayatta karşılaştıkları meselelerin hükümlerini bu tür bilgiye sahip olanlara sormaya başlamıştır. Zamanla onların verdikleri fetvalar ve kadı olarak çözüme kavuşturdukları yargı kararları toplumda uygulama alanı bulmuştur. Sahâbe döneminden başlamak üzere bunlar önce hafızalara alınmış, tâbiîn bunları kendinden sonraki nesle aktarmış, hadislerin yazılmaya başlandığı dönemden itibaren de yazılı kaynaklara geçirilmiştir. Birçok fakih, sahâbe görüş ve fetvalarına önem vermiş, kitap, sünnet ve icmâ gibi deliller olmadığında şer'î meselelerin çözümünde onların görüşlerine dayanmıştır.

Telif edilen ilk eserlerden itibaren fıkıh usulü kitaplarında yer alan sahâbî kavli konusu, bu eserlerde özellikle hüccet olup olmaması bakımından ele alınmıştır. Onun hücciyeti meselesi, farklı mezheplere mensup usulcüler arasında tartışma konusu olduğu gibi, aynı mezhebe mensup usulcüler arasında da tartışma konusu olmuştur. Bu sebeple onu hüccet olarak kabul edenlerle etmeyenlerin hangi usulcüler olduğu ve bunların hangi gerekçeye dayanarak sahâbî fetvasını delil olarak kabul edip etmediklerinin tespit edilmesi önem arz etmektedir. Biz bu çalışmamızda konuyu, meşhur dört mezhep denilince ilk akla gelen usul kitaplarına dayanarak inceleyeceğiz.

Yaptığımız bu çalışma bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde çalışmanın konusu, önemi, amacı, kaynakları, daha önce yapılan çalışmalar ve görüşünün hüccet olması bakımından sahâbe neslinin önemi,

üzerinde durulacaktır.

Birinci bölümde, konuyla ilgili kavramlar incelenecek, meşhur dört mezhep usulcülerinin sahâbî kavline bakışı kronolojik olarak ele alınacaktır. Bunun yanında sahâbî kavli-hadis ilişkisi, sahâbî fetvasının kıyasa takdimi ve onun umumu tahsisi konularına da bu bölümde yer verilecektir.

İkinci bölümde, sahâbî kavlinin çeşitleri, onu hüccet olarak kabul usulcülerle etmeyenlerin dayandıkları deliller üzerinde durulacaktır.

Üçüncü bölümde, fûrûdan sahâbî kavline dayanan bazı fikhî meselelerle ilgili örnekler ele alınacaktır.

Araştırmamız neticesinde ulaştığımız sonuçların yer alacağı “Sonuç” bölümü ile, çalışmamız tamamlanacaktır.

Yaptığımız bu çalışmayı okuyarak değerli fikirleri ile yol gösteren ve önemli katkılarda bulunan danışman hocam Prof. Dr. Saffet Köse’ye, tezin son şeklini alması için yapıcı eleştirilerde bulunan jüri üyeleri Prof. Dr. Orhan Çeker, Prof. Dr. Mehmet Akgül, Doç. Dr. Hasan Özer ve Doç. Dr. Mustafa Yayla’ya teşekkür ederim. Tezi okuyarak görüşlerini benimle paylaşan Aksaray Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi öğretim üyeleri Doç. Dr. Mehterhan Furkani ve Dr. Öğr. Üyesi İsa Atcı hocalarıma, ayrıca çalışmayı tamamen veya kısmen gözden geçirerek uyarılarda bulunan diğer hocalarıma ve arkadaşlarıma da teşekkür ederim.

Gayret bizden, tevfiik Allah’tandır.

Kamil IŞIK

Konya-2022

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI

Araştırmamızın konusu, fıkıh usulü ile ilgili ilk eserlerden itibaren kendisine yer verilen, eserin hacmiyle doğru orantılı olarak hücciyeti tartışılan, çeşitlerinden bahsedilip konuyla ilgili örnekler verilen, müellifin konuya bakışına göre hüccet olup olmadığı hususunda hem naklî hem aklî birçok delil getirilen sahâbî kavlidir.

Sahâbî kavli, Hz. Peygamber'in en yakınında bulunan ve vahiy sürecinin tamamına şahitlik eden sahâbenin fikhî meseleler hakkındaki görüşleridir. Onlar, nasları bizzat Hz. Peygamber'den öğrendikleri gibi, onların açıklamasını, yorumunu ve günlük hayata uygulanmasını da ondan öğrenmişler, bir anlamda Hz. Peygamber'in mektebinde yetişmişlerdir.

Sahâbe, Allah Resûlü'nün vefatının ardından bir çok konuda fetva vermiştir. Onların verdiği bu fetvalar, Hz. Peygamber'in hadisleri gibi sahâbe döneminden itibaren tâbiîn tarafından öğrenilip onlarla amel edilmeye başlanmıştır. Tâbiîn dönemi başta olmak üzere, tebeu't-tâbiîn ve müctehid imamlar devrinde fakihler bir çok meselede sahâbe fetvasına dayandıkları gibi usulcüler de, ilk usul kitaplarından itibaren konuyu genellikle müstakil başlıklar altında ele almışlardır. Usul konularının tamamını ele alan fıkıh usulü eserlerinde sahâbî kavli konusuna yer verilip onun delil değeri üzerinde durulmuştur. Bazı fikhî meselelerde delil olmaya uygun olmadığı için hadisle amel edilmeyip sahâbî kavline dayanılması onların hücciyetini önemli hale getirmektedir. Konunun Hz. Peygamber'in sünnetiyle de yakından ilişkili olması önemini daha da artırmaktadır.

Araştırmamızın amacı, sahâbî kavli konusunu dört mezhep özelinde, her mezhebin, temsil kabiliyeti yüksek fıkıh usulü eserlerine dayanarak usulcülerin sahâbî kavlinin hücciyeti hususundaki görüşlerini tespit etmektir. Bunun yanında, usulcülerin görüşlerini esas alarak meşhur dört mezhebin kurucu imamlarının konuyla ilgili kanaatlerini de belirlemektir.

2. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Sahâbî kavli esas itibariyle fıkıh usulü eserlerinin deliller bölümünde ele alınan bir konudur. Biz konuyu dört mezhebe ait ilk usul kitaplarından başlamak üzere kronolojik sırayı takip ederek inceleyeceğiz. Onların bu konudaki görüşlerine ayrıntılı olarak yer verecek, gerekli görülen yerlerde değerlendirmelerde bulunacağız. Böylece konunun aynı mezhebe mensup usulcüler arasındaki tarihî gelişimini görebileceğimiz gibi onların konuya bakış açıları hakkında bilgi sahibi olacak ve varsa verdikleri örnekleri öğrenme imkanını elde edeceğiz. Bunun yanında usulcülere göre sahâbî kavlinin ve çeşitlerinin incelendiği birinci ve ikinci bölümde, sahâbî kavline dayanan fikhî meselelerden çok sayıda örnek vererek incelenen konunun sadece teoride kalmayıp fikhî olaylara yansıdığını ve uygulama imkanı bulduğunu ortaya koymaya çalışacağız. Ayrıca özellikle fıkıh usulü ile ilgili konularda mezheplerin görüşlerini o mezhebe ait usul kitaplarından verecek, gerekli görmedikçe bir mezhebin görüşünün tespitinde o mezhebe ait olmayan kitaplardan istifade etme yoluna gitmeyeceğiz.

Konunun kaynaklarını Hanefî mezhebiyle ilgili olanlardan başlamak üzere şu şekilde zikredebiliriz: Cessâs (v. 370/981), *el-Fusûl-fi'l-usûl*; Debûsî (v. 430/1039), *Takvîmü'l-edille*; Saymerî (v. 436/1045), *Kitâbü Mesâilî'l-hilâf fi usûli'l-fikh*; Pezdevî (v. 482/1089), *el-Usûl*; Serahsî (v. 483/1094), *el-Usûl*; Semerkandî (v. 539/1144), *Mizânü'l-usûl fi netâicu'l-'ukûl*; Abdülaziz el-Buhârî (v. 730/1330), *Keşfü'l-esrâr*; Sadrüşşerîa (v. 747/1346), *et-Tavzih şerhu't-Tenkîh*; Molla Fenârî (v. 834/1431), *Fusûlü'l-bedâi' fi usûli's-şerâi'*; İbnü'l-Hümâm (v. 861/1457), *et-Tahrîr fi 'ilmi'l-usûl*; Molla Hüsrev (v. 885/1480), *Mir'âtü'l-usûl şerhu Mirkâti'l-vusûl*; Emîr Pâdişah, (v. 987/1579), *Teysîrü't-Tahrîr*; Hâdimî (v. 1176/1762), *Mecâmiu'l-hakâik*; Bihârî (v. 1119/1707), *Müslemü's-sübût*; Güzelhisârî (v. 1253/1837), *Menâfi'u'd-dekâik fi şerhi Mecâmi'i'l-hakâik*; Bahrülulüm el-Leknevi (v. 1225/1810), *Fevâtihu'r-rahâmût bi şerhi Müsellemi's-sübût* adlı usul kitaplarının yanında Mergînânî (v. 593/1197)'nin *el-Hidâye*; Kâsânî (v. 587/1191)'nin, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'* ve İbnü'l-Hümâm'ın *Fethü'l-Kadîr* adlı eserleri fûrû-i fıkıh konusunda yararlandığımız kaynaklardandır.

Mâlikî mezhebi eserleri: İbnü'l-Kassâr (v. 397/1007), *Mukaddime fî usûli'l-fikh*; Bâkîllânî (v. 403/1013), *et-Takrîb ve'l-irşâd*; Bâcî (v. 474/1081), *el-Minhâc fî tertîbi'l-hicâc*, *İhkâmü'l-fusûl fî ahkâmi'l-usûl*; İbnü'l-Hâcib (v. 646/1249), *Muhtasaru Münteha's-sûl ve'l-emel fî 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*, *Kitâbü Muhtasari'l- Müntehâ'l-usûli*; Karâfî (v. 684/1285), *Şerhu Tenkihi'l-fusûl*; İbn Cüzey (v. 741/1340), *Takrîbü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl*; Tilimsânî (v.771/1370), *Miftâhu'l-vusûl ilâ binâi'l-fürû' 'ale'l-usûl*; Ruhûnî, (v. 773/1372), *Tuhfetü'l-mes'ûl fî şerhi Muhtasari Müntehâ's-Sûl*; Şâtîbî (v. 790/1388), *el-Muvâfakât fî usûli's-şerîa*; Hulûlû (v. 898/1492), *et-Tavzîh fî şerhi't-Tenkîh*; Muhammed Azîz Cuayt (v. 1389/1970), *Menhecü't-tahkîk ve't-tavzîh li-halli gavâmizi't-Tenkîh* adlı usul kitaplarıyla birlikte Sahnûn (v. 240/850)'un, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* adlı fûrû-i fikh ve Mâlik b. Enes'in (v. 179/795), *el-Muvatta'* adlı hadis kitabı istifade ettiğimiz Mâlikî kaynaklarındandır.

Şâfîî mezhebi eserleri: Şîrâzî (v. 476/1083), *et-Tebîre fî usûli'l-fikh*; Cüveynî (v. 478/1085), *el-Burhân fî usûli'l-fikh*; Sem'ânî (v. 489/1096), *Kavâtü'u'l-edille fî'l-usûl*; Gazzâlî (v. 505/1111), *el-Müstasfâ*; İbn Berhân (v. 518/1124), *el-Vüsûl ile'l-usûl*; Fahreddin er-Râzî (v. 606/1209), *el-Mahsûl fî 'ilmi usûli'l-fikh*; Âmidî (v. 631/1233), *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*; Beyzâvî (v. 685/1286) *Minhâcü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*; Tâceddin Sübkî (v. 771/1370), *Cem'u'l-Cevâmi' fî usûli'l-fikh*, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*; Zerkeşî (v. 794/1392), *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fikh* isimli usul kitapları yanında Şâfîî (v. 204/820)'nin, *er-Risâle ve el-Ümm* adlı eserleri; Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb fî fikhi'l-İmâm eş-Şâfî'si ve Nevevî'nin* (v.676/1277), *Kitâbu'l-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb li's-Şîrâzî'si* yararlandığımız Şâfîî kaynaklarıdır.

Hanbelî mezhebi eserleri: Ebû Ya'lâ (v. 458/1066), *el-'Udde fî usûli'l-fikh*; Kelvezânî (v. 510/1116), *et-Temhîd fî usûli'l-fikh*; İbn Akîl (v. 513/1119), *el-Vâzih fî usûli'l-fikh*; İbn Kudâme (v. 620/1223), *Ravzatü'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir*; İbn Teymiyye (v. 728/1328), *el-Müsvedde fî usûli'l-fikh*; İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350), *İ'lâmu'l-muvakkî'in*; İbn Müflih (v. 763/1362), *Usûlü'l-fikh*; Merdâvî (v. 885/1480), *et- Tahbîr şerhu't-Tahrîr fî usûli'l-fikh*; İbnü'n-Neccâr (v. 972/1564),

Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr adlı usul kitapları yanında İbn Kudâme'nin *el-Muğnî* isimindeki fûrû-i fıkıh kitabı da istifade ettiğimiz Hanbelî kaynaklarıdır.

İsimleri zikredilen bu kaynakların usulle ilgili olanlarından, sahâbî kavlinin usul kitaplarında nasıl ele alınıp incelendiği, delil değeri, çeşitleri, varsa verdikleri örnekler, onun hüccet olduğu görüşünü savunanların bu konuda dayandıkları naklî ve aklî deliller ile sahâbî fetvasının hüccet olmadığı görüşünü benimseyenlerin bu delillere yaptıkları itirazların belirlenmesi hususunda istifade edilecektir. Sahâbî kavline dayanan meselelerden bazılarının tespit edilmesinde ise yukarıda adları geçen fûrû-i fıkıh kitaplarından yararlanılacaktır.

3.DAHA ÖNCE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Yaptığımız araştırmalar sonucu sahâbî kavli konusunda doktora düzeyinde bir çalışmaya rastlamadık. Bu bölümde konuyla ilgili biri yazılan kitaplar, diğeri de yayımlanan makaleler olmak üzere iki tür çalışmaya yer verilecektir.

3.1. Bu Konuda Yazılan Kitaplar

Aşağıda hakkında bilgi verilecek eserlerden sadece birinin yüksek lisans çalışması olduğu belirtilmekte, diğerlerinin ise akademik bir araştırma olup olmadığı ifade edilmemektedir.

3.1.1.İcmâlü'l-isâbe fî akvâli's-sahâbe

Halil b. Keykeldî Salâhuddîn el-Alâî eş-Şâfiî (v. 761/1359) tarafından yazılan bu eser, Kuveyt'te 1407/1987 yılında yayımlanmıştır. Adı geçen eserde müellif sahâbî kavli çeşitlerinden bir kısmını, onun hücciyetini kabul edenlerin ve etmeyenlerin delillerini, sahâbî kavlinin hadisi tahsis ve takyid etmesini, sahâbenin hadisi muhtemel manalarından birine ve zâhirinin hilâfına hamletmesi ile sahâbenin hadise muhalefet etmesi konularını ele almıştır. Alâî, Şâfiî mezhebine mensup olduğu için konuları genelde adı geçen mezhebin eserleri çerçevesinde ele almıştır.

3.1.2. Kavlü's-sahâbî 'inde'l-usûliyyîn

Ali Cum'a'nın yazdığı bu kitap Kahire'de basılmış fakat baskı tarihi belirtilmemiştir. Müellif, usul konularını ele alırken Şâfiî ve Hanefî mezheplerini esas almıştır. Bu konularda Hanbelî usulcülerin görüşlerine yeterli düzeyde yer vermezken Mâlikî usulcülerin görüşlerinden ise hiç bahsetmemiştir. Yukarıdaki eserden farklı olarak yazar, furû-i fikihtan dört mezhebin sahâbî kavline dayandığı bazı örnekler vermiştir.

3.1.3. *Kavlü's-sahâbî ve eseruhü fi'l-fikhi'l-İslâmî*

Şa'bân Muhammed İsmail'in yazdığı bu kitap 1408/1988 yılında Medine'de yayımlanmıştır. Eser büyük ölçüde yukarıda zikredilen iki eserle aynı muhtevaya sahiptir. Bu çalışmada yazar, dört mezhebin sahâbi kavline bakışını, onların temel kaynak kabul edilen usul eserlerine dayanarak ayrı ayrı ele almamış, konuyu genel hatlarıyla incelemiştir. Bu hususta Mâlikîler'in görüşlerinde ise hiç yer vermemiştir.

3.1.4. *es-Sahâbî ve mevki'ü'l-ulemâ mine'l-ihcâc bi kavlih*

Abdurrahman b. Abdullah ed-Dervîş tarafından telif edilen bu eser 1413/1992'de Riyad'da neşredilmiştir. Yazar diğer eserlerden farklı olarak bu çalışmada kitabın hacmine göre sükûtî icmâ konusuna genişçe yer ayırmış onu icmâ kabul edenlerle icmâ olarak benimsemeyip hüccet olduğunu söyleyenlerin görüşlerine gerekçeleriyle birlikte yer vermiştir. Sahâbî kavli hususunda ise konuyu Mâlikî mezhebi hariç diğer üç mezhebe mensup birkaç usul eseri çerçevesinde onun hücciyetini benimseyen ve benimsemeyenlerin kimler olduklarını detaylı olarak zikretmeden genel hatlarıyla ele almıştır. Bunun yanında her iki tarafın dayandıkları bazı delilleri de zikretmiştir.

3.1.5. *Kavlü's-sahâbî ve hücciyetü'l-amel bih*

Enes Muhammed Rızâ el-Kahveci'nin kaleme aldığı bu kitap Dımaşk'ta 1433/2012 yılında yayımlanmıştır. Adı geçen kitap bu konuda yapılan en kapsamlı çalışmadır. Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan çalışmayı müellifin basılmadan önce genişlettiği anlaşılmaktadır. Bu kitabında Hanefîler'in sahâbî kavli ile ilgili görüşlerini Serahsî, Abdülaziz el-Buhârî, Sadrüşşerîa ve Bahrülulüm el-Leknevî gibi sınırlı sayıda

Hanefî usulcünün beyanları doğrultusunda detaya girmeden inceleyen yazar, Mâlikîler'in konuya bakışlarını ise İbn Hâcib, Karâfî, Şâtıbî gibi birkaç Mâlikî usulcünün açıklamaları çerçevesinde ele almış, mezhebin diğer usulcülerinin değerlendirmelerine yer vermemiştir.

Sahâbî sözü konusunda Şafîî'lerin değerlendirmeleri hususunda adı geçen mezhebe mensup çok sayıda usulcünün görüşüne kısaca yer vermiş, hangisinin hangi tür sahâbî kavlini hüccet kabul ettiğini ise ayrıntılı olarak açıklamamıştır. İmam Şâfîî'nin er-Risâle ve el-Ümm'de sahâbî kavlinin hücciyeti hakkında yaptığı açıklamaları topluca vermediği, kendisi değerlendirme yapmadığı, el-Ümm'den onun usulle ilgili açıklamaları ile sahâbî fetvasını hüccet olarak benimsediğine delâlet eden yeterli örnek nakletmediği ve bu konuda sahâbî fetvasının hücciyetini kabul etmeyenlerin görüşleri üzerinde yoğunlaştığı için onların çoğunluğunun Şâfîî'nin cedîd döneminde onu hüccet kabul etmediğini beyan etmiş ve kendisi de zımnen bu görüşe katılmıştır. Hanbelîler'in sahâbî kavliyle ilgili görüşlerini sadece İbn Kayyim el-Cevziyye, İbn Kudâme ve İbn Bedrân gibi sınırlı birkaç usulcünün görüşlerine dayanarak açıklamış diğer Hanbelî usulcülerin görüşlerine yer vermemiştir.

Bu kitapta yazar, Mu'tezile, Hâriciyye, İsnâaşeriyye, İbâziyye gibi mezheplerin sahâbî kavli hakkındaki görüşlerini fıkıh usulü çerçevesinde ele almıştır. Ayrıca o eserinde, sahâbî kavliyle doğrudan ilişkisi olmayan sahâbenin Kur'an tefsiri, sahâbenin hadis ezberlemeye verdiği önem, hadisi kabul yöntemi gibi konuların yanında fetva veren bazı sahâbîlerin hayatları ve verdikleri fetvalardan bazı örneklerle de yer vermiştir.

3.2. Bu Konuda Yayımlanan Makaleler

3.2.1. Sahâbî Sözü'nün Hukuki Değeri

Yunus Apaydın tarafından kaleme alınan bu makale Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisinin 4. sayısında 1990 yılında Kayseri'de yayımlanmıştır.

3.2.2. Sahâbî Sözü-Kıyas İlişkisi ve Mezhep İmamlarının Uygulamalarından Örnekler

Yunus Apaydın tarafından yazılan bu makale Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisinin 5. sayısında 1994 yılında Kayseri’de yayımlanmıştır.

3.2.3. *Fıkıh Usulünde Sahâbe Fetvasının Kaynaklık Değeri ile İlgili Yaklaşımlar ve Bunların Tahlili*

Necmettin Kızılkaya tarafından yazılıp İstanbul’da, İlmi Etüdler Derneği yıllığının 4. sayısında 2009 yılında yayımlanmıştır.

3.2.4. *İmam Ebû Hanîfe’nin Sahâbî Kavli ile İlgili Görüş ve Uygulamaları*

Musa Günay’ın telif ettiği makale Şanlıurfa’da, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisinin 29. sayısında 2013 yılında neşredilmiştir.

3.2.5. *Sahâbenin Fıkhî Mezheplere Kaynaklığı*

Ahmet Yaman’ın kaleme aldığı bu makale 2014 yılında Konya’da Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisinin 38. sayısında yayımlanmıştır.

3.2.6. *İmam Şafî’nin Sahâbe Kavline Bakışı*

Taha Nas tarafından yazılan makale 2014 yılında Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi dergisinin, 1. sayısında Mardin’de yayımlanmıştır.

3.2.7. *İmâm Mâlik’in Metodolojisinde Sahabî Kavlinin Delil Değeri*

Recep Özmir’in yazdığı makale 2016 yılında Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar dergisinin 22. sayısında Konya’da neşredilmiştir.

3.2.8. *Hanefî Mezhebinde Sahâbe Kavlinin Hüccet Değeri*

Recep Çetintaş’ın yazdığı bu makale 2017 yılında Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisinin, 32. sayısında Çorum’da neşredilmiştir.

3.2.9. *Şâfî Mezhebinde Sahâbî Kavlinin Hüccet Değeri ve Fıkhî Konulara Yansıması*

Mehmet Selim Aslan tarafından yazılan makale İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe III:-Sahâbe ve Dirâyet İlimleri-Tebliğ ve Müzâkereler adlı kitapta 2018’de İstanbul’da yayımlanmıştır.

3.2.10. *Ebu'l-Hüseyn el-Kudûrî'nin et-Tecrîd Adlı Eseri Çerçevesinde Hanefî Mezhebinde Delil Olarak Sahâbî Kavli*

Ahmet Çetinkaya'nın yaptığı bu çalışma 2019 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisinin 10. sayısında Eskişehir'de neşredilmiştir.

3.2.11. *Sahâbî Kavlinin Hücciyeti*

Abdullah Ünalın yazdığı makale, Bitlis İslâmiyat dergisinin 2. sayısında Bitlis'te 2019 yılında yayımlanmıştır.

4. GÖRÜŞÜNÜN HÜCCET OLMASI BAKIMINDAN SAHÂBE NESLİNİN ÖNEMİ

Bu başlık altında, sahâbi kavline kaynaklık eden sahâbenin, Hz. Peygamber ve sonraki dönemlerde oynadığı rol ve görüşünün niçin delil kabul edildiği hususu üzerinde durulacaktır. Burada zikredilen sahâbeden maksat, fikhî bilgisiyle meşhur olan sahâbedir. Tez boyunca sahâbî kavramıyla kastedilecek olan da ictihad ehliyetine sahip olan sahâbedir.

İslâm dininin meydana getirdiği hayat tarzının temel ilkesi, Hz. Peygamber'e tâbi olmaktır. Allah Resûlüne gerekli şekilde uyabilmek için, bu hayat tarzının diğer insanlara öğretilmesi, onların da bunu kabul etmelerinin sağlanması gerekmektedir. Bu da rivayet veya nakil yoluyla gerçekleşmektedir. Nakil ve rivayet ise asıl itibariyle sahâbenin şahit olduklarını uygulamalarıyla onların hayatlarına tesir etmektedir. Sahâbenin yaşadıkları şeylerin aslı, yani dayandığı örnek ise, o fiili yaşayarak onlara gösteren, yani müslümanların başlangıçta dini hükümleri kendisinden bizzat görerek öğrendikleri tartışmasız bir şekilde Hz. Peygamber'dir. Fiil olarak nakledilenler arasında, herkesi bağlayan yegane uygulama Hz. Peygamber'in uygulamalarıdır. Bu bize İslâm toplumunun kurucu ilkesinin, sünnete ittibâ etme olduğu ifadesinin neye karşılık geldiğini de söylemektedir. Bir başka ifade ile hiçbir kimse, Allah Resûlü hayattayken

yahut onun vefatından sonraki dönemlerde, müslüman olduğunu söyleyip Hz. Peygamber'in fillerine uymadığını, onun fillerinin kendisini ilgilendirmediğini iddia edemez.¹

Hz. Peygamber vahiy ile müşerref olduktan sonra, fetva, yargı, iktisadî, askerî, siyasî konular gibi müslümanları ilgilendiren bütün meselelerde kendisine başvuru tek merci olmuştur. O, kendisine arz edilen meseleleri, Kur'ân'ın rehberliğinde ve sahâbenin gözü önünde çözüme kavuşturmuştur.² Resûlullah ne yapıyorsa sahâbe yanında hazır bulunurdu. Her sahâbî, imkanı nisbetinde, onun yaptığı ibadetlere, verdiği fetvalara, hükme bağladığı dâvalara şahit olmuş, onları öğrenip kavramış, onlardan her biri hakkında belli seviyede fikir edinmiştir.³

Sahâbe, günlük hayatta îfâ edilen dinî vecîbelerin tamamının, Allah Resûlü tarafından uygulanmasına tanıklık etmiştir. Hz. Peygamber, abdest alırdı, sahâbe onun abdest aldığını görür, bu rükündür, şu müstehaptır gibi hüküm ifade eden bir tabir kullanmadan ondan gördükleri gibi amel ederdi. Allah Resûlü namaz kılar, onlar onun namaz kılış şeklini görürler, kendileri de aynen onun gibi namazlarını edâ ederlerdi. O, hacc görevini îfâ eder, ashap onun haccı nasıl eda ettiğini görür ve aynen onun yaptığı gibi hacc görevini yerine getirirdi. Hz. Peygamber'in takip ettiği yöntem genelde bu şekilde oluyordu. O örneğin abdestin farzı dörttür veya altıdır gibi bir açıklama yapmamıştı. Allah Resûlü, sahâbenin abdest organlarını ard arda yıkamayacağını düşünerek, şu şekilde olursa sahih, bu şekilde olursa fâsid olur gibi bazı istisnalar dışında bir beyanda bulunmamıştı.⁴

Bu açıklamalara göre, Hz. Peygamber aralarında iken sahâbenin en önemli görevi onu adım adım takip ederek onun yaptığı fiilleri aynen onun îfâ ettiği gibi yerine getirmektir.

¹ Görgün, Tahsin, *İlâhi Sözü'nün Gücü*, s. 144.

² Hatîb, Muhammed Accâc, *Sünnetin Tesbiti*, s. 87.

³ Dihlevî, *Hüccetü'llâhi 'l-bâliğa*, I, 426.

⁴ Dihlevî, *Hüccetü'llâhi 'l-bâliğa*, I, 424.

Az önce açıklandığı gibi, Hz. Peygamber döneminde sahâbenin bilgisi doğrudan Allah Resûlü'nü müşahedeye dayandığı için, onlar bunun dışında herhangi bir bilgiye ihtiyaç duymuyorlardı. Ashap, Hz. Peygamber'den öğrendiklerine dayanarak hayatlarını devam ettirirken, aynı zamanda ona ittibâ etmekteydiler. Buna ittibâ etmek ise, görerek öğrendikleri bilgiyi günlük hayatlarında bizzat uygulamaları anlamına gelir. Sonuç olarak bu dönemde bilgi, esasen yazılı değil, hemen hemen tamamıyla uygulanarak nakledilen bir özelliğe sahipti.⁵

Hz. Peygamber hayatta iken her şey ona bağlı olarak cereyan etmekteydi. Bu devirde yaşayan müslümanlar, aralarındaki ilişkileri nasıl düzenleyeceklerini, hangi fiili ne şekilde yapacaklarını doğrudan ondan öğrenme imkanlarına sahiptiler. Bu zaman zarfında bir yandan vahyin tebliği devam ederken, aynı zamanda bir toplum da teşekkül etmektedir. Toplumun meydana gelmesi demek, insanların şahsî işlerinde olduğu kadar, diğerleriyle ilişkilerinde de Hz. Peygamber'i örnek almaları, onun söz ve uygulamalarının herkesi bağlayıcı bir kaynak olması demektir. Yaşanan bu süreç bize, Hz. Peygamber'in fiillerinin, daha o hayattayken müslümanların davranışlarının standardını oluşturduğunu daha sonra da onların, yaygınlık kazanarak bir sünnet haline geldiğini göstermektedir.⁶

Hz. Peygamber'in vefatının ardından sahâbe, fethedilen farklı bölgelere dağıldı. Onların herbiri, gittikleri yerde hem dinî hem de fikrî hayatı yönlendiren ve kendilerine tâbi olunan önderler oldu. Buldukları yerlerde birçok yeni mesele ortaya çıktı. İnsanlar bu meseleler hakkında onlardan fetva istediler. Sahâbe, bazen Hz. Peygamber'den öğrendiklerine dayanarak, bazen de Kur'an ve Sünnet'ten anladıklarına göre sorulan meselelerle ilgili görüşlerini açıkladılar. Şayet adı geçen kaynaklarda cevap bulamadılarsa, kendi re'yelerine dayanarak ictihad ettiler. Onlar bunu, ellerinden geldiğince, Hz. Peygamber'in hüküm verirken uyguladığı yöntemi dikkate alarak ve onun maksadına uygun olarak yapmaya çalıştılar.⁷

⁵ Görgün, Tahsin, *İlâhi Sözü'nün Gücü*, s. 170-171.

⁶ Görgün, Tahsin, *İlâhi Sözü'nün Gücü*, s. 167-168.

⁷ Dihlevî, *Hüccetü'lâhi'l-bâliğa*, I, 426; Hassan, Ahmed, *İslâm Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi*, s. 40.

Sâhâbe, bir yandan ictimaî, siyasî ve dinî meselelerle ilgileniyor bir yandan da günlük işlerini yapıyordu. Onların yaşadıkları hayatın ayırddedici özelliği, Hz. Peygamber'in ideal hayat tarzını yansıtmaması sebebiyle diğer insanlar tarafından örnek alınmasıdır. Bu nedenle, onların hayatını şekillendiren davranış kalıplarının, kendilerinden sonraki tâbiîn neslinin davranışları üzerinde çok güçlü bir tesiri oldu. Sahâbe, belirli meselelerde ictihad ettiğinde insanların onların ictihadlarını bağlayıcı saymaları ve bu ictihadların neticede icmâ halini alması da buna bağlıdır. Aslında bunlar, sahâbenin uygulaması anlamında, onların sünnetiydi. İslâm ümmetinin, onların ictihadlarını nebevî sünnetin bir parçası olarak benimsemelerinin nedeni de yeterince açıktır. Tâbiîn ve ondan sonrakiler iyi biliyorlardı ki, İslâm'a samimiyetle bağlı olan sahâbe, özellikle de Hulefâ-i Râşidîn, asla Hz. Peygamber'in sünnetinin özünden ayrılmamışlardı. Sahâbenin, hassaten dört halifenin kendi görüşlerine dayanarak çözüme kavuşturduğu birçok mesele vardır. Tabii bu, insan hayatının gelişimine paralel olarak meydana gelen olağan bir durumdur. Böylece sahâbenin yaptığı ictihadlar aracılığıyla re'y, sünnete dahil olmuş oldu.⁸

İslâm'da dinî bilginin yegane kaynağı vahiydir. Bu da Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünnetinde somut hale gelmiştir. Allah Resulü'nün arkadaşları ise, vahyin tanıkları ve vahiyde neyin kastedildiğini anlamamızı sağlayan aracılardır.⁹ Onlar, Hz. Peygamber'den işittikleri herhangi bir sözü veya gördükleri herhangi bir uygulamayı, kendi aralarında sürekli müzakere etmişler, günlük hayatlarını da, bu söz ve uygulamanın ifade ettiği anlama göre düzenlemek için büyük gayret göstermişlerdir. Ashabın, hadis ve sünnete karşı gösterdikleri bu yakın ilgi, Kur'ân-ı Kerim'den sonra İslâm'ın en önemli kaynağıyla ilgili muazzam bir külliyatın meydana gelmesinde en önemli etken olmuştur.¹⁰

Hz. Peygamber'in arkadaşları, sünneti sağlıklı şekilde anlamış, hayatlarını ona göre yaşama konusunda gayret göstermişlerdir. Onlar, sünnetin doğasını kavrayıp onun

⁸ Hassan, Ahmed, *İslâm Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi*, s. 118-119.

⁹ Bedir, Murteza, *Sünnet*, s. 23.

¹⁰ Koçyiğit, Talât, *Hadis Usûlü*, s. 264.

özüne vâkıf oldukları için, şeklî bir bağılıktan ziyade meselenin ruhunu dikkate alarak hareket etmişlerdir.¹¹ Sünnetin dinî açıdan uyulması zorunlu olanıyla olmayanını ayırt edecek bilgi birikimine sahip olduğu için, sahâbe bu konuda neye nasıl uyulması gerektiğini en iyi bilen nesil olarak kabul edilir.¹² Sahâbenin, Allah Resûlü'nün uygulamalarına bizzat yaşayarak şahit olması sebebiyle, tâbiîn de onların uygulamalarını örnek almıştır.¹³

Bilgi birikimi anlamında sahâbenin avantajı, câhiliye dönemini ve bu dönemden asr-ı saâdete geçiş sürecini bizzat yaşayarak görmesi, Allah Resûlü'nün hayata bakış tarzına vâkıf olup onun maksadını kavramış olmasıdır. Bu ayrıcalıklara sahip olan sahâbe kuşağının, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan yeni meseleler karşısında ortaya koyduğu tavır ve gösterdiği tepki, sonraki müslümanlar tarafından dinin doğru şekilde anlaşılıp yorumlanmasında ve ortaya çıkan sorunlara dinî çözümler bulmada bir model olarak kabul edilmiş ve buna paha biçilmez bir değer atfedilmiştir.¹⁴

Sahâbe, Hz. Peygamber'in sünnetinin yerleşmesinde çok önemli bir rol oynamış, bu sebeple ilk dönem fıkıh mezhepleri arasında sahâbe uygulamalarını delil almak, genel kural haline gelmiştir. Onlar, sahâbenin fiillerinin Hz. Peygamber'in sünnetine dayandığını yahut onların, sünnetin rehberliğinde fetva verme konusunda daha donanımlı olduklarını düşünüyorlardı.¹⁵

Sahâbe görüş ve uygulamaları, İslâm hukukunun önemli bir kaynağı, sünnetin tamamlayıcısı mahiyetindedir. Fakihler, ilk dönemlerden itibaren, sahâbenin vermiş olduğu fikhî hükümleri hukukun bir kaynağı olarak kabul edegelmişlerdir. Bunun en önemli nedeni, onların, Hz. Peygamber'in sünnetinin en yakın şahitleri ve takipçileri olmalarıdır. Yıllarca Allah Resûlü ile beraber olmaları sebebiyle, onların sadece Hz. Peygamber'in söylediği söz ve yaptığı fiillere değil, aynı zamanda onun sonraki nesillere

¹¹ Aybakan, *İcmâ*, s. 51-52.

¹² Aybakan, *İcmâ*, s. 52.

¹³ Hassan, Ahmed, *İslâm Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi*, s. 126.

¹⁴ Aybakan, *İcmâ*, s. 31.

¹⁵ Hassan, Ahmed, *İslâm Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi*, s. 76-77.

biraktığı sünnetin ruhuna da vâkîf oldukları düşünülmüştür. Sahâbenin yaptığı icthadlar, zaman zaman Hz. Peygamber'in sünnetinden farklı olsa da onun ruhunu taşıdıkları için birbirinden ayrılamazlar. Başka bir ifade ile, sahâbenin çeşitli vesilelerle açıkladıkları görüşler, verdikleri fetvalar ve dinî konulardaki uygulamaları Hz. Peygamber'in sünnetini yansıttığı için, ilk dönem fakihleri onları fikhin önemli birer kaynağı olarak kabul etmişlerdir.¹⁶

Fakih olan sahâbîler, kendilerinin bizzat Hz. Pergamber'den işitmeyip diğer sahâbeden duyduğu Allah Resûlü'ne ait söz ve uygulamalara ancak, onları detaylı bir şekilde araştırdıktan sonra ittibâ etmişlerdir. Onların, Hz. Peygamber'in sünneti konusunda gösterdikleri bu gayret, kendilerinden sonra gelen müctehidlerin, sahâbe görüş ve uygulamalarına önem verip onları fikhin birer kaynağı olarak kabul etmeleri sonucunu doğurmuştur.¹⁷

Sonuç olarak herhangi bir konuda Allah Resûlü'nden nakledilen bir haber veya uygulama bulunmadığında, sahâbenin söz ve uygulamaları ilk dönemlerden itibaren birçok fakih tarafından Hz. Peygamber'in sünneti gibi kabul edilip onlarla amel edilmiştir.¹⁸

¹⁶ Hassan, Ahmed, *İslâm Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi*, s. 76-77.

¹⁷ Sıddîkî, Muhammed Zübeyr, "İslâm Hukukunda Hadisin Yeri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*; c. XII, s. 114; Aktepe, İshak Emin, *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, s. 220.

¹⁸ Aktepe, İshak Emin, *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, s. 221.

BİRİNCİ BÖLÜM

USUL ESERLERİNDE SAHÂBÎ KAVLI

1.1. İLGİLİ KAVRAMLAR

1.1.1. Sahâbenin Tarifi

Sohbet kökünden türemiş olan sahâbe, sözlükte “birine refakat eden, onunla arkadaş ve dost olan, sürekli onunla beraber olan” anlamlarına gelmektedir. Sâhib ve sahâbî kelimeleri tekil iken bunların çoğulu sahâbe ve ashâbtır.¹⁹

Sahâbe kavramı, biri hadisçiler diğeri usulcüler olmak üzere iki ilim dalına mensup ulemâ tarafından tarif edilmiştir. Biz, önce hadisçilerin ardından da usulcülerin yaptıkları tanımları zikredeceğiz.

Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), sahâbeyi “Hz. Peygamber ile bir sene, bir ay, bir gün, bir süre beraber olan veya onu gören kişidir”²⁰ diye tarif ederken, Buhârî (v. 256/869) “Müslümanlardan Resûlüllah ile beraber bulunan veya onu gören kimse onun ashabıdır” şeklinde tarif etmektedir.²¹

Ebü'l-Muzaffer Abdürrahîm es-Sem‘ânî (v. 618/1221), “Hadis ehlinin, Allah Resûlün’den bir hadis veya bir kelime rivayet eden, makamının yüceliğinden dolayı onu bir kere de olsa gören herkesi sahâbî olarak adlandırdıklarını” söylemektedir.²²

Sahâbe kavramını ayrıntılı olarak açıklayan İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1448), onu şu şekilde tarif eder: “ Sahâbî, Hz. Peygamber’le mü’min olarak görüşen ve müslüman olarak vefat eden kişidir. Buradaki görüşmenin kapamına, onunla kısa veya uzun bir süre oturup kalkan, kendisinden hadis rivayet eden etmeyen, onunla birlikte

¹⁹ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab*, “shb” md.; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmsü'l-muhît*, “shb” md; Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed Murtaẓâ, *Tâcu'l-arûs*, “shb” md.

²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Kifâye*, s. 51.

²¹ Buhârî, “Fezâilü ashâbi'n-nebî”, 1; Hatîp el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Kifâye*, s. 51; İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, s. 293.

²² İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, s. 293.

savaşa katılan katılmayan, uzun süre yanında kalmayıp kendisini sadece gören veya a‘mâlık gibi ârızî bir durumdan dolayı onu göremeyen kişiler de girmektedir.”²³

Hadis ilmi bakımından tariflerin en isabetli olanı, İbn Hacer’in yaptığı tarif olarak görünmektedir. Nitekim onun tanımı, kendisinden sonraki hadisçiler arasında genel kabul görmüş ve hadisçilerin cumhurunun görüşü olarak benimsenmiştir.²⁴

Hadisçiler sahâbe olmak için uzun müddet beraber olma şartını aramazlar. Onlar bunun için Hz. Peygamber’i bir defa görmeyi, onunla kısa bir süre görüşme yapmayı, bir an bile olsa beraber olmayı yeterli görürler.²⁵

Muhaddisler sahâbeye, Hz. Peygamber’in hadislerini rivayet eden kişiler olarak baktıkları için Resûlüllah’ı mü’min olarak görüp müslüman olarak ölen sahâbenin rivayetini kabul etmenin vâcip, onun Hz. Peygamber’den işittiklerinin de sahih olduğuna hükmederler. Onlara göre sahâbe ister uzun süre Hz. Peygamber’le beraber bulunsun isterse müslüman olduktan sonra onu bir defa görsün, onların rivayet ettikleri hadisler makbuldür.²⁶

Yapılan tariflerde görüldüğü gibi hadisçiler, bir kişinin sahâbe olması için, onun uzun süre Allah Resûlü ile beraber olmasını şart koşmayıp, Hz. Peygamber’le kısa bir süre olsa bile mü’min olarak görüşen herkesi sahâbe olarak adlandırmaktadırlar. Hadis ilmi rivayete dayandığından bir kere, hatta çok kısa bir süre bile onunla görüşen kimseye, Resûlüllah bir bilgi vermiş, hadis söylemiş olabilir. Hadis ilminin amacı Hz. Peygamber’e ait olan bilgilerin tamamını toplamak olduğu için bu ilme göre küçük bir ihtimal bile gözardı edilmemelidir.²⁷

Hadisçiler gibi usulcüler de sahâbî kavramı farklı şekillerde tarif etmişlerdir. Biz bu tanımlardan bir kaçına yer vereceğiz.

²³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 7-8; Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 6; Efendioğlu, Mehmet, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 29.

²⁴ Accâc, Muhammed el-Hatîb, *Sünnetin Tesbiti*, s. 358; Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkidler*, s. 30.

²⁵ Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 5.

²⁶ es-Silmî, ‘Iyâd b. Nâmî, *Usûlü’l-fikh*, s. 184.

²⁷ Bedir, Murteza, *Sünnet*, s. 59; el-Eşkâr, Muhammed Süleyman Abdullah, *el-Vâdih fî Usûli’l-fikh*, s. 132.

Kâdî Ebû Bekir el-Bâkılânî (v. 403/1013), sahâbî kavramının sohbet masterından türediğinde ve bu konuda belli bir sürenin belirlenmediğinde diltiller arasında farklı görüşün olmadığını, ister az ister çok olsun Hz. Peygamber’le beraber olan herkes için bu ismin kullanıldığını belirtir. “Falanca ile bir yıl, bir ay, bir gün veya bir süre arkadaşlık yaptım, beraber oldum” denilir. Bu açıklama, sohbet kelimesinin kısa süre için de uzun süre için de kullanıldığını ifade eder. Fakat o, ümmetin örfünde bu ismin, yalnızca Hz. Peygamber’le uzun süre birlikte olan ve ona arkadaşlık eden kişiler için kullanıldığını beyan eder. Ümmetin bu ismi, Resûlullah ile kısa bir süre beraber olan, onunla birkaç adım yürüyen kişiler hakkında değil, uzun süre onunla beraber olan kişiler için kullanılmasını uygun gördüklerini zikreder.²⁸

Ebü'l-Hüseyin el-Basrî (v. 436/1044), bir kişinin sahâbî olabilmesi için iki özelliğe sahip olması gerektiğini söyler: Birincisi Hz. Peygamber’le uzun bir süre arkadaşlık yapması gerekir. Çünkü heyet olarak gelenler ve benzeri kimseler onu görmekte fakat yanında uzun süre kalmadıkları için sahâbî olarak isimlendirilmemektedirler. İkincisi uzun müddet onun yanında kalıp ondan ilim öğrenmesi ve ona ittibâ etmesi gerekir. Bu sebeple Hz. Peygamber’den uzun süre ilim öğrense de bununla ona ittibâ etmeyi kasetmeyen kişiye sahâbe denilemez.²⁹

Gazzâlî (v. 505/1111), sahâbe adının yalnızca Hz. Peygamber’le sohbet eden kişiler için kullanıldığını belirtir. O, dil bakımından bu ismin bir kişi hakkında kullanılabilmesi için, bir anlık sohbeti yeterli görür. Fakat örfе göre sahâbî isminin sohbeti çok olan kişilere has kılındığını, buradaki çokluk için belirlenmiş herhangi bir sınırın olmadığını ifade eder.³⁰

Abdülaziz Buhârî (v. 730/1330) usulcülerin büyük çoğunluğunun benimsediğini söylediği sahâbeyi, şu şekilde tarif etmektedir: “ Hz. Peygamber’e ittibâ edip ondan ilim öğrenmek için uzun süre onunla beraber olan kişiye verilen isimdir”. Bu sebeple usulcülere göre Hz. Peygamber’le kısa bir süre beraber olanlar sahâbe olarak

²⁸ Hatîp el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Kifâye*, s. 51; Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 3-4.

²⁹ Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, *Kitâbü'l-Mu'temed fi usûli'l-fikh*, II, 666-667.

³⁰ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 272.

nitelendirilemeyecekleri gibi, ona ittibâ etmeyen ve ondan ilim almayanlar da onunla uzun süre beraber olsalar da sahâbe olarak isimlendirilmezler.³¹

Sonuç olarak usulcülere göre sahâbeden maksat, Kitap ve Sünnet gibi delillerden şer‘î hüküm çıkarabilecek düzeyde bilgi sahibi olan ve kendisi taklid edilip görüşlerine uyulan kişidir. Bu da ancak Hz. Peygamber’le uzun süre beraber olmakla elde edilir. Bu zaman zarfında sahâbe ondan ilim öğrenir, öğrendiğiyle amel eder, ahlakıyla ahlaklanır ve onun yaşantısını örnek alır. Fakat onu bir defa gören, ondan kendisini fetva verebilecek seviyeye ulaştıracak bilgi elde edemez ve bu sahâbenin görüşünün, hüccet olduğu da söylenemez.³²

Bu açıklamalara göre, şer‘î ahkamı bilmeleri sebebiyle, kavlinin hüccetliği tartışılan sahâbe, hayatlarını Hz. Peygamberle birlikte geçiren, onun anlattıklarını dinleyip ahlakıyla ahlaklanan Hulefâ-i Râşidîn, Hz. Peygamber’in hanımları, Übey b. Ka‘b, Ebû Mûsâ el-Eşa‘rî, Abdullah b. Mes‘ûd, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer’den oluşan abâdile, Zeyd b. Sâbit, Enes b. Mâlik, Huzeyfe b. Yemân, Ebü'd-Derdâ ve bilgi bakımından onlarla aynı seviyede olan kişilerdir.³³

1.1.2. Sahâbî Kavlinin Tarifi

Sahâbî kavli kavramı karşılığında usul kitaplarında yaygın olarak “kavlü’s-sahâbî” tabiri yanında aynı anlamda olmak üzere “mezhebü’s-sahâbî” ve “fetva’s-sahâbî” ifadeleri de kullanılmaktadır. “Hükmü’s-sahâbî” tamlaması fıkıh usulü eserlerinde fazla geçmemekle birlikte usulcülerin sahâbenin verdiği yargı kararlarını da delil olarak kullandıkları görülmektedir. Sahâbî kavramına izâfe edilen kavil ve mezhep kelimeleri “söz, görüş, düşünce, kanaat” anlamlarına gelmektedir.³⁴ Fetva, “sorulan şer‘î bir meseleye fakih tarafından verilen cevap”³⁵ şeklinde tarif edilirken hüküm, bir

³¹ Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, II, 712.

³² es-Silmî, ‘Iyâd b. Nâmî, *Usûlü'l-fikh*, s. 184; el-Eşkâr, Muhammed Süleyman Abdullah, *el-Vâdih fi Usûli'l-fikh*, s. 131.

³³ Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, II, 712; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkı'în*, 95-96; Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâtihu'rahamût*, II,186; Zeydan, Abdülkerim, *el-Vecîz fi usûli'l-fikh*, s. 260; Şâ‘bân, Zekiyüddîn, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 213.

³⁴ Mustafa, İbrahim, *el-Mu‘cemü'l-vasît*, I, 317; II, 767.

³⁵ Atar,Fahrettin, “Fetva”, *DİA*, XII, 486.

dâva sonucu hâkim tarafından mahkemede verilen karar anlamındadır.³⁶ Buna göre sahâbî kavli karşılığında kullanılan yukarıdaki tamlamalar, bir sahâbenin dinî-hukukî bir konuda söylediği söz, açıkladığı görüş, verdiği fetva ve bir dâva hakkında vermiş olduğu yargı kararı anlamlarına gelmektedir.

Sahâbî kavli, terim olarak şu şekilde tarif edilmiştir: “Hakkında kitap ve sünnetten delil bulunmayan ve icmâ meydana gelmemiş şer‘î bir meselede, Resûlullah’ın bir sahâbîsinden bize nakledilen fetva veya yargı kararıdır.”³⁷ Bir diğer tarif de: “Dinî bir konuda bir sahâbîden nakledilen söz veya fiildir” şeklindedir.³⁸ Yapılan bu tariflere göre sahâbî kavli kitap, sünnet ve icmâ gibi aslî delillerden birinin bulunmadığı durumlarda sahâbeden birinden rivayet edilen fikhî bir mesele ile ilgili görüş ve uygulamalardır.

Başka bir ifade ile usul eserlerinde hücciyeti tartışılan sahâbî kavli, umûmü’l-belvâ türünden olmadığı için sahâbe arasında yaygınlık kazanma ihtimali olmayan, diğer sahâbenin muhalefet ettiği nakledilmeyen ve sonradan tâbiîn müctehidleri arasında yaygınlık kazanıp meşhur olan sahâbî görüşüdür.³⁹

Yapılan bu açıklamalara göre sahâbî kavlinden maksat, umûmu’l-belvâ türünden olmayan bir meseleyle ilgili olup, Hz. Peygamber’den nakledildiği belirtilmeyen, icmâ kapsamına dahil edilemeyen ve bir başka sahâbînin muhalefet ettiği bilinmeyen,⁴⁰ şer‘î bir konudaki, bir sahâbîye ait olan görüştür. Usul kitaplarında “sahâbî kavli” ismiyle incelenen konu genel olarak bu kapsamda olmakla birlikte buna her zaman ve her eserde riayet edilmediği görülmektedir. Farklı mezheplere mensup usulcüler arasında durum bu şekilde iken aynı mezhebe mensup olanlar arasında da böyledir.

³⁶ Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 582.

³⁷ el-Buğa, Mustafa Dîb, *Eseru’l-edilleti’l-muhtelefe fihâ*, s. 339; en-Nemle, *Abdülkerim, İthâfû zevi’l-besâir*, IV, 259.

³⁸ es-Silmî, ‘Iyâd b. Nâmî, *Usûlü’l-fikh*, s. 184; Bâbekir, Muhammed, *Kavlü’s-sahâbî ve eseruhü fi’l-ahkâmi’s-şer’iyye* (Nakleden, Şa‘lân, Abdurrahmân, *Usûlü fikhi’l-İmâm Mâlik*, s. 1110)

³⁹ Semerkandî, Alâuddîn, *Mizân*, II, 712; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, III, 420; el-Kahveci, Enes Muhammed Rızâ, *Kavlü’s-sahâbî ve hücciyetü’l-amel bih*, s. 133.

⁴⁰ Esen, Bilal, *Hanefti Usûlcülerinde İctihad Teorisi*, s. 206-207.

Sahâbe verdiği fetvayı veya şer'î bir konuda açıkladığı görüşü Hz. Peygamber'den bizzat işitmiş olabileceği gibi Resûlullah'tan işiten bir başka sahâbeden duymuş da olabilir. Onların, Kur'an-ı Kerim'deki herhangi bir âyetten sonraki müctehidlerin anlamadığı bir manayı anlamış olmaları mümkündür. Sahâbe fakihlerinin görüş birliğine vardığı konu, sonrakilere onlardan birinin verdiği fetva olarak nakledilmiş de olabilir. Sahâbenin, Arapça'yı çok iyi bilmesi, Resûlullah'la uzun süre beraber olup onun uygulama ve davranışlarına şahitlik etmesi, onun sözünü duyup maksadını kavraması, vahyin nüzûlüne tanık olup nassın Hz. Peygamber tarafından yapılan yorumuna bizzat şahit olması gibi vasıflara sahip oldukları için onlar, sonraki müctehidlerin anlamadıkları hususları anlamış da olabilirler.⁴¹ Diğer taraftan onların verdikleri fetvalar kendi ictihadlarına dayanmış da olabilir. Bütün bu ihtimaller, onların verdikleri fetvaların sonraki müctehidler tarafından dikkate alınıp hücciyetinin tartışılmasına neden olmuştur.

1.1.3. Sahâbî Kavlinin Kapsamı

Fıkıh usulü eserlerinde sahâbî kavli meselesini incelemeye geçmeden önce onun kapsamının belirlenmesi gerekmektedir. Zira usulcüler sahâbî kavli kavramını, tek bir anlamda kullanmamışlardır. Kendilerinden sonraki nesiller bakımından sahâbî sözleri, en geniş anlamıyla dört kısma ayrılır:

1-Sahâbenin bir konuda görüş birliğine varması: Bu, fıkıh usulündeki icmâa karşılık gelir ve sahâbenin icmâ olarak isimlendirilen sözlerinin hüccet olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Hatta sahâbe icmânının, Kitap ve Sünnet'le sabit olan hükümler gibi kesin bilgi ifade ettiği kabul edilerek onların icmâlarına muhalefetin haram olduğu söylenmiştir. Bu durumda konu artık delil değeri tartışılan sahâbî kavli kapsamında değil icmâ bağlamında ele alınmaktadır.⁴²

⁴¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkîn*, IV, 120; Ebû Zehre, Muhammed, *Usûlü'l-fikh*, s. 214-215; a.mlf., *İbn Hanbel*, s. 295.

⁴² Cessâs, *el-Fusûl*, III, 271; Serahsî, *el-Usûl*, II, 319; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 330; Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, II, 108-111; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, II, 439-440; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 423-424; Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd, *et-Tavzîh şerhu't-Tenkîh*, II, 95-96; Zeydan, Abdülkerim, *el-Vecîz fi*

2- Bir sahâbinin akadaşları arasında yaygınlık kazanmış görüşü: Bir sahâbî fetvası, diğer sahâbenin muhalefetine uğramadan sahâbe âlimleri arasında yaygınlık kazanır veya bir sahâbî diğer sahâbîlerin yanında bir görüş açıklar, onlar da susarlar ve onu kabul edip etmedikleri bilinmezse, onların bu susmaları sözlü açıklama gibi kabul edilir. Bu tür sahâbî görüşü, kabul edenlere göre sükûtî icmâ olarak adlandırılır. Bu konu da artık sahâbî kavli kapsamında değil, icmâ kapsamında değerlendirilir.⁴³

3-Sahâbenin bir konuda ihtilâf etmesi: Sahâbe bir meselede ihtilâf edip iki görüşe ayrıldığında onlardan birinin görüşüne uymak vâcib olmaz. Bu durumda birinin kavline uyulduğu takdirde diğerine muhalefet edilmiş olacağından çelişkiye düşülmüş olur. Ancak bu, ihtilâf edilen konulardaki sahâbî kavillerinin tamamının terkedileceği anlamına da gelmez. Usulcülerin cumhuruna göre, ihtilâf etmeleri halinde bu “ihtilâfta icmâ” olarak adlandırılmış ve bu tür sahâbe görüşlerinin dışına çıkılmaması vâcib kabul edilmiştir. Bu durumda bir görüşü tercih etmek için delile gerek görmeyen usulcüler varsa da, usulcülerin büyük çoğunluğu bunu teâruz hükmünde kabul edip delile dayanarak görüşlerden birinin tercih edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Zira böyle bir durumda o görüşlerden biri doğru diğeri hatalı olduğundan, delil olmadan doğru olan görüş bilinemez.⁴⁴ Bu açıklamalara göre, bu tür sahâbî görüşleri, fıkıh usulü eserlerinde, hücciyeti tartışma konusu olan “sahâbî kavli” kapsamının dışında kalmakta, icmâ konusuna dahil olmaktadır. Fakat birçok usulcü bu meseleyi, sahâbî kavli başlığı altında da incelediğinden biz de yeri geldikçe buna değineceğiz.

---

usûli'l-fikh, s. 261; Şelebî, Muhammed Mustafa, *Usûli'l-fikhi'l-İslâmî*, I, 370; Apaydın, H. Yunus, “Sahâbî Kavlinin Hukuki Değeri”, *EÛSBED*, sy. 4, s. 325; a.mlf., “Sahâbî Kavli”, *DİA*, XXXV, 500.

⁴³ Ebû Ya'lâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, IV, 1170-1172; Serahsî, *el-Usûl*, II, 318-320; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 315; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 420, 426; Sadrüşşeria, *et-Tavzih*, II, 96-98; İbnü'n-Neccâr, Ali el-Hanbelî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münir*, II, 412; Zeydan, Abdülkerim, *el-Vecîz fî usûli'l-fikh*, s. 261; Apaydın, “Sahâbî Kavlinin Hukuki Değeri”, s. 326; a.mlf., “Sahâbî Kavli”, *DİA*, XXXV, 501; el-Eşkâr, Muhammed Süleyman Abdullah, *el-Vâdih fî Usûli'l-fikh*, s. 134.

⁴⁴ Ebû Ya'lâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, II, 1113-1114; IV, 1208-1210; Serahsî, *el-Usûl*, II, 320-321; İbn Kudame, *Ravzatü'n-nâzir*, II, 529-530; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 456-457; Sadrüşşeria, *et-Tavzih*, II, 98-101; Apaydın, H. Yunus, “Sahâbî Kavlinin Hukuki Değeri”, *EÛSBED*, sy. 4, s. 325; a.mlf., “Sahâbî Kavli”, *DİA*, XXXV, 500; en-Nemle, Abdülkerim b. Ali b. Muhammed, *el-Câmi' li mesâili'l-usûli'l-fikh*, s. 381-382.

Yapılan açıklamalardan anlaşıldığı gibi yukarıda zikredilen sahâbî görüşleri, genel olarak icmâ ve hüccet olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple bunlar, fıkıh usulü kitaplarında delil değeri incelenen sahâbî kavli başlığı altında değil, genellikle icmâ konusu içinde ele alınıp değerlendirilmiştir.

4-Bir sahâbî kavlinin, sahâbe âlimleri arasında muhalefet veya muvâfakat gördüğü bilinmeden tâbiîn döneminde yaygınlık kazanması: Bu, herkesi ilgilendiren bir konuda olmadığı için, sahâbe arasında yaygınlaşma ihtimali olmayan, diğer sahâbenin muhalefet ettiği bilinmeyen ve daha sonra tâbiîn müctehidleri arasında yaygınlık kazanıp meşhur olan sahâbe görüş ve uygulamalarıdır. Usulcülerin sahâbî kavli başlığı altında ele alıp hücciyetini tartışma konusu yaptıkları sahâbî kavli budur.⁴⁵ Fakat farklı mezheplere ait usul kitapları gözden geçirildiğinde, buna her zaman riayet edilmediği görülmektedir. Bunun en önemli sebebi bazı usulcülerin sahâbî kavlinin muhtevası hakkında farklı düşünceleridir.

1.2. USUL KİTAPLARINDA SAHÂBÎ KAVLİNİN İNCELENDİĞİ YERLER

Bu bölümde dört mezhebe ait usul eserlerinde sahâbî kavlinin, hangi bölümlerde ve hangi başlık altında incelendiği üzerinde durulacaktır. Az sonra beyan edileceği gibi farklı mezheplere mensup usulcüler konuyu değişik bölümlerde ele aldığı gibi, aynı mezhebe mensup usulcülerden de meseleyi birbirlerinden farklı bölümlerde ele alanlar olmuştur.

Hanefî usulcülerden Debûsî (v. 430/1039), Pezdevî (v. 482/1089), Serahsî (v. 483/1090), Semerkandî (v. 539/1144), Habbâzî (v. 691/1292), Sadrüşşerîa (v. 730/1330), İbn Melek (v. 821/1418), Molla Fenarî (v. 834/1431), İbnü'l-Hümâm (v. 834/1431), Molla Hüsrev (v. 885/1480), Hâdimî (v. 1176/1762) ve Bihârî (v.

⁴⁵ Semerkandî, Alâuddîn, *Mizân*, II, 712; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 420; İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, IV, 97; Apaydın, "Sahâbî Kavlinin Hukuki Değeri", 327; a.mlf., "Sahâbî Kavli", *DİA*, XXXV, 501; ed-Dervîş, Abdurrahman b. Abdullah, *es-Sahâbî ve mevkifü'l-ulemâ mine'l-ihcâc bi kavlih*, s. 50-51.

1119/1707), konuyu “Sünnet” bölümünün sonunda incelemişlerdir.⁴⁶ Cessâs (v. 370/981) ve Saymerî (v. 436/1045) ise sahâbî kavli konusunu “icmâ” bahsinden sonra ele almışlardır.⁴⁷

Adı geçen usulcülerin büyük çoğunluğu meseleye “Sahâbenin taklidi” ismini vermeyi uygun bulurken, Pezdevî ve Habbâzî “Mütâba‘atü ashâbi’n-nebî” başlığını tercih etmiştir. Molla Fenârî ise konuyu “Dört delilin dışındaki deliller” başlığı altında ele alır. Bir kısmı ise, başlık kullanmadan konuyu incelemeyi uygun bulmuştur.

Mâlikî usulcülerden İbnü'l-Kassâr (v. 397/1007) ve Bâkılânî (v. 403/10139), sahâbî kavli konusunu “tahsis” bölümünde incelerken,⁴⁸ Bâcî (v. 474/1081), İbn Cüzey (v. 741/1340), Tilimsânî (v. 771/1370), “icmâ” konusu içinde ele almıştır.⁴⁹ İbnü'l-Hâcib (v. 646/1249), “istidlâl” başlığı altında altınada incelemiş,⁵⁰ Karâfî (v. 684/1285), Hulûlû (v. 898/1492) ve Muhammed Aziz Cuayt (v. 1389/1970), deliller bölümünde,⁵¹ Şâtübî (v. 790/1398), “Sünnet” bölümünde,⁵² ele almıştır.

Bâkılânî, Tilimsânî, İbn Cüzey, Muhammed Aziz Cuayt, “kavlü’s-sahâbî” başlığıyla; Bâcî, İbnü'l-Hâcib ve Hulûlû, “mezhebü’s-sahâbî” adıyla incelemişlerdir.

Şâfîî usulcülerden Şîrâzî (v. 476/1083) ve Sem‘ânî (v. 489/1096) sahâbî kavli konusunu “icmâ” bölümünde,⁵³ Cüveynî (v. 478/1085), *el-Burhân*’da, Gazzâlî (v. 505/1111)’de , el-Menhûl’de “fetva” bahsinde,⁵⁴ el-Müstasfâ’da ise, “Mevhum deliller” bölümünde ele alırken; Âmidî (v. 631/1233) ona benzer bir başlık kullanarak “Sahih

⁴⁶ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 256; Pezdevî, *Usûl*, III, 406; Serahsî, *Usûl*, II, 106 ; Semerkandî, *Mizân*, II, 710; Habbâzî, *el-Muğnî*, s. 266; Sadrüşşerîa, *Tavzîh*, II, 42; İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, s. 52; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâyi'*, II, 436; İbn Hümâm, *et-Tahrîr*, III, 132; Molla Hüsrev, *Mirâtü'l-usûl*, s. 225; Hâdimî, Ebû Saîd, *Mecâmiu'l-hakâik*, s. 211; Bihârî, *Müsellemi's-sübût*, II, 185-186.

⁴⁷ Cessâs, *el-Fusûl*, III, 361; Saymerî, *Mesâilü'l-hilâf*, s. 224-225.

⁴⁸ İbnü'l-Kassâr, *Mukaddime fi usûli'l-fikh*, s. 258; Bâkılânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd*, III, 209.

⁴⁹ Bâcî, *el-Minhâc fi tertîbi'l-hicac*, s. 143; Tilimsânî, *Miftâhu'l-vusûl*, s. 753 , İbn Cüzey, *Takribü'l-vusûl ilâ ilmi'il-usûl*, s. 88.

⁵⁰ İbnü'l-Hâcib, *Muhtasaru Müntehâ's-sûl*, II, 1186; a.mlf., *Muhtasaru Müntehâ'l-usûlî*, s. 219.

⁵¹ Karâfî, *ez-Zahîre*, I, 149-150; a.mlf., *Şerhu Tenkihi'l-fusûl*, s. 350; Hulûlû, Ebü'l-Abbâs, *et-Tavzîh fi şerhi't-Tenkîh*, s. 942; Cuayt, Muhammed Azîz, *Menhecü't-tahkîk*, II, 207-208.

⁵² Şâtübî, *el-Muvâfakât*, IV, 450.

⁵³ Şîrâzî, *et-Tebîre*, s. 391-400; a.mlf., *el-Lüma'*, s. 193-197; a.mlf., *Şerhü'l-lüma'*, II, 742-751; Sem‘ânî, *Kavâtü'u'l-edille*, III, 271-295.

⁵⁴ Cüveynî, *el-Burhân*, II, 1358; Gazzâlî, *el-Menhûl*, s. 474.

olduğu zannedilen fakat öyle olmayan deliller” bölümünde incelemiştir.⁵⁵ İbn Berhân (v. 518/1124), “ictihad” bölümünde⁵⁶; Fahrettin er-Râzî (v. 606/1209), Sirâceddin el-Urmevî (v. 682/1283), Beyzâvî (v. 685/1286), Şemseddin el-Cezerî (v. 711/1312) ve Tâceddin Sübkî (v. 771/1370) “ihtilâf edilen deliller” bölümünde ele almışlardır.⁵⁷

Şîrâzî, Cüveynî, İbn Berhân, Gazzâlî, Fahrettin er-Râzî, Sirâceddin el-Urmevî, “kavlü’s-sahâbî”; Âmidî, “mezhebü’s-sahâbî”; Beyzâvî, Şemseddin el-Cezerî ve Tâceddin Sübkî, “reddedilen deliller” başlığı altında incelemiştir.

Hanbelî usulcülerden Ebû Ya‘lâ el-Ferrâ (v. 458/1066), Kelvezânî (v. 510/1116), İbn Akîl (v. 513/1119) ve İbn Teymiyye (v. 728/1328) sahâbî kavli konusunu “icmâ” konusu içinde incelemiştir.⁵⁸ İbn Kudâme (v. 620/1223), konuyu “ihtilâf edilen deliller” bölümünde⁵⁹; İbn Müflih (v. 763/1362), Merdâvî, (v.885/1480) ve İbnü’n-Neccâr (v. 972/1564) ise “istidlâl bölümünde” ele almışlardır.⁶⁰

İbn Kudâme, “muhalifi bilinmeyen sahâbî kavli”; İbn Müflih, “mezhebü’s-sahâbî”; Merdâvî ve İbnü’n-Neccâr “kavlü’s-sahâbî” başlığıyla ele almışlardır. Ebû Ya‘lâ el-Ferrâ, Kelvezânî, İbn Akîl ve İbn Teymiyye herhangi bir başlık kullanmadan konuyu incelemiştir.

Hanefî usulcülerin büyük çoğunluğu, sahâbî kavli konusunu fıkıh usulü eserlerinin “Sünnet” bölümünde ele almışlardır. Daha sonra görüleceği gibi onlar, sahâbî kavlini Sünnet’le olan yakın irtibatından dolayı, Sünnet kapsamında değerlendirmişlerdir. Adı geçen mezhebe mensup usulcülerden Cesâs ve Saymerî ise, muhtemelen meselenin icmâ deliline daha yakın olduğunu düşündüklerinden konuyu “icmâ” bahsinden sonra incelemiştir.

⁵⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 347, 354; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 143, 155.

⁵⁶ İbn Berhân, *el-Vüsûl ile’l-usûl*, II, 370.

⁵⁷ Râzî, *el-Mahsûl*, VI, 129; Sirâceddin el-Urmevî, *et-Tahsil mine’l-Mahsûl*, II, 319; Beyzâvî, *Minhâcü’l-vüsûl*, s. 232; Şemseddin el-Cezerî, *Mi’râcü’l-Minhâc*, II, 240-241; Sübkî, Takıyyüddin Ebû’l-Hasen-Sübkî, Tâceddin Ebû Nasr, *el-İbhâc fî şerhi’l-Minhâc*, VI, 2671.

⁵⁸ Ebû Ya‘lâ, *el-’Udde fî usûli’l-fikh*, IV, 1178 ; Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 330; İbn Akîl, *el-Vâzih fî usûli’l-fikh*, V, 210; İbn Teymiyye, *el-Müsvedde*, II, 615, 649.

⁵⁹ İbn Kudâme, *Ravzatü’n-nâzir*, II, 525.

⁶⁰ İbn Müflih, *Usûlü’l-fikh*, IV, 1450; Merdâvî, *et-Tahbîr şerh’t-Tahrîr fî usûli’l-fikh*, VII, 3797; İbnü’n-Neccâr, Ali el-Hanbelî, *Şerhu’l-Kevkebi’l-münir*, IV, 422.

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî usulcülerin çoğunluğu, konuyu “icmâ” bölümünde ele almışlardır. Bu, onlardan sahâbî kavlini hüccet kabul edenlerin onu icmâa yakın görmeleri sebebiyledir. Onun hüccet olduğu görüşüne katılmayanlar ise, usul kitaplarında sahâbe görüşlerinin genelde icmâ başlığı altında ele alınmasından dolayı adı geçen bölümde incelemişlerdir.

Bu üç mezhebe mensup usulcülerden bazısı konuyu istidlâl bölümünde, bir kısmı deliller bölümünde incelerken, meseleyi” fetva”, “ictihad” ve “ihtilâf edilen deliller” bölümünde ele alan usulcüler de vardır. İleride zikredileceği üzere özellikle Gazzâlî’ el-*Müstasfâ* adlı olgunluk dönemi eserinde konuyu “Mevhum deliller” başlığı altında incelemiş ve onun hiçbir çeşidinin hüccet olmadığını beyan etmiştir. Onun bu açıklamasının ardından, sahâbî kavlinin hiçbir çeşidinin hüccet olmadığı anlayışı, kendisinden sonra vefat eden Şâfiî usulcülerin çoğunluğu arasında genel kabul görmüştür.

Dört mezhebe mensup usulcülerin büyük çoğunluğu konuyu, “kavlü’s-sahâbî” veya “mezhebü’s-sahâbî” adıyla incelemiş, bazısı “sahâbenin taklidi”, bir kısmı “muhalifi bilinmeyen sahâbî kavli” başlığını tercih ederken bir kısmı ise herhangi bir başlık kullanmadan meseleyi ele almıştır.

Buna göre adı geçen mezheplere mensup usulcüler, konuyu fıkıh usulü kitaplarının farklı bölümlerinde inceledikleri gibi meseleyi ele alırken de muhtelif başlıklar kullanmışlardır.

1.3. SAHÂBÎ KAVLİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Uzun süre Hz. Peygamber’le beraber olan sahâbe, Kur’an ve Sünnet gibi fıkıh ilminin temel kaynaklarını bizzat ondan öğrenip bu kaynaklardaki hükümlerin hayatın farklı alanlarında nasıl uygulandığına şahitlik etmiştir. Bu sürede onlardan bir kısmı, fikhî bilgileriyle ön plana çıkmıştır.

Hız. Peygamber bu sahâbîlerden Muâz b. Cebel, Hız. Ali ve Huzeyfe b. Yemân gibi bazılarını davaları karara bağlamak üzere kadı olarak görevlendirmiştir.⁶¹ Böylece Allah Resûlü, onların bilgilerini uygulamalarına imkan vermesinin yanında, onların bu alanda yetişmelerini de sağlıyordu.

Âlim sahâbîler, Kur'an ve Sünnet naslarının açıklanması, kendilerinden sonraki nesle nakledilmesi, haklarında nas bulunmayan meselelerde ictihad etme gibi, önemli görevleri yerine getirmişlerdir. Fıkhî bilgisiyle temayüz eden bu sahâbîler, Allah Resûlü'nün vefatından sonra karşılaşılan şer'î meselelerle ilgili fetva verip görüş açıklamaları sebebiyle, ilmî bakımdan Hız. Peygamber'in halefleri olarak kabul edilmişlerdir.⁶²

Sahâbe, fıkhî meselelerin hükmü konusunda ihtilâf da etmiştir. Onların ihtilâf etmelerinde, ictihad kabiliyetlerinin farklı olması, nass'ları farklı yorumlamaları, bilgi eksikliği, yanlış anlaşılma ve farklı rivayetlerle hüküm verme gibi daha birçok hususun etkili olduğu görülmektedir.⁶³

Onların çözüme kavuşturdukları yargı kararları, farklı konularda açıkladıkları görüşler ve verdikleri fetvalar, bu hususlarda ittifak veya ihtilâf etmeleri, sonraki dönemlerde yaşayan âlimler tarafından dikkate alınıp kaynaklara kaydedilmiştir.

Sahâbeden nakledilen fetvalar, oldukça fazla idi. Tâbiîn döneminden itibaren fukahâ, bunları öğrendi. Müctehidler, sahâbenin bu fıkhî görüşlerine saygı duydular ve onlardan etkilendiler. İctihadlarını da onların fetvalarını örnek alarak yaptılar. Hatta bir mesele hakkında, Kitap ve Sünnet'te delil olmadığında onların fıkhî görüşlerine dayandılar.⁶⁴

Sahâbî kavlini mutlak olarak hüccet kabul eden usulcüler, sahâbenin diğer müctehidlere göre durumunun, âlimin âmmîye göre durumu mesabesinde olduğunu

⁶¹ Hallâf, Abdülvehhâb, *İslâm Teşriî Tarihi*, s. 12-13.

⁶² Hallâf, Abdülvehhâb *İslâm Teşriî Tarihi*, s. 23.

⁶³ Atcı, İsa, "Hız. Peygamber ve Sahâbe Döneminde İhtilâf Ahlâkı", *Hicrî Birinci Asırda İslâmî İlimler - Kur'an İlimleri ve Tefsir*, s. 194-195.

⁶⁴ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 119.

ifade ederler. Onlar, âmmînin masum olmamasına rağmen nasıl müctehidi taklid etmesi gerekiyorsa, diğer müctehidlerin de muhalifi bilinmeyen konularda sahâbîyi taklidinin gerekli olduğu görüşündedirler. Bu şekilde düşünenler, sahâbeye ayrıcalık kazandıran hususun onların, sonrakilerin görmediklerine şahitlik etmesi, haberleri bizzat Hz. Peygamber'den işitme ihtimallerinin kuvvetli olması olduğunu belirtirler. Ayrıca onların, Resûlüllah'la uzun süre beraber olmaları sebebiyle ictihad yöntemlerini ve dinin maksatlarını en iyi bilen kişiler olmaları dolayısıyla, sahâbenin doğruya en yakın, hatadan en uzak nesil olduğunu ve görüşleri en üstün olanların da onlar olduğunu beyan ederler.⁶⁵

Diğer taraftan sahâbî kavlinin hüccet olup olmadığı, avamı değil, sahâbeden sonraki dönemlerde yaşayan müctehidleri ilgilendiren bir meseledir. Avam, naslardan hüküm çıkarabilecek düzeyde bir bilgi birikimine sahip olmadığı için, her dönemde müctehidlerin görüşlerine göre amel eder. İctihad ehliyetine sahip ulemâ ise, hüküm çıkarmaya ehil olması sebebiyle kendisinin, sahâbeyi taklid etmesinin gerekli olup olmadığı meselesi, bizim burada üzerinde durduğumuz husustur.

Burada belirtilmesi gereken bir konu da sahâbî kavlinin sahâbe için hücciyeti meselesidir. Fıkıh usulcileri, ister devlet başkanı, ister hâkim, isterse müftü olsun sahâbî fetvasının müctehid olan diğer sahâbe için hüccet olmadığı konusunda görüş birliğine varmışlardır. Onlar, sahâbî kavlinin tâbîin ve daha sonra gelen müctehidler için hüccet olması hususunda ise farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Sahâbe birçok konuda ihtilâf etmiş, bir kısmı bir görüşü benimserken bazıları da başka görüşleri savunmuşlardır. Şayet bir sahâbînin kavli, diğer müctehid sahâbîler için hüccet olsaydı, bu şekilde bir ihtilâf meydana gelmezdi.⁶⁶

⁶⁵ İbn Berhân , *el-Vüsûl ile 'l-usûl*, II, 372; İbn Kudâme, *Ravzatü 'l-nâzir*, II, 525-528; Zeydan, Abdülkerim, *el-Vecîz fî usûli 'l-fikh*, s. 261; Şelebî, Muhammed Mustafa, *Usûlü 'l-fikhi 'l-İslâmî*, I, 373.

⁶⁶ İbn Akîl, *el-Vâzih fî usûli 'l-fikh*, V, 210; İbnü'l-Hâcib, *Muhtasaru Münteha's-sûl*, II, 1186; Âmidî, Seyfüddîn, *el-İhkâm fî usûli 'l-ahkâm*, IV, 155; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü 'l-esrâr*, III, 406; Sübkî, Tâcuddîn, *el-İbhâc fî şerhi 'l-Minhâc*, VI, 2672-2673; Zerkeşî, *el-Bahrü 'l-muhît*, VI, 53; Merdâvî, *et-Tahbîr şerh 't-Tahrîr fî usûli 'l-fikh*, VII, 3797; Şâ'bân, Zekiyüddîn, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 214.

Sahâbî kavli, fıkıh usûlü ile ilgili ilk yazılan eserlerden itibaren kendisinden söz edilen, bu eserlerde çoğu zaman müstakil başlıklarda ele alınan bir konudur. Farklı mezheplere ait usul kitaplarında konuyla ilgili en önemli tartışma, sahâbî kavlinin hücciyeti hakkındadır. Bu eserlerde sözünün delil değeri tartışılan sahâbî de, fikhî bilgisiyle ön plana çıkmış olan sahâbîdir.

1.4. HANEFÎ USULCÜLERE GÖRE SAHÂBÎ KAVLİ

Ebû Hanîfe (v. 150/767), Ebû Yûsuf (v. 182/798) ve İmam Muhammed (v. 189/805) gibi Hanefî mezhebi kurucu imamlarından sistemli usul kuralları koleksiyonu yerine çok sayıda ve farklı fikhî meselelerle ilgili çözümler ve bunlar arasına yayılmış bazı usul kaideleri nakledilmiştir. Bundan dolayı daha sonra gelen Hanefî fukahası, fikhî olaylarla ilgili çözümleri ayrıntılı bir şekilde inceleyip mezhebin kurucu imamlarının fikhî meseleleri çözümlerken esas aldıkları yöntem ve kuralları tespit etmeye çalışmışlardır.⁶⁷ Bu konulardan biri de sahâbî kavlidir. Adı geçen üç imamın, akılla idrak edilebilen hususlarda, bazen sahâbî kavliyle amel edip bazen de meseleyi kendi ictihadlarıyla çözmeleri sebebiyle, Hanefî usulünde bu konuda birine Ebû Saîd el-Berdaî (v. 317/930)'nin diğerine Ebû'l-Hasan el-Kerhî (v. 340/952)'nin öncülük ettiği iki anlayış ortaya çıkmıştır. Hanefî usulcülerin eserlerinde tartışma konusu yaptıkları sahâbî fetvası, genelde bu iki usulcünün görüşleri doğrultusunda ele alınmıştır.

Bu başlık altında Hanefî usulcülerin sahâbî kavlini nasıl inceledikleri kronolojik olarak ele alınacak ve gerekli görülen yerlerde de değerlendirmeler yapılacaktır.

1.4.1. Cessâs (v. 370/981)

Hanefî usulünün öncülerinden Kerhî (v. 340/952)'nin öğrencisi olan Cessâs, yaşadığı dönemde Bağdat Hanefiler'inin en önemli fakih ve usulcüsü olarak kabul edilmiştir. Telif ettiği *el-Füsûl* adlı usul kitabı, fıkıh usulünün bütün konularını ihtiva etmesinin yanında, başta hocası olmak üzere kendisinden önceki Hanefî fakihlerin görüşlerini, usûl-i fıkıh diliyle nakleden, adı geçen mezhebe ait günümüze ulaşan ilk

⁶⁷ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 264-265; Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhal*, s. 132-133; Bardakoğlu, Ali, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, XXVI, 12.

usul eseridir. Ayrıca onun görüşlerine, sadece Hanefî yöntemine göre değil, mütekellimin yöntemine göre yazılan usul kitaplarında da ayrıntılı olarak yer verilir.⁶⁸

Cessâs, sahâbî kavli konusuna Ebü'l-Hasan el-Kerhî (v. 340/952)'nin Ebû Yûsuf (v. 182/798)'tan naklettiği sözlerle başlar. Kerhî, Ebû Yûsuf'un birçok meselede "Kıyasa göre şöyledir fakat ben eserden dolayı kıyası terk ettim" dediğini, buradaki eserden maksadın kendi akranlarından muhalifi bilinmeyen sahâbî kavli olduğunu, Ebû Yûsuf'un bu sözünün onun, kendi döneminde farklı görüşün bilinmediği sahâbî kavlinin, kıyastan daha üstün olduğu kanaatine sahip olduğuna açıkça delâlet ettiğini, fakat kendisinin bu görüşe katılmadığını ifade etmektedir.⁶⁹

Cessâs eserinde sahâbî kavlini, akılla idrak edilebilen ve idrak edilemeyen şeklinde ikili tasnifi esas alarak incelemiştir. Onun bu konuda görüşlerine yer verdiği kişiler Hanefî usulünün öncülerinden Ebû Saîd el-Berdaî (v. 317/930) ve onun öğrencisi Ebü'l-Hasan el-Kerhî (v. 340/952)'dir. Berdaî, diğer sahâbîlerin muhalefet ettiği bilinmeyen sahâbî kavlinin, kıyas yapılabilen konularda olsun yapılamayan konularda olsun mutlak olarak hüccet olduğunu zikreder. Sahâbe kıyasının sonraki müctehidlerinkine göre daha kuvvetli ve üstün olduğunu belirtir. Ona göre sahâbe, Hz. Peygamber'i gördüğü için nasların durumlarını bilmekte, bu nedenle onun sözü kıyasa takdim hususunda Hz. Peygamber'den rivayet edilen haber-i vâhid mesabesinde olmaktadır. Diğer taraftan, sahâbenin icthadı, bizim icthadımızdan daha kuvvetli olduğu için onun, bizim re'yimize takdim edilmesi gerekir. Çünkü sahâbenin icthadı, haber ve Hz. Peygamber'den duyulan bir bilgiye (tevkîf) dayanabileceği gibi, sahâbenin kendi görüşü de olabilir. Netice itibarıyla, bu ayrıcalıklara sahip olduğu için sahâbeyi taklid edip onun görüşü karşısında kendi görüşümüzü terk etmemiz gerekir. Bu sebeple Berdaî, bir konuda hem sahâbî kavli hem de kıyas bulunduğu, kıyasın terk edilip sahâbî kavliyle amel edilmesi gerektiği görüşündedir. Kerhî ise, icthad

⁶⁸ İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed, *Kitâbü'l-Fihrist*, II, 35; Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 66-67; İsmail, Şa'bân Muhammed, *Usûlü'l-fikh târîhuhü ve ricâlüh*, s. 132-134; Güngör, Mevlüt, "Cessâs", *DİA*, VII, 427-428; Duman, Soner, "Usûlü'l-Fıkh", *DİA*, XLII, 218-219; Boynukalın, Mehmet, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 88-89.

⁶⁹ Cessâs, *el-Füsûl*, III, 361.

yapılabilen kıyasa açık konularda sahâbî kavlinin hüccet olmadığı kanaatindedir. Ona göre sahâbî kavli hüccet olsaydı diğer sahâbenin bu görüşe muhalif görüş beyan etmesi câiz olmazdı. Nitekim Kitap ve Sünnet hüccet olduğundan bunlara tâbi olmak gerekir. Hiç kimsenin bu iki delile muhalif görüş beyan etmesi câiz değildir. Diğer taraftan Kerhî sahâbenin insanları kendilerini taklit etmeye ve görüşlerine uymaya davet etmemesini de kıyasa açık konularda onların görüşlerinin hüccet olmadığına delil getirir.⁷⁰

Kerhî sadece, icthad ve kıyasla belirleme imkanı olmayan şer'î miktarlar konusundaki sahâbî kavlini bağlayıcı bir delil olarak kabul etmektedir. Bu meseleler, Hz. Ali'den rivayet edilen on dirhemden daha az mehir olmayacağı, yine Hz. Ali'den aktarılan, kişi namazın sonunda teşehhüd miktarı oturduğunda namazının tamam olacağı, Hz. Enes'ten aktarılan hayızın en az üç gün en fazla on gün olduğu, Osman b. Ebi'l-As'dan rivayet edilen nifasın azami süresinin kırk gün olduğu gibi meselelerdir. Bu meseleleri zikrettikten sonra Kerhî, kendilerine göre bu miktarları icthad ve kıyas yoluyla belirlemenin mümkün olmadığını, bunların ya Hz. Peygamber'den işitilmiş (tevkîf) ya da haklarında ittifak edilmiş hususlar olduğunu belirtir. Sahâbenin bu miktarları, kesin bir şekilde belirleyip ispat ettiklerini, bu durumun da miktarların tevkîfi olduğunu, diğer bir tabirle Hz. Peygamber'den duyulan habere dayandığını, sahâbenin bunları kendi tahmin ve zanlarına göre belirlediklerini söylemenin onlar hakkında câiz olmadığını zikreder. Miktarların icthad ve kıyas yoluyla belirlenemeyip tevkîfi olması sebebiyle bu konuda sahâbeden bir kişinin kavlinin kabul edilip ona ittibâ edilmesinin vâcip olduğunu, sahâbeden sonraki müctehidlerin bu tür miktarları kıyas ve re'yle belirlemelerinin imkansız olduğunu beyan eder.⁷¹

Cessâs, Kerhî'ye dayanarak Ebû Yûsuf'un muhalifi bilinmeyen sahâbî kavlini kıyastan daha güçlü bir delil olarak kabul ettiğini aktarır. O, akılla idrak edilebilen ve diğer sahâbenin itirazına uğramamış konularda Ebû Said el-Berdaî'nin, sahâbî kavlini muhtemelen Ebû Yûsuf'a tâbi olarak, hüccet kabul edip kıyasa takdim ettiğini ifade etmektedir. Berdaî, sahâbî kavlinin, kıyastan daha güçlü bir hüccet olmasını, onun Hz.

⁷⁰ Cessâs, *el-Füsûl*, III, 361-364.

⁷¹ Cessâs, *el-Füsûl*, III, 364-365.

Peygamber'den duyulma ihtimali ile, sahâbenin, nasları daha iyi bilmeleri gibi iki temel gerekçeye dayandırır. O, ister kıyas yapılabilen konularda olsun ister yapılamayan konularda olsun sahâbî kavline ittibâ etmenin vâcip olduğu kanaatindedir. Kerhî ise sadece kıyas yapılamayan konulardaki sahâbî kavlini hüccet kabul eder. O, on dirhemden daha az mehir olmayacağı, nifasın en fazla kırk gün süreceği vb. konulardaki miktarların kıyasla belirlenemeyeceğini, sahâbenin de bunları tereddüde yer bırakmayacak bir kesinlikte ifade ettiklerini, bu sebeple onların, Hz. Peygamber'den duyulan bir habere dayandığının ortaya çıktığını söylemektedir. Kerhî, bu tür sahâbî kavline uymanın vâcip olduğu görüşündedir.

1.4.2. Debûsî (v. 430/1039)

Debûsî, Buhara ve Semerkant yöresi Hanefî fıkıh ve usulünün önde gelen temsilcilerindendir. Başta Ebû'l-Usr el-Pezdevî, Serahsî ve Gazzâlî olmak üzere kendisinden sonraki birçok usulcüyü etkilemiştir. Bunun yanında o, Pezdevî ve Serahsî ile birlikte Hanefî usulünün üç kurucu imamından biri olarak kabul edilmektedir. *Takvîmü'l-edille* adlı kitabı, Cessâs'ın usulünden sonra, fukahâ yöntemine göre yazılan en önemli eser kabul edilir.⁷²

Debûsî, daha önce Cessâs'ın eserinde yer verdiği Ebû Said el-Berdaî'ye ait sahâbîyi taklid etmenin vâcip olduğu ve sahâbî kavli karşısında kıyasın terkedileceği şeklindeki görüşle Kerhî'nin benimsediği sahâbenin sadece akılla kavranamayan hususlarda taklid edileceği hususundaki görüşünü tekrar ettikten sonra üçüncü bir görüşün de sahâbenin taklid edilemeyeceği şeklinde olduğunu, bunu İmam Şâfiî (v. 204/820)'nin benimsediğini zikreder. Ebû Said el-Berdaî, kendisine yetiştiği hocalarının da kendisiyle aynı görüşte olduğunu naklederek bu konudaki ilmî geleneğe atıf yapar.⁷³

⁷² Taşköprizâde, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 71; Ziriklî, Hayrüddîn, el-'Alâm, IV, 109; İsmail, Şa'bân Muhammed, *Usûlü'l-fikh târihuhü ve ricâluh*, s. 158; Akgündüz, Ahmet, "Debûsî", *DİA*, IX, 66-67; Bedir, Murteza, "Takvîmü'l-Edille", *DİA*, XXXIX, 493-494; Boynukalın, Mehmet, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 106-107.

⁷³ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 256.

Berdaî'nin sahâbî kavlinin hücciyeti konusunda dayandığı hadislerden ikisi şunlardır: “Benden sonra şu iki kişiye, Ebû Bekir ve Ömer’e iktida edin”⁷⁴; “ Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidayet bulursunuz.”⁷⁵ Berdaî'ye göre, bu ümmetin icmâının hüccet olması ümmete naslarla tanınmış bir ayrıcalık olduğu gibi, hata yapmaları ihtimal dahilinde olmasına rağmen sahâbî kavlinin hüccet olması, Hz. Peygamber'le beraber bulunmalarından dolayı sahâbeye tanınmış bir ayrıcalıktır.⁷⁶

Debûsî, hadiste kendilerine uyulması istenen Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in, Kitap ve Sünnet'te delil bulamadıklarında re'yle amel ettiklerini; iktidanın ise, “onların doğru yoluna uyun” anlamına geldiğini, bu durumda iktidanın onları bizzat taklid etmek değil, re'yle onların görüşlerini inceleyerek doğru hükmü aramak anlamında olduğunu beyan eder. Ayrıca o, hadiste Hz. Peygamber'in sahâbeyi yıldızlara benzetmesini, onlar araştırılıp incelendikten sonra kendileriyle doğru yolun bulunması sebebiyle olduğunu, böylece doğru yola bizzat sahâbenin sözlerine uymakla değil, ancak onların görüşlerinin dayandığı deliller araştırılarak ulaşılabileceğini belirtir.⁷⁷ Diğer taraftan o, âlim olan sahâbîlerin, Kitap ve Sünnet'te delil bulamadıklarında re'yle amel ettiklerini, re'yle amel etme hususunda, bizim de onlara uymamız gerektiğini ifade eder.⁷⁸

Debûsî bu açıklamaları ile, akılla idrak olunan konulardaki sahâbî kavlini hüccet olarak benimsemediğini, meselenin çözümüyle ilgili Kitap ve Sünnet'te delil bulamadıklarında, onlardan sonraki müçtehitlerin yapması gerekenin, sahâbeyi taklid etmek değil, onların hüküm çıkarırken uyguladığı yönteme uymak olduğunu beyan etmektedir.

Akılla kavranan içtihadın geçerli olduğu konulardaki sahâbî kavli hususunda, Ebû Hanîfe (v. 150/767), Ebû Yûsuf (v. 182/798) ve İmam Muhammed (v. 189/805) gibi mezhebin üç kurucu imamının ihtilâf ettiğini zikreden Debûsî, bunların sahâbeyi taklid hususundaki uygulamalarının farklı olduğunu belirtir. Buna göre onlar bu tür sahâbî

⁷⁴ Tirmizî, “Menâkıb”, 16; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11.

⁷⁵ Beyhakî, *Medhal*, s. 163-164; İbn Abdilberr, *Câmi'ü beyâni'l-ilm*, II, 925.

⁷⁶ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 256.

⁷⁷ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 258.

⁷⁸ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 257.

kavliyle bazen amel etmiş, bazen de sahâbî kavlini terk ederek kendi re'yelerine dayanmışlardır. Örneğin İmam Muhammed, İbn Mes'ûd ve Câbir'in görüşlerine dayanarak hamile kadının sünnete uygun olarak üç talakla boşanamayacağı görüşünü benimserken, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf, herhangi bir sahâbî kavline isnad etmeden kendi re'yleleriyle ona muhalefet etmişlerdir. Ebû Hanîfe, İbn Ömer'in kavline dayanarak selem akdinin câiz olması için ana paranın miktarının belirlenmesini şart koşarken, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed, kendi re'yleleriyle bu görüşe karşı çıkmışlardır. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed, Hz. Ali'nin uygulamasını esas alarak ecîr-i müşterekin, yanında zayi olan malı tazmin edeceği kanaatinde iken Ebû Hanîfe kendi görüşüne dayanarak bunu kabul etmemiştir.⁷⁹

Bu konuda ikinci görüş, Kerhî'nin benimsediği, sadece akılla kavranamayan konulardaki sahâbî kavlinin hüccet olduğu şeklindeki görüştür. Debûsî, bunun hüccet olma gerekçesini, sahâbenin bilgisini bizzat kendisine vahiy gelen kişi olan Resûlüllah'tan aldığı asıl olması nedeniyle, aksine bir delil olmadıkça, sahâbenin fetvasını Hz. Peygamber'den duyduğu bir hadise dayandırmadığının söylenemeyeceği şeklinde açıklamaktadır. Diğer bir tabirle sahâbe Hz. Peygamber'le uzun süre beraber olduğu için, ihtimale dayanarak, onların kıyasın cârî olmadığı hususlardaki görüşlerinin sünnet olmadığı ifade edilemez. Sahâbe dışındakilerin bilgisi ise, Hz. Peygamber'den işitmeye dayalı değildir. Bu sebeple, sahâbe râvisi gibi bir aracı olmaksızın tâbînin ve daha sonraki müctehidlerin bilgisinin Hz. Peygamber'e ulaştığına hükmedilemez.⁸⁰

Debûsî'nin kıyasa muhalif sahâbî kavliyle ilgili sözleri ise şu şekildedir: "Hanefî ulemâsına göre genel kural, başka bir sahâbî karşı çıkmadığı sürece, kıyasa muhalif olan sahâbî kavlinin kıyasa takdim edilmesidir. Sahâbinin o sözü, kıyasa dayanarak söylediği iddia edilemez. Zira kıyas ona aykırıdır. Sahâbinin onu gelişi güzel söylediği de iddia edilemez. Kuvvetli olan, sahâbinin o sözü Hz. Peygamber'den duyduğu bir bilgiye dayanarak söylemiş olmasıdır."⁸¹

⁷⁹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 256.

⁸⁰ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 256- 258.

⁸¹ Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar*, s. 113.

Onun yaptığı bu açıklamaya göre, Hanefî mezhebinde akılla idrak olunamayan şer'î miktarlar konusundaki sahâbî kavli ile kıyasa muhalif hususlardaki sahâbî kavli arasında fark görülmemekte, ikisi aynı şekilde değerlendirilerek hem hüccet oldukları hem de sünnet oldukları ifade edilmektedir.

Sahâbî kavli konusunda ele alınan üçüncü görüş, Debûsî'nin, Şâfiî'nin benimsediğini söylediği sahâbenin taklid edilemeyeceği görüşüdür. Bu görüşe göre sahâbenin taklid edilmesi ve onun görüşüyle amel edilmesi uygun görülmemekte ve kıyas, diğer sahâbenin muhalefetine uğramamış sahâbî kavline takdim edilmektedir. Örneğin bir kişi, kaçan köleyi üç günlük bir yerden bulup getirirse Hanefiler'e göre bu kişiye ücret verilmesi gerekir. Onlar bu konuda Abdullah b. Mes'ûd'un kavliyle amel etmişlerdir. Şâfiî ise bu konuda sahâbî kavliyle değil kıyasla amel ederek söz konusu kişiye ücret gerekmeceği görüşünü benimsemiştir.⁸²

Ayrıca Debûsî, sahâbîler bir konuda birbirlerine muhalif bir görüş ileri sürdüklerinde, hadislerde olduğu gibi, bunlardan birinin diğerine hamledilerek teâruzun giderilmesinin gerekli olmayıp, birinin re'y ile tercih edilerek, onlardan biriyle amel edilmesi gerektiği görüşündedir.⁸³

Debûsî, nassın te'vilinde sahâbînin te'viliyle sahâbî olmayanın te'vilinin birbirine eşit olduğu kanaatindedir. O, te'vilin kelimelerin anlamlarını kavramakla yapılacağını ve anlamı kavrama hususunda sahâbî ile diğer müctehidlerin birbirine eşit olduğunu belirtir. Hükümlerin illetlerini belirlemede hususunda da, sahâbî ile diğer müctehidler inarasında fark olmadığını ifade eden Debûsî, bunu gerçekleştirebilmesi için kişinin, şer'î delillere vâkıf olması ve kıyası da iyi yapabilmesi gerektiği görüşündedir.⁸⁴

O, akılla kavranabilen konulardaki sahâbî kavli, akılla kavranamayan hususlardaki sahâbî kavli ve Şâfiî'nin benimsediğini söylediği sahâbenin taklid edilemeyeceği şeklindeki sahâbî kavli olmak üzere, üç tür sahâbî kavlinden bahsetmekte ve kendisi sadece akılla idrak olunamayan konulardaki sahâbî kavlini

⁸² Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 259; amlf., *Te'sîsü'n-nazar*, s. 113.

⁸³ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 258-259.

⁸⁴ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 257.

hüccet kabul etmektedir. Çünkü o, bu çeşit sahâbî görüşlerinin sünnet olduğu kanaatindedir. Debûsî, ictihâdî konularda sahâbî kavline ittibâ etmek yerine, sahâbenin uyguladığı yonteme uymak gerektiğini, onlar nasıl hüküm çıkarıyorsa sonraki müctehidlerin de aynı şekilde hüküm çıkarması gerektiğini ifade eder. O, sahâbî kavilleri bir biriyle çeliştiğinde bu görüşlerden birinin tercih edilip onunla amel edilmesi gerektiğini, sahâbe te'villerinin ise sonraki müctehidlerin te'villerine bir üstünlüğünün bulunmadığını zikreder.

1.4.3. Saymerî (v. 436/1045)

Basra civarındaki Saymer beldesinde doğan Saymerî, hayatının büyük bir kısmını Bağdat'ta geçirmiş ve ilmî çalışmalarını da burada sürdürmüştür. Medâin ve Bağdat'ın Kerh bölgesinde kadılık yapmış, bu dönemde Bağdat Hanefileri'inin reisi konumuna gelmiştir. *Kitâbü Mesâili'l-hılâf fi usûli'l-fikh* adlı kitabı, Cessâs'ın usulüyle birlikte erken dönem Irak Hanefiler'inden günümüze gelen iki usul eserinden biridir. Eserde özellikle ihtilâflı olan hususlar incelenmekte, kıyas delili üzerinde detaylı durulmakta, diğer konuların ise önemli meseleleri ele alınmaktadır.⁸⁵

Saymerî, eserinde Hulefâ-i Râşidîn'in tamamının kavline başka sahâbenin muhalefet etmesinin, Hanefî fakih ve kadı Ebû Hâzim (v. 292/905)'e göre onların görüşlerinin hüccet olmasına mani olmadığını zikreder. Buna göre o, dört halifenin görüş birliğini icmâ olarak kabul etmektedir. Onun dışındaki Hanefiler'e göre muhalefet edilmiş bu görüşün hüccet olmadığını, bazı Şafîiler'e göre ise hem hüccet olduğunu hem de sonraki müctehidlerin ona muhalefet etmelerinin câiz olmadığını ifade eder. Ebû Hâzim bu konuda dört halifeye uymayı emreden hadisleri delil getirirken diğer Hanefiler ise halka dağıtılan bağıştta herkesin eşit tutulup tutulmayacağı hususunda Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekir'e; ümmü veledlerin satışı konusunda da Hz. Ali'nin Hz. Ömer'e muhalefet etmesini delil getirmektedirler.⁸⁶

⁸⁵ Ziriklî, Hayrüddîn, el-'Alâm, II, 245; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, I, 627; Başoğlu, Tuncay, "Saymer'i, Hüseyin b. Ali", *DİA*, XXXVI, 215-216; ; Özel Ahmet, *Hanefî Fıkah Alimleri*, s. 51; Boynukalın, *Fıkah Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 108.

⁸⁶ Saymerî, *Kitâbü Mesâili'l-hılâf fi usûli'l-fikh*, s. 224-225.

Ebû Hâzim, diğer Hanefî usulcülerden farklı olarak Hulefâ-i Râşîdîn'e ayrıcalıklı bir konum vererek diğer sahâbenin muhalefetine uğrasa da onların ittifak ettikleri konulardaki görüşlerinin hüccet olduğunu beyan etmektedir.

1.4.4. Pezdevî (v. 482/1089)

Buhara ve Semerkat'ta yetişen Pezdevî, yaşadığı dönemde adı geçen yerlerdeki Hanefî fakih ve usulcülerin en meşhurlarındandır. Birçok öğrenci yetiştirmesinin yanında Buhara'da kadılık da yapmıştır. Pezdevî, kendisinden önceki Hanefî usul eserlerini başarılı bir şekilde özetlemiş, geliştirmiş ve sistematize etmiştir. Bu sebeple onun *Usûl* adlı kitabı, fukaha metoduna göre yazılan fıkıh usulü kitaplarının, en etkili ve sonraki usulcülerin vazgeçemeyeceği bir kaynak olmuştur.⁸⁷

Pezdevî, sahâbî kavliyle ilgili daha önce Saymerî'nin de zikrettiği dördüncü bir türden bahseder. Bunun da dört halifenin taklid edilmesi olduğunu, bazı âlimlerin bunu gerekli gördüklerini zikreder fakat bu konuda ayrıntılı bilgi vermez.⁸⁸

O, sahâbî kavli konusunda Ebû Said el-Berdaî'nin benimsediği sahâbeyi taklid etmenin vâcip olduğu ve onun görüşü karşısında kıyasın terkedileceği şeklindeki görüşe yer verir. Ardından bu görüşün daha üstün olduğunu iki aklî delille ispat etmeye çalışır. Bunlardan birine göre, onların bilgilerinde aslolan Hz. Peygamber'den duyma yani tevkîf olma ihtimalidir. Onlar, Resûlüllah'tan duydukları bu bilgileri kendi re'yelerine takdim ediyorlar fakat açıkça Hz. Peygamber'e isnad etmiyorlardı. Diğerine göre, onların görüşleri kendi re'yelerine dayansa bile sahâbenin re'yinin isabet etme durumu diğer müçtehitlere göre daha kuvvetlidir. Pezdevî, akılla kavranabilen konularda sahâbeyi taklid etmenin netice itibariyle sünnetle amel etmek olduğunu ifade etmiş ve sahâbî kavlinin bu çeşidini şibih sünnet (sünnet benzeri) olarak isimlendirmiştir.⁸⁹

⁸⁷ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbü'l-Fihrist*, II, 34; Taşköprizâde, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 85; Ziriklî, *Hayrüddîn, el-'Alâm*, IV, 328-329; Bedir, Murteza-Koca, Ferhat, "Pezdevî, Ebü'l-Usr", *DİA*, XXXIV, 264-265; Özel Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 57; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Âlimleri ve Eserleri*, s. 106-107.

⁸⁸ Pezdevî, *Usûl*, III, 406-407.

⁸⁹ Pezdevî, *Usûl*, III, 414-418.

Pezdevî, akılla kavranamayan ictihada kapalı konularda sahâbenin taklid edilmesi hususunda Hanefî fakihlerinin ittifak ettiğini beyan eder. Başka bir ifadeyle akılla kavranamayan konularda sahâbenin taklid edileceği hususunda Hanefî fakihlerin uygulamaları arasında farklılık yoktur. Onlar, hayzın en az üç gün en fazla on gün olduğu hususunda Enes ve Osman b. Ebi'l-Âs es-Sekafi'nin kavline dayanmışlardır. Aynı şekilde onlar, bir kişinin sattığı malın bedelini almadan, daha ucuza peşin olarak satın alması şeklindeki alışverişi, kıyasa göre câiz olması gerekirken, Hz. Aişe'nin kavline uyarak fâsid kabul etmişlerdir.⁹⁰

Pezdevî, akılla idrak olunamayan konularda sahâbî kavliyle amel edilmesinin gerekli olduğu görüşünü benimsemektedir. O, onların bu konulardaki sözlerini ya tevkîfe ya da yalana hamletmek gerektiğini, yalana hamletmenin onlar hakkında bâtil olduğunu bu sebeple Hz. Peygamber'den işitmeye dayalı tevkîfe hamletmek gerektiğini, böyle olunca da onların bu tür görüşleriyle amel etmenin vâcip olduğunu ifade eder.⁹¹

Sahâbe ihtilâf edip kavilleri birbiriyle teâruz ettiğinde birinin sözü diğeri ile sakıt olmaz. Bununla birlikte artık, sahâbî fetvasının merfû hadise dayandığı hususunda tartışma yapılmaz, onun Hz. Peygamber'den işitilme ihtimali olan tevkîf olma durumu ortadan kalkar, kendi re'y ve ictihadına dayandığı sabit olur. Sahâbî görüşlerinin birbiriyle çelişmesi kıyas çeşitlerinin birbiriyle çelişmesi gibidir. Bu durumda sahâbe sözlerinden biri tercih edilir. Tercih mümkün olmaz ise müctehidin doğru olduğuna inandığı görüşlerden biri ile amel etmesi gerekir. Amel ettikten sonra delil olmaksızın ikinci görüşe uyması câiz olmaz.⁹²

Pezdevî, kimler olduğunu beyan etmeden Hulefâ-i Râşidîn'in taklid edilmesini benimseyen âlimler olduğunu ifade ettikten sonra, kıyas yapılamayan konularda sahâbî kavlinin hüccet olduğu hususunda Hanefî fakihlerin ittifak ettiğini zikreder. İctihad yapılabilen hususlardaki sahâbî görüşlerinin, sahâbenin kendi ictihadı olabileceği gibi Hz. Peygamber'den duyulan bir bilgiye dayanma ihtimali de olduğu için buna doğrudan

⁹⁰ Pezdevî, *Usûl*, III, 408-409.

⁹¹ Pezdevî, *Usûl*, III, 409-411.

⁹² Pezdevî, *Usûl*, III, 419-420.

sünnet denilemeyeceği düşüncesinden hareketle o, bu tür sahâbî kavline şibih sünnet adını vermiştir. O, sahâbî kavillerinin birbiriyle çelişmesini kıyasların çelişmesine benzetmiş, bu durumda onlardan birinin tercih edileceğini, bu mümkün olmadığında müçtehidin isabetli olduğuna inandığı görüşlerden birine ittibâ etmesi gerektiğini ifade etmiştir.

1.4.5. Serahsî (v.483/1090)

Günümüzde Türkmenistan-İran sınırında küçük bir şehir olan Serahs'ta doğmuş, Buhara'da başta Şemsüleimme el-Halvânî (v. 452/1060) olmak üzere birçok âlimden ders almıştır. Kendisi de çok sayıda ilim adamı yetiştirmiştir. Serahsî yazdığı *el-Usûl* adındaki fıkıh usulü eserinde, Hanefî fıkıh düşüncesini, esaslarını ve yöntemini sistemli bir şekilde ortaya koymuştur. Serahsî'nin usul kitabı, ders arkadaşı Pezdevî'nin *Usûl*'ü ile beraber Hanefî fıkıh usulünün iki klasik kaynağı olarak kabul edilmiş, adı geçen mezhebe ait sonradan yazılan usul kitapları, genellikle bu iki kitabın yöntem ve nazariyelerini takip etmişlerdir.⁹³

Serahsî, kıyas yapılabilen hususlarda olsun yapılamayan konularda olsun sahâbeden bir kişinin kavlinin hüccet olduğu ve kıyasa takdim edileceği şeklindeki, Ebû Saîd el-Berdaî'nin görüşünün en sahih görüş olduğunu beyan eder. Daha sonra bu görüşün doğruluğuyla ilgili aklî delillerden bir kısmını zikreder. Buna göre, sahâbî fetvasının, kendisine vahiy gelen Hz. Peygamber'den rivayet edilme ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Çünkü onların adeti, nas olduğunda, bazen onu rivayet etmek bazen de hadisi rivayet etmeksizin ona muvâfik fetva vermektir. Hz. Peygamber'den işitilme ihtimali olan sahâbî kavlinin sırf re'ye takdim edileceğinde şüphe olmadığını, bu açıdan sahâbî kavlinin re'ye takdiminin, haber-i vâhidin kıyasa takdimi mesabesinde olduğunu beyan eder. Sahâbî fetvasının re'ye dayanması durumunda, Resûlüllah'ın hadiselerin hükümlerini beyan ederken uyguladığı yöntemi bizzat görmeleri, nasların nazil olduğu durumlara ve kendileriyle meselelerin hükümlerinin değiştiği hallere şahitlik etmeleri

⁹³ Taşköprizâde, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 75-76, Ziriklî, *el-'Alâm*, V, 315; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 52; İsmail, Şa'bân Muhammed, *Usûlü'l-fikh târihuhü ve ricâlüh*, s. 183-184; Hamîdullah, Muhammed, "Serahsî, Şemsüleimme", *DİA*, XXXVI, 544-547; Bedir, Murteza, "Usûlü's-Serahsî", *DİA*, XLII, 221-222; Boynukalm, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 126-127.

sebebiyle, onların re'yinin, zikredilen durumlardan hiçbirine tanıklık etmeyen diğer müctehidlerin re'yelerinden daha kuvvetli ve tercih edilmeye daha layık olduğunu belirtir. O, iki re'y teâruz ettiğinde bunlardan birinin tercih edilme sebebi varsa onun tercih edilmesi gerektiğini belirtir. Aynı şekilde sahâbe ile sahâbe olmayan müctehidin görüşleri arasında çelişki olduğunda, sahâbenin tarihî konumu sebebiyle onun görüşü daha kuvvetli olduğu için, müctehidin, sahâbenin re'yini kendi re'yine takdim etmesi gerekir.⁹⁴ Özellikle kıyasın geçerli olduğu hususlarda sahâbeyi taklid etmenin sonuç olarak sünnetle amel etmek olduğunu söyleyen Serahsî, Pezdevî gibi kıyas yapılabilen içtihadada açık konulardaki sahâbî kavlini şibih sünnet olarak isimlendirmektedir.⁹⁵

Gereğesi akılla kavranamadığından kıyas yapılamayan şer'î miktarlar gibi konularda, ilgili hükmün bilinmesi hususunda sahâbeden bir kişinin görüşünün hüccet olmasında mütekaddimîn ve müteahhirîn Hanefî fukahasının ittifak ettiğini belirtir. Bunun sebebinin, sahâbeden hiçbirinin dinî konularda gelişigüzel konuştuğunun düşünülmemesi olduğunu ifade eder. Diğer taraftan şer'î hükümler hususunda sahâbenin sözlerini yalana nispet etmek de câiz olmaz. Çünkü dinî naslar sonraki nesillere onların rivayetleri ile intikal ettiğinden, onların sözlerini yalan ve bâtıla nispet etmek onları fâsıklıkla itham etmektir. Bu da onların rivayetlerinin geçersiz olduğu sonucunu doğurur. Bu durumda onların sözleri ya kendi re'yelerine ya da kendisine vahyin geldiği Hz. Peygamber'den işitmeye dayanır. Akılla kavranamayan konular kıyasa kapalı olduğundan bu tür konuların Hz. Peygamber'den duyulan bir bilgiye dayandığı ortaya çıkar. Böylece sahâbenin fetvası, mutlak olarak Hz. Peygamber'den rivayet edilmiş haber gibi olur. Şayet sahâbe bunu Hz. Peygamber'den duyduğunu açıkça söyleseydi hüküm, hadisle sabit olacağından bu hüccet olurdu. Aynı şekilde sahâbe kıyasa kapalı bir konuda, kendi re'yi ile fetva verdiğinde onun bu fetvasının, Hz. Peygamber'den duyduğu bir bilgiye dayandığı konusunda şüphe olmaz. İşte bundan dolayı Hanefiler'e

⁹⁴ Serahsî, *el-Usûl*, II, 106, 108.

⁹⁵ Serahsî, *el-Usûl*, II, 113.

göre, kıyasa muhalif olan bir konuda sahâbîden bir kişinin kavli, kendisiyle kıyasın terk edileceği, nas gibi amel edilmesi gereken bir hüccet olur.⁹⁶

Serahsî'nin konuyla ilgili verdiği örnekler şunlardır: Hanefiler, bir kişinin sattığı malın bedelini almadan, sattığı fiyattan daha ucuza satın alması hususunda Hz. Âişe'nin görüşüyle amel ederek kıyası terk etmişlerdir. Onlar, onun görüşü kıyasa aykırı olduğundan, görüşünün Hz. Peygamber'den duyduğu bir habere dayandığının ortaya çıktığını kabul etmektedirler. Yine onlar, kaçan köleyi üç günlük mesafeden geri getiren kişiye kırk dirhem ücret ödenmesi konusunda İbn Mes'ûd'un görüşünü benimsemişlerdir. Çünkü onun kavli kıyasa muhalif olduğundan, onlara göre zikredilen miktar kıyasla belirlenemez. Konun kıyas yapılamayan bir mesele hakkında olması sebebiyle, onun Hz. Peygamber'den duyulan bir habere dayandığı ortaya çıkmaktadır.⁹⁷

Tâbiîn kavlinin de semâ' kaynaklı olabileceği, çünkü onların ve her asırdaki müctehidlerin de gelişigüzel konuştuğu ve şer'î hükümler konusunda kasten yalan söylediklerini düşünmenin câiz olmadığı şeklinde yapılabilecek itirazı Serahsî, şu şekilde cevaplandırmaktadır: Sahabenin hata yapma ihtimali ve naslar üzerinde az düşünme durumu diğer müctehidlere oranla daha düşüktür. Başka bir tabirle sahâbe, naslar üzerinde daha çok düşünür ve sonraki müctehidlere göre onların yanılma ihtimalleri daha azdır. Diğer taraftan sahâbî kavlinin, Hz. Peygamber'den duyulma ihtimali aracısızdır. Çünkü onlar, kendisine vahyin geldiği kişi olan Hz. Peygamber'le uzun süre beraber bulduklarından dayandıkları delili bizzat ondan işitmişlerdir. Sahâbe dışındaki müctehidlerin görüşlerinin Hz. Peygamber'e ulaşma ihtimali bizzat ondan duymakla olmayıp aracı vasıtasıyladır. Bu vasıtanın da delil olmaksızın ispatı mümkün olmadığından, sahâbe dışındaki müctehidlerin görüşlerini bizzat Hz. Peygamber'den duyduğu, hiçbir şekilde sabit olmaz. Kıyasa kapalı konulardaki sahâbe kavli ile sahâbe dışındaki müctehidlerin kavli arasındaki fark budur.⁹⁸ Buna göre Hanefiler, kıyasa kapalı konulardaki bilgilerin, Hz. Peygamber'den duyulan habere

⁹⁶ Serahsî, *el-Usûl*, II, 110.

⁹⁷ Serahsî, *el-Usûl*, II, 110.

⁹⁷ Serahsî, *el-Usûl*, II, 110-111.

⁹⁸ Serahsî, *el-Usûl*, II, 111.

dayanması hususunu sahâbe nesli ile sınırlandırmışlar, sonraki müctehidlerin bu tür sözlerinin semâ‘ kaynaklı olabileceğini kabul etmemişlerdir.

Hulefâ-i Râşidîn’in kavli karşısında kıyasın terkedileceği şeklindeki görüşü, hadis ehli bazı âlimlerin benimsediğini zikreden Serahsî daha önce Pezdevî’nin sadece bazı âlimlerin görüşü olduğunu ifade ettiği bu görüşü biraz daha açıklığa kavuşturmuş görünmektedir. Buna göre onlar mukabilinde kıyasın terk edileceği sahâbî kavlinin, Hulefâ-i Râşidîn’e ait olan sahâbî kavli olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Onlar bu görüşlerine şu hadisleri delil getirmektedirler: “Benim sünnetimden ve benden sonraki râşid halifelerin sünnetinden ayrılmayın.”⁹⁹; “Benden sonra şu iki kişiye, Ebû Bekir ve Ömer’e uyun”.¹⁰⁰ Serahsî’ye göre bu iki hadisin zahiri, diğer sahâbîler onlara muhalif görüş beyan etse de adı geçen halifelere uymayı gerekli kılar. Fakat delille bunlara muhalefet edildiği ortaya çıkarsa hadisin zahiri anlamı terk edilir. Buna göre, dört halifenin görüşlerine muhalif bir görüş olmaz ise ancak o zaman onların görüşlerine ittibâ etmek gerekir.¹⁰¹

Serahsî, Ebû Hanîfe’nin, bir müctehidin görüşüne, ictihad yöntemlerini iyi bilen ve daha bilgili başka bir müctehid muhalefet ederse, bu müctehid, ictihadının daha kuvvetli olduğunu bildiği başka bir müctehidin görüşü sebebi ile kendi görüşünü terk edebileceği kanaatinde olduğunu zikreder. O, bu durumun avamın, nâsih ve mensuhu, muhkem ve müteşabihi bilmesi sebebiyle kendisinden daha bilgili olan kişinin görüşü karşısında kendi görüşünü terk etmesi gibi olduğunu ifade eder. İmam Ebû Yusuf ve Muhammed ise kendi dönemlerinde, durumlarında ve ictihad yöntemlerini bilmede eşitlik olduğu için bir müctehidin kendi görüşünü, kendisinden daha bilgili başka bir müctehidin görüşünden dolayı terk edemeyeceği düşüncesini benimsemişlerdir. Fakat onlar da, kendilerinden bir müctehid ile sahâbe müctehidi arasında farklılık olduğu gerekçesiyle sahâbî kavli karşısında müctehidin kendi re’yini terk edeceği görüşündedirler. Zira sahâbe, kendisine vahyin indiği Hz. Peygamber’in durumlarına

⁹⁹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 6; Ebû Dâvud, “Sünne”, 6; Tirmizî “İlim”, 16.

¹⁰⁰ Tirmizî, “Menâkıb”, 16; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11.

¹⁰¹ Serahsî, *el-Usûl*, II, 107.

şahit olmuş, haberi bizzat onun kendisinden duymuş ve dinî konularla ilgili bilgiler de sonrakilere, onların haber vermesiyle intikal etmiştir. Halbuki, “Başkası aracılığıyla aktarılan haber, bizzat gözle görme gibi değildir.”¹⁰² Sonuç olarak bu üç imama göre de müctehid, sahâbeyi taklid edebilir.

Sahabenin te’vili diğer müctehidlerin te’viline takdim edilmez. Çünkü te’vil kelamın anlamı üzerinde düşünerek yapılır. Bu konuda sahâbenin, dilin anlamlarını bilen diğer müctehidlere bir üstünlüğü yoktur. Hükümler konusunda ictihad etmek ise, şer’î ahkam hususunda asıl olan, naslar hakkında düşünmekle olur. Bu konuda sahâbenin diğer müctehidlere göre bir ayrıcalığı vardır. Zira onlar diğer müctehidlerin şahit olmadığı vahyin nüzülüne şahit olmuşlardır. Ayrıca sahâbenin, Resûlullah’la uzun süre beraber bulunma ve dinî hükümleri ondan işiterek bu konularda derin kavrayış sahibi olma gibi bir meziyeti vardır.¹⁰³

Sahâbe bir konuda ihtilâf ederse, doğru, onların tamamının görüşlerinin dışına çıkmayacağından hiçbir müctehidin onların görüşlerinin dışına çıkarak kendi re’yi ile hüküm vermesi mümkün değildir. İhtilâf halinde, âyet ve hadislerde olduğu gibi, sonraki sahâbe kavlinin öncekini neshetmesi için sahâbî kavillerinin söyleniş tarihlerini belirlemekle de uğraşılmaz. Çünkü re’y ona muhalif başka bir re’yi neshetmez. Serahsî, sahâbe arasında ihtilâf meydana gelirse, sahâbî kavlinin Hz. Peygamber’den duyulma ihtimalinin ortadan kalkacağını, onun sahâbenin kendi görüşüne dayandığının ortaya çıkacağını belirtir. Bu durumunda sahâbe fetvalarından kuvvetli olanın tercih edilip ona uyulması gerektiğini, hangi fetvanın kuvvetli olduğu belirlenemezse hadiseyle karşılaşan kişinin kendi re’yine göre doğru olduğuna daha fazla kanaat getirdiği görüşle amel edeceğini zikreder. Bu görüşlerden biriyle amel edince delil olmadan diğer delille amel edemeyeceğini beyan eder.¹⁰⁴

O, akılla kavranabilen konulardaki sahâbî kavlinin hüccet olmasıyla ilgili iki gerekçe ileri sürer: Birincisine göre onların adetinin, meseleyle ilgili nas olduğunda,

¹⁰² Serahsî, *el-Usûl*, II, 109.

¹⁰³ Serahsî, *el-Usûl*, II, 109.

¹⁰⁴ Serahsî, *el-Usûl*, II, 112-113.

bazen onu rivayet etmek bazen de rivayet etmeksizin ona muvâfık fetva vermek olduğunu, dolayısıyla sahâbe fetvasının kendisine vahiy gelen Hz. Peygamber'den rivayet edilme ihtimalinin kuvvetle muhtemel olduğunu belirtir. İkincisi, sahâbenin uzun süre Allah Resûlü ile beraber olmaları sebebiyle Resûlullah'ın hadiselerin hükümlerini beyan ederken uyguladığı yöntemi bizzat görmeleri, nasların nazil olduğu durumlara ve kendileriyle meselelerin hükümlerinin değiştiği hallere şahitlik etmeleri sebebiyle onların re'yinin, zikredilen durumlardan hiçbirine tanıklık etmeyen diğer müctehidlerin re'yelerinden daha kuvvetli ve tercih edilmeye daha layık olduğunu belirtir. Özellikle kıyasın geçerli olduğu hususlarda sahâbeyi taklid etmenin netice olarak sünnetle amel etmek olduğunu söyleyen Serahsî, Pezdevî gibi kıyas yapılabilen konulardaki sahâbî kavlini, şibih sünnet olarak kabul etmektedir.

Akılla kavranamayan hususlardaki sahâbî kavlinin hüccet olduğu konusunda Hanefî fakihlerin görüş birliğine vardığını ifade eden Serahsî, bunun sebebinin, dinî konularda sahâbeye tam bir güven duyulması olduğunu belirtir. Naslar sonraki nesillere onlar vasıtasıyla nakledildiğinden onların sözlerini yalan ve bâtıla nispet etmek, onları fâsıklıkla itham etmek anlamına gelir. Bu da onların naklettiği bilgilerin geçersiz olmasını gerektirir. Halbuki sahâbenin âdil olduğu konusunda Ehl-i sünnet ulemâsı icmâ etmiştir. Böyle bir durumda onların görüşleri ya kendi ictihadlarına, ya da Hz. Peygamber'den duyulan bir habere dayanır. Akılla kavranamayan konularda kıyas yapılamadığından bu tür sahâbî kavlinin Hz. Peygamber'den duyulan bir habere dayandığı ortaya çıkar. İşte bu sebeple Hanefîler, akılla idrak olunamayan, kıyasa muhalif hususlarda sahâbîden bir kişinin kavlinin kendisiyle kıyasın terk edileceği, nas gibi amel edilmesi gereken bir hüccet olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

1.4.6. Semerkandî (v. 539/1144)

Semerkant bölgesinin meşhur Hanefî fakih ve usulcülerinden olan Semerkandî, Ebü'l-Usr el-Pezdevî, Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ve Ebü'l-Muîn en-Neseffî gibi âlimlerden ders aldı. Resmî görev aldığıyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmayan Semerkandî'nin, eser telif etmek ve tedris faaliyetinde bulunmakla meşgul olduğu anlaşılmaktadır. *Mîzânü'l-usûl* adlı fıkıh usulü kitabı Semerkant Hanefî'lerinin anlayışını yansıtmakla

beraber, mütekellimin usul eserlerinin telif yöntemine uyan bir içerikle yazılan özgün bir usul kitabıdır.¹⁰⁵

Semerkandî, Ebû Mansûr Mâtürîdî (v. 333/944)'den, fetva ehlinde olan sahâbeye, kendi akranlarından olan sahâbe muhalefet etmediğinde, bu tür sahâbî kavlini taklit etmenin vâcib olduğunu, diğer sahâbe muhalefet ettiğinde delile dayanarak sahâbe sözlerinden birini tercih etmenin gerektiğini aktarır ve sahih olan görüşün bu olduğunu ifade ederek¹⁰⁶ kendisi de Mâtürîdî'nin görüşüne katıldığını belirtir. Bu açıklamasıyla o, görüşünün hüccetliği tartışılan sahâbenin, fetva verebilecek bilgi birikimine sahip olan sahâbe olduğunu beyan etmiş olmaktadır.

O, daha önce görüşlerine yer verdiğimiz usulcülerin zikretmedikleri bir sahâbî kavli çeşidinden daha bahseder. Bu, bazı Hanefî usulcülerin benimsediğini söylediği, “Sahâbî kavlinin sadece kıyasa muvâfık olduğunda hüccet olacağı” şeklindeki görüştür.¹⁰⁷ Bu konuda bu kısa açıklamayı yeterli gören Semerkandî, ayrıntıya girmez.

Onun eserinin sahâbî kavli ile ilgili bölümünde diğer usul kitaplarından farklı olan en önemli husus, sahâbî kavli kavramının tarif edilmesidir. Zira ondan önceki usul eserlerinde sahâbî kavlinin tarifi üzerinde durulmamış ve onun tanımı yapılmamıştır. Görebildiğimiz kadarıyla o, yaptığı bu tarif, hüccet olup olmadığı tartışılan sahâbî kavlinin kapsamını da ilk defa tespit etmeye çalışan usul müellifidir. Semerkandî sahâbî kavlini şu şekilde tarif etmektedir: “Bir sahâbî, herkesin ihtiyaç duyacağı umûmü'l-belvâ kabilinden olmayan ve sahâbe arasında yaygınlaşma ihtimali de bulunmayan bir mesele hakkında bir görüş açıklasa, diğer sahâbenin de bu görüşe muhalefet ettiği nakledilmese, sonra bu görüş tâbiîn arasında yaygınlaşsa”¹⁰⁸ buna sahâbî kavli denir. Fakat “Sahâbî kavli, gizli kalma ihtimali olmayıp, herkesin ihtiyaç duyduğu bir konuda olduğundan halk arasında yaygınlaşma ihtimali olan veya âlim

¹⁰⁵ Taşköprîzâde, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 95; Zirikli, *el-'Alâm*, V, 317; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 67-68; Günay, Hacı Mehmet, “Semerkandî, Alâeddin”, *DİA*, XXXVI, 471-472; Özel Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 70-71; Boynuka-lın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 146-147.

¹⁰⁶ Semerkandî, *Mizân*, II, 712.

¹⁰⁷ Semerkandî, *Mizân*, II, 711.

¹⁰⁸ Semerkandî, *Mizân*, II, 712.

sahâbîler arasında meşhur bir mesele hakkında olup diğer sahâbenin muhalefet etmediği bir hususta ise bu icmâ olur ve onunla amel etmek de vâciptir.”¹⁰⁹

Semerkandî, yaptığı bu iki tarifile sahâbî kavlinin çerçevesini belirlediği gibi onun sükûtî icmâdan farklı olduğunu da beyan etmiş olmaktadır. Zira önceki Hanefî usulcüler, sahâbî kavlimden bahsederken genel olarak ona sadece “muhalifi bilinmeyen” kaydını eklediklerinden, sahâbî kavli sükûtî icmâ ile karıştırılabiliyordu.

Semerkandî, sahâbe icihadının tâbiîn içtihadından daha üstün olduğu hususunda detaylı değerlendirmelerde bulunur ve konuyu aklî gerekçelere dayanarak şu şekilde izah eder: Kıyas, kişinin kesin bilgiye göre değil zann-ı galibe göre amel etmesidir. Bununla birlikte bir icihadın yapılmasında zorluk bulunması ve bazı insanların icihad etme konusunda daha yetenekli olması son derece normal bir durumdur. Bu sebeple hakkı belirleme ve doğruyu isabet ettirme konusunda daha kabiliyetli olan birinin icihadıyla amel etmek evlâdır. Sahâbenin içtihadının isabetli olma ihtimali, tâbiîn içtihadının isabetli olma ihtimalinden daha güçlüdür. Çünkü onlar, Kur’an-ı Kerim’deki âyetlerin sebab-i nüzûlünü ve hükümlerin hikmeti teşriîlerini (konuluş gerekçelerini) müşahede etmişlerdir. Kıyas, âyetlerin anlamlarını bilmek ve hükümlerin konuluş gerekçelerine vâkıf olmakla yapılır. Zira müctehid, nasda hükmü belirlenmiş meselenin hükmünü, nasda hükmü belirlenmemiş meseleye uygularken âyetlerin sebab-i nüzûlünü ve hükümlerin konuluş gerekçelerini dikkate alır. Sahâbe aynı zamanda Hz. Peygamber’in hitabının maksatlarını en iyi bilen nesildir. Çünkü onlar hitabın durumlarına bizzat şahitlik etmişlerdir. Onların yaptığı icihad ve kıyas doğruya daha yakın olduğundan onunla amel etmek evlâdır.¹¹⁰

Muhalifi bilinmeyen sahâbî kavli, büyük bir ihtimalle tek sahâbîye değil, onların tamamına ait bir görüştür. Çünkü sahâbe aynı yerde bulunuyordu ve ilim öğrenme konusunda da onlar arasında herhangi bir fark yoktu. Şayet sahâbe arasında ihtilâf olsaydı, bu ihtilâf tâbiîn tarafından bize ulaştırılırdı. Zira tâbiîn, dinî hüküm ve kuralları nakletme konusunda kendini görevli kabul ediyordu. Sahâbî kavlinin icmâ olduğu

¹⁰⁹ Semerkandî, *Mizân*, II, 713.

¹¹⁰ Semerkandî, *Mizân*, II, 717-719.

ortaya çıkarsa, o zaman kesin olarak onunla amel etmek gerekir. İcmâ olma ihtimali kuvvetle muhtemel olduğunda ise, onunla amel etmek bu anlamda olmayan kıyasla amel etmekten evlâdır.¹¹¹

Sahâbenin, kendisinde bulunan bir habere göre fetva vermesi de muhtemeldir. Hatta onlarda hakim anlayış, önce habere dayanarak fetva verme yönündedir. Bu sebeple onlar, arkadaşlarında Resûlullah'tan duydukları bir haber olması ihtimalinden dolayı onlarla istişare ederlerdi. Re'yle ancak arkadaşlarında da konuyla ilgili haber olmayınca, zorunlu olarak fetva verirlerdi. Bundan dolayı haber olmadığında, hadis olma ihtimalinden dolayı sahâbî kavli ile amel etmek kıyasla amel etmekten evlâdır.¹¹²

Kıyas yapılabilen konulardaki sahâbî kavlinin kesin değil zannî delillerden olduğunu zikreden Semerkandî, zannî delillerin tamamının aynı değerde olmadığını, haber-i vâhidin de zannî delillerden olduğu halde kıyasa takdim edildiğini belirtir. O, zannî delillerden olmasına rağmen sahâbî kavlinin doğruya daha yakın olduğu kanaatindedir.¹¹³

O, akılla kavranamayan konulardaki sahâbî kavlini taklid etmenin vâcib olduğunu, zira fakih olan sahâbenin Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadis olmadan kıyasa aykırı bir söz söylemeyeceğini, bu sebeple bu tür sahâbî kavlini hadise hamletmek gerektiğini ifade eder.¹¹⁴

Semerkandî'nin zikrettiği sahâbî kavli çeşitleri şunlardır: Akılla idrak edilebilen konulardaki sahâbî kavli, akılla idrak edilemeyen konulardaki sahâbî kavli, kıyasa muvâfık olan sahâbî kavli, İmam Şâfiî'ye nispet edilen sahâbî kavlinin hiçbir çeşidinin hüccet olmadığı, dört halifenin veya Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in kavli şeklindeki sahâbî görüşleridir.¹¹⁵

¹¹¹ Semerkandî, *Mizân*, II, 720.

¹¹² Semerkandî, *Mizân*, II, 720-721.

¹¹³ Semerkandî, *Mizân*, II, 721.

¹¹⁴ Semerkandî, *Mizân*, II, 715.

¹¹⁵ Semerkandî, *Mizân*, II, 711-712.

Semerkindî'nin sahâbî kavli konusuna en önemli katkısı onu tarif edip sınırlarını ve sükûtî icmâdan farkını belirlemiş olmasıdır. O bu tanımları yapmakla aynı zamanda sahâbî kavlinin yaygın olup olmama açısından çeşitlerini de açıklamıştır.

Semerkindî'nin sahâbî görüşünü, sahâbe arasında yaygın olan ve tâbiîn döneminde yaygınlık kazanan şekilde ikiye ayırması, ileride göreceğimiz gibi, sonraki dönemlerde etkili olmuş, kendisinden sonra gelen Sadrüşşerîa, İbnü'l-Hümâm, Molla Hüsrev ve Hâdimî gibi Hanefî usulcüler, onun yaptığı tarifi dikkate alarak eserlerinde, sahâbe arasında yaygınlaşan sahâbî görüşünü sükûtî icmâ olarak isimlendirirken tâbiîn döneminde meşhur olup yaygınlık kazanan sahâbî görüşüne sahâbî kavli adını vermişlerdir.

1.4.7. Abdülaziz el-Buhârî (v. 730/1330)

Hanefî fakih ve usulcü olan Abdülaziz el-Buhârî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Onun fıkıhla ilgili bazı eserleri bulunmasına rağmen daha çok fıkıh usulüyle meşgul olup bu konuda kitap telif ettiği görülmektedir. Onun *Keşfü'l-esrâr* adlı usul kitabı, Pezdevî'nin usulünün en önemli, en geniş ve en güzel şerhlerinden biridir.¹¹⁶

Abdülaziz el-Buhârî, Ebû Saîd el-Berdaî, Cessâs, Fahu'l-İslâm el-Pezdevî, Şemsüleimme es-Serahsî ile Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî gibi usulcülerle, İmam Mâlik, kendisinden rivayet edilen iki görüşten birine göre Ahmed b. Hanbel ve kadim görüşüne göre İmam Şâfiî'nin sahâbî kavlinin hüccet olduğunu, onu taklid etmenin vâcip, sahâbî mezhebi karşısında kıyasın terkedileceği kanaatinde olduklarını belirtir. Şâfiî'nin yeni görüşünde sahâbî kavlinin hiçbir çeşidini hüccet kabul etmediğini zikreder.¹¹⁷ Önceki Hanefî usulcüler diğer mezheplerden sadece İmam Şâfiî'nin görüşüne yer verirken Abdülaziz el-Buhârî İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'in görüşüne de yer vermiştir.

¹¹⁶ Taşköprîzâde, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 120; Zirikî, *el-'Alâm*, IV, 13-14; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 146-147; İsmail, Şa'bân Muhammed, *Usûlü'l-fikh târihü ve ricâlüh*, s. 313; Atar, Fahrettin, "Abdülaziz el-Buhârî", *DİA*, I, 186-187; Özel Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 129; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 227-228.

¹¹⁷ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 406-407.

Abdülaziz el-Buhârî, sahâbî kavlinin hüccet olması ile ilgili diğer eserlerde rastlanmayan bazı gerekçeler ileri sürmüştür. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz: Sahâbe doğruyu araştırıp ortaya koyma ve dinin esaslarını yerleştirme hususunda bütün güçlerini sarf edecek derecede büyük bir istek ve ciddiyete sahipti. Hadisleri ezberleyip muhafaza etmeye ve onları öğrenmeye son derece önem veriyor, nas olmayan hususlarda ise en ince ayrıntısına kadar düşünüyordu. Sahâbedeki bu meziyet onlardan sonrakilerde onlar kadar yoktur.¹¹⁸

Diğer taraftan sahâbîler, sürekli Hz. Peygamber’le bir arada bulduklarından onlarda aslolan görüşlerinin bizzat Hz. Peygamber’den duydukları habere dayanması ve haberi de re’ye (kıyasa) takdim etmeleridir. Onların verdikleri fetvaların habere dayanmadığını iddia etmek ancak delille mümkün olur. Bu sebeple onların görüşleri kıyasa takdim edilir.¹¹⁹

Sahâbenin verdiği fetva, Allah Resûlü’nden duydukları habere muvâfık ise sahâbenin adeti, fetvalarının habere dayandığını söylememeleri idi. Bu bilgiyi gizlemek anlamına gelmez, zira fatva verirken gerekli olan, meselenin hükmünü açıklamaktır delilini değil. Ancak hükmün delili istenirse o zaman delilini zikretmek gerekir. Hz. Peygamber’den duyulma ihtimali sabit olduğunda sahâbî kavli, kendisine muvâfık habere dayanmayan müctehidin re’yine takdim edilir. Bu sebeple sahâbî kavlinin kıyasa takdim edilmesi, haber-i vâhidin kıyasa takdim edilmesi gibidir.¹²⁰

Abdülaziz el-Buhârî, akılla kavranan konulardaki sahâbî kavlini sünnet kabul ettiklerini şu şekilde açıklamaktadır: “Bizim müsned, mürsel, ma’rûf, meçhul rivayetleri kabul ederek sahâbeye ittibâ edip onları taklid etmeyi vâcip görmemiz, netice itibariyle sünnetle amel etmektir. Çünkü mütevâtir, meşhur, âhad, müsned, mürsel bütün sünnet çeşitleri kıyasa takdim edildiği gibi, şibih sünnet olan (sünnet benzeri) sahâbî kavli de

¹¹⁸ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, III, 416.

¹¹⁹ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, III, 415-416.

¹²⁰ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, III, 416.

kıyasa takdim edilir. Kıyasın bütün türleri, sünnet çeşitlerinden ve şibih sünnetlerden sonra hüccet olur.”¹²¹

Akılla idrak olunan hususlardaki sahâbi kavlini hüccet kabul etmeyen Kerhî ve onunla aynı görüşte olanlar şu gerekçeyi ileri sürmektedirler: Sahâbenin kendi re’yeleri ile fetva verdikleri inkar edilemeyecek kadar açıktır. Sahâbe müctehidleri, diğer müctehidler gibi masum olmadıklarından ictihadlarında hata etmeleri mümkündür ve bu sebeple onların görüşleri isabetli de olabilir hatalı da olabilir. Bunun delili de sahâbenin birbirine muhalif görüş beyan etmesi, onların verdikleri bazı fetvalardan rücû edip tâbiîn müctehidleri gibi başkalarının fetvasını benimsemeleri ve insanları kendi görüşlerine uymaya çağırılmalarıdır. Şayet onların görüşlerinin hata ihtimali olmasaydı, birbirlerinin görüşlerine muhalefet etmeleri câiz olmazdı ve diğer insanları kendi görüşlerine davet etmeleri vâcib olurdu. Çünkü o zaman onların görüşleri kat’î olurdu, kat’î delile muhalefet haram, Kitap, Sünnet, icmâ gibi sahâbî kavliyle amel etmek de vâcib olurdu.¹²² Kerhî ve onunla aynı görüşü benimseyen usulcülere göre, sahâbî kavlinin hatalı olma ihtimali olduğu için başka bir müctehidin kendisi gibi müctehid olan sahâbeyi taklid etmesi ve sahâbî kavli karşısında Kitap ve Sünnet’le hüccet olduğu sabit olan kıyası terk etmesi câiz olmaz. Tâbiîn ve daha sonraki müctehidlerin görüşü karşısında kıyasın terk edilmesinin câiz olmadığı gibi.¹²³

Abdülaziz el-Buhârî, Ebü’l-Yüsr el-Pezdevî (v. 493/1100)’nin, sahâbeyi taklid etme hususunda Ebû Hanîfe’den her sahâbeyi taklid vâciptir ve sahâbî kavli kıyasa takdim edilir; sahâbî kavli kıyasa muvâfık ise ancak o zaman taklid edilmesi vâciptir veya fakih sahâbîleri taklid etmek gerekir, diğerlerini değil şeklinde üç görüş nakletmiştir.¹²⁴ Ebü’l-Yüsr el-Pezdevî’nin eserinde, sahâbeyi taklid hususunda Ebû Hanîfe’den nakledilen üç görüş olduğu belirtilmekte fakat bu görüşlerin neler

¹²¹ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, III, 418.

¹²² Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, III, 412.

¹²³ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, III, 412.

¹²⁴ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, III, 419.

olduğundan bahsedilmemektedir.¹²⁵ Diğer Hanefî usul eserlerinde bu bilgiye yer verilmemesi, onun adı geçen mezhepte, genel kabul görmediği anlamına gelmektedir.

1.4.8. Sadrüşşerîa (v. 747/1346)

Buhara'da çok sayıda âlim yetiştiren bir ulemâ ailesine mensup olan Sadrüşşerîa, Hanefî mezhebinin Buhara'daki meşhur temsilcilerindendir. O, aklî ve naklî ilimlerde, özellikle de fıkıh ve fıkıh usulünde derin bilgi sahibiydi. Onun memzuc metotla yazdığı *et-Tenkîh* ve kendisinin onu şerhettiği *et-Tavdîh* adlı usul kitapları ulemâ arasında çok tutulmuş, bu sebeple üzerlerine çok sayıda şerh ve haşîye yazılmıştır. Ayrıca bu iki kitap medreselerde uzun süre okutulan en meşhur eserlerden olmuştur.¹²⁶

Sadrüşşerîa, sahâbe arasında yaygınlık kazanan ve diğer sahâbenin sükût ederek kabul ettiği hususlarda sahâbeyi taklid etmenin Hanefîler'e göre icmâ ile vâcip olduğunu, sahâbenin ihtilâf ettiği sabit olan konularda sahâbe görüşüne uymanın adı geçen mezhebe göre icmâ ile vâcip olmadığını, ittifak mı ihtilâf mı ettikleri bilinmeyen konularda ise sahâbe sözüne uyma konusunda farklı görüşler bulunduğunu, İmam Şâfiî'ye göre, onlara uymanın gerekmediğini, Ebû Said el-Berdâi'ye göre ise onların sözlerinin büyük kısmı Hz. Peygamber'den işitmeye dayandığı ve sahâbe en hayırlı nesil olduğu için bu konulardaki sahâbî kavline uymanın da vâcip olduğunu zikreder. Kerhî, Hz. Peygamber'den duyulmasından başka ihtimal olmadığı için, sadece akılla idrak olunamayan hususlardaki sahâbî fetvasına ittibâ etmenin vâcip olduğunu belirtir. O ayrıca Kerhî'nin, içtihadı açık olan konularda sahâbenin yöntemine uyararak onlar gibi icthad yapılacağı görüşünde olduğunu zikreder.¹²⁷

Sadrüşşerîa, sahâbi kavli konusunu önce sahâbe arasında yaygın olup olmama açısından iki kısma ayırmış, sahâbe arasında yaygınlık kazanana sükûtî icmâ denildiğini belirtmiş, sahâbenin ihtilâf ettiği konulardaki sahâbe görüşlerine ittibâ etmenin vâcip olmadığını ifade etmiştir. İttifak mı yoksa ihtilâf mı ettikleri bilinmeyen konulardaki

¹²⁵ Pezdevî, Ebû'l-Yüsr, *Ma'rifetü'l-hüceci's-şer'iyye*, II, 49.

¹²⁶ Ziriklî, *el-'Alâm*, IV, 197; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 355; Özen, Şükrü, "Sadrüşşerîa", *DİA*, XXXV, 427-431; Özel Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 132-133; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 241-242.

¹²⁷ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, II, 42-43.

sahâbe görüşlerini sahâbî kavli olarak adlandırarak bunu akılla idrak olunan ve akılla idrak olunamayan şekilde ikiye ayırarak incelemiştir.

1.4.9. Molla Fenârî (v. 834/1431)

Osmanlı döneminde yaşayan, önde gelen Hanefî âlimlerdendir. İznik, Amasya ve Kahire’de ilim tahsil etti, Bursa’da müderrislik, kadılık ve müftülük yaptı. Fıkıh ve usul yanında mantık, cedel, edebiyat vb. ilimlerde de söz sahibiydi. *Fusûlü’l-bedâyi’* adlı usul kitabında Hanefî ve mütekellimin metodlarını birleştirmiştir.¹²⁸

Molla Fenârî, sahâbenin birbirini taklid etmemesinin gerekçesiyle ilgili olarak bir sahâbînin Hz. Peygamber’den, daha tercihe şayan veya neshedici bir hadis işitmiş olabileceğini diğerinin ise böyle olmayabileceğini zikreder. O akılla kavranabilen içtihadı açık konulardaki sahâbî kavlinin de sünnet kapsamına dahil olduğunu düşündüğünden bu tür sahâbî kavlini, aslen sünnet olmadığı halde sünnet kabul edilen anlamında, “hükmî sünnet” olarak isimlendirmiştir.¹²⁹

1.4.10. İbnü’l-Hümâm (v. 861/1457)

Baba tarafından Sivas’lı olan İbnü’l-Hümâm, babasının İskenderiye kadılığı yaptığı sırada burada doğmuştur. İskenderiye ve Kahire’de ilim tahsil etmiş, fıkıh, usul, kelâm gibi ilimlere vâkıf bir Hanefî âlimdir. O, *et-Tahrîr* adlı usulünü fukahâ ve mütekellimîn metodlarını birleştirerek kaleme almıştır. *Fethü’l-Kadîr* adlı fıkıh kitabı hadislerin değerlendirilmesi yanında, Hanefî mezhebi yanında diğer mezheplerin ihtilâflı görüşlerini de tartışıp bunlar arasında tercihlerde bulunmasıyla dikkat çekmiştir.¹³⁰

İbnü’l-Hümâm, Ebû Saîd el-Berdaî, Cessâs, Fahru’l-İslâm el-Pezdevî, Şemsü’l-Eimme es-Serahsî ile Ebü’l-Yüsr el-Pezdevî ve bunlardan sonra gelen Hanefî usulcüler ile, İmam Mâlik, eski görüşünde İmam Şâfî ve kendisinden rivayet edilen iki görüşten

¹²⁸ Taşköprizâde, *Tabakâtü’l-fukahâ*, s. 132; Zirikli, *el-‘Alâm*, VI, 110; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu‘cemü’l-müellifîn*, III, 269-270; Aydın, Hakkı, “Fusûlü’l-Bedâyi”, *DİA*, XIII, 229-230; a.mlf., “Molla Fenârî”, *DİA*, XXX, s. 245-247; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 174-175; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 307.

¹²⁹ Molla Fenârî, *Fusûlü’l-bedâyi’*, II, 436-438.

¹³⁰ Taşköprizâde, *Tabakâtü’l-fukahâ*, s. 132; Zirikli, *el-‘Alâm*, VI, 255; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifîn*, III, 469; Koca, Ferhat, “İbnü’l-Hümâm”, *DİA*, XXI, 87-90; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 174-175, 183-185; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 321.

birine göre Ahmed b. Hanbel'in içtihadta açık konulardaki sahâbî kavlini, sahâbe dışındaki müctehidler için sünnete dahil ettiklerini beyan eder. İbnü'l-Hümâm, sahâbe dışındaki müctehidlerin ictehad yapılabilen hususlarda sahâbeyi taklid etmesini vâcip görür. Merfû haber gibi olduğu için, ictehad yapılamayan konulardaki sahâbî kavlinin hüccet olduğu hususunda Hanefî usulcüler arasında görüş ayrılığı olmadığını teyid eder. Ayrıca o, sahâbenin tamamını ilgilendirmediğinden sahâbe arasında yaygınlaşma ihtimali olmayan ve sahâbe tarafından muhalefete uğramadan tâbiîn arasında yaygınlık kazanan sahâbe görüşünü, sahâbî kavli olarak adlandırır. Tâbiîn arasında meşhur olmasından dolayı bunu sükûtî icmâ olarak isimlendirmese de kuvvet bakımından onun hükmünde görür.¹³¹

İbnü'l-Hümâm, ilk defa Semerkandî tarafından yapılan sahâbî kavli tanımını tekrar ederek onunla sükûtî icmâm farklı olduğunu da teyid etmiş olmaktadır. Ayrıca İbnü'l-Hümâm, kıyasın geçerli olduğu konulardaki sahâbî fetvasının sonraki Hanefî usulcülerle diğer üç mezhep imamının zikrettiği görüşlerine göre, sahâbe dışındaki müctehidler için sünnet olduğunu söyleyerek, kendisi de zımnen bu görüşe katıldığını ifade etmektedir.

1.4.11. Molla Hüsrev (v. 885/1480) ve Hâdimî (v. 1176/1762)

Molla Hüsrev, Osmanlı döneminde yaşayan fıkıh, usul ve tefsir alanlarında söz sahibi Hanefî âlimdir. Edirne, Bursa ve İstanbul'da müderrislik yapmış, ayrıca, kadılık, kazaskerlik ve müftülük gibi görevlerde de bulunmuştur. Kendisine ait *Mirkâtü'l-vüsûl* üzerine yazdığı şerh olan *Mir'âtü'l-usûl* Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.¹³²

Konya'nın Hâdim kasabasında doğan Hâdimî, Hâdim, Konya ve İstanbul'da ilim tahsil ettikten sonra doğduğu yerde müderrislik yaptı. Hanefî fakih, usulcü ve

¹³¹ İbn Hümam, *et-Tahrîr* (*Teysîrû't-tahrîr* içinde), III, 132-133; Emir Pâdişâh, *Teysîrû't-tahrîr*, III, 132-133.

¹³² Taşköprizâde, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 133; Ziriklî, *el-'Alâm*, VII, 68; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 721; Koca, Ferhat, "Molla Hüsrev", *DİA*, XXX, 252-253; a.mlf., "Mir'âtü'l-usûl", *DİA*, XXX, 148; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 203-205; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 334.

mutasavvıftır. *Mecâmiu'l-hakâik* adındaki usul kitabı meşhur olmuş ve Osmanlı medreselerinde okutulmuştur.¹³³

Molla Hüsrev ve Hâdimî, meşhur olması sebebiyle sahâbe arasında sükûten de olsa ittifak meydana geldiği bilinen sahâbe görüşüne ittibâ etmenin vâcip olduğunu, ihtilâf ettikleri konularda ise, onların fetvalarının kendi re'yelerine dayandığının ortaya çıkması sebebiyle icmâ ile sahâbenin görüşlerinin hüccet olmadığını, bunlara muhalefet edilebileceğini fakat bir delile dayanmadan bu görüşlerin hepsinin terkedilemeyeceğini, birinin tercih edilip onunla amel edileceğini zikrederler.¹³⁴ Hâdimî ayrıca, Şemsüleimme es-Serahsî, Fâhru'l-İslâm el-Pezdevî ile Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ve diğerleri gibi müteahhürin Hanefî usulcülerin de sahâbî kavlinin mutlak olarak hüccet olduğu görüşünü benimsediklerini zikreder.¹³⁵

1.4.12. Bihârî (v. 1119/1707)

Hindistan'lı olan Bihârî, ülkesinin farklı yerlerinde ilim tahsil etmiş, fıkıh, usul ve mantık sahalarında meşhur olmuş bir Hanefî fakihtir. Telifle meşgul olmasının yanında kadılık da yapmıştır. *Müselle mü's-sübût*, onun fukahâ ve mütekellimîn metotlarını birleştirerek kaleme aldığı bir fıkıh usulüdür. O, son dönemin başarılı kabul edilen usul kitaplarından olmasının yanında, Hint alt kıtası medreselerinin neredeyse tamamında okutulan bir eserdir.¹³⁶

Bihârî, sahâbî kavlinin hüccet kabul edilmesinin sahâbenin daha bilgili ve üstün olmalarından kaynaklandığı iddiasını benimsememektedir. Ona göre sahâbe sözünün delil kabul edilmesinin illeti, vahyin kendisine geldiği kişi olan Hz. Peygamber'den duyulmuş olma ihtimalinin kuvvetli olmasıdır. Zira sahâbe genellikle nas ile fetva verir

¹³³ Ziriklî, *el-'Alâm*, VI, 328; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 670; Yayla, Mustafa, "Hâdimî, Ebü Saîd", *DİA*, XV, 24-25; Yaşaroğlu, M. Kamil, "*Mecâmiu'l-hakâik*", *DİA*, XXVIII, 217; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 346-348; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 433-434.

¹³⁴ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 225-226; Hâdimî, Ebü Saîd, *Mecâmiu'l-hakâik (Menâfi'u'd-dekâik* içinde), s. 212; Güzelhisârî, Mustafa Hulûsî, *Menâfi'u'd-dekâik*, s. 212.

¹³⁵ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik*, s. 212; Güzelhisârî, *Menâfi'u'd-dekâik*, s. 212.

¹³⁶ Ziriklî, *el-'Alâm*, V, 283; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 721; Yaran, Rahmi, "Bihârî", *DİA*, VI, 139; Koca, Ferhat, "*Müselle mü's-sübût*", *DİA*, XXXII, 83-84; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 333-334; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 421.

re'ye ise nadiren başvururdu. Onların görüşlerinin nassa veya re'ye dayandığı açık bir şekilde belli olmadığında kuvvetli (ağleb) olana hamledilip Resûlullah'tan işitildiği hükmünü vermenin gerekli olduğunu ifade eder. Bu sebeple o, İmam Mâlik'in, kavli kadiminde Şâfi'nin, kendisinden rivayet edilen görüşlerden birinde Ahmed b. Hanbel'in, Hanefiler'den Ebû Saîd Berdaî, el-Cessâs, Fahru'l-İslâm Pezdevî, Şemsü'l-Eimme Serahsî ve bunlara tabi olanların kıyas yapılabilen konulardaki sahâbî kavlini, sahâbe dışındaki müctehidler için sünnete dahil ettiklerini, yani onlara göre, bu tür sahâbî kavlinin sünnet olduğunu, özellikle belirtir.¹³⁷

Bihârî, diğer Hanefî usulcülerin aksine sahâbî kavlinin hüccet kabul edilmesinin tek gerekçesini, Hz. Peygamber'den duyulmuş olma ihtimalinin kuvvetli olmasına bağlamaktadır. Diğer bir tabirle o, sahâbî kavlini, sünnet olduğu için hüccet kabul etmektedir. Halbuki Hanefî usulündeki hâkim anlayışa göre, sahâbî kavlinin hücciyeti sünnet olma ihtimali yanında sahâbenin daha bilgili ve üstün olması gibi daha pek çok gerekçeye dayandırılmaktadır.

1.4.13. Muhammed Ebû Zehre'nin Kerhî ve Pezdevî'yi Eleştirmesi

Muhammed Ebû Zehre (v.1394/1974), Fahru'l-İslâm Pezdevî'nin, aşağıda zikredeceğimiz örnekleri ileri sürerek akılla idrak edilebilen fûrû-i fıkıhla ilgili meselelerde, sahâbeyi taklid etme konusunda Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed gibi mezhep kurucusu imamların ihtilâf ettiğini söylemesini eleştirir.¹³⁸

Hanefî mezhebinin üç imamının, akılla kavranabilen hususlarda, farklı görüşlere ayrıldığı konusunda Debûsî ve Serahsî de Pezdevî ile aynı görüşte olup, onun kitabında verdiği örneklere onlar da kendi eserlerinde yer vermektedirler.¹³⁹ Fakat Muhammed Ebû Zehre, onların isimlerine değinmeden konuyu Pezdevî üzerinden ele almaktadır.

¹³⁷ Bihârî, Muhibullah İbn Abdışşekûr, *Müsellemlü's-sübût (el-Müstasfâ ile birlikte)*, II, 186; Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâtihu'r-ra-hamût*, II, 185-186.

¹³⁸ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 344-345.

¹³⁹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 256; Serahsî, *el-Usûl*, II, 106.

Pezdevî'nin, yukarıda adı geçen üç imamın, bazı meselelerde sahâbeye muhalefet ettiğinin, diğer bir tabirle sahâbî kavliyle amel etmediğinin görüldüğünü ifade ettiği örnekler şunlardır:

Ebû Hanîfe, İbn Ömer'in kavline dayanarak selem akdinin geçerli olması için, anaparanın miktarının belirtilmesinin şart olduğunu beyan etmiştir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed ise bu konuda sahâbî kavli olmasına rağmen kendi görüşlerine dayanarak Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmişlerdir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre bir mal, korunması mümkün olduğu halde ecîr-i müşterekin elinde zayi olursa o, zayi olan malı tazmin eder. Onlar bu konuda Hz. Ali'nin görüşünü benimsemişlerdir. Ebû Hanîfe ise kendi re'yine ve Hz. Ali'den nakledilen başka bir görüşe uyararak tazmin gerekmeceğini belirtmiştir. İmam Muhammed, İbn Mesû'd ve Câbir'in görüşlerine tâbi olarak hamile kadının sünnî olarak bir defadan fazla boşanamayacağı görüşündedir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf ise kendi görüşlerine dayanarak bu durumdaki kadının sünnî olarak üç defa boşanabileceği görüşünü benimsemişlerdir.¹⁴⁰

Muhammed Ebû Zehre, Pezdevî'nin bu görüşünün, Ebû Hanîfe'nin hüküm çıkarırken takip ettiği yöntemini açıkladığı şu sözüyle çeliştiğini söyler: "Allah'ın kitabına göre hüküm veririm. Onda bulamazsam Resûlullah'ın sünnetine göre hüküm veririm. Meselenin hükmünü Allah'ın Kitab'ı ve Resûlullah'ın sünnetinde de bulamazsam, onun ashabının kavlini alırım. Onlardan dilediğim kişinin kavlini alır, istediğim kişinin kavlini terk ederim. Fakat onların görüşlerinin dışına çıkıp başkalarının görüşlerini almam. Şayet iş, İbrâhim en-Nehâî, Şa'bî, Hasan, İbn Sîrîn, Atâ, Said b. Müseyyeb gibi ictihad edenlere kalırsa, ben de onlar gibi ictihad ederim."¹⁴¹

Muhammed Ebû Zehre, Ebû Hanîfe'nin bu sözünün, onun sahâbî kavlini hüccet olarak kabul ettiğini ve ona ittibâ etmeyi vâcib gördüğünü açık bir şekilde gösterdiğini ifade eder. "İctihad ettiği bir konuda çok sayıda sahâbî görüşü varsa Ebû Hanîfe, bu görüşlerden birini seçer, onların görüşlerinin dışına çıkmazdı. Bir konuda sahâbenin görüşü yoksa, o ictihad eder, tâbînin görüşüne ittibâ etmezdi. Çünkü o tâbîni değil

¹⁴⁰ Pezdevî, *Usûl*, III, 407-408; Serahsî, *el-Usûl*, II, 106; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 406.

¹⁴¹ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihî*, s. 24; Beyhakî, *el-Medhal ilâ's-Süneni'l-kübrâ*, s. 203-204.

sahâbeyi taklid ederdi. Onun sözünden açıkça anlaşılana budur.” Muhammed Ebû Zehre, kendilerine düşenin onun bu ictihad yöntemini kabul etmek olduğunu, zira bu konuda ondan nakledilen sözlerin birbirini desteklediğini ifade eder. İctihad yöntemini en iyi açıklayan kendisi olduğu için, kendilerinin onun bu husustaki kanaatini başkalarından değil, ondan öğrenmeleri gerektiğini belirtir.¹⁴²

Muhammed Ebû Zehre, sahâbenin kendi re’yine dayanmasından dolayı akılla idrak edilebilen fer’î meselelerde, sahâbenin taklid edilemeyeceği görüşünü benimsemesinden dolayı, Kerhî’yi de tenkid eder. Onun bu konudaki görüşleri şu şekildedir: “Kerhî’nin fer’î meselelerden çıkardığı sonuç, Ebû Hanîfe’den bu konuda nakledilene uymamaktadır. Bizim fer’î meselerden çıkarılan sonuca değil, Ebû Hanîfe’nin açıkça beyan ettiği görüşe uymamız gerekir. Çünkü onun görüşüne aykırı sonuç çıkarılan fer’î meselelerden, onun düşüncesine uygun netice de elde edilebilir. Belki de gerçekte arada çelişki bile yoktur. Çünkü çelişki olduğunu iddia edenin, Ebû Hanîfe’nin sahâbî fetvasını bildiğini, bilmesine rağmen onu bırakıp kıyasa gittiğini ispat etmesi gerekir. Veya iddia sahibinin, sahâbînin bu kavline, bir başka sahâbînin muhalefet etmediğini ortaya koyması gerekir. Fakat ne Kerhî ne de Pezdevî bunları ispat etmiştir.”¹⁴³

Ebû Hanîfe’nin bazı meselelerde, sahâbî kavline aykırı hareket etmesi, o konuda ya merfu bir hadisi ya da başka bir sahâbî fetvasını delil getirmesi sebebiyledir. Ecîr-i müşterekin elinde zayi olan malı tazmin meselesinde olduğu gibi. Hz. Ali önceleri bu malı tazmin ettirirken sonraları onun bu görüşünden döndüğü nakledilmiştir.¹⁴⁴

Ebû Hanîfe’nin, hüküm çıkarırken takip ettiği yöntemini beyan ettiği sözünde, sahâbî kavli ile amel ettiğine dair açıklamasını dikkate aldığımızda, onun bazı meselelerde sahabe fetvası ile amel etmemesinin sebebi şunlardan biri olabilir: Ebû Hanîfe, ilgili konuda ya sünnete ya da daha kuvvetli bulunduğu başka bir sahâbî uygulamasına dayanmıştır. Veya meseleyle ilgili sahâbî görüşü ona ulaşmamıştır.

¹⁴² Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 344.

¹⁴³ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 346.

¹⁴⁴ Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâtihu’r-ra-hamût*, II, 188.

1.4.14. Değerlendirme

Hanefî fıkıh usulünde sahâbî kavli, akılla idrak edilip edilememesine göre ikiye ayrılarak ele alınmıştır. İctihad yapılabilen konulardaki sahâbî kavlinin hüccet olduğu, onun karşısında kıyasın terkedileceği ve ona uymanın vâcîp olduğu görüşü esasen Ebû Saîd el-Berdaî'ye ait olmasına rağmen sonradan bu görüş Hanefî usulcülerin büyük çoğunluğunun benimsediği görüş haline gelmiştir. Sahâbî kavlinin bu çeşidinin hüccet olduğuna, Hanefî usulcülerden Kerhî ve Debûsî dışında itiraz eden olduğu görülmemektedir. Bu iki usulcü ise sadece, akılla idrak olunamayan meselelerle ilgili olan sahâbî kavlinin hüccet olduğu ve ona uymanın vâcîp olduğu görüşündedirler.

Adı geçen mezhebe mensup usulcüler, kıyas yapılamayan konulardaki sahâbî kavillerini merfû haber hükmünde kabul etmeleri sebebiyle bunları sünnet olarak değerlendirmişlerdir. Kıyas yapılabilen içtihadı açık konulardaki sahâbî kavillerine doğrudan sünnet diyemediklerinden bunlara şibih sünnet adını vermişlerdir. Onlar, sahâbînin yaptığı te'ville diğer müctehidlerin te'villeri arasında fark görmedikleri için, sahâbenin te'vilini sonraki müctehidlerin te'viline takdim etmezler.

Hanefî usulcüler, sahâbenin ihtilâf etmesi halinde, doğrunun onların açıkladıkları görüşün dışına çıkmayacağını ve sahâbe fetvalarının birbiriyle teâruz etmesi durumunda onların birbirini geçersiz kılmayacağını ifade etmişlerdir. Çünkü sahâbenin bir konuda ihtilâf etmesi, o konudaki sahâbî kavlinin, vahyin geldiği kişi olan Hz. Peygamber'den işitilmediğini, yani onun tevkîfî olmayıp sahâbenin kendi ichtihadına dayandığını belirgin hale getirmektedir. Onlara göre, böyle bir durumda müctehide gereken, çelişkiyi gidermek yerine, mümkünse bu görüşlerden kuvvetli olanı tercih edip onunla amel etmek, mümkün değilse doğrunun sadece bunlardan biri olduğu düşüncesinden hareketle bunlardan birine uymaktır. Bunlardan biriyle amel ettikten sonra kişi artık delil olmadan, başka bir görüşle amel edemez.¹⁴⁵ Buna ek olarak, sahâbe bir konuda ihtilâf ettiğinde,

¹⁴⁵ Cesâs, *el-Füsûl*, III, 329-330; Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 258-259; Serahsî, *el-Uşûl*, II, 112-113.

onların görüşlerinin artık sünnet olma ihtimali ortadan kalkıp sırf kendi kişisel görüşleri olduğu ortaya çıkacağı için, bu görüşlerden birinin diğerini nesh etmesi câiz olmaz. Bu sebeple birbiriyle çelişen iki haberde olduğu gibi, farklı sahâbe kavillerinin hangisinin önce, hangisinin sonra söylendiğini tespit etmek amacıyla tarih belirleme yoluna gidilmez.¹⁴⁶

Hanefî usulcülerin büyük çoğunluğu, sahâbenin Hz. Peygamber'le uzun süre beraber olması sebebiyle onların ayrıcalıklı bir konuma sahip olduklarını düşündüklerinden, onların kıyas yapılamayan konulardaki görüşlerini hüccet olarak kabul ettikleri gibi kıyas yapılabilen hususlardaki görüşlerinin de hüccet olduğu kanaatindedirler. Onların çoğunluğu her iki çeşit sahâbî kavlini haber-i vâhid hükmünde görmüşler ve bunların kıyasa takdim edileceği görüşünü benimsemişlerdir. Hanefî usulcülerin açıklamalarına göre, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed gibi üç imam, icihad yapılabilen konulardaki sahâbî fetvasıyla bazen amel etmişler bazen de amel etmemişlerdir. Buna rağmen, adı geçen mezhebe mensup usulcüler arasında hâkim kanaat, sahâbî kavli varken kıyasa amel edilmemesi şeklindedir.

Hanefî usulcüler, sahâbî kavlinin şu çeşitlerini zikretmişlerdir: Akılla kavranabilen ictihada açık konulardaki sahâbî kavli, akılla idrak edilemeyen ictihada kapalı konulardaki sahâbî kavli, İmam Şâfi'ye nisbet ettikleri sahâbî kavlinin akılla kavranabilen meselelerle ilgili olsun kavranamayan meselelerle ilgili olsun hiçbir çeşidinin hüccet olmadığı görüşü, sahâbî kavlinin kıyasa muvâfık olduğunda hüccet olacağı, dört halifenin veya Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in görüşlerinin hüccet olacağı şeklindeki görüşler. Fakat onlar bu görüşlerden yalnızca ilk ikisiyle ilgili örnekler üzerinde durmuş, detaylı açıklamalar yapmışlar, diğerlerini sadece ismen zikretmekle yetinmişlerdir. Başka bir ifadeyle Hanefî usulcüler, fıkıh usulü kitaplarında sahâbî kavlini, akılla idrak edilebilen meselelerle ilgili olanlar ve akılla idrak edilemeyen meselerle ilgili olanlar şeklinde ikiye ayırarak incelemişlerdir. Görülebildiği kadarıyla,

---

¹⁴⁶ Serahsî, *el-Usûl*, II, 112-113.

Ebû Hâzim dışındaki Hanefî usulcüler, bir sahâbînin halife olmasının onun görüşünü diğer fakih sahâbîlerin görüşlerinden üstün hale getirmeyeceği kanaatindedirler.

1.5. MÂLİKÎ USULCÜLERE GÖRE SAHÂBÎ KAVLİ

İmam Mâlik (v. 179/795), verdiği bazı fetvalarda hüküm çıkarırken dayandığı delilleri izah etmeye çalışıp bunları esas alma sebebini ifade etse de, icihad ederken takip ettiği yöntem ve uyduğu kuralları bizzat yazarak belirlememiştir. Daha sonra gelen Mâlikî âlimleri, İmam Mâlik'in *el-Muvatta'* ve Sahnûnun *el-Müdevvene* isimli eserinde bulunan icihadları ile fer'î meseleleri çözümleme tarzını dikkate alarak onun usulünü belirlemeye çalışmışlardır.¹⁴⁷ Bunun sonucu Mâlikî usulcüler, diğer bazı delillerde olduğu gibi, sahâbî kavlinin İmam Mâlik'e göre hücciyeti konusunda da farklı görüşlere ayrılmışlardır. Söz konusu usulcülerin bir kısmı, ona göre sahâbî fetvasının hüccet olduğunu söylerken bir kısmı hüccet olmadığı kanaatine sahip olmuştur. Biz burada, Mâlikî usulcülerin bu konudaki görüşlerini kronolojik sıralamayı esas alarak inceleyeceğiz.

1.5.1. İbnü'l-Kassâr (v. 397/1007)

İbnü'l-Kassâr, fıkıh, usul ve hilâf ilimlerinde mütehasıs bir Mâlikî âlimdir. Tedrisle meşgul olup talebe yetiştirmesinin yanında Bağdat kadılığı da yapmıştır. *el-Mukaddime fî usûli 'l-fikh* adlı kitabı, günümüze ulaşan en eski metinlerdendir ve Mâlikî usulünün temel kaynaklarından kabul edilmektedir.¹⁴⁸

İbnü'l-Kassâr, muhalifi bilinmeden sahâbe arasında yaygınlaşan sahâbî kavlinin İmam Mâlik'e göre hüccet olduğunu ve bunun bağlayıcı olduğunu, Kitap ve Sünnet'in sahâbî kavliyle tahsis edilmesinin vâcip olduğunu zikreder. Çünkü ona göre

¹⁴⁷ Ebû Zehre, *Mâlik*, s. 271-273; Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhal*, s. 137-138; Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 198; Özel, Ahmet, "Mâlik b. Enes", *DİA*, XXVII, 510; Özdemir, *Recep, İmam Mâlik ve Metodolojisi*, s. 63.

¹⁴⁸ Şîrâzî, Ebû İshâk, *Tabakât*, s. 168; Özen, Şükrü, "İbnü'l-Kassâr", *DİA*, XXI, 104-105; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 93.

bu tür sahâbî kavli icmâ mesabesindedir.¹⁴⁹ O, kabul edenlerce sükûtî icmâ olarak adlandırılan sahâbe görüşünü, sahâbî kavli olarak isimlendirmekte ve icmâ konumunda olması sebebiyle onu hüccet olarak kabul etmektedir.

1.5.2. Bâkılânî (v. 403/1013)

Bâkılânî, Mâlikî fakihi, büyük bir kelâm ve usul âlimidir. Basra'lı olan Bâkılânî, burada ve Bağdat'ta eğitim gördü. Başta Bağdat olmak üzere farklı bölgelerde kadılık yaptı ve tedris faaliyetinde bulundu. Yaşadığı dönemde Irak'ta Mâlikîler'in imamı olan Bâkılânî, usûl-i fıkıh ilminde kurucu bir role sahip olduğu gibi, mütekellimîn metodu üzerine eser telif etme hususunda da önde gelen bir âlimdir.¹⁵⁰

Bâkılânî, sahâbenin daha sonraki müctehitlerden doğruya daha yakın olduğunu, hüküm çıkarma yöntemlerini, Hz. Peygamber'in maksatlarını, te'vili ve sebab-i nüzûlü daha iyi bildiğini kabul etmesine rağmen, masum olmadığından dolayı ictihadda hata yapabileceği için, sahâbî kavlini umumu tahsis eden bir delil olarak kabul etmez ve sahâbenin taklid edilmesini de câiz görmez. Bâkılânî'ye göre, sahâbî kavlinin muhalifi bilinmeden sahâbe arasında yaygınlık kazanıp kazanmaması arasında fark yoktur. Bir başka ifade ile muhalefete uğramadan sahâbe arasında yaygınlaşan sahâbî kavli icmâ olmadığı gibi hüccet de değildir.¹⁵¹ Ona göre sahâbe ihtilâf etmişse, bu tür sahâbî kavlinin kıyas karşısında terkedilmesi gerekir. Diğer taraftan sonraki müctehidlerin kıyası sahâbenin kıyasından daha güçlü ise sahâbenin kıyasıyla amel edilmemesi gerekir. Zira hüccet olan sahâbî kavli değil kıyastır.¹⁵²

Bâkılânî sükûtî icmâ delil kabul etmediği gibi, sahâbî kavlini de delil kabul etmemekte, bunun yerine kıyasla amel edilmesi gerektiği görüşünü benimsemektedir.

¹⁴⁹ İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fî usûli'l-fıkh*, s. 258-260.

¹⁵⁰ İbn Hallikân, Şemsüddîn Ahmed, *Vefâyâtü'l-a'yân*, IV, 269-270; İsmail, Şa'bân Muhammed, *Usûlü'l-fıkh târîhuhü ve ricâlüh*, s. 144-146; Gölcük, Şerafettin, "Bâkılânî", *DİA*, IV, 531-535; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 97.

¹⁵¹ Bâkılânî, Muhammed b. Tayyib, *et-Takrîb ve'l-irşâd*, III, 210-212, 226

¹⁵² Bâkılânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd*, III, 225.

1.5.3. Bâcî (v. 474/1081)

Bâcî, Endülüslü Mâlikî fakih, usulcü ve çok yönlü âlimdir. Kurtuba, Bağdat, Hicaz, Şam ve Mısır gibi birçok yerde ilim tahsil etti. Kadılık görevinin yanında birçok öğrenci de yetiştirdi. Bâcî, Mâlikî usulünü mütekellim yöntemiyle sistematik olarak kaleme alan ve bu hususta önemli bir yere sahip olan bir âlimdir.¹⁵³

Bâcî, muhalifi bilinmeyen sahâbî kavlinin İmam Mâlik'e göre hüccet olduğunun rivayet edildiğini fakat bazı Mâlikî ashabının onun hüccet olmadığı kanaatinde olduklarını zikreder. Muhalifi bilinmeyen ve sahâbe arasında yaygınlık kazanmayan sahâbî kavlinin kendisine göre hüccet olmadığını, Mâlikî mezhebinde kuvvetli olan görüşün de onun hüccet olmaması olduğunu belirtir.¹⁵⁴

1.5.4. İbnü'l-Hâcib (v. 646/1249)

Dil âlimi, Mâlikî fakih ve usulcü olan İbnü'l-Hâcib, Mısırlı'dır. Kahire'de ilim tahsil etmiş, adı geçen şehirde ve Şam'da ders okutmuştur. *Münteha's-sûl* adlı usul eseri ve özellikle bunun özeti olan *Muhtasaru Münteha's-sûl* çok meşhur olmuştur. Usul ilminin temel metinlerinden biri haline gelen bu eser üzerine çok sayıda şerh ve hâşiye yazılmıştır.¹⁵⁵

İbnü'l-Hâcib, ister kıyasa uygun ister aykırı olsun sahâbî mezhebinin sahâbe için hüccet olmadığı gibi tercih edilen görüşe göre sahâbe dışındaki müctehidler için de hüccet olmadığı görüşünü benimser. Kendilerine göre sahâbî kavlinin hücciyetini gerektiren delil olmadığını, bu sebeple onunla amel edilmemesi gerektiğini belirtir. Sahâbî kavlinin diğer müctehidler için hüccet olarak kabul edilmesi durumunda, en bilgili ve en faziletli kişinin sözünün diğerlerine de hüccet olması gerekeceğini, bu durumda da en bilgili ve faziletli kişinin belirlenemeyeceğini belirtir. Hüccet kabul edildiğinde, sahâbe birçok konuda ihtilâf ettiği için delillerin çelişeceğini, diğer taraftan

¹⁵³ İbn Hallikân, Şemsüddîn Ahmed, *Vefâyâtü'l-a'yân*, II, 408-409; Ziriklî, *el-'Alâm*, III, 125; Özel, Ahmet, "Bâcî", *DİA*, IV, 414-415; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 120-121.

¹⁵⁴ Bâcî, *el-Minhâc fî tertîbi'l-hicac*, s. 143.

¹⁵⁵ İbn Hallikân, Şemsüddîn Ahmed, *Vefâyâtü'l-a'yân*, III, 248-250; Ziriklî, *el-'Alâm*, IV, 211; Kılıç, Hulusî, "İbnü'l-Hâcib", *DİA*, XXI, 55-58; Özel, Hanefî Fıkıh Alimleri, s. 506-508; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 179-180.

müctehidin icthad yapması mümkünken taklidin ona vâcip hale geleceğini beyan eder. Hz. Osman'ın hilâfeti konusundaki icmâ iddiasıyla ilgili olarak bunun sîret ve yönetim konusunda şeyhayne uymak anlamında olduğunu ifade eder.¹⁵⁶

1.5.5. Karâfi (v. 684/1285)

Mısırlı olan Karâfi, Mâlikî fakih, usulcü ve kelâmcıdır. Kahire'de farklı hocalardan ders aldı ve buradaki çeşitli medreselerde uzun yıllar müderrislik yaptı. Fıkıh ve usulle ilgili olanlar başta olmak üzere çok sayıda eser yazdı. Yaşadığı dönemde Mâlikî mezhebinin en önemli âlimlerinden biri olan Karâfi, fıkıh ve usul ilminin gelişmesine de önemli katkılarda bulunmuştur.¹⁵⁷

Karâfi, İmam Mâlik'e göre kıyasa muhalif olan sahâbî kavlinin hüccet olduğunu zikreder. Kıyasa aykırı olduğunda sahâbenin bununla ancak bir nassa dayanarak amel etmiş olması gerektiğini, kıyasa aykırı olmadığına ise onun içtihada dayanmasının ihtimal dahilinde olduğunu, bu durumda sahâbî kavlinin diğer müctehidlerin icthadlarından bir farkı olmadığını belirtir. Karâfi, ittifak ettiklerinde dört halifenin görüşünün de hüccet olduğunun söylendiğini, bazı usulcülerin de Hz. Ebûbekir'le Ömer'in görüşlerini hüccet kabul ettiklerini zikreder, kendisi bu konuda herhangi bir yorum yapmaz,¹⁵⁸ fakat kullandığı ifadelerden diğer sahâbe muhalefet ettiğinde, halifelerin görüşlerini hüccet kabul etmediği anlaşılmaktadır.

1.5.6. İbn Cüzey (v. 741/1340)

Endülüs'ün Gırnata şehrinde doğan İbn Cüzey, eğitimini de burada tamamlamıştır. Genç yaşta Gırnata Ulucamii'nde imam ve hatiplik görevine getirilmiş,

¹⁵⁶ İbnü'l-Hâcib, *Muhtasaru Münteha's-sûl*, II, 1186-1190; a.mlf., *Kitâbü muhtasari'l- Münteâ'l-usûli*, s. 219-220.

¹⁵⁷ Ziriklî, *el-'Alâm*, I, 94-95; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn* I, 100; Apaydın, H. Yunus, "Karâfi, Şehâbeddin", *DİA*, XXIV, 394-401; Özel, Hanefî Fıkıh Alimleri, s. 509-512; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 197-198.

¹⁵⁸ Karâfi, *ez-Zahîre*, I, 149-150; a.mlf., *Şerhu Tenkihi'l-fusûl*, s. 350.

bir süre sonra da ders vermeye başlamıştır. Fıkıh, usul, hadis, kıraat, akaid ve Arap dili alanlarında mütehasıs olan İbn Cüzey, bu alanlarda eserler de yazmıştır.¹⁵⁹

İbn Cüzey, muhalifi olmayan sahâbî görüşünün sahâbe arasında yaygınlaşması halinde sükûtî icmâ gibi hüccet olduğu kanaatindedir. Sahâbe arasında yaygınlık kazanmayan sahâbî kavli, İmam Mâlik'e göre hüccettir. Sahâbe bir konuda ihtilâf edip iki görüşe ayrılırsa bu iki görüş birbiriyle çelişen iki delil gibi olur. Bu durumda çoğunluk tarafından benimsenen veya halifelerden birinin görüşüne muvâfık olan tercih edilir. Bu durumda da eşit olurlarsa başka bir delile müracaat etmek gerekir.¹⁶⁰

1.5.7. Tilimsânî (v. 771/1370)

Cezayirli olan Tilimsânî, burada yetişmiş, kelâm, fıkıh, usul ve feraiz gibi alanlarda Mağrip bölgesinin önde gelen âlimi olmuştur. Bu alanlarda eser de telif eden Tilimsânî, hayatı boyunca ders vermiş ve ilim yaymakla meşgul olmuştur.¹⁶¹

Tilimsânî, sahâbi kavlinin delil olması konusunda ihtilâf edildiğini, Mâlikî ahabından onu hüccet kabul edenlerin Hz. Ömer'in zihâr konusundaki fetvasına dayandıklarını zikreder. Buna göre bir adam Hz. Ömer'e gelerek ona, kendisinin hanımlarına, "Siz bana annemin sırtı gibisiniz" dediğini anlatır. Bunun üzerine Hz. Ömer birden fazla hanımına zihâr yapan kişiye bir kefâret gerekeceğini söyler.¹⁶² İmam Mâlik de birden fazla hanımına bir yerde zihâr yapan kişiye sadece bir kefâret gerekeceğini belirterek kendilerinin de bu görüşe uyduklarını ifade etmektedir.¹⁶³

¹⁵⁹ Ziriklî, *el-'Alâm*, V, 325; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, III, 103-104; Özel, Ahmet, "İbn Cüzey", *DİA*, XIX, 406-407; a.mlf., *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 509-512; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 235.

¹⁶⁰ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vusûl ilâ ilmi'il-usûl*, s. 88.

¹⁶¹ Ziriklî, *el-'Alâm*, V, 327; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, III, 87; Çavuşoğlu, Ali Hakan, "Tilimsânî, Muhammed b. Ahmed", *DİA*, XLI, 165-167; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 263-264.

¹⁶² Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 338; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 630-631; Tilimsânî, Muhammed b. Ahmed, *Miftâhu'l-vusûl*, s. 753-754.

¹⁶³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III, 158.

1.5.8. Ruhûnî (v. 773/1372)

Aslen Mağripli olan Ruhûnî, fıkıh, usul, kelâm, mantık gibi alanlarda mütehasıs bir Mâlikî âlimdir. Kâhire'ye yerleşip burada ders okutmuş olan Ruhûnî, fıkıh ve usul alanlarında kitap da telif etmiştir.¹⁶⁴

Ruhûnî, sahâbî kavlinin İmam Mâlik'e göre hüccet olduğunu, fakat bazı Mâlikî usulcülerin kıyasa muvâfık olsun muhalif olsun onu hüccet kabul etmediklerini belirtir.¹⁶⁵

1.5.9. Şâtıbî (v. 790/1398)

Şâtıbî, dönemin en önemli ilim merkezi olan Gırnata'da doğmuş ve eğitimini de burada tamamlamıştır. İmam ve hatiplik göreviyle birlikte tedris faaliyetinde bulunmuş ve fetva vermiştir. Mâlikî fıkı yanında, usul, Arap dili ve tefsir alanlarında da mütehasıs olan Şâtıbî, bu konularda eserler de yazmıştır.¹⁶⁶

Şâtıbî'ye göre, sahâbenin uygulaması kendisine başvurulup amel edilen bir sünnettir. O, Allah Teâlâ'nın Kur'an-ı Kerim'de onları adalet ve bu anlama gelecek sözlerle övmesinin buna delil olduğunu zikreder.¹⁶⁷

Şâtıbî, görüşler arasında tercih yapmak gerektiğinde, âlimlerin çoğunluğunun onların görüşlerini tercih ettiklerini, bir kısmı Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in görüşlerini delil kabul ederken bir kısmının da dört halifenin görüşlerinin hüccet saydığını, diğer bir kısmının ise herhangi bir ayırımı gitmeksizin sahâbenin tamamının görüşlerini hüccet olarak benimsediklerini zikreder.¹⁶⁸

Tâbiîn ve onların ardından gelen âlimlerin sahâbeye muhalefet etmekten daima kaçındıklarını, onlara muvâfakat etmekten ise onur duyduklarını beyan eder. Bu

¹⁶⁴ İsmail, Şa'bân Muhammed, *Usûlü'l-fıkh târihü ve ricâlüh*, s. 368; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 268.

¹⁶⁵ Ruhûnî, Ebû Zekerıyyâ, *Tuhfetü'l-mes'ûl*, IV, 235.

¹⁶⁶ Ziriklî, *el-'Alâm*, I, 75; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 77; er-Reysûnî, Ahmed- Çavuşoğlu, Ali Hakan, "Şâtıbî, İbrâhim b. Mûsâ", *DİA*, XXXVIII, 373-375; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 276-277.

¹⁶⁷ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, IV, 450.

¹⁶⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, IV, 453.

konunun en önemli örneğine mezhep kurucusu imamlarının tavırlarında rastlanıldığını, onların kendi görüşlerini belirledikten sonra kendileriyle aynı görüşte olan sahâbîleri zikrederek kendi görüşlerini, onların görüşleri ile kuvvetlendirdiklerini ifade eder. Bunun hem kendilerine hem de kendileri gibi düşünmeyen muhaliflerine göre sahâbîlerin dinde üstün bir konuma sahip oldukları ve onların kanaatlerinin önemli olduğu, hatta sahâbîlere tabi olunması ve görüşlerinin taklid edilmesinin gerekli olduğunu iki tarafın da benimsemiş olmasından kaynaklandığını beyan eder.¹⁶⁹

Şâtıbî, icmâ ettikleri konularda sahâbe beyanlarının hüccet olduğunu, ihtilâf ettiklerinde ise iki sebepten dolayı tercihe şayan olanın hüccet olması olduğunu zikreder. Birincisi, Arapçayı çok iyi bildiklerinden Kur'an ve Sünnet'i anlama konusunda kendilerinden sonrakilerden daha ayrıcalıklı bir konuma sahiptiler. Bu sebeple beyanla ilgili onlardan, bir görüş ve uygulama nakledildiğinde buna dayanmanın doğru olacağını belirtir. İkincisi, meydana gelen olayları ve nüzûl sebeplerini bizzat yaşamaları, Kitap ve Sünnet aracılığıyla gelen vahye şahit olmaları sebebiyle başkalarının kavrayamadıkları hususları kavrayabildiklerini belirtir. Bir hadiseye şahit olanın, şahit olmayanın öğrenemediklerini öğrenmesinin doğal olduğunu zikreder.¹⁷⁰

Şâtıbî, Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta*'da izlediği yöntemin genellikle sünneti açıklayan sahâbe görüş ve uygulamalarını dikkate almak olduğunu belirtir. Bunu yapmakla onun, sahâbî kavilleriyle sünnetleri açıklamak, sünnetlerden hangisiyle amel edileceğini, mutlak sünnetlerden hangisinin mukayyed hale geleceğini belirlemek olduğunu zikreder. Bahsedilen konuda İmam Mâlik'in yol ve yönteminin bu şekilde olduğunu ifade eder.¹⁷¹

Sahâbî kavillerinin beyan ettiği konulardan birinin de dil olduğunu, İmam Mâlik'in "dülûki's-şems", "gaseki'l-leyl" tamlamaları hakkında İbn Ömer ve İbn Abbas'ın sözlerini aktardığını, Cuma namazına koşmayı emreden "Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığı zaman, hemen Allah'ı zikretmeye koşun ve alış veriş

¹⁶⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, IV, 453.

¹⁷⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, III, 300-301.

¹⁷¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, III, 3001-302.

birakın”¹⁷² âyetindeki “fes‘av” kelimesi hakkında ise Hz. Ömer’den nakilde bulunduğunu beyan eder. Böylece onun, Kitap ve Sünnet’in anlamlarının sahâbe sözleri ile açıklığa kavuşacağı görüşünü benimsediğinin ortaya çıktığını ifade eder.¹⁷³

Şâtıbî, sahâbenin Arapça’ya vâkıf olma, nasların nüzûl ve vürûd sebeplerine şahit olma gibi ayrıcalıklara sahip olduklarını, dini daha iyi ve daha doğru anladıklarından onların sözlerinin takdim edilmesi gerekeceğini belirtir. Kur’an ve Sünnet hakkında onlardan bir açıklama geldiğinde, bu açıklama olmadan bu iki kaynağa ait naslar anlaşılmasa bu durumda onlardan nakledilen beyan ile amel edilmesinin zorunlu olduğunu ifade eder. İkinci olarak da sünnetin sahâbeye ittibâ edilip onların yoluna uyulmasını emrettiğini belirtir. Zira hadiste şöyle buyrulmaktadır: “Sünnetime ve benden sonra gelecek ve hidayete rehberlik edecek olan râşid halifelerin sünnetine uyun. Onlara iyice tutunun ve azı dişlerinizle sarılın.”¹⁷⁴ Konuyla ilgili başka hadislerin de bulunduğunu, bunların tamamının konuyu genel olarak desteklediğini beyan eder.¹⁷⁵

Ona göre, ictihadî bir konuda, sahâbeye ait yukarıda zikredilen iki özelliğe ihtiyaç duyulmadığında, o meselede sahâbe ile diğer müctehidler eşittir. Avl, uyku sebebiyle abdest alma, ribâ ile ilgili birçok meselede olduğu gibi. Bunlara benzeyen meseleler bütün müctehidler için ictihadî olduğundan bunlarda sahâbe, diğer müctehidlere göre bir ayrıcalığa sahip değildir. Bu gibi konularda, bazı âlimler sahâbe görüş ve sözlerini delil kabul edip onunla amel etmektedir. Sahâbe kavliyle amel edenler onları, hadis ve Hz. Peygamber’in ictihadı gibi değerlendirmektedirler.¹⁷⁶

Şâtıbî, sahâbe uygulamasını sünnet olarak kabul etmekte, konuyla ilgili Kur’an ve Sünnet’te delil olmadığında sahâbî söz ve uygulamalarının Hz. Peygamber’in sünneti gibi ittibâ edilen bir hüccet olduğu görüşünü benimsemektedir. Bunun en önemli delilinin Kur’an-ı Kerim’de onların övülmesi ve adil oldukları anlamına gelen ifadelerin kullanılması olduğunu belirtir. Naslar, onların yaptıkları açıklama olmadan

¹⁷² Cuma 62/10.

¹⁷³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, III, 302.

¹⁷⁴ İbn Mâce, “Mukaddime”, 6; Ebû Dâvud, “Sünne”, 6; Tirmizî “İlim”, 16.

¹⁷⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, III, 302.

¹⁷⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, III, 303.

anlaşılmadığında sahâbenin yaptıkları beyan ile amel edilmesinin zorunlu olduğunu ifade eder. Diğer yandan Arapça'yı çok iyi bilmeleri ile nasların tarihî arkaplanına vâkıf olup bizzat hadiselerin içinde yaşamaları sebebiyle, sahâbe sözlerinin diğer müctehitlerin sözlerine takdim edilmesi gerektiğini beyan eder. O, ictihadî bir konuda sahâbenin sahip olduğu nasların nüzûl ve vürûd sebeplerini detaylı olarak bilme ve dile hâkim olma gibi niteliklere gerek olmadığında, sahâbe ile diğer müctehidlerin görüşleri arasında herhangi bir fark olmadığı kanaatindedir.

1.5.10. Hulûlû (v. 898/1492)

Hulûlû, Trablusgarb'a yakın Zelîten şehrinde doğdu ve ilk eğitimi burada aldıktan sonra farklı şehirlerde eğitimini sürdürdü. Kadılık görevinde bulundu, bunun yanında müderrislik yaparak çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Fıkıh ve usul alanında söz sahibi olup bu konularda eserleri vardır.¹⁷⁷

Hulûlû, ictihadî konulardaki sahâbî kavlinin bazı Mâlikîler'e göre hüccet olmadığını fakat kendi kanaatinin, ister kıyasa muvâfık ister muhalif olsun, sahâbî fetvasının İmam Mâlik'e göre hüccet olduğu şeklinde olduğunu belirtir.¹⁷⁸

1.5.11. Cuayt (v. 1389/1970)

Tunus'ta doğan Muhammed Azîz Cuayt, zamanın meşhur müderrislerinden ders okudu. Ardından Zeytûne'de ders vermesine imkan sağlayan diplomayı alıp burada ders vermeye başladı. Bunun yanında aynı yerde ileri seviyede öğrenim görerek birinci derece müderrislik derecesini elde etti. Daha sonra Tunus Mâlikî şeyhülislâmı oldu. Şeyhülislâmılık kaldırılınca Tunus müftüsü oldu. Diğer eserlerinin yanında Karâfi'nin *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûlü*'ne *Menhecü't-tahkik* adında bir hâşiye de yazmıştır.¹⁷⁹ Cuayt, günümüz ilim adamlarından olmasına rağmen görüşlerine yer vermemizin sebebi,

¹⁷⁷ Zirikli, *el-'Alâm*, I, 147; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 134; Okuyucu, Nail, "Hulûlû", *DİA EK-1*, 564-565; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 346-347.

¹⁷⁸ Hulûlû, Ebü'l-Abbâs, *et-Tavzîh fî şerhi't-Tenkîh*, s. 942-944.

¹⁷⁹ Cebeci, İsmail, "Cuayt, Muhammed Azîz", *DİA EK-1*, 564-565.

Karâfi'nin eserine hâşiyeye yazması ve bu hâşiyede Mâlikî görüşlerinin ön plana çıkarılmasıdır.¹⁸⁰

Cuayt, İmam Mâlik'e göre kıyasa muhalif olsun muvâfık olsun sahâbî kavlinin mutlak olarak hüccet olduğunu zikreder. Kıyasa muhalif olan hususlardaki sahâbî kavlinin Hz. Peygamber'den öğrenilen bir habere dayanmaya hamledilmekten başka bir ihtimalinin olmadığını, aksi halde delil olarak kabul edilmesi emredilen kıyası terk etmelerinden dolayı sahâbenin adaletinin zedeleneceğini, bunun ise bâtil olduğunu belirtir.¹⁸¹

Muhammed Ebû Zehre (v. 1974) İmam Mâlik'in sahâbî kavli ile ilgili görüşleri hakkında önemli açıklamalarda bulunmuştur. Bu sebeple onun değerlendirmelerine yer vermek konunun anlaşılmasına katkı sağlayacağından önem arz etmektedir.

İmâm Mâlik Medine'de bulunan fakihlerden Hz. Peygamber'in hadisleri yanında sahâbenin yargı kararlarını, fetvalarını ve ihtilâf ettikleri konuları öğrendi. O, sahâbî kavliyle amel eder, onun dışına çıkmazdı. Bu sebeple onun hüküm çıkarma yönteminde sahâbe fetvasının önemli bir yeri vardır.¹⁸²

İmam Mâlike göre sünnet, Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadisleri, sahâbenin fetvalarıyla yargı kararlarını ve Medine ehlinin amelini kapsayacak¹⁸³ kadar geniş bir kullanım alanına sahipti. Ebû Zehre, Mâlikî usul kitaplarıyla *el-Muvatta*'ya bakıldığında İmam Mâlik'in sahâbî kavillerini fikhın kaynağı ve hüccet olarak kabul etmesinin yanında onları sünnetin bir parçası olarak gördüğünü ifade eder. Bu sebeple Mâlik'e göre, sahâbî kavillerini iyi bilen kişinin sünneti de iyi bileceğini, onlara karşı çıkanın bit'at ehli olacağını söyler.¹⁸⁴

O, İmam Mâlik'in hadis yerine sahâbî kavliyle amel ettiğine delâlet eden bazı örnekler verir. Biz burada bu örneklerden ikisine yer vereceğiz: Hz. Âişe: "İhrama

¹⁸⁰ İltaş, Davut, "Tenkîhu'l-Fusûl", *DİA*, XL, 453-454.

¹⁸¹ Cuayt, Muhammed Azîz, *Menhecü't-tahkîk*, II, 208.

¹⁸² Ebû Zehre, *Mâlik*, s. 328-329.

¹⁸³ Ebû Zehre, *Târihu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, II, 397.

¹⁸⁴ Ebû Zehre, *Mâlik*, s. 335.

girmeden önce ihrama hazırlık için, Beytullah'ı tavaf etmeden önce de ihramdan çıkması için Resûlullah'a koku sürerdim” demektedir.¹⁸⁵ Muhammed Ebû Zehre, İmam Mâlik'in, Hz. Peygamber'in ihramlı iken koku sürdüğü ile ilgili bu rivayeti nakletmesine rağmen onun, ihramlı olan kişinin koku sürmesinin mekruh olduğuna dair fetva verdiğini beyan eder. Mâlik'in bu konuda Hz. Ömer'in ihramdan çıkmadan önce koku sürmeyi yasaklamasına dayandığını,¹⁸⁶ zira ona göre Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'den en doğru nakleden kişi olduğunu söyler.¹⁸⁷

İmam Mâlik, Süleyman b. Yesar'dan “Resûlullah ihramlıyken, Lahyey Cemel'de başının üzerinden kan aldırıldı” diye rivayet etmektedir. Ardından İbn Ömer'in, “İhramlı olan kişi mecbur kalmadıkça kan aldırılmaz” sözünü nakleder. Bu rivayetleri naklettikten sonra “ihramlı olan kişi sadece zaruret halinde kan aldırabilir” diyerek¹⁸⁸ kendisi İbn Ömer'in görüşüyle amel etmektedir. İmam Mâlik'e göre, İbn Ömer'den nakledilen görüşün daha kuvvetli olduğu sabit olması sebebiyle o, Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadisle amel etmemiştir.¹⁸⁹

Mâlik, sahâbî kavlini sünnetin bir çeşidi olarak kabul ettiği için sahâbî kavli bazı haberlerle teâruz edince o, kendi yöntemine göre sahâbî kavlini habere takdim ederdi. Fakat bu, onun Hz. Peygamber'in sünnetini terkettiği anlamına gelmiyordu. O, bu konuda sünnetten birbirine muhalif iki rivayet olduğunu kabul ettiğinden bunları birbiriyle karşılaştırıyor, birini kabul edip diğerini terkediordu. Bu, sahâbî kavlinden dolayı, Hz. Peygamber'in sünnetini terketmek değil, Hz. Peygamber'den gelen haberi daha sağlam nakledilen bir haberle terketmek demektir. Mâlik'e göre sahâbî kavli de Hz. Peygamber'den alınmadır. Rivayetinde şüphe olmadığında o, doğru nakledilen bir haber gibi olur. Onunla Hz. Peygamber'den rivayet edilen haber arasında mukayese yapılıncı bu Resûlullah'tan gelen iki haber arasında mukayese anlamına gelir.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Muvatta', "Hac", 920.

¹⁸⁶ Muvatta', "Hac", 922, 923.

¹⁸⁷ Ebû Zehre, *Mâlik*, s. 338.

¹⁸⁸ Muvatta', "Hac", 1002, 1003, 1004.

¹⁸⁹ Ebû Zehre, *Mâlik*, s. 338.

¹⁹⁰ Ebû Zehre, *Mâlik*, s. 338-339.

Muhammed Ebû Zehre'ye göre, İmam Mâlik, yukarıda zikredilen hususlardaki sahâbî kavillerini merfû haber gibi kabul etmiş, rivayet açısından bunları, Hz. Peygamber'den nakledilen uygulamalardan daha kuvvetli bulduğu için bunlarla amel etmeyi tercih etmiştir.

1.5.12. Değerlendirme

Mâlikî usulcülerden İbnü'l-Kassâr, Karâfî, İbn Cüzey, Tilimsânî, Ruhûnî, Şâtübî, Hulûlû ve Muhammed Azîz Cuayt gibi büyük çoğunluğunun, sahâbî kavlini hüccet olarak kabul ettiği, Bâkılânî, Ebü'l-Velîd el-Bâcî, İbnü'l-Hâcib gibi kısmının ise onun hüccet olmadığı düşüncesine sahip oldukları görülmektedir.

Mâlikî usul kitaplarında, muhalifî bilinmeden sahâbe arasında yaygınlaşan sahâbî kavli, dört halifenin ittifak halindeki kavli ve Hz. Ebûbekir'le Ömer'in kavli gibi sahâbî kavli çeşitlerinden bahsedilmekte fakat bunlar üzerinde fazla durulmamaktadır. Bu mezhebe mensup usulcülerin çoğunluğunun benimsediği ve üzerinde durduğu sahâbî kavli türü, kıyasa muhalif olan ve muvâfık olan sahâbî kavlidir. Onların çoğunluğu, kıyasa muhalif konulardaki sahâbî kavlinin sünnet olduğunu ifade etmişlerdir. Onlar arasında hâkim anlayış, sahâbî kavlinin her iki çeşidinin İmam Mâlik'e göre de hüccet olduğudur.

Mâlikî mezhebinin Kur'ân, Sünnet, icmâ, amel-i ehl-i Medine, kıyas, sahâbî kavli şeklinde sıralanan deliller hiyerarşisinde o, kıyastan sonra gelen bir delildir.

Mâlikî usulcülerin açıklamalarından anlaşıldığına göre onlar arasında hâkim kanaat, kıyasın geçerli olmadığı konulardaki sahâbî kavline uymanın vâcib, kıyas yapılabilen hususlardaki sahâbî kavline ittibâ etmenin ise câiz olduğudur.

Onlar, dört râşid halifenin ictihad ve uygulamalarını, diğer sahâbîlerin görüşlerinden üstün kabul etmemişlerdir. Aynı zamanda onların çoğunluğu, sahâbe arasında yaygınlık kazanan sahâbe görüşlerini, sükûtî icmâ olarak isimlendirmişler, onlar arasında yaygınlaşmayan sahâbe görüşlerini sahâbî kavli kapsamında değerlendirmişlerdir.

1.6. ŞÂFÎÎ USULCÜLERE GÖRE SAHÂBÎ KAVLİ

Şâfiî'nin Mısır'a gitmesi görüşleri bakımından bir dönüm noktasıdır. Onun Mısır'dan önceki döneme ait görüşleri kavli-i kadîm veya mezheb-i kadîm diye isimlendirilirken Mısır'a yerleştikten sonraki görüşleri kavli-i cedîd veya mezheb-i cedîd olarak adlandırılır. Mezhepte esas kabul edilen, Şâfiî'nin cedîd görüşleri olmakla beraber az da olsa kadîm görüşlerinin dikkate alındığı da olur. Kavli-i cedîd ile kavli-i kadîmin çatışması halinde cedîd olanlar tercih edilir.¹⁹¹ Fakat zaman zaman onun hangi görüşlerinin cedîd döneme, hangi görüşlerinin kadîm döneme ait olduğu hususunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu alanlardan biri de sahâbî kavli hakkındaki görüşüdür. Bu sebeple bu mezhebe mensup usulcüler, onun sahâbî kavli hakkındaki görüşlerini bu iki dönemi dikkate alarak incelemişler ve değerlendirmelerini ona göre yapmışlardır. Bu bölümde kronolojik olarak Şâfiî usulcülerin sahâbî kavline bakışı ele alınacaktır.

Daha sonra görüleceği üzere Şâfiî usulcülerin büyük çoğunluğu, İmam Şâfiî'nin kavli-i cedidine göre sahâbî kavlinin hüccet olmadığı kanaatindedirler. Biz önce bu usulcülerin kim olduğunu tespit edip ardından Şâfiî'nin cedîd görüşüne göre sahâbî kavlinin hüccet olduğunu, onun yeni dönem eserlerine dayanarak ortaya koyacağımız için, İmam Şâfiî'nin sahâbî kavli hakkındaki görüşlerini ayrı bir başlık altında ele alacağız. Bu sebeple bu bölümde, onun kanaatlerine yer vermeyeceğiz.

1.6.1. Şîrâzî (v. 476/1083)

Şîrâzî, Şâfiî fikhî, usul, cedel ve biyografi alanlarında mütehasıs bir âlimdir. İlk eğitimini doğum yeri olan Şîraz'ın güneyindeki Fîrûzâbad beldesinde aldı. Daha sonra Şîraz, Basra ve Bağdat'ta eğitimine devam etti. Hocası Ebü't-Tayyib et-Taberî'nin vefatının ardından Bağdat'ta, Şâfiî mezhebini temsil eder bir konuma geldi. Nizâmiye

¹⁹¹ Ebû Zehre, *eş-Şâfiî*, s. 148-149; Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhal*, s. 140-1141; Aybakan, Bilal, *İmam Şâfiî*, s. 94.

medreselerinin ilk müderrisi oldu. Fıkıh, usul, akaid ve hilâf alanlarında eserler telif etti.¹⁹²

Şîrâzî'ye göre, sahâbeden birinin kavli âlim sahâbîler arasında yaygınlık kazanır muhalifi de bilinmezse bu sükûtî icmâdır. Fakat o, Şâfiî ashabı içinde bu tür sahâbî görüşünün icmâ olmayıp hüccet olduğunu benimseyenler olduğunu ifade eder.¹⁹³ Şîrâzî, âlim sahâbîler arasında yaygınlık kazanmayan muhalifi de bilinmeyen, kıyas yapılabilen konulardaki sahâbe görüşünün, Şâfiî'nin kadîm görüşüne göre hüccet olduğunu, kıyasa takdim edildiğini ve onunla umumun tahsis edildiğini, cedîd görüşünde ise onun bu tür sahâbî kavlini hüccet olarak kabul etmeyip kıyası ona takdim ettiğini, sahih olanın da bu görüş olduğunu zikreder.¹⁹⁴

Şîrâzî, bir sahâbe kıyasa muhalif bir söz söylediğinde bu sözün tevkîf olarak kabul edilemeyeceği gibi hüccet de olmadığını ve kıyasın ona takdim edileceğini belirtir. Çünkü sahâbenin günahattan korunmuş olmadığını, sözünü Hz. Peygamber'den işiterek (tevkîfi olarak) söyleme ihtimali olduğu gibi kendi içtihadına dayanarak da söylemiş olabileceğini, bu durumda şüphe meydana geleceğini, şüphe ile de sünnetin sabit olamayacağını beyan eder.¹⁹⁵

Diğer taraftan sahâbenin, fetva verdiği meselenin hükmünü Kur'an'dan çıkarması ve Hz. Peygamber'den değil, başkasından duyması da mümkündür. Bu durumda adı geçen meselenin hükmü hususunda sahâbe ve tâbîn aynı seviyede olur. Ona göre, böyle bir ihtimal varken sahâbî kavlini hüccet olarak kabul etmek câiz olmaz. O, Resûlullah'ı görüp vahyin nüzulüne şahit olmak kişinin içtihadını kuvvetlendirse idi, Hz. Peygamber'in sohbetinde uzun süre bulunmayanların, uzun süre bulunanları taklid

¹⁹² İbn Hallikân, Şemsüddîn Ahmed, *Vefâyâtü'l-a'yân*, I, 29-31; Sübkî, Tâcüddîn, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, IV, 215-229; Aybakan, Bilal, "Şîrâzî, Ebû İshak", *DİA*, XXXIX, 184-186; Özel Ahmet, *Haneî Fıkıh Alimleri*, s. 386-390; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 121-122.

¹⁹³ Şîrâzî, *et-Tebîre*, s. 391-392.

¹⁹⁴ Şîrâzî, *et-Tebîre*, s. 395; a.mlf., *el-Lüma'*, s. 193-194; a.mlf., *Şerhü'l-lüma'*, II, 742-748.

¹⁹⁵ Şîrâzî, *et-Tebîre*, s. 399-400; a.mlf., *Şerhü'l-lüma'*, II, 747-748.

etmesi gerekeceğini, bu gerekli olmadığına göre adı geçen iddianın bir geçerliliğinin olmadığını belirtir.¹⁹⁶

Şîrâzî, adı geçen mezhepte İmam Şâfiî'den sonraki ilk usul müellifi olarak sahâbî kavli konusunu sahâbe âlimleri arasında yaygınlık kazanıp kazanmaması bakımından ele almıştır. Buna göre o, itiraza konu olmadan sahâbe arasında yaygınlık kazanan sahâbî görüşünü sükûtî icmâ olarak kabul ederken, sahâbe arasında yaygınlık kazanmayan sahâbî görüş ve uygulamalarını ise sahâbî kavli olarak isimlendirir. O, kıyas yapılabilen konularda olsun yapılamayan konularda olsun, sahâbe arasında yaygınlık kazanmayan muhalifi de bilinmeyen, sahâbeden birine ait bir görüşün, Şâfiî'nin kavli-i kadîminde hüccet olduğunu, kıyasa takdim edildiğini ve bu kavlin umumu tahsis edeceği şeklinde iken kavli-i cedîdinde bundan vazgeçtiğini ve kıyası buna takdim ettiğini beyan eder. Şîrâzî, kıyasa muhalif olan sahâbî kavlinin Hz. Peygamber'den işitilen bir bilgiye dayandığını (tevkîfi olduğunu) kabul etmediği gibi, onu hüccet olarak da benimsemez. Çünkü ona göre, kıyasa aykırı olan sahâbî fetvası Hz. Peygamber'den işitilebileceği gibi sahâbenin kendi içtihadı da olabilir. O, böyle bir durumda kesinlik olamayacağını, kesinlik olmayınca da sahâbî kavlinin bu çeşidine sünnet denilemeyeceğini beyan eder.

Şîrâzî, İmam Şâfiî'ye göre sahâbî kavlinin hiçbir çeşidinin hüccet olmadığını ifade eden, Şâfiî mezhebine mensup ilk usulcüdür. Onun bu görüşü, daha sonra gelen Şâfiî usulcülerin sahâbî kavlinin hücciyetini tamamen reddetmelerinin önünü açmıştır.¹⁹⁷

1.6.2. İbnü's-Sabbâğ (v. 477/1084)

Bağdat'ta doğan İbnü's-Sabbâğ, yaşadığı dönemde Irak bölgesinin en önemli Şâfiî fakihlerinden biri kabul ediliyordu. Nizâmiye medreseleri kurulduğunda Şîrâzî müderrislik yapmayı kabul edinceye kadar burada ders vermiştir. Şâfiî fıkhi, usul ve hilâf alanlarında kitapları vardır.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Şîrâzî, *et-Tebşire*, s. 397; a.mlf., *Şerhü'l-lüma'*, II, 745.

¹⁹⁷ Stodolsky, Volkan Yıldırım, *A New Historical Model*, s. 459.

¹⁹⁸ İbn Hallikân, Şemsüddîn Ahmed, *Vefâyâtü'l-a'yân*, III, 217-218; Sübkî, Tâcüddîn, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, V, 122-124; Yaşaroğlu, M. Kamil, "İbnü's-Sabbâğ", *DİA*, XXI, 192; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 123.

İbnü's-Sabbâğ, Şâfiî'nin cedîd kavline göre, yaygınlık kazanmayan, muhalif görüşün de ortaya çıkmadığı sahâbe mezhebinin hüccet olduğunu, bunun örneğinin de, “Kusursuz olması şartıyla hayvanın satışı” hususunda Şâfiî'nin, Hz. Osman'ın görüşünü delil alması olduğunu zikreder.¹⁹⁹ Burada yaygınlık kazanmayandan maksat, sahâbe arasında meşhur olmayan sahâbî görüşüdür ki sahâbî kavlimden maksat da budur. Sahâbe arasında meşhur olmasından dolayı yaygınlık kazanan sahâbe görüşü ise usulcülerin çoğunluğu tarafından sükûtî icmâ olarak kabul edilmektedir.

1.6.3. Cüveynî (v. 478/1085)

Nişabur yakınlarındaki Ezâzvâr köyünde doğan Cüveynî, Şâfiî fakih, usulcü ve kelimcüdür. Doğduğu yerde ve Bağdat'ta birçok âlimden ders aldı, babasının vefatının ardından onun yerine müderrislikle görevlendirildi. Dört yıl kadar Hicaz'da bulundu, Bağdat'ın ardından şöhreti burada da yayıldı. Nizâmiye medresesi müderrisliğine tayin edildi, başta Gazzâlî olmak üzere vefatına kadar birçok öğrenci yetiştirdi ve eser telif etti. el-Burhân adındaki usul kitabı, mütakellim metoduyla yazılan temel eserlerden biridir.²⁰⁰

Cüveynî, Şâfiî'nin kavli-i kadiminde sahâbî kavlini hüccet olarak kabul ettiğini açıkladıktan sonra kavli-i cedidinde onun bu görüşünden döndüğünün nakledildiğini fakat muhtemelen onun kıyasa muvâfık olan sahâbî kavlinin hüccet olduğu hususundaki görüşünden döndüğünü, muhalif olandan dönmediğini zikreder. Zira onun, suçun Harem bölgesinde ve haram aylarda işlenmesi durumunda diyetin ağırlaştırılması meselesiyle ilgili ne kadîm ne de cedîd görüşünde herhangi bir değişikliğin olmadığını belirtir. Onun bu meselede sahâbî kavlimden başka dayanağının da bulunmadığını zikreder.²⁰¹

Sahâbenin masum olmadığını, yaşadıkları dönemde kendi aralarında ihtilâf ettiklerini, sahâbeden birinin kavli diğerine hüccet olmadığından daha sonradan gelenler

¹⁹⁹ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 56.

²⁰⁰ İbn Hallikân, Şemsüddîn Ahmed, *Vefâyâtü'l-a'yân*, III, 167-170; Sübkî, Tâcüddîn, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, V, 165-181; ed-Dîb-Abdülazîm Mahmûd, “Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn”, *DİA*, VIII, 141-144; Özel Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 390-392; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 123-124.

²⁰¹ Cüveynî, *el-Burhân*, II, 1362.

için de hüccet olamayacağını ileri sürerek sahâbeye ittibâ etmenin gerekmediği görüşünü benimseyenlere karşı Cüveynî, bunu insafsızlık olarak değerlendirir. Çünkü haber-i vâhidin onu rivayet eden râvinin yanılma ve hata etme ihtimali olmasına rağmen hüccet olarak kabul edildiğini, sahâbe gûnahtan korunmuş olmasa da onun kavlinin hücciyetinin de uzak bir ihtimal olmadığını zikreder.²⁰²

Haber-i vâhid olarak nakledilen sözün Hz. Peygamber'e ait olduğundan hüccet olduğu, sahâbî kavlinin ise bu şekilde olmadığı şeklindeki itiraza cevap olarak Cüveynî, haber-i vâhid-i nakleden râvinin isabet ettiğinin kat'î olarak söylenemeyeceğini belirterek cevap verir. Diğer taraftan bir sahâbînin görüşünün diğer sahâbîler için hüccet olmamasının, sahâbî fetvasının sonraki müctehidler için hüccet olmayacağı anlamına gelmeyeceğini belirtir. Zira bir müftünün sözünün müctehidler için hüccet olmadığını fakat avam için hüccet olduğunu, aynı şekilde bir sahâbînin kavlinin de muasırları için hüccet olmamakla birlikte daha sonra gelenler için hüccet olabileceğini ifade eder.²⁰³

Cüveynî, sahâbenin ayrıcalıklı konumuna, yüksek mertebesine rağmen masum olmadığını dolayısıyla hata yapabileceğini ve onlara ittibâ edip uymanın vücûbiyetini gerektiren Kitap ve Sünnet kaynaklı herhangi bir delil de bulunmadığını zikreder. O, sahâbî görüş ve fetvalarını iki kısma ayırarak inceler: Bunlardan birincisi sahâbenin ihtimal ve zanna dayanarak tereddütlü bir şekilde açıkladıkları görüşler ve verdikleri fetvalardır. Onlar bu tür görüşlerinin kat'î olduğunu ifade etmeyip, kendi zan ve ictihadlarına dayanarak söylediklerinden o, bunları hüccet olarak kabul etmez. Zira Cüveynî'ye göre, sahâbenin bu tür görüş ve ictihadları, diğer müctehidler görüş ve ictihadlarıyla aynı düzeydedir. İkincisi ise kesin bir şekilde açıkladıkları görüşlerdir. Bunlar ictihadın yapılamadığı, kıyasa muhalif olan meselelerle ilgili görüşleridir. Sahâbe bunları tereddüte yer vermeyecek kat'î bir tarzda ifade ettiğinden ve bu tür hükümlerin kıyastan da dayanağı olmadığından, onlara beslenen hüsnüzan gereği, Cüveynî bu nevi

²⁰² Cüveynî, *el-Burhân*, II, 1359.

²⁰³ Cüveynî, *el-Burhân*, II, 1360.

görüşlerin semâ‘ kaynaklı olduğunu benimser, hadis olarak kabul eder ve bunlara ittibâ etmeyi vâcip görür.²⁰⁴

Cüveynî, sahabeye ittibâ edip uymanın vücûbiyetini gerektiren Kitap ve Sünnet kaynaklı herhangi bir delil olmadığını zikreder. Bu hususta o, hiçbir âyete atıf yapmazken delil getirilen hadislerin de sahâbeye ittibâ etmeye delâlet etmediğini ifade eder. Onun sahâbeye uymayı emreden hadisleri sahâbeyi taklid hususunda delil kabul etmemesi kendinden sonraki Şâfiî usulcüler üzerinde oldukça etkili olmuş görünmektedir. Zira onlardan İbn Berhân (v. 518/1124) ve Beyzâvî (v. 685/1286) gibi bazı usulcüler dışında, sahâbî kavlini hüccet kabul edenler bile bu hususta hadisleri delil getirmemişlerdir. Bunlar da hadislerin sadece avamın sahâbeyi taklidine delil olacağını zikretmişlerdir.²⁰⁵ Diğer taraftan o, kıyasa muhalif konulardaki sahâbî kavlinin, İmam Şâfiî’ye göre hüccet olduğunu kabul ederek bu konuda da sonraki usulcülerini etkilemiştir. İleride görüleceği gibi, Cüveynî’den sonra çoğunluk kabul etmese de bazı Şâfiî usulcüler, kıyasa aykırı olan sahâbî kavlinin, İmam Şâfiî’ye göre hüccet olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

Cüveynî, sahâbenin kıyasa muhalif görüş ve fetvalarını hüccet olarak kabul ederken onların kendi re’yelerine dayanarak söylediği ictihâdî konulardaki görüşlerinin hüccet olmadığı düşüncesindedir. Çünkü o, onların kıyas yapılabilen hususlardaki fetvalarının diğer müctehidlerin görüşlerinden herhangi bir üstünlüğü olmadığı kanaatindedir. Kıyasa muhalif konulardaki sahâbî kavlini hüccet kabul etmesinin sebebi, sahâbenin bunları tereddüde yer vermeyecek şekilde kesin olarak ifade etmeleri ve bu hükümlerin kıyastan da herhangi bir dayanağının bulunmamasıdır. Ayrıca o, bu tür sahâbî fetvasını sünnet olarak benimseyip onunla amel etmeyi vâcip kabul eder.

1.6.4. Sem‘ânî (v. 489/1096)

Merv’de doğan Sem‘ânî, bu şehirle birlikte Bağdat ve Mekke’de ilim tahsil etti. Nişâbur ve Merv’de medreselerde ders verdi ve kısa zamanda buralarda şöherti yayıldı.

²⁰⁴ Cüveynî, *el-Burhân*, II, 1360-1361.

²⁰⁵ İbn Berhân, *el-Vüsûl ile'l-usûl*, II, 373; Beyzâvî, *Minhâcü'l-vüsûl*, s. 332-334.

Tefsir, usul ve akaid alanında eser telif etti. Onun *Kavâtu 'u'l-edille* adlı fıkıh usulü kiatabının, Şâfiî usulünün en önemli eserlerinden olduğu söylenmiştir.²⁰⁶

Sem'ânî'ye göre, sahâbe bir söz söyler, bu söz muhalifi bilinmeden sahâbe âlimleri arasında ortaya çıkıp yaygınlaşırsa bu kesin olarak icmâdır. Şafîiler'den Sayrafi (v. 330/941)'nin, sahâbenin bu tür sözünü hüccet olarak kabul ettiğini fakat icmâ olarak benimsemediğini zikreder.²⁰⁷ Sem'ânî'ye göre bu söz hem icmâ hem de hüccettir.

Sahâbeden bir kişinin açıkladığı görüş sahâbe arasında yaygınlaşmaz ve muhalifi de bilinmezse bu icmâ olmaz fakat kıyasa muvâfık ise hüccettir. Şâfiî usulcüler bu konuda ihtilâf etmiş, bir kısmı kıyasın hüccet olduğunu söylerken bir kısmı da sahâbî kavlinin hüccet olduğu görüşünü benimsemiştir. Sahâbî kavli kıyasa muhalif olduğunda veya sahâbî kavlini destekleyen hafî kıyas karşısında celî kıyas bulunduğunda Şâfiî'nin kadîm görüşüne göre sahâbî kavli evlâ iken cedîd görüşünde kıyasın evlâ olduğunu ifade eder.²⁰⁸ Sahâbî kavli tek başına hüccet değildir, ancak mesele ile ilgili iki delil çelişirse, iki kıyastan daha çok benzeyeni tercih edildiği gibi sahâbeden birinin kavliyle desteklenen görüş de tercih edilebilir.²⁰⁹ Sem'ânî kıyasa aykırı konulardaki sahâbî kavlinin tevkîfi olduğu, yani Hz. Peygamber'den öğrenilen sünnete dayandığı şeklindeki görüşü benimsemez. Böyle bir anlayışı fasit bir kabul ve uzak bir ihtimal olarak değerlendirebilir. Şayet bu konuda bir haber olsaydı sahâbenin onu mutlaka rivayet edeceğini, çünkü onların adetinin kendilerine emredilene gizlemek değil açıklamak olduğuna değinir.²¹⁰ O, âlimin âlimi taklid edemeyeceği görüşünü benimser ve bu konuda sahâbeden olan âlim ile diğerleri arasında herhangi bir fark görmez.²¹¹

Sem'ânî sahâbe arasında muhalifi bilinmeden yaygınlaşan sahâbî görüşünü icmâ olarak kabul ederken onlar arasında yaygınlaşmayan sahâbî kavlinin tek başına değil

²⁰⁶ İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-a'yân*, III, 211; Sübkî, Tâcüddîn, *Tabakâtü'ş-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, V, 335-345; Aygün, Abdullah, "Sem'ânî", Ebü'l-Muzaffer", *DİA*, XXXVI, 463-464; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 129-130.

²⁰⁷ Sem'ânî, *Kavâtu 'u'l-edille*, III, 271.

²⁰⁸ Sem'ânî, *Kavâtu 'u'l-edille*, III, 289-291.

²⁰⁹ Sem'ânî, *Kavâtu 'u'l-edille*, III, 293.

²¹⁰ Sem'ânî, *Kavâtu 'u'l-edille*, III, 294-295.

²¹¹ Sem'ânî, *Kavâtu 'u'l-edille*, V, 100-101.

ancak kıyasa muvâfık olduğunda hüccet olduğu kanaatindedir. Sahâbî fetvasını tek başına hüccet olarak kabul etmeyen Semâ'nî, ancak iki delil çeliştiğinde, sahâbeden birinin kavliyle desteklenen görüşün tercih edilebileceği düşüncesindedir. Sahâbî kavlini yaygın olup olmaması bakımından bölümlere ayıran Sem'ânî, kıyasa muhalif konulardaki sahâbî kavlinin tevkîfi olduğu, yani Hz. Peygamber'den öğrenilen sünnete dayandığı şeklindeki görüşü ise benimsemez.

1.6.5. Kiyâ el-Herrâsî (v. 504/1110)

Gazzâlî ile birlikte Cüveynî'nin en meşhur talebelerinden olan Kiyâ el-Herrâsî, yaşadığı dönemde Şâfiî mezhebinin Bağdat'taki otoritelerindendi. Nizâmiye Medresesi'nde müderrislik yapan el-Herrâsî, birçok eser de yazmış fakat sadece Ahkâmü'l-Kur'ân'ı basılmıştır.²¹²

Kiyâ el-Herrâsî, sahâbe ihtilâf ettiğinde bunda hiçbir hüccet olmadığını belirttikten sonra, Şâfiî'nin mecûsînin diyetinin sekiz yüz dirhem olması konusunda Hz. Ömer'e ittibâ ettiğini, üç sebepten dolayı diyetin ağırlaştırılması meselesinde de sahâbe âsârına uyduğunu, adı geçen iki meselede hem kadîm hem de cedîd görüşünde sahâbe kavliyle amel ettiğini ifade eder. Bu sebeple Şâfiî'ye göre kıyasa muhalif hususlardaki sahâbî mezhebinin hüccet olduğunu beyan eder.²¹³ Kiyâ el-Herrâsî, sadece kıyasa muhalif hususlardaki sahâbî mezhebinin hüccet olduğu kanaatindedir.

1.6.6. İmam Gazzâlî (v. 505/1111)

Bugün İran'da bulunan Tûs şehrinde doğmuş, Tûs, Cürcân ve Nişâbur'da başta Cüveynî olmak üzere çok sayıda âlimden ilim tahsil etmiştir. Nizâmiye Medresesi'nde müderrislik yapan Gazzâlî, bir yandan talebe yetiştirirken diğer taraftan fıkıh, usul, kelâm, tasavvuf ve felsefe alanında çok sayıda kitap yazmıştır. *el-Müstasfâ* adındaki usul

²¹² İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-a'yân*, III, 286-288; Sübkî, Tâcüddîn, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, VII, 231-234; Ünalın, Abdülkerim, "Kiyâ el-Herrâsî", *DİA*, XXVI, 126; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 132-133.

²¹³ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, IV, 62.

kitabı, mütekellimîn yöntemine göre yazılan temel eserlerden biridir ve bu kitabındaki görüşleriyle o, kendisinden sonraki birçok usulcüyü etkilemiştir.²¹⁴

İmam Gazzâlî, hocası Cüveynî'ye öğrencilik yaptığı yıllarda yazdığı ilk usul kitabı olan *el-Menhûl*'de²¹⁵ kıyasa muvâfık olan sahâbî kavlinin hüccet olduğunu kabul etmezken, muhalif olan konulardaki sahâbî kavlinin hüccet olduğunu, onların bu tür sahâbî kavlini kendilerinden söylediğinin düşünülmemeyeceğini, bu konuda bir nassa dayandıklarının anlaşıldığını zikreder.²¹⁶ Gazzâlî buna, Şafîî'nin öldürmenin harem bölgesinde, haram aylarda olması veya kişinin bir mahremine öldürülmesi gibi üç durumda diyetin ağırlaştırılması hususunda sahâbî kavline dayandığı örneğini verir.²¹⁷ O, ayrıca Şafîî'nin, satıcının bildiği ve gizlediği kusurlardan değil, bilmediği bütün kusurlardan sorumlu olmaması şartıyla yaptığı satışta Hz. Osman'a ittibâ ettiğini ifade etmektedir. Çünkü Hz. Osman'ın kavli olmasaydı, kıyasa göre satıcı akit esnasında bildiği ve bilmediği bütün kusurlardan sorumlu olacaktı veya hiçbirinden sorumlu olmayacaktı.²¹⁸

Gazzâlî'nin daha sonra kaleme aldığı, *el-Müstasfâ* adlı usul kitabında, sahâbî kavli konusunda önceki görüşünden döndüğü anlaşılmaktadır. Adı geçen eserde o, sahâbî kavlinin mutlak olarak hüccet olduğu, kıyasa muhalif olduğunda hüccet olduğu, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in görüşünün hüccet olduğu ve ittifak ettiklerinde dört halifenin görüşünün hüccet olduğu şeklindeki sahâbî mezhebi çeşitlerini zikreder. Bunların her birinin hüccetliğini benimseyen âlimler olduğunu, kendisinin ise bu görüşlerin hiçbirine katılmadığını, kendisine göre sahâbî kavlinin hiçbir çeşidinin hüccet olmadığını beyan eder. Zira Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in, icthad ile kendilerine itiraz eden kişileri eleştirmediklerini, bunun yerine, icthadî konularda icthad ehliyetine sahip olanların kendi icthadlarına uymaları gerektiğini söylediklerini belirtir. Gazzâlî'ye göre,

²¹⁴ İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-a'yân*, VI, 216-219; Sübkî, Tâcüddîn, *Tabakâtü's-Şafîyyeti'l-Kübrâ*, VI, 191-227; Çağrıncı, Mustafa, "Gazzâlî", *DİA*, XIII, 489-505; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 133-134.

²¹⁵ Çağrıncı, Mustafa, "Gazzâlî", *DİA*, XIII, 490.

²¹⁶ Gazzâlî, *el-Menhûl*, s. 475.

²¹⁷ Gazzâlî, *el-Vasît*, VI, 327-328.

²¹⁸ Gazzâlî, *el-Vasît*, III, 126.

sahâbenin gûnahtan korunduğuna dair delil bulunmaması, aralarında ihtilâf meydana gelmesi ve onların kendilerine muhalefet edilebileceğini söylemiş olmaları, sahâbî kavlinin hüccet olmadığı hususunda üç kesin delildir.²¹⁹

Sahâbî kavli, kıyasa aykırı olduğunda, sahâbenin bunu Hz. Peygamber'den duyduğu bir habere dayanarak söylediği şekildeki anlayışa karşı çıkan Gazzâlî, buna göre hüccetin sahâbî kavli değil, haber olduğunun kabul edilmesi gerektiğini zikreder. Kıyasa muhalif sahâbî kavlinin haber olduğunun kabul edilmesi durumunda, haberin vehme dayanarak ispat edilmiş olacağını, halbuki sahâbenin zayıf bir delilden yola çıkarak bu görüşü açıklamış ve sonuçta hata etmiş olabileceğini belirtir. O, sahâbî kavlinin kesin bir nassa dayanmış olması durumunda, sahâbenin dayandığı bu nassı söyleyeceğini beyan eder. Fakat iki kıyas tearûz ettiğinde sahâbî fetvası bunlardan birine uygun ise, müctehid de iki kıyastan birini tercihini, sahâbî sözüne uygun olandan yana kullanırsa böyle bir tercih yapabileceği söyler. Kıyasa aykırı sahâbî kavlinin nassa dayanması için, sahâbenin görüşünün nassa dayandığını açıkça söylemesi gerektiğini, aksi halde sahâbî sözüne uymanın vâcip olduğunun söylenemeyeceğini ifade eder. Devamla o, sahâbî kavlini, Hz. Peygamber'den nakledilen haber olarak kabul etmenin, bir hüküm kaynağı ortaya koymak anlamına geleceğini beyan eder.²²⁰

Gazzâlî, Şâfiî'nin eski görüşüne göre, sahâbî kavli ister yaygınlık kazansın ister kazanmasın sahâbenin taklid edilebileceği kanaatinde olduğunu, yeni görüşünde ise âlimin başka bir âlimi taklit edemeyeceği gibi, sahâbeyi de taklid edemeyeceği görüşünü benimsediğini zikreder. Kendisinin de bu görüşe katıldığını belirten Gazzâlî, bu konuda âlimin başka bir âlimi taklidinin haramlığına delâlet eden delillerin, sahâbe ile diğer müctehidler arasında herhangi bir ayırım yapmaya imkan vermediğini ifade eder.²²¹

Şâfiî, *Ihtilâfu'l-hadis* adlı eserinde “ Hz. Ali'nin, bir gecede her bir rekatında altışar secde bulunan altı rekat namaz kıldığı nakledilmektedir” ifadesinden sonra “Şayet Ali'den yapılan bu nakil sabit olsaydı, ben de o şekilde namaz kılınabileceğini kabul

²¹⁹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 354.

²²⁰ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 357.

²²¹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 358.

ederdim” demiştir. Gazzâlî Şâfiî’nin bu sözü, kıyas yapılabilecek hususlardan olmamasından dolayı, Hz. Ali’nin Resûlullah’tan duyduğuna dayanarak yapabileceği kanaatinde olduğu için söylediğini, kendisinin ise bu konuda Şâfiî’ye katılmadığını, zira Hz. Ali’nin, konuyla ilgili hadis nakletmediğini, kendilerinin sahâbenin uygulamasına değil, açık bir şekilde hadis olarak naklettiği habere uymakla mükellef olduklarını zikreder.²²²

Şâfiî’nin başka bir yerde, “Sahâbî sözü, bir muhalefetle karşılaşmaksızın yaygınlık kazandığında hüccettir” dediğini bu görüşün zayıf olduğunu, zira sükûtun söz olmadığını, bu nedenle sahâbi kavlinin yaygınlık kazanması ile kazanmaması arasında bir fark olmadığını belirtir.²²³

Şâfiî, sahâbe ihtilâf ettiğinde dört râşid halifenin üstün olduğunu, bunların da ihtilâfı halinde Ebû Bekir ve Ömer’in üstün olması nedeniyle bunların görüşlerinin tercih edilmesi gerektiğini belirtir. Şâfiî’nin başka yerlerde de daha âlim olanla sayıca daha çok olanların savunduğu görüşün tercih edilmesi gerektiğini söylediğini zikreder. İmam Şâfiî, daha âlim olanın görüşünün tercih edilmesi gerektiğini, zira ilmin fazla oluşunun, kişinin içtihadını güçlendirdiği gibi onu ihmal, kusur ve hatadan da uzaklaştıracağı kanaatindedir.²²⁴

Sahâbeden aynı konuda farklı fetva veya yargı kararları geldiğinde Şâfiî’nin bir yerde yargı kararının tercih edileceğini, başka bir yerde de fetvanın tercih edileceğini söylediğini, fakat onun bu görüşlerin tamamından vazgeçtiğini zikreder.²²⁵

İki kıyastan birinin sahâbî kavli nedeniyle tercih edilmesi meselesinde Gazzâlî, bazı durumlarda iki zannın çelişebileceğini, sahâbenin bunlardan birini tercih edebileceğini, müçtehidin zannı galibine göre de, bu kısım kuvvetli gelebileceğinden, onun sahâbenin olduğu tarafa meyledebileceğini belirtir.²²⁶

²²² Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 359.

²²³ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 359.

²²⁴ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 359.

²²⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 359-360.

²²⁶ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 360.

Bazı âlimlere göre kıyas, sahâbenin tanık olduğu bir hadise hakkında olduğunda, sahâbenin benimsediği kıyasın kabul edilebileceğini, bu şekilde olmadığında sahâbî ile diğer müctehidler arasında fark olmadığını zikreder. Sahâbenin haberin lafzını, lafzın muhtemel anlamlarından birine hamletmesi durumunda, bazı âlimler sahâbînin bu hamlini tercih ederken bir kısmının ise “Ben bunu gördüğüm bir karîne sebebiyle Hz. Peygamber’in sözünden anladım” demedikçe, sahâbînin hamlini tercih etmediklerini beyan eder.²²⁷

Şâfiî’nin, Harem bölgesinde diyeti ağırlaştırma konusunda, Hz. Osman’ın görüşüne dayanarak kıyası terk ettiği ve Hz. Ali’nin görüşüne dayanarak da berâet şartı konusunda hayvan ile diğer şeyler hakkında ayırma gittiği konusunda iddiada bulunulması halinde şunların söylenebileceğini ifade eder: Berâet şartı konusunda Şâfiî’nin birkaç görüşü olduğunu, muhtemelen bu görüşün onun vazgeçtiği görüş olduğunu zikreder. Diyetin ağırlaştırılması hususunda ise, kendi zannına göre onun yaptığının, kıyası sahâbî kavliyle güçlendirmek olduğunu zikreder. Durum bu şekilde olmasa da, Şâfiî’nin usuldeki görüşünün sahâbenin taklid edilemeyeceği şeklinde olduğunu beyan eder.²²⁸

Gazzâlî, sahâbe rivayet ettiği bir habere dayandığını açık bir şekilde beyan etmedikçe, sahâbî kavline tâbi olmanın gerekli olduğunun söylenemeyeceğini belirtir. O, avamın sahâbeyi taklid edebileceğini, âlimin ise ancak, âlimin bir başka âlimi taklid edebileceği görüşünü benimsemesi halinde, sahâbeyi taklid edebileceğini, başka âlimi taklidini haram kabul ederse onu taklid edemeyeceği kanaatindedir.²²⁹

Gazzâlî, ilk usul kitabı *el-Menhûl*’de, kıyasa muhalif olan sahâbî kavlinin hüccet olduğunu kabul edip bunun nassa dayandığını ifade ederken, daha sonra telif ettiği *el-Müstasfâ*’da, bu tür sahâbî kavlinin hüccet olmadığını söylemektedir.

Gazzâlî, sahâbî kavli kıyasa muhalif olduğunda, sahâbenin bunu Allah Resûlü’nden isttiği bir habere dayanarak söylediği şeklindeki görüşe katılmaz. Böyle

²²⁷ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 360.

²²⁸ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 360.

²²⁹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 357-358.

olması durumunda, hüccetin sahâbî kavli değil, hadis olduğunu kabul etmek gerekeceğini belirtir. Kıyasa muhalif sahâbî kavlinin hadis olduğunun kabul edilmesi halinde, hadisin kat'î bilgiye değil, vehme dayanarak ispat edilmiş olacağını, halbuki sahâbenin kuvvetli olmayan bir delilden hareket ederek bu görüşü açıklamış ve sonuçta da yanılmış olabileceğini beyan eder. Kıyasa muhalif sahâbî kavlinin nassa dayandığının söylenebilmesi için, sahâbenin fetvasının nassa dayandığını açıkça beyan etmesi gerektiğini, aksi halde sahâbî kavline ittibâ etmenin vâcip olduğunun söylenemeyeceğini ifade eder.

O, avamın sahâbeyi taklid edebileceğini, âlimin ise ancak, bir âlimin başka bir âlimi taklid edebileceği kanaatine sahip olması halinde, sahâbeyi taklid edebileceği görüşündedir. Gazzâlî, sahâbenin kıyasın geçerli olmadığı konulardaki söz ve uygulamalarını hadis olarak kabul etmez. Kendilerinin sahâbenin görüş ve uygulamasına değil, açık bir şekilde hadis olarak naklettiği habere uymakla mükellef olduklarını zikreder. Böylece o, sahâbenin açıkladıkları fikhî görüş ve verdikleri fetvanın hadis olabilmesi için, onların bunu Hz. Peygamber'den duyduklarını bizzat kendilerinin söylemesi gerektiğini beyan eder.

O, sahâbî kavli hakkında kendi görüşünü beyan ettikten sonra İmam Şâfiî'nin sahâbeyi taklid etme hususundaki görüşlerini açıklar. Bu konuda Hz. Ali'nin kıldığı nakledilen, her rekatında altı secde bulunan namazla ilgili rivayeti Hz. Ali'nin bu konuda Hz. Peygamber'den hadis duyduğunu söylememesi sebebiyle kabul etmez.

Gazzâlî, Şâfiî'nin, berâet şartı konusundaki görüşünün, vazgeçtiği görüş olduğunu beyan eder. Harem bölgesinde diyeti ağırlaştırma konusunda ise Şâfiî'nin yaptığı kıyası sahâbî kavliyle kuvvetlendirmeyi amaçladığını belirtir. Daha sonra “ durum böyle olmasa bile, Şâfiî'nin usuldeki mezhebi sahâbînin taklid edilmeyeceğidir”²³⁰ diyerek konuyu nihayete erdirmektedir. Gazzâlî'nin, diyetin ağırlaştırılması konusunda Şâfiî'nin sahâbe görüşüyle amel etmediğini ispat etme

---

²³⁰ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 360.

konusunda oldukça zorlandığı görülmektedir. Zira Cüveynî'nin de dediği gibi, İmam Şâfiî'nin bu konuda sahâbî kavlinden başka dayandığı bir delil bulunmamaktadır.²³¹

Netice olarak İmam Gazzâlî, Şâfiî'nin kadîm kavlinde sahâbenin taklid edilebileceği görüşünde iken, cedîd kavlinde bu görüşünden rücû ettiğini, kendisinin de bu konuda ona katıldığını ifade eder.

1.6.7. İbn Berhân (v. 518/1124)

Bağdat'ta doğdu ve hayatını burada sürdürdü. Başta Gazzâlî olmak üzere meşhur birçok âlimden ders aldı. Fıkıh, usul ve hadis alanlarında mütehassıs olan İbn Berhân, birçok öğrenci yetiştirmesinin yanında tamamı usulle ilgili olmak üzere birçok eser de telif etti.²³²

İbn Berhân, Hz. Peygamber'in sahâbenin faziletinden bahseden ve onlara itibâ etmeyi emreden hadislerinin, içtihadı açık olan ve ihtilâf edilen konularda, avamın sahâbeyi taklidine delil olacağını zikretmiştir. O mirasda dede meselesinde olduğu gibi birbirine zıt ve birbiriyle çelişen konularda müçtehidin kendi görüşünü bırakıp sahâbeyi taklid etmesini uygun bulmaz. Kıyasa aykırı hususlarda ise sahâbî kavlinin hüccet olduğunu zira bu konularda kıyas geçerli olmadığından, sahâbî kavlinin tevkîfi olduğunun kabul edilmesi gerektiğini, bunun doğrudan sahâbeye nisbet edilmesinin uygun olmadığını, bu sebeple sahâbenin, Hz. Peygamber'den duyduğu bilgiye dayanarak bunu söylediğinin anlaşıldığını belirtir. Şâfiî'nin, sahâbî kavline dayanarak üç sebeple diyeti ağırlaştırması ile Hz. Ömer'in görüşüne uyararak Mecûsî'nin diyetini sekiz yüz dirhem olarak belirlemesinin buna örnek olduğunu zikreder. Kıyasa muvâfık hususlardaki sahâbî kavlinin dayanağının sahâbenin kendisi olduğunu, sahâbe günahtan korunmuş olmadığından onun bu tür kavlinin hüccet olmadığını beyan eder.²³³ Sahâbenin biri bir mesele hakkında fetva verse, diğer sahâbîler de bundan haberdar

²³¹ Cüveynî, *el-Burhân*, II, 1362.

²³² İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-a'yân*, I, 99; Sübkî, Tâcüddîn, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, VI, 30-31; Apaydın, "İbn Berhân", *DİA*, XIX, 370; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 139.

²³³ İbn Berhân, *el-Vüsûl ile'l-usûl*, II, 373-376.

oldukları halde herhangi bir görüş açıklamayıp sükût etseler, İbn Berhân'a göre bu sükûtî icmâdır.²³⁴

O meseleyi kıyasa muhalif olan ve olmayan şeklinde ikiye ayırarak inceler ve muhalif olanı tevkîfî olduğu için hüccet kabul ederken muvâfik olanı sahâbenin kendi içtihadı olması sebebiyle hüccet olarak benimsemez. Ayrıca o, kıyasa aykırı konulardaki sahâbî kavlinin sünnet olduğu düşüncesindedir.

1.6.8. Fahreddin er-Râzî (v. 606/1209)

Fıkıh, usul, kelâm ve tefsir âlimi olan Fahreddin er-Râzî, Rey'de doğdu. İlim öğrenmek ve âlimlerle görüşmek için birçok ülke ve şehre gitti. Son olarak Herat'a gitti ve hayatının kalan kısmını orada geçirdi. Burada bir yandan talebe yetiştirirken diğer yandan eserlerini telif etti. *el-Mahsûl* adlı usul kitabıyla kendisinden sonra telif edilen usul kitaplarını etkilemiştir.²³⁵

Fahreddin er-Râzî, mutlak olsun kıyasa muhalif olsun, dört halifenin veya Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'in görüşü olsun sahâbî kavlinin hiçbir çeşidinin hüccet olmadığı kanaatindedir. O, iki kıyas çeliştiğinde sahâbî kavli tarafından desteklenen kıyasın tercih edilebileceğini fakat onun tek başına delil olamayacağı görüşündedir.²³⁶

Fakat o, *el-Mahsûl*'ün haberler bölümünde, sahâbî icthad yapılamayan bir konuda bir söz söylerse onun bu sözünün ona duyulan hüsnüzan gereği, rivayet yoluyla söylediğinin kabul edilmesi gerektiğini ifade eder. Sahâbenin icthad yapılamayan konudaki sözünü, Hz. Peygamber'den duyduğunu söylemekten başka bir durumun sözkonusu olamayacağını zikreder.²³⁷ O, yukarıda zikredildiği gibi aynı eserin sahâbî kavli konusunu işlediği bölümde, kıyasa muhalif olan da dahil olmak üzere sahâbî kavlinin hiçbir çeşidini hüccet olarak kabul etmemektedir. Haberler bölümünde ise, icthad yapılamayan konulardaki sahâbî kavlinin Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir

²³⁴ İbn Berhân , *el-Vüsûl ile 'l-usûl*, II, 126.

²³⁵ İbn Hallikân, *Vefâyâtü 'l-a'yân*, IV, 248-252; Kehhâle, *Mu'cemü 'l-müellifîn*, III, 558-560; Yavuz, Yusuf Şevki, "Fahreddin er-Râzî", *DİA*, 89-95; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 160-162.

²³⁶ Râzî, *el-Mahsûl*, VI, 129-132.

²³⁷ Râzî, *el-Mahsûl*, IV, 449.

bilgiye dayandığını ifade etmektedir. Bunun sebebi, ya ona göre kıyasa muhalif olan sahâbî kavli ile ictihad yapılamayan konulardaki sahâbî sözü farklıdır ya da o, kıyasa muhalif olan sahâbî kavlinin hüccet olmadığı konusunda İmam Gazzâli'nin etkisinde kalmıştır. Çünkü onun eserinde bu konuyu işlediği bölüm, büyük ölçüde Gazzâli'nin *el-Müstasfâ*'daki görüşlerinin bir özeti mahiyetindedir.

1.6.9. Âmidî (v. 631/1233)

Hadis, fıkıh, usul ve kıraat ilimlerini öğrenmekle birlikte, mantık, cedel, kelâm ve felsefe alanlarında da ön plana çıkıp bu hususlarda çok sayıda eser telif etmiştir. Doğduğu yer olan Âmid'in (Diyarbakır) yanında, Bağdat ve Şam'da da ilim tahsil etmiş, ardından gittiği Kahire'de ders vererek meşhur olmuştur. *el-İhkâm* adlı kitabından kendisinden sonra eser yazan birçok usulcü oldukça istifade etmiştir.²³⁸

Âmidî, mevzuya ictihâdî meselelerdeki sahâbî mezhebini hüccet olarak kabul edenlerle etmeyenleri zikrederek başlar. Burada dikkat çeken husus onun, diğer usulcülerden farklı olarak itikadî mezheplerden Eş'arî ve Mu'tezile'nin, sahâbî mezhebi hakkındaki görüşlerinden bahsetmesidir. O her iki mezhebin de bunun hücciyetini kabul etmediklerini belirtir. Tercih edilen görüşün sahâbî kavlinin mutlak olarak yani ister kıyasa muhalif olsun ister muvâfık olsun, hüccet olmadığı şeklindeki görüş olduğunu ifade eder. Âmidî, sahâbî mezhebinin, ittibâ edilmesi vâcib olan delillerden olmadığını sabit olduğunu belirterek onun câizliği meselesini ele alır. Buna göre avamın sahâbî görüşünü taklit etmesinin cevâzı konusunda ihtilâf olmadığını, tâbiîn ve daha sonraki müctehidlerin sahâbeyi taklidi hususunda ise şayet onlar âlimin âlimi taklid edebileceği görüşünü savunuyorlarsa sahâbeye ittibâ edebileceklerini, aksi halde bunun câiz olmadığını belirtir. O, Şafî'nin kadîm görüşünde tâbiîn âliminin sahâbe âlimini taklidine cevaz verdiğini, cedîd görüşünde bundan vazgeçtiğini, yine onun bazen taklid edilecek sahâbî mezhebinin yaygınlık kazanmasını şart koştuğunu, bazen ise bu şartı aramadığını

²³⁸ İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-a'yân*, III, 293-294; Sübkî, Tâcüddîn, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, VIII, 306-307; Yüksel, Emrullah, "Âmidî, Seyfeddin", *DİA*, III, 57-58; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 171.

fakat tercih edilen görüşün sahâbî kavlinin mutlak olarak hüccet olmadığı şeklindeki görüş olduğunu zikreder.²³⁹

Âmidî sahâbî kavlini kıyasa muhalif ve muvâfık olan olmak üzere ikiye ayırarak incelemiş, her iki çeşidinin de hüccet olmadığını belirtmiştir. O, avamın sahâbîyi taklid etmesi hususunda farklı görüşün olmadığını, tâbîin ve daha sonraki müctehidlerin sahâbeyi taklidi hususunda, onlardan âlimin âlimi taklid edebileceği görüşünü benimseyenlerin sahâbeyi taklid edebileceklerini, bu kanaatte olmayanların taklid edemeyeceklerini ifade eder.

1.6.10. Beyzâvî (v. 685/1286)

Şîraz'a yakın bir kasabada, ulemâ sınıfına mensup bir ailede dünyaya gelen Beyzâvî, burada başta babası olmak üzere meşhur âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Daha sonra bir müddet kadılık yapmış, bu görevi esnasında ders okutarak öğrenci yetiştirmiştir. İslâmî ilimlerin hemen hepsiyle ilgili eser telif etmiştir. Onun *Minhâcü'l-vüsûl* adlı usul kitabı meşhur metinlerden biri olmuş, asırlarca medreselerde okutulmuş, üzerine çok sayıda şerh ve hâşiye yazılmıştır.²⁴⁰

Beyzâvî, sahâbî kavlinin mutlak olarak hüccet olduğunu ve kıyasa muhalif olduğunda hüccet olduğunu söyleyenler olduğunu belirttikten sonra Şâfiî'nin kadîm görüşüne göre onun, muhalefete uğramadan yaygınlık kazanması durumunda hüccet olduğunu zikreder. Kendilerine göre Haşr sûresi ikinci âyetindeki “fa‘tebirû” lafzının taklidi men ettiğini, ayrıca sahâbenin birbirine muhalefetinin cevâzı konusunda sahâbe icmânının olduğunu ifade eder. “Ashâbım yıldızlar gibidir...”²⁴¹ hadisinin sahâbenin avamı hakkında olduğuna değinir. Kıyasa muhalif olduğunda bunun habere ittibâ etmek anlamına geldiği görüşünü savunanlara cevaben, belki de sahâbenin aslında delil

²³⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 155-161.

²⁴⁰ Sübkî, Tâcüddîn, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, VIII, 157-158; Kehhâle, *Mu‘cemü'l-müellifîn*, II, 266-267; Yavuz, Yusuf Şevki, “Beyzâvî”, *DİA*, 100-103; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 199.

²⁴¹ Beyhakî, *el-Medhal*, s. 163-164; İbn Abdülberr, *Câmi‘u beyâni'l-‘ilm*, II, 925.

olmadığı halde delil zannettiği bir şeye dayanarak kıyasa muhalefet etmiş olabileceğini belirtir.²⁴²

1.6.11. Tâceddin es-Sübkî (v. 771/1370)

Kahire’de dünyaya geldi, burada ve Şam’da babası başta olmak üzere birçok âlimden ders aldı. Mısır ve Şam’da çok sayıda medresede ders verdi. Babasının yerine Şam’da kadılıkudâtlığa getirildi ve aynı zamanda Emevî Camii’nin hatipliği görevini de yürüttü. Çoğunluğu fıkıh usulü olmak üzere kelâm ve tabakat gibi alanlarda önemli eserler telif etti.²⁴³

Tâceddin es-Sübkî, sahâbî kavlini hüccet kabul etmez fakat babası Takıyyüddin es-Sübkî (v.756/1355)’nin, taabbüdî konulardaki sahâbî kavlini hüccet olarak benimsediğini ifade eder. O, sahâbî kavlini kıyastan daha kuvvetli bir hüccet kabul edenler olduğu gibi, kıyası ondan daha güçlü delil kabul edenler de olduğunu belirtir. Sübkî, muhalefete uğramadan yaygınlık kazanan, kıyasa muhalif olan, kıyas tarafından desteklenen, Hz. Ebû Bekir’le Hz. Ömer’in veya dört halifenin görüşü olmak üzere beş çeşit sahâbî kavlinden bahseder. Tâceddin es-Sübkî, feraiz konusunda İmam Şâfiî’nin görüşünün Zeyd b. Sâbiti’in görüşüne muvâfik olmasının onu taklid etmek anlamında değil, dayandığı bir delilden dolayı onun ictihadının Zeyd’in ictihadıyla uyumlu olması sebebiyle olduğunu zikreder.²⁴⁴

1.6.12. İsnevî (v. 772/1370)

İsnevî, Mısır’ın güneyinde bulunan İsnâ beldesinde dünyaya geldi. Önce babasından ardından da Kahire’de farklı âlimlerden ders okudu. Yaşadığı dönemde Şâfiîler’in önde gelen âlimlerinden olan İsnevî, fetva vermesinin yanında çok sayıda

²⁴² Beyzâvî, *Minhâcü’l-vüsûl*, s. 332-334.

²⁴³ Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifîn*, II, 343-344; İsmail, Şa‘bân Muhammed, *Usûlü’l-fikh târîhuhü ve ricâlüh*, 363-364; Aybakan, Bilal, “Sübkî, Tâceddin”, *DİA*, XXVIII, 11-13; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 261-263.

²⁴⁴ Sübkî, Takıyyüddin Ebü’l-Hasen-Sübkî, Tâceddin Ebû Nasr, *el-İbhâc fî şerhi’l-Minhâc*, VI, 2674-2682; Tâceddin es-Sübkî, *Ref‘u’l-hâcib*, IV, 514- 518; a.mlf., *Cem‘u’l-Cevâmi‘*, s. 110-111.

öğrenci de yetiştirdi. Bazı resmi görevlerde bulunduktan sonra kendini tamamen ilme verdi. Fıkıh, usul, kavaid, aruz ve tabakat gibi alanlarda çok sayıda kitap yazdı.²⁴⁵

İsnevî'ye göre ictihad yapılamayan hususlarda sahâbî kavli hüccettir. O, Şafîî'nin bunu İhtilâfî'l-hadîs adlı eserinde söylediğini ifade etmektedir. Şâfiî, Hz. Ali'nin bir gece her rekatinde altı secde bulunan altı rekat namaz kılmasıyla ilgili, "Bu nakil Ali'den sabit olsaydı ben de namazın o şekilde kılınabileceğini söylerdim, zira bu konuda kıyas yapılamaz. Zâhir olan, onun bu namazı naklî bir delile dayanarak kılmış olmasıdır" demiştir.²⁴⁶

İsnevî, ictihad yapılabilen konularda ise onun, *el-Ümm* adlı eserinin birçok yerinde sahâbî kavlinin hüccet olduğunu söylediğini, kendisinin bu hususta birkaç örnek zikredeceğini²⁴⁷ belirttikten sonra konuyla ilgili İmam Şafîî'den şu örnekleri nakleder: Şâfiî'nin, savaşta kilisede inzivaya çekilen kişinin öldürülmeyeceğine kıyasa dayanarak değil, Hz. Ebû Bekir'in kavline uyararak karar verdiğini ifade eder.²⁴⁸

Bir kişinin kusurdan berî olduğunu söyleyerek bir hayvan satması hususunda Şâfiî, Hz. Osman'ın verdiği karara uymuştur. Buna göre, satıcı bilmediği kusurlardan sorumlu olmaz fakat bildiği halde müşteriye söylemediği kusurlardan sorumlu olur. Kıyasa göre sahih olanın ise sahibi bilmesede hayvanın kusurundan dolayı onun sorumlu olması olduğunu belirtir.²⁴⁹

Şâfiî, Mekke güvercinlerinden birini öldüren ihramlı kişinin bir koyun kurban etmesi gerektiği görüşündedir. Kendisinin bu hususta kıyasa değil, Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Abbas ve İbn Ömer'in görüşlerine ittibâ ettiğini belirtir.²⁵⁰ İsnevî, Şafîî'nin

²⁴⁵ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 129; İsmail, Şa'bân Muhammed, *Usûlü'l-fikh târihuhü ve ricâlüh*, 365-366; Köse, Saffet, "İsnevî", *DİA*, XXXIII, 160-161; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 264-265.

²⁴⁶ İsnevî, Cemâlüddîn, *et-Temhîd fî tahrîci'l-fürü' 'ale'l-usûl*, s. 499.

²⁴⁷ İsnevî, Cemâlüddîn, *et-Temhîd*, s. 501.

²⁴⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, IV, 240; İsnevî, *et-Temhîd*, s. 501.

²⁴⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 99.

²⁵⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, II, 195, 207; a.g.e., VII, 147; İsnevî, *et-Temhîd*, s. 502.

sahâbî kavlini hüccet kabul ettiğini gösteren bu örneklerden başka, konuyla ilgili daha birçok örnek olduğunu da zikreder.²⁵¹

İsnevî, ictihad yapılamayan konulardaki sahâbî kavlinin İmam Şâfiî'ye göre hüccet olduğunu kabul ettiği gibi, diğer Şâfiî usulcülerden farklı olarak ona göre, ictihad yapılabilen konulardaki sahâbî kavlinin de hüccet olduğunu belirtmiştir. Bu konuda Şâfiî'nin yeni dönem eseri olan *el-Ümm*'den örnekler vererek özellikle ictihad yapılabilen konulardaki sahâbî kavlinin de ona göre hüccet olduğunu ifade etmektedir.

1.6.13. Zerkeşî (v. 794/1392)

Kahire'de dünyaya gelen Zerkeşî, farklı ilim dallarında eğitim görmeye birlikte ağırlıklı olarak fıkıh ve fıkıh usulü tahsil etti. Talebe yetiştirmek ve fetva vermekle iştigal eden Zerkeşî, hayatının kalan kısmını evinde ilimle meşgul olarak geçirirdi. İslâmî ilimlerin farklı alanlarında eser yazmakla beraber bunların çoğunluğunu fıkıh ve fıkıh usulüyle ilgili olanlar oluşturur. *el-Bahru'l-muhît* adlı fıkıh usulü eseri onun, dört mezhebin yanında Zâhirî, Mu'tezilî ve Şîî'lere ait çok sayıda eserden yararlanarak telif ettiği ansiklopedik bir kitaptır.²⁵²

Zerkeşî, sahâbî kavlinin hücciyeti ile ilgili kendi dönemine kadar usulcüler tarafından yapılan değerlendirmeleri dört madde halinde ele alır. Birincisi, diğer müctehidlerin görüşleri gibi, sahâbî kavlinin de mutlak olarak hüccet olmadığıdır. Kavli-cedîdine göre İmam Şâfiî bu görüşü benimsediği gibi, Şâfiî usulcülerin çoğunluğu da bu kanaattedir. İkincisi, sahâbî kavli kıyasa takdim edilen bir hüccettir. Bu, onun kavli-kadîmine göredir.²⁵³ Üçüncüsü, kıyas tarafından desteklenen sahâbî kavli. Bu durumda o, yanında sahâbî kavli olmayan kıyasa takdim edilir. Bu, sahâbenin ihtilâf ettiği konulardaki sahâbî kavlidir. Zerkeşî, bu tür sahâbî kavlinin onun *er-Risâle* adlı eserinde geçtiğini, orada Şâfiî'nin sahâbe ihtilâf ettiğinde Kitap, Sünnet, icmâ ve bu anlamda hükme kaynak olacak bir delil bulamadığında, kıyas tarafından desteklenmesi

²⁵¹ İsnevî, *a.g.e.*, s. 502.

²⁵² Ziriklî, *el-'Alâm*, VI, 60-61; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 174-175; Gürkan, Menderes, "Zerkeşî, Bedreddin", *DİA*, XLIV, 289-293; Boynukalm, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 281-282.

²⁵³ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 54.

durumunda sahâbeden birinin kavline ittibâ edeceğini söylediğini nakleder.²⁵⁴ Dördüncüsü ise, kıyasa muhalif olan sahâbî kavlidir. Bunu, sahâbenin ancak tevkîfen söylediği kabul edilir. Buna Şâfiî'nin, sahâbenin hükmüne dayanarak diyeti üç sebeple ağırlaştırması meselesi ile Hz. Ömer'in kavline dayanarak mecûsînin diyetini belirlemesi örnektir.²⁵⁵ Zerkeşî, Gazzâlî'nin Şâfiî'nin bu görüşünü kadim görüşü saydığını ve bunun kabul edilemez olduğunu, onun bu görüşünün *İhtilâfî'l-hadis* adlı kitabında geçtiğini, bu kitabın da onun cedîd görüşlerini ihtiva ettiğinin kesin olduğunu, zira onun Rebî' b. Süleyman tarafından Mısır'da rivayet edildiğini belirtir.²⁵⁶

Zerkeşî'nin naklettiğine göre, İmam Şâfiî kavli-i kadîminde, her çeşit ilim, ictihad, takva ve akıl ile, ilim elde edilen ve hüküm çıkarılan her hususta sahâbenin, kendilerinden daha öncelikli olduklarını, onların görüşlerinin kendi görüşlerinden daha iyi ve üstün olduğunu söylemektedir. Ayrıca kendileriyle görüştüğü hürmet edilen kişiler ile Şâfiî'nin beldesinde bulunup görüşleri kendisine nakledilen kişilerin, Hz. Peygamber'in sünnetinin bilinmediği durumlarda ittifak ettiklerinde sahâbenin icmâıyla, ihtilâf ettiklerinde de onlardan birinin görüşüyle amel ettiklerini zikreder. Kendisinin de icmâ ettiklerinde onların icmâıyla, muhalefet edilmediğinde onlardan birinin görüşüyle, ihtilâf ettiklerinde ise sahâbeden bir kişinin kavliyle amel ettiğini, onların görüşlerinin dışına çıkmadığını belirtir.²⁵⁷

Kadim kavliyle ilgili bir başka yerde şunları zikreder: “ Kitap ve Sünnet'te, sahâbîlerden birinin kavlini destekleyen bir işaret olmadığında, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin görüşüyle amel etmek bana, başkalarının görüşüyle amel edip onlara aykırı davranmaktan daha üstündür. Çünkü onlar ilim ve nakil ehlidirler”.²⁵⁸ O, bu açıklamasıyla onların hem dirâyet hem de rivayet ilimlerine vâkîf olduklarına işaret etmektedir. Sonra devamla, “Yönetici olan sahâbîler ve müftüler ihtilâf eder ve ihtilâf ettikleri konuda da delil olmazsa, çoğunluğun görüşünü dikkate

²⁵⁴ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 56.

²⁵⁵ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 59-60.

²⁵⁶ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 63.

²⁵⁷ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 54.

²⁵⁸ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 54-55.

alırız. Görüşler eşit olduğunda ise, bize göre kaynağı en kuvvetli olan görüşle amel ederiz” demektedir.²⁵⁹

Zerkeşî, İmam Şâfiî'nin yukarıda zikredilen görüşlerinin, onun kadîm kavli olarak meşhur olduğunu, halbuki onun cedîd kavlinin de aynı olduğunu, bunları ondan Beyhâkî'nin naklettiğini zikreder. Bunların onun, *el-Ümm* adlı eserinin İmam Mâlik'le ihtilâfı bölümünde bulunduğunu, bu kitabın da onun yeni dönem eserlerinden olduğunu beyan eder.²⁶⁰

Zerkeşî, sahâbî fetvasının İmam Şâfiî'ye göre hüccet olduğuyula ilgili görüşleri nakledip başta İmam Gazzâli olmak üzere Şâfiî usulcülerin çoğunluğunun, onun bu görüşlerinin kadîm kavline göre olduğunu kabul ettiklerini zikreder. Bu hususta kendisi, İmam Şâfiî'nin *er-Risâle* ve *el-Ümm* adlı kitabı içerisinde bulunan *İhtilâfî'l-hadîs*'le *İhtilâfî Mâlik ve's-Şâfiî* adlı eserlerine dayandığını, bunların da Şâfiî'nin cedîd kavlini ihtiva eden kitaplar olduğunu, dolayısıyla Şâfiî'ye göre, sahâbî kavlinin hüccet olduğunu beyan eder. Zerkeşî'nin sahâbî kavliyle ilgili görüşleri inceleme tarzını ve bu konudaki açıklamalarını dikkate aldığımızda onun sahâbî kavlinin bütün çeşitlerini hüccet olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.

İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350), Şâfiî mezhebine mensup olmamakla birlikte İmam Şâfiî'nin sahâbî kavliyle ilgili görüşlerine en fazla yer veren müelliflerdendir. Bu konuda dikkat çekici açıklamalarda bulunan İbn Kayyim el-Cevziyye'nin görüşlerine yer vermek, konunun anlaşılmasına katkı sağlayacağı için önem arz etmektedir. İbn Kayyim el-Cevziyye, İmam Şâfiî'nin kadîm ve cedîd görüşlerine göre, sahâbî kavlinin hüccet olduğunu belirtir. O, diğer sahâbenin muhalefet etmediği bir sahâbî kavli, sahâbe arasında yaygınlık kazanmamışsa veya yaygınlık kazanıp kazanmadığı bilinmiyorsa, fakihlerin büyük çoğunluğuna göre bunun hüccet olduğunu zikreder. İmam Şâfiî'nin kadîm ve cedîd görüşünün de bu şekilde olduğunu, onun ashabının, Şâfiî'nin kadîm görüşüne göre bunun hüccet olduğunu kabul ettiklerini

²⁵⁹ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 55.

²⁶⁰ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 55.

fakat onların büyük çoğunluğunun, cedîd görüşüne göre sahâbî kavlinin hüccet olmadığı kanaatinde olduklarını ifade eder.²⁶¹

İbn Kayyim el-Cevziyye, sahâbî kavlinin, İmam Şâfiî'ye göre hüccet olduğunu belirttikten ve ashabının, Şâfiî'nin kadîm görüşüne göre sahâbî fetvasının hüccet olduğunu kabul etmelerine rağmen, onların büyük çoğunluğunun, cedîd görüşünde hüccet olmadığını ifade ettiklerini zikrettikten sonra, onların bu rivayetinde açık bir çelişki olduğunu belirtir. O, Şâfiî'nin kavli-i cedîdinde sahâbî kavlinin hücciyeti ile ilgili hiçbir değişikliğin olmadığını beyan eder. Onun taraftarlarının bunu, Şâfiî'nin yeni görüşünde sahâbî sözlerinden bir kısmını naklettikten sonra ona muhalefet etmesine dayandırdıklarını, şayet İmam Şâfiî'ye göre sahâbî kavli hüccet olsaydı ona muhalefet etmeyeceğini söylediklerini, bunun ise çok zayıf bir ihtimal olduğunu belirtir. İbn Kayyim el-Cevziyye, bir müçtehidin daha kuvvetli bulduğu bir delil sebebiyle başka bir delile muhalefet etmesinin, o delili tamamen hüccet kabul etmediği anlamına gelmeyeceğini, aksine, kendine göre daha güçlü gördüğü bir delil olduğu için ona itiraz etmiş olabileceğini ifade eder. Onun ashabından bazıları da onun, yeni mezhebinde, naslarda yaptığının aksine, sahâbî fetvası tek başına olduğunda, bazen onunla amel etmeyip kıyasla veya başka delillerle onu desteklemesi şeklindeki uygulamasına dayanarak, onun sahâbî kavlinin hücciyetini benimsemediğini beyan etmişlerdir. İbn Kayyim el-Cevziyye, bunun öncekinden daha zayıf bir ihtimal olduğunu, bir delilin başka delillerle desteklenip güçlendirilmesinin ise eski ve yeni, ilim ehli herkesin yaptığı bir uygulama olduğunu ifade eder. O, ilim ehlinin bir konuda, ikinci ve üçüncü delil zikretmesinin önceden getirdikleri, başka delillerde desteklenen delilin, hüccet olmasına mani olmayacağını belirtir.²⁶²

İbn Kayyim el-Cevziyye, Rebî'in kendisinden yaptığı nakilden, Şâfiî'nin kavli-i cedîdine göre sahâbî kavlinin hüccet olduğu ve onunla amel etmenin vâcip olduğunun açıkça anlaşıldığına değinir. Bu konuda Şâfiî şunları söylemektedir: “ Bid'atler ikiye ayrılır: Birincisi, kitap, sünnet, icmâ veya sahâbî kavline aykırı olanlardır. Bunlar dalâlet

²⁶¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkı'in*, IV, 97.

²⁶² İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkı'in*, IV, 97.

kabul edilen bid'atlerdir.” O, Rebi'in onun Mısır'daki öğrencilerinden olduğunu, İmam Şâfiî'nin de bu sözüyle sadece Kitap, Sünnet ve icmâa değil, sahâbî kavline karşı çıkmayı da dalâlet olarak isimlendirdiğini, böylece onun, sahâbî fetvasının hüccet olduğunu güçlü bir şekilde ifade ettiğini zikreder.²⁶³

İbn Kayyim el-Cevziyye, bunun ardından Beyhakî'nin *Medhalü's-sünne* adlı eserine dayanarak, İmam Şâfiî'nin sahâbî kavlini hüccet olarak kabul ettiğine delâlet eden sözlerini aktarır. Beyhakî, adı geçen kitabında, Şâfiî'nin eserinden onun sahâbî kavliyle ilgili hem eski hem de yeni görüşlerini aktararak ona göre sahâbî kavlinin hüccet olduğunu ortaya koyar. İbn Kayyim el-Cevziyye, Beyhakî'nin Şâfiî'nin *el-Ümm* adlı eserinden sahâbî fetvasının hüccet olduğu konusundaki görüşlerini naklettikten sonra kendisi şu yorumu yapar: “ Biz, Şâfiî'nin sahâbî kavli konusunda kadîm kavlinden rucû' etmediğine Allah için şahitlik ederiz. Onun bu hususta cedîd kavlindeki görüşü, kadîm kavline mutabıktır.”²⁶⁴

Biz, Şâfiî'nin konuyla ilgili yöntem ve görüşlerini, İmam Şâfiî'ye göre sahâbî kavli, başlığı altında ele alacağımızdan burada ona değinmeyeceğiz.

Şâfiî usulcüler denilince ilk akla gelen usul müelliflerine göre, sahâbî kavlini beyan ettikten sonra İmam Şâfiî'ye göre sahâbî kavlinin ele alınması uygun görünmektedir. Çünkü adı geçen mezhepte belirleyici olan onun görüşleridir. Ayrıca bu mezhebe mensup usulcüler de, konuyu inceledikleri bölümde önce İmam Şâfiî'ye göre sahâbî fetvasını incelemişler, daha sonra konuyla ilgili değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

1.7. İMAM ŞÂFİİ'YE GÖRE SAHÂBİ KAVLİ

İmam Şâfiî'nin kavli-i kadimine göre sahâbî kavlinin hüccet olduğu konusunda Şâfiî usulcüler arasında görüş ayrılığı görülmemektedir.²⁶⁵ Fakat yukarıda beyan edildiği üzere, onların çoğunluğu, onun kavli-i cedîdine göre, sahâbî sözünün hüccet olmadığı

²⁶³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkı'in*, IV, 97.

²⁶⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkı'in*, IV, 97-99.

²⁶⁵ Şîrâzî, *et-Tebşîre*, s. 395; a.mlf., *el-Lüma'*, s. 193-194; Cüveynî, *el-Burhân*, II,1362; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 358; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 161.

kanaatindedirler. Biz bu bölümde, onun cedîd kavline göre de sahâbî kavlinin hüccet olduğunu, onun yeni dönem eserlerinden olan *er-Risâle* ve *el-Ümm*'ü esas alarak ortaya koymaya çalışacağız.

Şâfiî, *el-Ümm* adlı eserinin farklı yerlerinde delillere bakışını açıklamaktadır. O yerlerden birinde bu konuda şunları zikretmektedir: “Hüccet ancak Kitap, Sünnet, Resûlullah’ın ashabının bir kısmından gelen eser, müslümanların genelinin ihtilâf etmedikleri görüşler ile bu delillerden birinin kapsamına giren kıyastır.” Burada zikredilen, Hz. Peygamber’in bazı ashabından kasıt onların müctehid olanlarıdır. Bunun delili, Şâfiî’nin bu görüşlerini açıkladığı yerin devamında yetimin malından zekât verilmesi konusunda, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Âişe ve Abdullah İbn Ömer gibi fikhî bilgileriyle ön plana çıkmış sahâbîlerin görüşlerine dayanmasıdır.²⁶⁶

Yine o muhatabına hitaben, “Sizin ve bizim görüşümüzün aslı, bir başka sahâbenin muhalefet etmediği, Resûlullah’ın ashabından birine muhalefet etmemektir.”²⁶⁷ Şâfiî burada, muhalefete uğramamış, bir sahâbîye ait görüşü, hüccet kabul ettiğini açıkca ortaya koymaktadır. Yine o, “Mesele hakkında kitap ve sünnette delil bulunmadığında Hz. Peygamber’in ashabının sözleriyle yahut onlardan birinin kavliyle amel ederiz”²⁶⁸ diyerek, itiraza uğrayıp uğramadığını zikretmeden, bir sahâbînin kavlinin delil olduğunu ifade etmektedir.

İmam Şâfiî, kendi yöntemine göre, hüküm çıkarırken uyguladığı deliller hiyerarşisini şu şekilde sıralar: “İlk olarak Kitap ve sabit Sünnet gelir, ikinci olarak bu iki kaynakta hüküm bulunmadığında icmâ, üçüncü olarak Hz. Peygamber’in ashabından birinin muhalifini bilmediğimiz görüşü, dördüncü olarak sahâbenin ihtilâf ettiği görüşler, beşinci olarak da bu delillerden birine yapılan kıyas. Meselenin hükmü Kitap ve Sünnet’te bulunduğu onları dışındaki delillere müracaat edilmez. Hüküm en üst mertebedeki delilden alınır.”²⁶⁹

²⁶⁶ Şâfiî, *el-Ümm*, II, 29.

²⁶⁷ Şâfiî, *el-Ümm*, II, 29.

²⁶⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 265; Beyhakî, *el-Medhal ilâ’s-Süneni’l-kübrâ*, s. 109.

²⁶⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 265; Beyhakî, *el-Medhal ilâ’s-Süneni’l-kübrâ*, s. 110.

Zerkeşî, Şâfiî'nin bu açıklamalarının, ona göre sahâbî kavlinin kıyasa takdim edilen bir hüccet olduğuna açık bir şekilde delâlet ettiğini ifade eder. O aynı zamanda İmâmü'l-Haremeyn'in bu konudaki görüşünden de söz eder. İmâmü'l-Haremeyn, sahâbî kavli hususunda Şâfiî'nin cedîd kavlinde iki görüş olduğunu, Şâfiî usulcülerin çoğunluğunun bunu nakletmekten gafil olsa da, bu görüşlerden birinin onun kadîm kavline muvâfık olduğunu zikreder.²⁷⁰

Burada konumuz açısından önemli olan, Şâfiî'nin, sahâbe arasında yaygınlık kazanıp muhalifî bilinmeyen konulardaki sahâbe görüşlerini icmâdan ayrı bir delil olarak zikretmesidir. Böylece o, bunları icmâ olarak kabul etmemekte fakat hüccet olduklarını beyan etmektedir. Dolayısıyla birçok usulcü tarafından, sükûtî icmâ olarak kabul edilen, sahâbenin muhalifî bilinmeyen konulardaki görüşü, Şâfiî tarafından icmâ olarak kabul edilmemekte, sahâbî kavli kapsamına dahil edilmektedir.

Çünkü Şâfiî'ye göre, topluluğun topluluktan naklettiği haber dışında, farklı şehirlerde bulunan âlimlerin tamamının ittifak ettiğini öğrenmedikçe hiç kimse, icmân meydana geldiğini söyleyemez.²⁷¹ O, icmân yalnızca dinin temel konularında meydana geleceği görüşündedir. Şâfiî bu hususu şu şekilde ifade etmektedir: “ İcmâ iddiası ancak, namaz, zekât ve temel haramlar gibi bilinmemesi mümkün olmayan farzlarda geçerlidir.”²⁷² Ona göre bunlar, hangi Müslüman'a sorulursa sorulsun aynı cevabın alınacağı, hiçbir Müslüman'ın hakkında icmâ olduğunu reddetmeyeceği, temel dinî vecibelerle ilgili konulardır. Şâfiî, bütün Müslümanlar'ı ilgilendiren bu tür konuların dayandığı bilgiye kimsenin karşı çıkamayacağını beyan eder. Diğer yandan, herkesi ilgilendirmeyen konularda, yukarıda zikredilen temel farzların detaylarında veya uzmanlık gerektiren meselelerde ise ihtilâf meydana gelir.²⁷³

²⁷⁰ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 55-56.

²⁷¹ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 284; Aybakan, Bilal, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, s. 83.

²⁷² Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 263; Aybakan, Bilal; *İcmâ*, s. 120-121; a.mlf., *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, s. 82-83.

²⁷³ Aktaepe, İshak Emin, *İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, s. 277; Aybakan, Bilal; *İcmâ*, s. 121; a.mlf., *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, s. 83.

İmam Şâfiî sükûtî icmâ konusunda ise şunları söylemektedir: “ Bu konuda doğru olan, görüş açıklamayan hiçbir sahâbîye asla görüş isnad etmemektir. Görüş açıklamayan sahâbenin, görüş açıklayanların bir kısmına muvâfakat ettiğini (katıldığını) söylerseniz, diğerleri de (aksine) onlara muhalefet ettiklerini (karşı çıktıklarını) söyleyebilirler.” Buna icmâ denilemez. Zira böyle bir konuda icmâ olduğunu iddia etmek, görüş açıklamamış olan kişilere, ne söyleyeceklerini bilmeden bir görüş nispet etmek demektir. Aynı zamanda bu, icmâ olduğu iddia edilen konularda ihtilâf olmasına rağmen, icmâ olduğunu söylemek anlamına da gelir.²⁷⁴

Yukarıda deliller hiyerarşisini açıklarken geçtiği üzere o, sahâbenin ihtilâf ettiği konulardaki görüşlerinin de hüccet olduğunu kabul eder. Bu durumda takip edeceği yöntemi aynı eser ve aynı yerde değil, *er-Risâle* adlı usul kitabında açıklar. Orada muhatabı, sahâbenin farklı görüşlere ayrıldığı konulardaki düşüncesini sorduğunda Şâfiî, “Sahâbîlerin bu tür sözlerinden Kitap’a, Sünnet’e, icmâa muvâfık olanı veya kıyas bakımından en sahih olanı ile amel ederiz” şeklinde cevap verir. Muhatabı ona, sahâbî bir söz söyler diğer sahâbîlerden de ona muvâfık veya muhalif bir görüş nakledilmezse ne düşündüğünü, bu durumda sahâbeye ittibâ etmeyi gerektiren Kitap, Sünnet veya icmâa dayanan bir delili olup olmadığını sorması üzerine Şâfiî şu şekilde cevap verir: “Bu hususta herhangi bir âyet veya sünnet bilmiyorum. Biz, ilim ehlinin, onlardan birinin bu sözyle bazen amel ettiklerini, bazen amel etmediklerini, bazı durumlarda ise ihtilâf ettiklerini görüyoruz.” Muhatabının kendisinin bu durumda nasıl davrandığını sorması üzerine o, “ Kitap, Sünnet, icmâ ve bu anlamda hükme kaynak olacak bir delil bulamazsam, yanında kıyas bulunması halinde (kıyas tarafından desteklenmesi durumunda) sahâbeden birinin kavline ittibâ ederim. Bir sahâbî kavline diğer sahâbenin muhalefet etmediği de çok azdır”²⁷⁵ şeklinde cevap verir.

²⁷⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 263; Mahallî, *Celâlüddîn, el-Bedrüttâlî fi halli Cem ‘i l-cevâmi’*, II, 188-189.

²⁷⁵ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 596-598; Beyhakî, *el-Medhal ilâ’s-Süneni l-kübrâ*, s. 109.

Şâfiî, bu sözleri ile herhangi bir konuda Kitap, Sünnet, icmâ olmadığında kendisinin sahâbî kavliyle amel ettiğini, ihtilâf ettiklerinde ise onların görüşlerinden Kitap, Sünnet, icmâ ve kıyasa muvâfık olanı tercih ettiğini açıkça ortaya koymaktadır.²⁷⁶

Böylece o, sahâbenin ihtilâf ettiği hususlarda bunlardan Kitap, Sünnet, icmâ ve kıyas gibi fıkıh usulündeki aslı delillere uygun olanları tercih edeceğini ifade etmekte, hüccet olmadıklarını söylememektedir.

Şâfiî, sahâbenin farklı görüşlere ayrıldığı bir konuda, bu görüşlerden Kitap ve Sünnet'e muvâfık veya bu ikisine en yakın olan görüşe delâlet eden bir delil bulamadığında ise uyguladığı yöntemi şöyle izah etmektedir: “Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi halifelerin kavline ittibâ edip bunları taklid etmek bize göre evlâdır. Çünkü halifelerin görüşü insanları bağlayıcı olduğu için meşhurdur. Görüşü toplumu bağlayıcı olan şahsın sözü, bir kişi veya bir topluluğa fetva veren şahsın sözünden daha yaygındır. Halifelerin dışındaki kişilerin fetvalarıyla bazen amel edilirken bazen ise amel edilmez. Bu fetva verenlerin büyük bir kısmı da fetvalarını, kendi evlerinde veya buldukları meclislerde muayyen kişilere verirler. Halk, bu kişilerin verdiği fetvaya halifenin fetvası kadar önem vermez. Şayet halifelerin görüşü yoksa dindeki üstün konularından dolayı, Hz. Peygamber'in diğer ashâbının görüşleriyle amel ederiz. Bize göre onlara ittibâ etmek sonrakilere ittibâ etmekten evlâdır.”²⁷⁷

İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî, Şâfiî'nin bu sözlerinin, ona göre ihtilâf etmeleri halinde sahâbî kavliyle amel edileceğine delil olduğunu zikreder.²⁷⁸ Zerkeşî de sahâbe ihtilâf ettiğinde, dört halifeden birinin görüşünün hüccet olması gerektiğini, Şâfiî'nin yukarıdaki ifadelerinin bunu gösterdiğini, insanlar onlara müracaat ettikleri için onların görüşlerinin meşhur olduğunu beyan eder.²⁷⁹

Şâfiî burada, halifelerin görüşlerini tercih sebebini açıklarken onların fetva ve hükümlerinin halkı bağladığını, insanların onların görüş ve uygulamalarına diğer fakih

²⁷⁶ Şelebî, Muhammed Mustafa, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, I, 370

²⁷⁷ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 265; Beyhakî, *el-Medhal ilâ's-Süneni'l-kübrâ*, s. 109-110.

²⁷⁸ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 53.

²⁷⁹ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 56.

sahâbîlerin fetva ve uygulamalarından daha fazla önem verdiklerini, onların sözlerinden çok sayıda insan haberdar olduğu için sözlerinin yaygınlık kazandığını belirtir. Onlardan herhangi bir görüşün nakledilmediği hususlarda ise fetva ehli diğer sahâbîlerin görüşlerine tâbi olacağını beyan eder.

Şâfiî'nin kendi ifadeleri uyulmaya daha layıktır. Buna göre isabetli olan, onun kadîm ve cedîd döneminde sahâbî kavlini hüccet olarak kabul ettiği görüşüdür.²⁸⁰

İmam Şâfiî'nin yukarıda yaptığı açıklamalara göre o, önce Kitap ve Sünnet'le sonra icmâ ile amel eder. Meselenin hükmünü bu kaynaklarda bulamadığında sahâbeden birinin muhalifi bilinmeyen kavline uyar. Ardından sahâbenin ihtilâf ettiği görüşlerden hangisi Kitap ve Sünnet'e uygun ise ona tâbi olur. Bunlardan Kitap ve Sünnet'e yakın olan tespit edilemezse, Hulefâ-i Râşidîn'in uygulamalarına ittibâ eder. Çünkü dört halifenin uygulaması meşhur olduğu gibi genellikle inceleme ve araştırmaya dayanır. Bundan sonra da kıyas gelir.²⁸¹

1.7.1. İmam Şâfiî'ye Göre Sahâbî Kavli Çeşitleri

Şâfiî'nin delilleri sıralarken yaptığı açıklamaları ve *el-Ümm* adlı eserinde sahâbe söz ve uygulamalarına dayandırdığı örnekleri ve Şâfiî usulcülerin, onun sahâbî kavli hakkındaki açıklamalarını dikkate aldığımızda, ona göre sahâbi kavli çeşitlerini şu başlıklar altında ele alabiliriz:

1.7.1.1. Meşhur Olan ve Muhalefet Edilmeyen Sahâbî Kavli

Sahâbî kavlinin bu çeşidinden kasıt, muhalefete uğramadan sahâbe arasında yaygınlık kazanan sahâbe görüşleridir. İmam Şâfiî, meşhur olan sahâbî kavliyle ilgili olarak, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi halifelik yapan sahâbîlerin uygulamalarına tâbi olup bunları taklid etmenin kendilerine göre evlâ olduğunu, çünkü kendi dönemlerinde insanları bağlayıcı olduğu için onların uygulamalarının meşhur olduğunu, uygulaması toplumu bağlayıcı olan şahsın görüşünün bir kişi veya bir topluluğa fetva veren şahsın sözünden daha yaygın olduğunu beyan eder. Halife

²⁸⁰ Cum'a, Ali, *Kavlü's-sahâbî 'inde'l-usûliyyîn*, s. 64.

²⁸¹ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 265; Beyhakî, *el-Medhal ilâ's-Süneni'l-kübrâ*, s. 110; Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh*, s. 216;a.mlf., *eş-Şâfiî*, s. 189-190; Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhal*, s. 141-142.

olmayan sahâbenin verdiği fetva ile her zaman amel edilmediği gibi, insanların bunların verdiği fetvaya halifelerin verdiği fetva kadar önem vermediğini beyan eder.²⁸²

Bu sözleriyle o, yöneticilik yaptıkları dönemde insanları bağlayıcı olup aldıkları kararlardan çok sayıda insanın haberdar olması sebebiyle yaygınlık kazandığı için, halifelerin kavliyle amel etmekte, onların kararlarını diğer sahâbenin görüşüne tercih etmektedir.

Hiz. Ömer, köprücük kemiği ile kaburga kemiğinin diyeti konusunda birer deve verilmesine karar verir. Şâfiî, “Ben her iki meselede de Hiz. Ömer’e ittibâ ediyorum. Çünkü bildiğime göre Hiz. Peygamber’in ashâbından hiç kimse onun bu kararına itiraz etmemiştir. Bu sebeple ben, kendi görüşümle hükmedip ona muhalefet etmeyi uygun bulmadım”²⁸³ demektedir. Bu meselede o, Hiz. Ömer’in meşhur olan ve muhalefet edilmemiş görüşüne uymuştur.

Sa’d b. Leys Oğulları’ndan bir adam atıyla Cüheyne kabilesine mensup birinin parmağını ezer ve adam kan kaybından ölür. Hiz. Ömer iki taraftan da yemin etmelerini ister fakat her iki taraf da yemin etmez. Bunun üzerine o, Sa’d Oğulları’nın yarım diyet ödemesine karar verir. İmam Şâfiî de onun bu görüşünü benimser ve Hiz. Ömer’in görüşüyle amel etmenin hiçbir meselde bu mesele kadar gerekli olmadığını, çünkü buradaki hükmün diğerlerinden daha meşhur olduğunu söyler.²⁸⁴ Şâfiî, Hiz. Ömer’in görüşüne ittibâ etmesinin gerekçesini açıklarken onun verdiği kararın meşhur olmasını gösterir.

1.7.1.2. Meşhur Olmayan ve Muhalifi Bilinmeyen Sahâbî Kavli

Bu tür sahâbî kavlinden maksat, sahâbe arasında yaygınlık kazanmayan sahâbe görüşleridir. İmam Şâfiî, kendi yöntemine göre, hüküm çıkarırken uyguladığı deliller hiyerarşisini sıralarken ilk olarak Kitap ve sabit Sünnet’in geldiğini, bu iki kaynaktan hüküm bulunmadığında ikinci olarak icmâ, üçüncü olarak da Hiz. Peygamber’in

²⁸² Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 265; Beyhakî, *el-Medhal ilâ’s-Süneni’l-kübrâ*, s. 109.

²⁸³ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 234-235.

²⁸⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 234.

ashabından birinin muhalifi bilinmeyen görüşünün geldiğini zikreder.²⁸⁵ Diğer taraftan o, sahâbenin herhangi bir itiraza konu olmamış kavli hakkında muhatabına şunları söylemiştir: “Sizin ve bizim görüşümüzün aslı, bir başka sahâbînin muhalefet etmediği, Resûlullah’ın ashabından birine muhalefet etmemektir.”²⁸⁶ Yine o, mesele hakkında Kitap ve Sünnet’te delil bulunmadığında Hz. Peygamber’in ashabının sözleriyle yahut onlardan birinin kavliyle amel edeceklerini söyleyerek,²⁸⁷ itiraza uğrayıp uğramadığını zikretmeden bir sahâbînin kavlinin delil olduğunu ifade etmiştir.

İmam Şâfiî’nin bu sözlerinden, sahâbî kavlinin hüccet olarak kabul edilmesi için, onun meşhur olmasının veya bir başka delile dayanmasının gerekli olmadığı, muhalifinin bilinmemesinin yeterli olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁸ Çünkü yaptığı bu açıklamalarla o, yaygın olup olmadığını belirtmeden bir sahâbînin muhalefet edilmemiş görüşünü hüccet olarak kabul edeceğini beyan etmiştir.

Şâfiî’ye göre, bir kişiyi yırtıcı hayvan yese veya isyancılar yahut hırsızlar onu öldürse ya da kimin öldürdüğü bilinmese bu kişi yıkanır ve cenaze namazı kılınır. Yine ona göre, bu şahsın cesedinin sadece bir kısmı bulunsa, o kısım yıkanır ve cenaze namazı kılınır. Bu konuda Şâfiî, “Ebû Ubeyde’nin kesilmiş başların cenaze namazını kıldırıldığı haberi bize ulaştı” demektedir.²⁸⁹ Şâfiî bu meselede bir sahâbînin uygulamasına dayanarak ölen kişinin bedeninin bir parçası bulunduğu cenaze namazının kılınabileceğine hükmetmiştir.

1.7.1.3. Kıyas Yapılamayan Konulardaki Sahâbî Kavli

Bu başlık altında gerekçesi akılla kavranamadığından kıyas yapılamayan hususlardaki sahâbî uygulamaları zikredilecektir. Bu konularda kıyas cârî olmadığından sahâbenin görüş ve uygulamaları aynen kabul edilir. Cüveynî bu hususta şunları söylemektedir: Şâfiî’nin kavli kadiminde sahâbî kavlini hüccet olarak kabul ettiği, sonradan onun bu görüşünden rücû ettiğinin nakledildiğini, fakat muhtemelen onun,

²⁸⁵ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 265; Beyhakî, *el-Medhal ilâ’s-Süneni’l-kübrâ*, s. 110.

²⁸⁶ Şâfiî, *el-Ümm*, II, 29.

²⁸⁷ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 265.

²⁸⁸ Nas, Taha, “İmam Şâfiî’nin Sahâbe Kavline Bakışı”, *Artuklu Akademi*, c. I, sy. 1, s. 194.

²⁸⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, I, 268.

kıyasa muvâfık olan sahâbî kavlinin hüccet olduğu hususundaki görüşünden rücû ettiğini, muhalif olandan rücû etmediğini beyan eder. Zira onun, suçun Harem bölgesinde ve haram aylarda işlenmesi durumunda diyetin ağırlaştırılması meselesiyle ilgili ne kadîm ne de cedîd görüşünde herhangi bir değişiklik olmadığını, onun bu meselede sahâbî kavlinde başka dayanağının da bulunmadığını zikreder.²⁹⁰

Cüveynî bu açıklamasıyla, Şâfiî'nin cedîd görüşünde ictihad yapılamayan konulardaki sahâbî kavlini hüccet olarak kabul ettiğini teyid etmektedir. Biz burada Şâfiî'nin *el-Ümm* adlı eserinde yer alan konuyla ilgili örneklerden bir kısmına yer vereceğiz:

İmam Şâfiî, Hz. Alin'in depremde her rekâtında dört secde bulunan altı rekât, her bir rekâtında iki secde bulunan beş rekât, bir rekâtında iki secde bulunan bir rekât namaz kıldığının rivayet edildiğini, bunun depremde değil güneş ve ay tutulması namazlarında olabileceğini, kendilerine göre bu hâdisenin sabit olmadığını, şayet sabit olsaydı kendisinin de o şekilde namaz kılınabileceğini kabul edeceğini belirtir.²⁹¹ Zerkeşî, bu konuda kıyas geçerli olmadığından Şâfiî'nin onun tevkîfî olduğunu kabul ettiğini zikreder. Diğer taraftan Şâfiî'nin açıklamasının, sahâbenin ictihad yapılamayan bir konuda bir söz söylediği zaman, onu ancak Hz. Peygamber'den duyduğu bir bilgiye dayanarak tevkîfî olarak söylediğini ve onun bu sözüne uymanın vâcip olduğuna açık bir şekilde delâlet ettiğini, çünkü sahâbenin onu yalnızca habere isnad ettiği için beyan ettiğini ifade eder.²⁹²

Muhatabı Şâfiî'ye, Hac sûresindeki secde sayısını sorup iki cevabını aldıktan sonra delilini sorar, o da, Hz. Ömer'le İbn Ömer'in bu surede iki secde yaptığını zikreder. Muhatabı kendilerinin bu sûrede tek secde yaptığını belirtmesi üzerine Şâfiî: “Siz, Allah Resûlü'nün ashabından hiçbirinin görüşüne ittibâ etmeden, Hz. Ömer ile İbn Ömer'in her ikisinden naklettiğiniz bilgiye aykırı davranmaktasınız” der.²⁹³ Bu meselede

²⁹⁰ Cüveynî, *el-Burhân*, II, 1362.

²⁹¹ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 168.

²⁹² Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 62.

²⁹³ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 202, 246.

İmam Şâfiî, Hacc sûresindeki tilâvet secdeleri konusunda Hz. Ömer ve İbn Ömer'in uygulamalarına tâbi olarak sahâbî kavliyle amel ettiğini ifade etmektedir.

Buradaki secde sayısı ictihadla belirlenemeyeceğinden mesele kıyas yapılamayan konulardaki sahâbî kavline örnektir. Şâfiî burada, adı geçen iki sahâbînin görüşüne uymadıkları gibi diğer sahâbîlerin görüşlerine de tâbi olmadıkları için muhataplarını tenkit etmektedir. Böylece o, bir meselede sahâbî kavlinden daha güçlü delil olmadığında, bir sahâbînin görüşüyle amel edilmezse başka sahâbînin görüşüyle amel edilmesi gerektiğini beyan etmektedir.

İmam Şâfiî, öldürülen Yahudi ve Hıristiyan'ın diyetinin Müslüman'ın diyetinin üçte biri olduğunu Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın; Mecûsî'nin diyetinin sekiz yüz dirhem olduğunu da Hz. Ömer'in verdiği hükme dayanarak belirlemiştir. Adı geçen şahısların diyetinin, bu miktarlardan az olduğu görüşünde olan birisi olduğunu bilmediğini söylemiştir.²⁹⁴

Bir kişi, Harem bölgesinde veya haram aylarda birini öldürse yahut kendisinin evlenmesi haram olan bir yakını öldürse bu kişinin ağırlaştırılmış diyet ödemesi gerekir.²⁹⁵ Zikredilen üç durumda, diyetin ağırlaştırılmasının delili, Hz. Ömer, Hz. Osman ve İbn Abbas'ın uygulamalarıdır.²⁹⁶

İmam Şâfiî'nin, Hz. Ali'nin kıldığı nakledilen namazla ilgili rivayet başta olmak üzere, sahâbenin kıyasın cârî olmadığı konulardaki görüş ve uygulamalarıyla amel etmesi, onun ictihad yapılamayan konulardaki sahâbî kavlini hüccet olarak benimsediğini göstermektedir.

1.7.1.4. Kıyas Yapılabilen Konulardaki Sahâbî Kavli

İlletî akılla kavranabildiğinden, kıyas yapmanın geçerli olduğu konularda kıyasa dayanarak hüküm verilebileceği gibi, sahâbî kavliyle de amel edilebilir. İsnevî, “ Şâfiî”, *el-Ümm* adlı eserinin birçok yerinde ictihad yapılabilen konularda, sahâbî kavlinin

²⁹⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 106.

²⁹⁵ Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 113.

²⁹⁶ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, XX, 453-454.

hüccet olduğunu ifade etmektedir. Bu ifadelerine göre o, sahâbîyi taklid etmeyi câiz görmektedir” diyerek eserinde bizim aşağıda zikredeceğimiz örneklerden bir kısmına yer vermektedir.²⁹⁷ Bu konularda, Şâfiî'nin sahâbî kavliyle amel ettiğini gösteren bazı örnekler şunlardır:

Şavaştta, kilisede inzivaya çekilen kişinin öldürülmeyeceğine Hz. Ebû Bekir'in kavline uyararak karar verdiğini, bu karara da kıyasla değil ittibâ ile vardığını belirtmektedir.²⁹⁸ Bu konuda kıyas yapabilecekken o, bunu terk edip sahâbî kavliyle amel etmektedir.

Bir kişinin kusursuz olduğunu söyleyerek bir hayvan satması meselesinde Şâfiî, Hz. Osman'ın verdiği hükme uymuştur. Buna göre satıcı, bilmediği kusurlardan sorumlu olmazken bildiği halde müşteriye söylemediklerinden sorumlu olur. Ona göre, kıyas açısından sahih olanın, sahibi bilmese de hayvanın kusurundan sorumlu olmasıdır.²⁹⁹

Şâfiî, ihramlıyken Mekke güvercinlerinden birini öldüren kişinin bir koyunu kurban olarak kesmesi gerektiğini belirtir ve kendisinin bu kanaata kıyasla değil, Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Abbas ve İbn Ömer'in görüşlerine ittibâ ederek vardığını ifade eder.³⁰⁰

İmam Şâfiî, sahâbenin ihtilâf etmesi halinde de sahâbî kavlini hüccet olarak kabul etmekte fakat bunları Kitap, Sünnet, icmâ ve kıyasla destekleme yoluna gitmektedir. Bunların ardından dört halifenin görüşünü tercih etmektedir. Biz burada bunları Kur'an ve Sünnet'e uygun olandan başlamak üzere sırasıyla zikredeceğiz.

1.7.1.5. Kur'an ve Sünnet'e Muvâfık Olan Sahâbî Kavli

İmam Şâfiî, sahâbenin ihtilâf ettiği hususlardaki görüşlerinin de hüccet olduğunu kabul eder. *er-Risâle* adlı usul kitabında muhatabı, sahâbenin ihtilâf ettiği konulardaki düşüncesini sorunca Şâfiî, sahâbîlerin farklı görüşlere ayrıldığı hususlarda onların sözlerinden Kitap'a, Sünnet'e, icmâa muvâfık olanı veya kıyas bakımından en sahih

²⁹⁷ İsnævî, Cemâlüddîn, *et-Temhîd fî tahrîci'l-fürû' 'ale'l-usûl*, s. 501-502.

²⁹⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, IV, 240.

²⁹⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 99.

³⁰⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, II, 195, 207; VII, 147.

olanı ile amel edeceğini ifade etmiştir.³⁰¹ Biz bu konuda onun eserinden birkaç örnek vereceğiz:

İbn Ömer'e göre, boşanan her kadın mut'a alma hakkına sahiptir. Yine o, mehri belirlenmiş fakat zifaf gerçekleşmeden boşanmış kadınların mehirlerinin sadece yarısını alacakları kanaatindedir. Şâfiî, İbn Ömer'in her iki görüşünün de Kur'an'a muvâfık olduğunu belirtir.³⁰²

Hiz. Ömer'e bir adam gelerek ihramlıyken arkadaşıyla birlikte bir ceylan öldürdüklerini anlatır ve ondan haklarında hüküm vermesini talep eder. Hiz. Ömer, yanında bulunan Abdurrahman b. Avf ile, onların bir keçi vermelerine hükmeder. Bu hükümle ilgili olarak Şâfiî, "Ömer ve Abdurrahmân b. Avf'ın görüşü Kur'an'ın manasına uygundur" demektedir.³⁰³

Yahyâ el-Mâzinî'den nakledildiğine göre, onun dedesinin bahçesinde Abdurrahman b. Avf'a ait bir su kanalı vardı. Abdurrahman bu kanalı kendi bahçesine daha yakın bir yere almak istedi fakat bahçe sahibi buna müsaade etmedi. Bunun üzerine o, meseleyi Hiz. Ömer'e anlattı, o da kanalın yerinin değiştirilmesine karar verdi. Şâfiî, bu konuda Hiz. Ömer'in görüşüne ittibâ eder ve onun verdiği hükmün Sünnet tarafından da desteklendiğini ifade eder.³⁰⁴

Hiz. Osman, Zeyd b. Sâbit ve Mervân ihramlı olduklarında yüzlerini örtüyorlardı. Zira Hiz. Peygamber, ihramlıyken ölen bir kişinin başının açılmasını, yüzünün ise örtülmesini emretmiştir. İbn Ömer ise çeneden itibaren yüzü de baştan kabul ettiği için yüzün örtülmeyeceği görüşündedir. Şâfiî, ihramlının yüzünü kapatması meselesinde, Hiz. Osman'a tâbi olarak onun görüşünün Sünnet'e muvâfık olduğunu beyan etmektedir.³⁰⁵ Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere İmam Şâfiî, sahâbe ihtilâf ettiğinde öncelikli olarak onların Kur'an ve Sünnet'e uygun olan söz ve uygulamalarını hüccet kabul etmektedir.

³⁰¹ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 596.

³⁰² Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 255.

³⁰³ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 240-241.

³⁰⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 231.

³⁰⁵ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 241-242.

1.7.1.6. İcmâa Muvâfık Olan Sahâbî Kavli

Şâfiî, “Sahâbîlerin ihtilâflı olan sözlerinden kitaba, sünnete, icmâa muvâfık olanı ile amel ederiz”³⁰⁶ diyerek, Kitap ve Sünnet’e muvâfık olan sahâbî kavlinin ardından icmâa uygun olan sahâbî kavlinde bahsetmektedir. Fakat onun, bu hususta herhangi bir örnek verdiği görülmemektedir.³⁰⁷

1.7.1.7. Kıyasa Muvâfık Olan Sahâbî Kavli

Şâfiî’nin, sahâbenin farklı görüşlere ayrıldığı durumlarda hüccet olarak benimsediği sahâbî görüşlerinden biri de kıyasa muvâfık olan veya kıyas tarafından desteklenen sahâbî kavlidir. O bu konuda Hz. Peygamber’in ashabı bir konuda ihtilâf ettiğinde onların bir kısmı bir görüş açıklarken diğer kısmı da buna muhalif bir görüş açıklarsa, yanında kıyas bulunan sahâbî kavliyle amel edeceğini söylemektedir.³⁰⁸

İmam Şâfiî, müzâraa akdinin geçerliliğinin eserle beraber kıyasa dayandığını zikreder. Bir adamın mudârebe akdi yaparak bir başkasına bir malın yarısını vermesinde bir sakınca olmadığını kıyasa dayanarak söyler. Bunun ardından Hz. Ömer, Abdullah b. Mes’ûd ve Hz. Osman’ın mudârebe akdiyle mal verdiklerini belirtir. Ayrıca Sa’d b. Ebî Vakkas ve İbni Mes’ûd’un da dörtte bir veya üçte bir karşılığında arazilerini mudârebe ile verdiklerini açıklar.³⁰⁹

Zeyd b. Erkam’a bir kadın ücretini dilediği vakitte vermek üzere bir mal satar. Ardından bu malı sattığından daha ucuza fakat peşin olarak satın alır. Hz. Aişe bunu duyunca, bu alışverişin kötü bir alışveriş olduğunu belirtir ve tövbe etmezse, Zeyd’in Hz. Peygamber’le birlikte yaptığı cihadı Allah’ın iptal ettiğini söyler. Şâfiî, “Şayet Hz. Aişe’nin bunu söylediği sabitse, o, satışın peşin olarak yapılmasını değil, belirli olmayan bir zamana nispet edilerek yapılmış olmasını kınamıştır” der ve devamla “Hz. Peygamber’in ashabı bir konuda ihtilâf edip onların bazısı bir görüş açıklarken diğer

³⁰⁶ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 596-597.

³⁰⁷ Nas, Taha, “İmam Şâfiî’nin Sahâbe Kavline Bakışı”, *Artuklu Akademi*, c. I, sy. 1, s. 199.

³⁰⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, III, 78.

³⁰⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 111.

bazısı da başka bir görüş açıklasa, kıyas tarafından desteklenen görüşle amel ederiz. Bu meselede kıyas tarafından desteklenen kişi Zeyd b. Erkam'dır" der.³¹⁰

Denizde yaşayan canlılardan kendiliğinden ölüp su yüzüne çıkanların yenilip yenilemeyeceği meselesinde İmam Şâfiî'nin muhatabı, Hz. Câbir ve diğer bazı sahâbenin eserine ittibâ ederek yenilemeyeceğini zikreder. Şâfiî, Hz. Peygamber'in ashâbından olan Hz. Ebû Eyyûb'ün bu şekildeki balığı yediğini söyler. Aynı zamanda onun uygulamasının Sünnet ve kıyas tarafından da desteklendiğini belirterek şunları söyler: "Hakkında Sünnet olmayan bir meselede, sahâbenin biri kıyasa uygun bir görüş açıklasa, bazı sahâbîler de bu görüşe muhalefet etse bu durumda bize de sana da gereken kıyasa muvâfık olan bu görüşe uymaktır."³¹¹

1.7.1.8. Dört Halifenin veya Onlardan Birinin Kavli

Şâfiî, sahâbenin farklı görüşlere ayrıldığı bir konuda, bu görüşlerden Kitap ve Sünnet'e muvâfık veya bu ikisine en yakın olan görüşe delâlet eden bir delil bulamadığında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi halifelerin kavline ittibâ edip bunları taklid etmenin kendilerine göre evlâ olduğunu zikreder.³¹² Bu açıklamasıyla o, halifelerin kavlini diğer sahâbenin kavline tercih etmekte, ihtilâf halinde devlet başkanlığı yapan sahâbenin görüşüyle amel edeceğini söylemektedir.

İbn Abbas, Arap Hıristiyanlar'ın kestikleri hayvanların etlerinin yenilmesinin helal olduğu görüşündedir. Hz. Ömer ve Hz. Ali ise onların kestiklerinin helal olmadığı kanaatindedirler. İmam Şâfiî, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin görüşlerinin daha üstün olduğunu zikrederek onlara ittibâ eder.³¹³ Çünkü bu ikisi, halifelik yapan sahâbîler oldukları için görüşleri daha yaygındır.

İmam Şâfiî, bâliğ olan kişinin malından zekat verildiği gibi yetimin malından da zekat verileceği görüşündedir. O, bu hususta Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Âişe ve Abdullah b. Ömer'in görüşlerine dayanmaktadır. Adı geçen sahâbîlerin konuyla ilgili sözlerini ayrı

³¹⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, III, 78.

³¹¹ Şâfiî, *el-Ümm*, II, 229.

³¹² Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 265.

³¹³ Şâfiî, *el-Ümm*, II, 232.

ayrı zikrettikten sonra “Biz bunların sözleriyle amel ediyoruz” demektedir.³¹⁴ Hz. Ömer ve Hz. Ali yöneticilik yaptıklarından dolayı görüşleri meşhurdur.

1.7.2. Şâfiî’ye Göre Sahâbî Kavlinin Sünnet Olma Durumu

Sahâbî kavlinin sünnet olma durumu, onun hüccet olup olmadığı tespit edildikten sonra ele alınacak bir konudur. Sahâbî fetvasının hüccet olduğunu kabul etmeyenler açısından onun Sünnet olduğu iddia edilemez. İmam Şâfiî’ye göre sahâbe sözünün delil olduğu ortaya konulduktan sonra onun sahâbî mezhebini Sünnet olarak kabul edip etmediği önemli hale gelmektedir. Zira usulcüler genellikle onun hüccet olduğunu ifade ettikten sonra, Sünnet olup olmadığı üzerinde de durmuşlardır. Şâfiî’nin bu konudaki görüşü, icmâ ile ilgili açıklamasından hareketle tespit edilmeye çalışılacaktır.

Şâfiî, birinin kendisine şöyle dediğini anlatır: “Allah’ın hükümleriyle Resûlüllah’ın hükümleri hakkındaki görüşünü anladım. Hz. Peygamber’in hükmünü kabul eden kişi, onu Allah’ın hükmü olarak kabul etmektedir. Zira Yüce Allah, Resûlü’ne itaat etmeyi farz kılmıştır. Kitap ve sünneti bilen bir müslümanın bunlara aykırı bir söz söylemesinin helal olamayacağıyla ilgili görüşünüz delile dayanmaktadır. Bunun Allah Teâlâ’nın farzı olduğunu anladım. Hakkında Yüce Allah’ın hükmü bulunmayan ve Hz. Peygamber’den bir hadis nakledilmeyen hususlarda insanların icmâına uyma konusundaki delilin nedir? Sen de başkalarının söylediği gibi, onların icmâlarının, Hz. Peygamber’den rivayet etmeseler de, sabit bir sünnete dayandığını iddia ediyor musun?” Kendisinin de ona şöyle cevap verdiğini ifade eder: “İcmâ ettikleri hususların Resûlüllah’tan rivayet edildiğini söylediler, inşallah söyledikleri gibidir. Hz. Peygamber’den rivayet ettiklerini söylemediklerinin, ondan rivayet edilme ihtimali de vardır, başkalarından da. Fakat biz bunların Resûlüllah’tan rivayet edildiğini kabul edemeyiz, çünkü kişinin sadece işittiğini rivayet etmesi uygun olur. Onun, zanna dayanarak, söylediğinden farklı olma ihtimali olan bir şeyi rivayet etmesi uygun olmaz. Biz, onların icmâmını onlara tâbi olarak kabul ediyoruz. Biz biliyoruz ki, Allah Resûlü’nün sünnetleri onların bir kısmının gözünden kaçarsa da tamamına gizli kalmaz.

³¹⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, II, 28-30.

Aynı şekilde biz biliyoruz ki onlar Hz. Peygamber'in sünnetine aykırı olarak icmâ etmezler ve inşallah hata üzerine de icmâ etmezler."³¹⁵

Bu açıklamalarına göre Şâfiî, icmân sünnete aykırı ve hatalı olamayacağını kabul etmesine rağmen, icmâ edenlerin, icmânın sünnete dayandığını söylemedikçe icmân sünnet olduğunun iddia edilemeyeceğini ifade eder. Ona göre, icmâ ettikleri konularda sahâbeye uymak vâciptir. Fakat sahâbe bir konuda icmâ etmişse, Şâfiî, onların bu icmânın sabit sünnete dayandığını kabul etmemektedir. Zira ona göre sünnet, ancak Hz. Peygamber'e nisbet edilerek gelendir. Sahâbeden, icmâ ettikleri konuyu, bildikleri bir sünnete isnad ettiklerine dair bir açıklama gelmedikçe, bunun sünnet olduğu söylenemez. Görüldüğü üzere Şâfiî, açıkça beyan edilmedikçe icmân sabit sünnete dayandığını benimsemez. Buna göre muhalefete uğramamış sahâbî kavli ile sahâbenin ihtilâf ettikleri hususlardaki sahâbî fetvasının da sünnet olmaması gerekir.³¹⁶ Netice olarak İmam Şâfiî'ye göre, icmâ sünnet olarak kabul edilemeyeceği gibi sahâbî kavlinin de sünnet olduğu söylenemez.

1.7.3. Değerlendirme

Mezhepte İmam Şâfiî'den sonraki ilk Şâfiî usulcü olan Şîrazî, kıyasa muvâfık olan sahâbî kavlini hüccet olarak kabul etmediği gibi, kıyasa muhalif olan sahâbî kavlinin de hüccet olmadığını ifade etmiştir. O, bu görüşüyle kendisinden sonra gelen Şâfiî usulcülerin, sahâbî kavlinin hücciyetini tamamen reddetmelerinin önünü açmıştır. Başta Cüveynî olmak üzere, Şîrâzî'den sonra gelen Şâfiî usulcüler, kıyasa muvâfık olan sahâbî kavlini hüccet olarak kabul etmezken, kıyasa muhalif olan sahâbî kavlinin hüccet olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Aşağıda görüleceği gibi, Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ* adlı fıkıh usulü kitabında, sahâbî kavli hakkındaki görüşleri, Şâfiî usulünde bir dönüm noktası teşkil eder.

Gazzâlî'nin, sahâbî kavli hakkında *el-Menhûl*'deki görüşleri ile hocası Cüveynî'nin bu konudaki görüşleri aynıdır. Her iki usulcü de kıyasa muhalif olan hususlardaki sahâbî kavlini hüccet olarak kabul ederken, muvâfık olanların hüccet olmadığı kanaatindedirler. Gazzâlî'nin adı geçen eserinde konuyu ele aldığı bölüm ve

³¹⁵ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 471-472.

³¹⁶ Ebû Zehre, *Şâfiî*, s. 326-327.

kullandığı başlık da hocasının verdiği başlıkla aynıdır. Cüveynî konuyu fetva bölümünde “Sahâbî kavliyle delil getirmek vâcip midir?”³¹⁷ başlığı altında incelerken Gazzâlî de eserinin aynı isimli bölümünde “Sahâbeyi taklid etmek vâcip midir?”³¹⁸ başlığıyla incelemiştir. Gazzâlî’nin sahâbî kavli konusunda hocasıyla aynı görüşü benimsemesinin sebebi, adı geçen eseri, Cüveynî’ye öğrencilik yaptığı yıllarda yazmasından dolayıdır. O daha sonra, bu ilimde olgunluk seviyesine geldiği dönemde kaleme aldığı eser olan *el-Müstasfâ*’da, önceki eserindeki başlığı değiştirerek konuyu “Delil olmadığı halde delil olduğu zannedilen” anlamına gelen “Mevhum Deliller”³¹⁹ başlığı altında ele almıştır. Burada o, sahâbî kavlinin hiçbir çeşidinin hüccet olmadığını belirtmiştir. Bununla da yetinmeyerek İmam Şâfiî’nin yeni dönem eseri olan *el-Ümm*’den, onun sahâbî kavlini hüccet olarak benimsediğine delâlet eden bilgiler verip örnekler aktarmasına rağmen, Şâfiî’nin bu görüşlerin hepsinden vazgeçtiğini beyan etmiştir.

Böylece onun, hayatının son döneminde yazdığı,³²⁰ fıkıh usulü hakkındaki nihâi ilmî birikimini yansıtan *el- Müstasfâ*’da, sahâbî kavli hakkında kendi ulaştığı sonuç olan “Sahâbî kavlinin hiçbir çeşidinin hüccet olmadığı” şeklindeki görüşünü, İmam Şâfiî üzerinden kuvvetlendirmek istediği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda o, sahâbî kavlinin hiçbir çeşidinin hüccet olmadığı konusunda Şîrâzî’nin görüşünü de teyid etmiş olmaktadır. Gazzâlî bu konuda oldukça etkili olmuş, kendinden sonra gelen, başta Fahreddin er-Râzî ve Âmidî olmak üzere birçok Şâfiî usulcü, sahâbî kavlinin kiyasa muhalif olan çeşidinin de hüccet olmadığı hususunda onun görüşünü benimsemişlerdir.

Yukarıda görüşlerini beyan ettiğimiz Şâfiî usulcülerden Şîrâzî, Gazzâlî, Fahreddin er-Râzî, Âmidî, Beyzâvî ve Tâceddin es-Sübkî, sahâbî kavlinin hiçbir çeşidini hüccet olarak kabul etmemektedirler. Bunların yanında, sahâbî kavli ile ilgili düşüncelerini açıkladığımız usulcülerle aynı bilgileri tekrar ettikleri için görüşlerine yer vermediğimiz Tâceddin Urmevî (v. 653/1255),³²¹ Sirâceddin Urmevî (v.682/1283),³²²

³¹⁷ Cüveynî, *el-Burhân*, II, 1358.

³¹⁸ Gazzâlî, *el-Menhûl*, s. 474.

³¹⁹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 348, 354.

³²⁰ Dönmez, İbrahim Kâfi, “Gazzâlî”, *DİA*, XIII, 512; ; Apaydın, H. Yunus, “el-Müstasfâ”, *DİA*, XXXII, 124.

³²¹ Urmevî, Tâceddin, *el-Hâsıl mine 'l-Mahsûl*, II, 1050-1051.

Çarperdî (v. 746/1346),³²³ İsfahânî (v. 749/1349)³²⁴ ve İcî (v. 756/1355),³²⁵ gibi Şâfiî usulcüler de sahâbî kavlinin hiçbir türünün hüccet olmadığı düşüncesini benimsemişlerdir. Buna göre Şâfiî usulcülerin büyük çoğunluğu, İmam Şâfiî'ye göre sahâbî kavlinin hüccet olmadığı kanaatindedirler.

Cüveynî, Kiyâ el-Herrâsî, İbn Berhân gibi bazı Şâfiî usulcüler, sadece akılla idrak olunamayan konulardaki sahâbî kavlini hüccet olarak kabul etmektedirler. İbnü's-Sabbâğ, İsnevî ve Zerkeşî ise İmam Şâfiî'nin benimsediği sahâbî kavli çeşitlerinin tamamının hüccet olduğu kanaatindedirler. Bunun yanında Cüveynî, İbn Berhân, Zerkeşî gibi Şâfiî usulcüler, akılla idrak olunamayan konulardaki sahâbî kavlini sünnet olarak kabul etmekte ve onunla amel etmeyi vâcip görmektedirler.

Şâfiî usulcülerin çoğunluğunun iddia ettiği aksine İmam Şâfiî, kavli kadîminde benimsediği sahâbî kavlinin hüccet olduğu görüşünden kavli cedîdinde rücu etmemiştir. Onun, kadîm görüşünden döndüğüne dair herhangi bir söz ve uygulamasına da rastlanılmamaktadır. Bazı meselelerde sahâbî kavlini hüccet almaması, o konuda daha kuvvetli bir delile dayanmış olması veya ona göre bu sahâbî kavlinin sabit olmaması sebebiyledir.³²⁶

Şâfiî usulcülerin, İmam Şâfiî'nin kavli kadîminde sahâbî kavlinin hüccet olduğu hususunda ittifak ettikleri görülmektedir. Fakat onların büyük çoğunluğu, kavli cedîdinde sahâbî kavlinin hüccet olmadığı görüşünü benimsemişlerdir. Onun fıkıh usulünde uyguladığı yöntem ve sahâbî fetvasına dayanarak çözüme kavuşturduğu meselelerle ilgili cedîd dönemi eserleri olan *er-Risâle* ve *el-Ümm*'den yaptığımız yukarıdaki alıntılar ve verdiğimiz örnekler Şâfiî'nin, fıkıh usulü eserlerinde zikredilen sahâbî kavlinin bütün çeşitlerini hüccet olarak kabul ettiğini göstermektedir.

Şâfiî usul kitaplarında geçen sahâbî kavli çeşitleri şunlardır: Muhalefete uğramadan sahâbe arasında yaygınlık kazanan sahâbî kavli, sahâbe arasında yaygınlık

³²² Urnevî, Sirâceddin, *et-Tahsîl mine'l-Mahsûl*, II, 319.

³²³ Çarperdî, Ebü'l-Mekârim, *es-Sirâcü'l-vehhâc*, II, 1008-1010.

³²⁴ İsfahânî, Mahmûd b. Abdurrahman, *Şerhu'l-Minhâc li'l-Beyzâvî*, II, 770 vd.

³²⁵ İcî, Adudüdin, *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*, III, 572-573.

³²⁶ Nas, Taha, "İmam Şâfiî'nin Sahâbe Kavline Bakışı", *Artuklu Akademi*, c. I, sy. 1, s. 194.

kazanmayan ictihad yapılamayan konulardaki sahâbî kavli, ictihad yapılabilen konulardaki sahâbî kavli, kıyas tarafından desteklenen sahâbî kavli, dört halifenin ittifak ettiği sahâbî kavli, Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'in ittifak ettiği sahâbî kavli.

İmam Şâfiî'ye göre, kıyas yapılamayan konularda olsun yapılabilen konularda olsun sahâbî kavli sünnet olarak kabul edilemez. Onun kullandığı ifadelerden sahâbî kavli ile amel etmenin vâcib değil câiz olduğu anlaşılmaktadır.

1.8. HANBELÎ USULCÜLERE GÖRE SAHABÎ KAVLİ

Hanbelî mezhebi bakımından usul tarihine bakıldığında, Ahmed b. Hanbel'in fıkıhla ilgili görüş ve fetvalarının yazılmaması için büyük gayret sarfettiği görülmektedir. Onun, fıkıh alanında kendisinin yazdığı veya talebelerine yazdırdığı önemli bir eserin olmaması, fıkıh usulü konusunda ise bir kitap telif etmemesi,³²⁷ Hanbelî mezhebine mensup âlimlerin, onun vefatından sonra öncelikle onun görüş ve fetvalarını toplamaya başlamaları sonucunu doğurmuştur.³²⁸ Bu durum, birçok konuda olduğu gibi sahâbî kavli konusunda da ondan iki görüşün nakledilmesine sebep olmuştur. Bunlardan birine göre sahâbî kavli kıyasa takdim edilen bir hüccet iken, diğerine göre sahâbî kavli hüccet değildir ve kıyas ona takdim edilir.³²⁹ Az sonra göreceğimiz üzere Hanbelî usulcüler öncelikle bu iki görüşten hangisinin isabetli olduğunu tespit etmeye gayret etmişler, daha sonra sahâbî kavli konusunu incelemişlerdir.

1.8.1. Ebû Ya'îlâ (v. 458/1066)

Ebû Ya'îlâ, Bağdat'ta doğdu, bu şehrin yanısıra Mekke, Dımaşk ve Halep'te ilim tahsil etti. Fıkıh, fıkıh usulü, kelâm, hilâf, tefsir gibi ilim dallarında çok sayıda eser telif eden, bu zat, birçok talebe de yetiştirmiştir. Hanbelî fıkında otorite olan Ebû Ya'îlâ, Bağdat, Harran ve Hulvan'da uzun süre kadılık yapmıştır. *el-'Udde fî usûli'l-fikh*

³²⁷ Ebû Zeyre, İbn Hanbel, s. 194-195; Zeydan, el-Mehal, s. 144; Karaman, Hayreddin, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 80; Koca, Ferhat, *Selefi Söylem*, s. 122-123.

³²⁸ Zeydan, el-Mehal, s. 144; Koca, Ferhat, *Selefi Söylem*, s. 123.

³²⁹ Özmen, Ramazan, *Hanbelî Usulcülerin Hadis Metodolojisi*, s. 293-294.

adındaki eseri Hanbelî usulüyle ilgili en sistematik, en kapsamlı ve kendisinden soraki Hanbelî usulcülerini etkileyen ilk usul kitabıdır.³³⁰

Ebû Ya‘lâ’ya göre bir sahâbî, kıyasa muvâfık bir söz söyler, bu söz sahâbe arasında yaygınlık kazanmaz, muhalifi de bilinmezse bu tür sahâbî kavline ittibâ edip onunla amel etmek vâciptir. Şayet kıyas sahâbî kavline muhalif olur fakat sahâbî kavlinin yanında zayıf bir kıyas bulunursa, zayıf kıyasla desteklenen sahâbî kavliyle amel etmek kıyasla amel etmekten evlâdır. Zira her birinin tek başına hüccet olması imkansız olmayan (ihtimal dahilinde olan) iki ayrı delil bir araya gelince hüccet olur. Bir şahitle birlikte yapılan yemin gibi. Yemin davacıya göre zayıf bir delilken şahidin katılmasıyla kuvvetlenmektedir. Tek şahidin görüşü hüccet olmazken şahit sayısı iki olunca görüşleri hüccet olur.³³¹

Ebû Ya‘lâ, sahâbe kıyasa muhalif bir söz söylediğinde onun bu sözünü tevkîfî olarak söylediğinin kabul edildiğini belirtir. Çünkü kıyasa muhalif olan konularda, kıyas geçerli olmaz. Sahâbenin bunları kesin bir şekilde belirleyip ispat etmeleri, onların bu tür sözlerinin Hz. Peygamber’den duyulan bir habere dayandığına delâlet eder.³³² O, kıyasa muhalif sahâbî kavlinin hüccet olduğunu Ahmed b. Hanbel (v. 241/855)’e nispet etmemiş Hz. Ömer’in hayvanın gözü konusunda değerinin dörtte bir diyete hükmetmesi, Hz. Osman’ın bir kişiyi darbeden şahsın üçte bir diyet vereceğini belirtmesi, İbn Abbas’ın oğlunu kurban etmeyi nezreden kişinin bir koyun kesmesi gerektiğini söylemesi ve Hz. Âişe’nin Zeyd b. Erkam’ın veresiye satın aldığı bir köleyi peşin olarak daha ucuza satmasıyla ilgili söylediği “Zeyd’e haber verin, o Resûlullah’la beraber yaptığı cihadı iptal etmiştir” gibi, sahâbîlerin bazı söz ve uygulamalarına dayandırmıştır.³³³

³³⁰ İbn Ebû Ya‘lâ, Ebû’l-Hüseyn Muhammed, *Tabakâtü’l-Hanâbile*, II, 193-230; Ziriklî, *el-‘Alâm*, VI, 99-100; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifîn*, III, 259; Kallek, Cengiz, “Ebû Ya‘lâ”, *DİA*, X, 253-255; İltaş, Davut, “el-Udde”, *DİA*, XLII, 41-42; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri* s. 116.

³³¹ Ebû Ya‘lâ, *el-‘Udde fî usûli’l-fıkh*, IV, 1178.

³³² Ebû Ya‘lâ, *el-‘Udde fî usûli’l-fıkh*, IV, 1193-1196.

³³³ Ebû Ya‘lâ, *el-‘Udde fî usûli’l-fıkh*, IV, 1193-1194.

Ebû Ya'lâ, kıyasla desteklenmeyen, ictihad yapılabilen konulardaki sahâbî kavliyle ilgili Ahmed b. Hanbel'den iki rivayetin bulunduğunu, bunlardan birine göre sahâbî kavlinin kıyasa takdim edilen ve ittibâ edilmesi vâcib olan bir hüccet olduğunu ve onun birçok meselede sahâbî kavline dayandığını zikreder. O, bu konuda şu örnekleri vermektedir: Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), müşrikler tarafından alınan Müslümanlar'a ait mallar, tekrar Müslümanlar'ın eline geçince bunlarda hak sahibi olan kişi, mallar taksim edilmeden önce gelirse malını alabileceğini, taksim edildikten sonra gelmesi durumunda hak iddia edemeyeceği görüşündedir. O, bu meselede Hz. Ömer'in görüşüne tâbi olmuştur. Hükümün kıyasa göre verilmesi durumunda, malın taksiminden sonra gelen kişinin de malını alması gerekli olurdu.³³⁴

Ahmed b. Hanbel, iki ay kefâret orucu tutan kişinin, farkına varmadan sahura, fecirden sonra kalkıp yemeğin ardından fecrin doğduğunu farketmesi halinde, bir gün kaza orucu tutması gerektiğini, fakat gündüz vakti unutarak yerse bir şey lazım gelmeyeceğini belirtir. Ona, fecrin doğduğunu farketmeyen kişinin durumuyla, gündüz oruçlu olduğunu unutup yemek yiyen kişinin durumu arasında fark olmadığı beyan edilince, Ahmed b. Hanbel, kıyasa göre öyle olduğunu fakat Hz. Ömer'in akşam olduğu düşüncesiyle gündüz yemek yiyince, daha sonra onu kaza edeceğini söylediğini ifade eder.³³⁵

Ahmed b. Hanbel, Sevâd arazisinin satılmasının câiz olmadığını söyler fakat satın alınmasına cevaz verirdi. Ona, mal sahibi olmayan kişiden nasıl satın alacağını sorulması üzerine o, kıyasa göre öyle olduğunu fakat kendisinin söylediğinin istihsan olduğunu ifade etmiştir. O bu hususta, sahâbenin mushafın satılmasına müsaade etmezken satın alınmasına izin verdiklerini delil getirmiş ve bu konunun da ona benzediğini söylemiştir.³³⁶ Ondan yapılan bu rivayetler, Ahmed b. Hanbel'in, kıyasla desteklenmeyen, ictihad yapılabilen konulardaki sahâbî kavlini hüccet olarak kabul ettiğini göstermektedir.

³³⁴ Ebû Ya'lâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, IV, 1181; a.mlf., *el-Mesâ'ilü'l-usûliyye*, s. 49.

³³⁵ Ebû Ya'lâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, IV, 1182-1183; a.mlf., *el-Mesâ'ilü'l-usûliyye*, s. 50.

³³⁶ Ebû Ya'lâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, IV, 1182; a.mlf., *el-Mesâ'ilü'l-usûliyye*, s. 50.

Ahmed b. Hanbel'den, ictihâdî konulardaki sahâbî kavlinin hüccet olmadığı ve kıyasın sahâbe mezhebine takdim edildiği ile ilgili de bazı rivayetler de nakledilmiştir. Ondandır “Hz. Peygamber’in dışındaki kişilerin sözü alınabileceği gibi, terk de edilebilir” şeklinde bir söz de aktarılır.³³⁷

Ona, İbn Ömer’in, ümmü veledde zina iftirası atana had cezası gerekeceği görüşünü benimsediği söylenir. O, kendisinin buna cesaret edemeyeceğini, ümmü veled câriye olduğundan onun câriyelik hükümlerine tâbi olduğunu söyler. Bu meselede o, kıyası sahâbî kavline takdim etmiştir.³³⁸

Ahmed b. Hanbel, bineğine binmiş olarak yolda giden kişi, yayaya zarar verdiğinde, ona tazminat ödemesi gerektiği görüşünü benimsemişti. Hz. Ali’inin, binek üzerindeki kişinin “yol ver” dediğinde yaya bunu duyar da zarara uğrarsa zarar verenin tazminat ödemesi gerekmediği görüşü kendisine hatırlatılınca, Ahmed b. Hanbel şu şekilde karşılık vermiştir: “ Atlı ‘yol ver’ dediğinde yaya olan kişi sağır ise ne olacak?” O, bu cevabıyla, Hz. Ali’nin kavlini delil olarak kabul etmediğini beyan etmektedir. Ona, başa giyilen başlık üzerine mesh edilip edilmeyeceği sorulduğunda o, bu hususta Allah Resûlü’den gelen bir hadis olmadığını, mesh edilebileceği şeklindeki görüşün Ebû Mûsâ’ya ait olduğunu, kendisinin bu görüşten sakındığını zikretmektedir. Ahmed b. Hanbel bu meselede Ebû Mûsâ’nın sözüyle amel etmemiştir.³³⁹

Ebû Ya’lâ, Ahmed b. Hanbel’in sahâbî kavlini hüccet olarak kabul edip onunla amel ettiğini gösteren örneklerle ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Sahâbenin söylediği söz, ya tevkîfidir ya da kıyasa dayanır. Sahâbenin sözü, tevkîfî ise ona uymak vâciptir. Kıyasa dayanıyorsa onunla amel etmek daha üstündür. Zira onlar Kur’an’ın nüzûlüne şahid olan, beyan ve te’vili bilen, kelamın amaçlarına ve Hz. Peygamber’in maksadına vâkıf olan kişilerdir. Bu sebeple bu tür sahâbî kavline ittibâ etmek

³³⁷ Ebû Ya’lâ, *el-‘Udde fî usûli’l-fikh*, IV, 1183; a.mlf., *el-Mesâ’ilü’l-usûliyye*, s. 50.

³³⁸ Ebû Ya’lâ, *el-‘Udde fî usûli’l-fikh*, IV, 1183-1184; a.mlf., *el-Mesâ’ilü’l-usûliyye*, s. 50-51.

³³⁹ Ebû Ya’lâ, *el-‘Udde fî usûli’l-fikh*, IV, 1184; a.mlf., *el-Mesâ’ilü’l-usûliyye*, s. 51.,

evlâdır.”³⁴⁰ O, kıyasa muvâfık konulardaki sahâbî fetvalarıyla amel etmeyi ise vâcib olarak görmektedir.³⁴¹

Netice itibarıyla Ebû Ya‘lâ, akılla kavranamayan konulardaki sahâbî kavli ile akılla kavranabilen ve kıyasa muvâfık olan (kıyasla desteklenen) sahâbî kavline ittibâ etmeyi vâcib görmekte, akılla idrak edilebilen fakat kıyasla desteklenmeyen sahâbî kavliyle amel etmeyi ise câiz görmektedir.

Hulefâ-i Râşidîn’in görüşlerinin diğer sahâbîlerin görüşlerine takdim edilen bir hüccet olup olmadığı hususunda Ebû Ya‘lâ, Ahmed b. Hanbel’den rivayet edilen iki görüşten birine göre, diğer sahâbenin muhalefet ettiği, dört halifenin yahut halifelerden birinin görüşünün hüccet olmadığını belirtir. Bu durumda onların görüşlerinin tamamen terkedilmeyip Ahmed b. Hanbel’e göre, Kitap ve Sünnet’e en yakın olan görüşün tercih edileceğini ifade eder. O aynı zamanda halifelerin görüşlerinin diğer sahâbîlerin görüşlerine takdim edilmeyeceği kanaatindedir.³⁴² Ebû Ya‘lâ Ahmed b. Hanbel’in bu görüşünü tercih eder ve halife de olsa farklı sahâbîlerin görüşlerinin birbirine eşit olduğu, birinin kavlinin diğerinden üstün olmadığı, ihtilâf halinde bu görüşlerden birinin ancak Kitap ve Sünnet’e yakınlık durumuna göre tercih edileceğini ifade eder.³⁴³

Ona göre, sahâbe bir meselede iki görüşe ayrılır, birbirlerine de muhalefet etmezlerse müçtehidin, görüşlerden birinin sahih olduğunu gösteren delil olmadan bu iki görüşten biriyle amel etmesi câiz değildir.³⁴⁴ Literatürde buna ihtilâfta icmâ denilmektedir.

Ebû Ya‘lâ, sahâbe arasında yaygınlık kazanmayan, muhalifi de bilinmeyen sahâbî kavlini, kıyasa muvâfık olan ve muhalif olan olmak üzere ikiye ayırarak inceler. Kıyas, sahâbî kavline muhalif olduğunda, sahâbî kavlinin yanında zayıf bir kıyas bulunursa, zayıf kıyasla desteklenen sahâbî kavliyle amel etmeyi kıyasla amel etmeye tercih eder. Ebû Ya‘lâ, Ahmed b. Hanbel’in çözüme kavuşturduğu fikhî meselelerden

³⁴⁰ Ebû Ya‘lâ, *el-Mesâ‘ilü’l-usûliyye*, s. 52.

³⁴¹ Ebû Ya‘lâ, *el-Udde fî usûli’l-fikh*, IV, 1178.

³⁴² Ebû Ya‘lâ, *el-Udde fî usûli’l-fikh*, IV, 1198-1202, 1205, 1209.

³⁴³ Ebû Ya‘lâ, *el-Udde fî usûli’l-fikh*, IV, 1198; a.mlf., *el-Mesâ‘ilü’l-usûliyye*, s. 53.

³⁴⁴ Ebû Ya‘lâ, *el-Udde fî usûli’l-fikh*, IV, 1208-1209.

sahâbî kavlini hüccet kabul ettiğine ve etmediğine delâlet eden örnekler verir. Kendisi, Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen iki farklı görüşten icihad yapılabilen, kıyasa muvâfık konulardaki sahâbî kavlinin kıyasa takdim edileceği ve onunla amel etmenin vâcib olduğu şeklindeki görüşü tercih eder. O, kıyasa muhalif konulardaki sahâbî kavlinin hücciyeti ile ilgili Ahmed b. Hanbel'den herhangi bir nakilde bulunmaz fakat sahâbe uygulamalarına dayanarak bunun hüccet olduğunu söyler ve bu tür sahâbî kavlini sünnet olarak kabul eder.

Ebû Ya'lâ'ya göre, halifelerin görüşlerinin diğer sahâbîlerin görüşlerine bir üstünlüğü yoktur. Diğer bir ifadeyle, yöneticilik yapmak sahâbe fetvasını ayrıcalıklı hale getirmez. İhtilâf ettiklerinde bu görüşlerden Kitap ve Sünnet'e daha yakın olan tercih edilir. Sahâbenin birbirine muhalefet etmeden iki görüşe ayrıldığı bir meselede, müçtehidin görüşlerden birinin sahih olduğunu gösteren bir delile dayanmadan bu iki görüşten biriyle amel etmesi câiz olmaz.

1.8.2. Kelvezânî (v. 510/1116)

Kelvezânî, Bağdat'ın yakınındaki Kelvezâ köyünde doğduktan sonra Bağdat'a göç etmiştir. Burada Ebû Ya'lâ' ve Gazzâlî başta olmak üzere birçok meşhur âlimden ders almıştır. Fetva ve ders vermekle meşgul olarak çok sayıda öğrenci yetiştirmiş, fıkıh, fıkıh usulü ve hilâf konularında eserler telif etmiştir. *et-Temhîd* adlı usul kitabı bu alanda mezhebin ikinci kaynağıdır.³⁴⁵

Kelvezânî, konuya sahâbî kavli ile icmâ arasındaki farkı zikrederek başlar. Ona göre, sahâbenin söylediği söz, sahâbe arasında yaygınlaşmaz, kendisine muhalif bir görüş de nakledilmezse, bu sözün icmâ olmayıp sahâbî kavli olduğunu fakat bazı usulcülerin onun icmâ olduğu kanaatinde olduklarını zikreder. Nakledilen sözün icmâ olması için, aynı asırda yaşayan âlimlerin ittifak etmeleri gerektiği, bunun da ya onların

³⁴⁵ İbn Ebû Ya'lâ, Ebû'l-Hüseyn Muhammed, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, II, 258; Zirikli, *el-'Alâm*, V, 291; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 22-23; Özel Ahmet, "Kelvezânî", *DİA*, XXV, 217-218; a.mlf., *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 535-537; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 135.

icmâ konusu meseleyi kabul ettiklerini açıklamaları ya da meseleden haberdar olduktan sonra sükût etmeleriyle gerçekleşeceğini zikreder.³⁴⁶

Kelvezânî, kıyas yapılabilen konularda olsun, kıyasa muhalif konularda olsun sahâbî kavlinin, Hz. Peygamber'den nakledilen bir bilgiye dayandığının iddia edilemeyeceğini, dolayısıyla sahâbî kavlinin tevkîfi olduğunun söylenemeyeceğini belirtir.³⁴⁷

O, sahâbî kavlinin kıyasa takdim edilen ve kendisiyle umumun tahsis edildiği bir hüccet olup olmadığı konusunda Ahmed b. Hanbel'den iki rivayet bulunduğunu, birincisine göre onun hüccet olmadığını zikreder. Buna, yukarıda geçen ümmü veled zina iftirası atana verilecek ceza ile ilgili hâdiseyle, başa giyilen başlık üzerine mesh edilip edilemeyeceği örneklerini verir. Bunlara göre Ahmed b. Hanbel sahâbî kavliyle değil kıyasla amel etmiştir. İkinci rivayete göre de Ahmed b. Hanbel, sahâbî kavlini hüccet kabul eder. Buna da müşriklerin eline geçen müslümanlara ait malların geri alınmasıyla ilgili örnekle, Hz. Ömer'in akşam olduğunu zannederek gündüz yemek yiyince, onun yerine bir gün kaza orucu tutacağını söylemesiyle ilgili örneği verir. Ahmed b. Hanbel bu konularda sahâbe kavliyle amel etmiştir.³⁴⁸ O bu iki görüşten sahâbî kavlinin hüccet olmadığı görüşünü tercih eder.

Kelvezânî, sahâbe arasında yaygınlık kazanmayan ve muhalif bir görüşün de nakledilmediği bir sahâbiye ait sözün, icmâ olmayıp sahâbî kavli olduğunu ifade eder. O, Ahmed b. Hanbel'in çözüme kavuşturduğu fikhî meselelerden, sahâbî kavlini hüccet kabul ettiğine ve etmediğine delâlet eden Ebû Ya'lâ'nın verdiği örneklere onun kadar detaya girmeden kısaca değinmiştir. Ona göre, ictihad yapılabilen konularda olsun yapılamayan konularda olsun sahâbî fetvası sünnet olmadığı gibi kıyasa takdim edilen bir hüccet de değildir.

³⁴⁶ Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 330.

³⁴⁷ Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 335.

³⁴⁸ Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 331-333.

1.8.3. İbn Akîl (v. 513/1119)

Bağdat'ta dünyaya gelen İbn Akîl, İslâmî ilimlerin neredeyse tamamıyla ilgili çok sayıda âlimden ders aldı. Hayatı boyunca kitap okumak, öğrenci yetiştirmek, fetva vermek ve kitap yazmakla meşgul oldu. Fıkıh, usul, kelâm, tefsir, hadis, tasavvuf gibi farklı alanlarda eser telif ettiği söylene de, günümüze fıkıh, usul, kelâm ile ilgili olanların ulaştığı ifade edilmektedir. *el-Vâzıh fî usûli'l-fikh* adındaki kitabı Hanbelîler'in önemli usul kaynaklarından³⁴⁹.

İbn Akîl, icihad yapılabilen konulardaki sahâbî kavlinin delil olup olmaması hususunda Ahmed b. Hanbel'den iki rivayet bulunduğunu, kendisine göre bunlardan sahih olanın, sahâbî kavlinin hüccet olmadığı ve kıyasa takdim edilemeyeceği şeklindeki görüş olduğunu zikreder.³⁵⁰ O, kıyasa muhalif olan sahâbî kavlinin, tevkîfî olduğunu kabul etmediği gibi hüccet olarak da benimsemez.³⁵¹ İbn Akîle göre, dört halifenin ittifak etmesi icmâ olarak kabul edilmez ve diğer sahâbe dört halifeye veya onlardan birine muhalefet edebilir, Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen kuvvetli görüş de budur. Dört halife masum olmadığı için onlar bu konuda diğer müctehidler gibidirler. Âlimlerin büyük çoğunluğu da bu görüştedir. Bazı Şâfiî usulcülerin ise halifelerden birinin görüşünün hüccet olduğu, ona muhalefet edilemeyeceği kanaatinde olduklarını zikreder.³⁵² Ona göre, Hz. Peygamber tarafından seriyyede komutan tayin edilme, elçi olarak gönderilme, hâkim olarak görevlendirilme veya halife olma, Resûlullah'ın vefatından sonra bu kişilerin icihadî konulardaki görüşlerinin takdim edilmesini gerektirmez. Aksine bunların ve diğer sahâbîlerin fetvaları birbirine eşittir.³⁵³

İbn Akîl, sahâbî kavlinin hücciyeti hususunda Ahmed b. Hanbel'den nakledilen iki görüş olduğunu beyan eder, fakat önceki iki Hanbelî usulcüden farklı olarak bu konuda örnek vermez. Kendi tercih ettiği görüş olan sahâbî fetvasının hüccet olmadığını

³⁴⁹ İbn Ebû Ya'la, Ebû'l-Hüseyn Muhammed, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, II, 259; Ziriklî, *el-'Alâm*, IV, 313; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 477-478; Yavuz, Yusuf Şevki, "İbn Akîl, Ebû'l-Vefâ", *DİA*, XIX, 301-302; Boynukalm, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 136-137.

³⁵⁰ İbn Akîl, *el-Vâzıh fî usûli'l-fikh*, V, 210.

³⁵¹ İbn Akîl, *el-Vâzıh fî usûli'l-fikh*, V, 216.

³⁵² İbn Akîl, *el-Vâzıh fî usûli'l-fikh*, V, 220, 223-224.

³⁵³ İbn Akîl, *el-Vâzıh fî usûli'l-fikh*, V, 221-222.

zikretmekle yetinir. O, kıyasa muhalif olan sahâbî kavlini sünnet olarak kabul etmediği gibi hüccet olarak da benimsemez. İbn Akîl’le beraber Hanbelî usulcüler, konuyla ilgili örnek vermeden sadece onun hüccet olduğu ve olmadığı şeklinde iki görüş zikrederek tercihlerini buna göre yapmaya başlamışlardır.

1.8.4. İbn Kudâme (v. 620/1223)

İbn Kudâme, Kudüs yakınlarındaki Nablus’un köylerinden Cemmâil’de doğdu. Dımaşk, Bağdat, Musul ve Mekke gibi şehirlerde ilim tahsil etti. Dımaşk’ta birçok eser telif etti, Emeviyye ve Kâsiyûn camilerinde uzun süre ders verdi. *Ravzatü’-nâzır* adlı usul kitabı Hanbelî çevrelerde çok beğenilmiş, medreselerde okutulmuş, günümüzde de okutulmaya devam etmektedir.³⁵⁴

İbn Kudâme, muhalifi bilinmeyen sahâbî kavlinin hüccet olduğunu, kıyasa takdim edildiğini ve onunla âmmın tahsis edildiğini beyan ettikten sonra, İmam Mâlik’e, Şâfiî’nin kadim görüşüne ve bir kısım Hanefiler’e göre de bunun hüccet olduğunu zikreder. Yeni görüşünde Şâfiî’nin, mütekellim usulcülerin çoğunluğunun ve Hanbelîler’den Ebû’l-Hattâb el-Kelvezânî’nin ise sahâbî kavlinin hücciyetini benimsemediklerini ifade edip kısaca kabul etmeyenlerle kabul edenlerin delillerini açıklar. Sahâbî kavlini delil kabul etmeyenlere göre, sahâbe masum olmadığından hata edip yanılabilir, aralarında ihtilâf meydana gelmiştir ve onlar kendilerine muhalefet edilebileceğini söylemişlerdir. Kabul edenler ise sahâbenin doğruya en yakın, hatadan en uzak nesil olduğunu, te’vili ve dinin maksatlarını en iyi bilenlerin ve görüşleri en üstün olanların onlar olduğunu, onların diğer müctehidlere göre durumunun, âlimin âmmiye göre durumu mesabesinde olduğunu, âmmînin masum olmamasına rağmen nasıl müctehidi taklid etmesi gerekiyorsa, diğer müctehidlerin de muhalifi bilinmeyen konularda sahâbeyi taklidinin gerekli olduğunu belirtir.³⁵⁵

³⁵⁴ İbn Ebû Ya’lâ, *Tabakâtü’l-Hanâbile*, II, 259; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, II, 227; İsmail, Şa’bân Muhammed, *Usûlü’l-fikh târihuhü ve ricâlüh*, 230-232; Koca, Ferhat, “İbn Kudâme, Muvaffakuddin”, *DİA*, XX, 139-142; Özel Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 537-544; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 166-167.

³⁵⁵ İbn Kudâme, *Ravzatü’-nâzır*, II, 525-528.

O, sahâbenin ihtilâf edip iki görüşe ayrıldığı hususlarda delil olmadan, müctehidin onlardan birinin görüşünü almasının câiz olmadığını, zira o görüşlerden birinin doğru diğerinin hatalı olduğunu, delil olmadan doğru olan görüşün bilinemeyeceğini zikreder.³⁵⁶ Bazı âlimlerin hulefâ-i râşdînin kavlinin hüccet olduğunu, bir kısmının ise Hz. Ebû Bekir’le Hz. Ömer’in görüşünün hüccet olduğu görüşünü benimsediklerini ifade eder fakat bunların kimler olduğundan bahsetmez.³⁵⁷

İbn Akîl hariç, İbn Kudâme’den önceki Hanbelî usulcüler, sahâbî kavli konusunda Ahmed b. Hanbel’in iki görüşü olduğunu zikredip bununla ilgili örnekler vererek konuyu ele almışlardı. İbn Kudâme ise, Ahmed b. Hanbel’in görüşünden hiç bahsetmeden, doğrudan sahâbî kavlinin hüccet olduğu şeklindeki kendi tercih ettiği görüşü açıklar. Bu durum, onunla birlikte Hanbelî usulcüler arasında sahâbî kavlinin hüccet olduğu görüşünün istikrar kazanmaya başladığını göstermektedir.

1.8.5. İbn Teymiyye (v. 728/1328)

Harran’da doğan İbn Teymiyye, Hanbelî fakih ve çok yönlü, meşhur bir âlimdir. Dımaşk’ta, çok sayıda âlimden ders aldı. O, hayatını ders okutma, kitap telif etme ve fetva vermekle geçirmiş, hayatında birçok defa hapse atılmıştır. Kelâm, usul, fıkıh, tefsir ve hadis gibi farklı ilim dallarına ait çok sayıda eser yazmıştır.³⁵⁸

İbn Teymiyye, bir sahâbî bir söz söyler, bu söz sahâbe arasında yaygınlık kazanır, diğer sahâbîler de sükût edip ona muhalefet etmezse, bunun icmâ olduğunu ve kendilerine göre onunla amel edilmesi gerektiğini söyler.³⁵⁹ Hanbelîler’e göre, bunun hüccet olmasında, onun fetva veya hâkimin kararı olması arasında fark yoktur. Şâfiîler’in büyük çoğunluğu da bu görüştedir. İbn Ebî Hüreyre ise bu söz, bir hâkimin

³⁵⁶ İbn Kudâme, *Ravzatü’n-nâzır*, II, 529-530.

³⁵⁷ İbn Kudâme, *Ravzatü’n-nâzır*, II, 526-527.

³⁵⁸ Ziriklî, *el-‘Alâm*, I, 144; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifîn*, I, 163-164; Koca, Ferhat, “İbn Teymiyye, Takıyyüddin”, *DİA*, XX, 391-405; Özel Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 544-549; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 224-225.

³⁵⁹ İbn Teymiyye, *el-Müsvedde*, II, 649,

hükmü ise hüccet olarak kabul etmezken bir müftünün fetvası olduğunda hüccet kabul eder.³⁶⁰

Sahâbî, kıyas yapılabilen içtihadı açık bir konuda, diğer sahâbenin muhalefet etmediği bir söz söylese bu söz hüccettir. Ahmed b. Hanbel, birçok yerde bunu açıklamış bu tür sahâbî kavillerini kıyasa takdim etmiştir.³⁶¹ İbn Teymiyye, ondan sahâbî fetvasının hüccet olmadığıyla ilgili bir rivayet olduğunu, Ebü'l-Hattâb Kelvezânî ile İbn Akîl'in bu görüşü tercih ettiklerini belirtir fakat kendisi bu görüşü kuvvetli bulmaz.³⁶²

İbn Teymiyye'nin dedesi Mecdüddîn İbn Teymiyye, sahâbînin, kıyas yapılamayacak bir konuda bir söz söylemesi durumunda, bu sözle amel edilmesinin vâcib olduğunu, başka bir sahâbînin görüşü ona muhalif olsa da, bu tür sahâbî kavlinin merfû haber hükmünde olduğunu ifade eder. O, bu konuda Ebû Ya'la'nın, Hz. Ömer'le İbn Abbas'ın bazı uygulamalarını delil getirerek vardığı karara dayanır. İbn Teymiyye, bu görüşe karşılık, bunun kesin değil ihtimal dahilinde olduğunu, zira Ebû Ya'la'nın bu hususta Ahmed b. Hanbel'den bir görüş nakletmediğini, bunun hüccet olduğuyla ilgili sahâbe fiillerini örnek gösterdiğini zikreder.³⁶³

İbn Teymiyye, icthad yapılabilen konularda sahâbî kavlinin hüccet olduğunu kabul ederken, Ahmed b. Hanbel'den nakledilen, hüccet olmadığı ile ilgili rivayetin zayıf olduğunu ifade eder. Kıyas yapılamayan konulardaki sahâbî kavlini hüccet olarak kabul etmekle beraber sünnet olduğu görüşünü benimsemez.

1.8.6. İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350)

İbn Kayyim el-Cevziyye, Dımaşk'ta doğdu ve burada ilim tahsil etti. Çok sayıda hocadan ders almakla birlikte kendisinden etkilendiği ve birçok görüşünü benimsediği asıl hocası İbn Teymiyye'dir. Müderrislik ve imamlık yapmasının yanında fıkıh, usul,

³⁶⁰ İbn Teymiyye, *el-Müsvedde*, II, 652.

³⁶¹ İbn Teymiyye, *el-Müsvedde*, II, 652.

³⁶² İbn Teymiyye, *el-Müsvedde*, II, 655.

³⁶³ İbn Teymiyye, *el-Müsvedde*, II, 657-658.

hadis, zühd, akaid vb. alanlarda çok sayıda kitap yazmıştır. *İ'lâmü'l-muvakkı'in* adındaki eseri, Hanbelî-Selefi usulün önemli ve özgün kaynaklarından biridir.³⁶⁴

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) Kitap ve Sünnet'ten sonra hakkında muhalif görüş bilinmeyen sahâbe fetvasını hüccet kabul ettiğini belirtir. Onun, bu tür sahâbî fetvasını icmâ olarak kabul etmemekle beraber onun dışına çıkmadığını, bu çeşit sahâbî görüşlerine ameli, re'yi ve kıyası da takdim etmediğini ifade eder. O, onun fetva usulünde üçüncü sırada sahâbenin kendi arasında ihtilâf ettikleri hususlardaki sahâbî kavillerinin olduğunu belirtir. Ahmed b. Hanbel, sahâbenin ihtilâf ettiği konularda, Kitap ve Sünnet'e en yakın bulduğu görüşü tercih eder, onların bu çeşit görüşlerinin dışına da çıkmazdı. Kitap ve Sünnet'e yakın olan sahâbî kavlini tercih edemediğinde konuyla ilgili farklı görüşleri zikreder, bu durumda kesin bir kanaat belirtmezdi.³⁶⁵

İbn Kayyim el-Cevziyye, sahâbe bir söz söylediğinde, bir başka sahâbenin onun bu sözüne itiraz edebileceği gibi itiraz etmeyebileceğini de ifade eder. Bilgi bakımından kendine denk olan sahâbe, görüş açıklayana itiraz ederse, bunların görüşlerinin birbirlerine hüccet olmayacağını belirtir. O, herhangi bir meselenin hükmü konusunda Hulefâ-i Râşidîn'in tamamı veya bir kısmı gibi daha bilgili olan sahâbe diğerlerine muhalefet ederse, Ahmed b. Hanbel'den gelen iki rivayetten sahih olanın dört halifenin veya onlardan bir kısmının bulunduğu tarafın görüşünün diğerlerinin görüşlerine göre evlâ ve tercih edilmeye daha uygun olduğunu belirtir. Dört halife bir tarafta ise, tereddüt edilmeksizin bunların görüşlerinin daha doğru olduğu kabul edilir. Hulefâ-i Râşidîn'in çoğunluğu bir tarafta ise onların görüşlerinin doğruluk düzeyi daha yüksektir. İki taraf eşit olduğunda, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in bulunduğu taraf doğruya daha yakın iken

³⁶⁴ Ziriklî, *el-'Alâm*, VI, 56; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 164-166; Apaydın, H. Yunus, "İbn Kayyim el-Cevziyye", *DİA*, XX, 109-110; Özel Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 550-55; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 247-248.

³⁶⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkı'in*, I, 36-38.

bu iki halife ihtilâf ettiğinde doğru olan görüşün Hz. Ebû Bekir'in bulunduğu tarafın olduğunu belirtir.³⁶⁶

Bu konuda dede ve kardeşler, tek seferde verilen üç talakın tek talak kabul edilmesi, ümmü veledlerin satışlarının câiz olması hususunda Hz. Ebû Bekir'in görüşünün tercih edildiğini bilmenin yeterli olduğunu ifade eder. Bu meselelerde her iki tarafın delillerini inceleyen insafli bir âlimin, Hz. Ebû Bekir'in bulunduğu tarafın görüşünün daha tercihe şayan olduğunu göreceğini, adı geçen konularda Hz. Ebû Bekir'in görüşüne aykırı bir tek görüş bilinmediğini belirtir.³⁶⁷

Bir sahâbî diğerine muhalefet etmediğinde onun görüşü, sahâbe arasında ya yaygınlık kazanmıştır ya da kazanmamıştır. Yaygınlık kazanmışsa, fakihlerin büyük çoğunluğuna göre o, hem icmâdır hem de hüccettir. Onlardan bir kısmına göre o, hüccettir fakat icmâ değildir. Mütakellim usulcülerden bir gurup ile bazı müteahhir fakihlere göre ise o, icmâ olmadığı gibi hüccet de değildir.³⁶⁸

İbn Kayyim el-Cevziyye, eserinde diğer mezheplerin yaklaşımlarını da tespit çalışır. Ona göre sahâbenin görüşü, sahâbe arasında yaygınlık kazanmamışsa veya yaygınlık kazanıp kazanmadığı bilinmiyorsa bu tür sahâbî kavlinin hücciyeti konusunda âlimler ihtilâf etmiştir. Onların çoğunluğuna göre, bu hüccettir. Hanefî fakihlerin büyük çoğunluğu bu görüştedir. Hanefiler'den İmam Muhammed bu görüşte olduğu gibi, Ebû Hanîfe'den naklettiği görüş de budur. İmam Mâlik ve ashabı bu görüşü benimsediği gibi, Mâlik'in *Muvatta*'da yaptığı uygulamalar da buna delildir. Ahmed b. Hanbel'den nakledilen görüş ve ashabının çoğunluğunun tercihi de budur.³⁶⁹

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ahmed b. Hanbel'in deliller sıralamasında muhalifi bilinmeyen sahâbî kavlinin Kitap ve Sünnet'ten sonra geldiğini, bu tür sahâbî fetvasının ona göre icmâ olmadığını ifade eder. Ardından onun sahâbenin ihtilâf ettikleri

³⁶⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkı'in*, IV, 96.

³⁶⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkı'in*, IV, 96.

³⁶⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkı'in*, IV, 97.

³⁶⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkı'in*, IV, 97.

hususlardaki sahâbî kavillerini delil aldığını, bunlar arasında da Kitap ve Sünnet'e yakınlık durumuna göre tercih yaptığını beyan eder.

O, diğer Hanbelî usulcülerden farklı olarak Hulefâ-i Râşidîn'in tamamının veya onlardan bir kısmının görüşleri, diğer sahâbenin görüşlerine muhalif olursa, halifelerin veya onlardan bir kısmının bulunduğu tarafın görüşünü diğer sahâbenin görüşüne tercih etmektedir. Bunu da onların daha bilgili olmasına bağlamıştır. Diğer Hanbelî usulcüler ise, halifelerin sözleriyle diğer sahâbenin sözleri arasında herhangi bir fark gözetmemektedirler.

1.8.7. İbn Müflih (v. 763/1362), Merdâvî (v. 885/1480) ve İbnü'n-Neccâr (v. 972/1564)

Kudüs'te doğan İbn Müflih, Hanbelî fakih ve usulcüdür. Ders aldığı ve etkilendiği âlimlerin başında İbn Teymiyye gelmektedir. Tahsilini tamamladıktan sonra ders okutma, fetva verme ve eser telifiyle meşgul oldu. *Usûlü'l-fikh*'ı, Hanbelî mezhebindeki en önemli muhtasarlardan biridir.³⁷⁰

Hanbelî fakih Merdâvî, Nablus'a bağlı olan Merdâ beldesinde doğdu. İlim tahsilini tamamladıktan sonra Dımaşk'ta ders okutup kadılık yaptı. O, Hanbelî mezhebinde önemli bir yere sahip olup, yaşadığı dönemde, adı geçen mezhepte fetva ve hüküm onun görüşleri istikametinde verilmiştir. *et-Tahbîr şerh't-Tahrîr fî usûli'l-fikh* kitabı, mezhepte temel usul kitaplarından biridir.³⁷¹

Kahire'de doğan İbnü'n-Neccâr, Mısır ve Şam'da ilim tahsil ederek yaşadığı dönemde, özellikle fıkıh ve usulde Hanbelî mezhebinin en meşhur âlimi oldu. Kahire'de

³⁷⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 729-730; İsmail, Şa'bân Muhammed, *Usûlü'l-fikh târîhuhü ve ricâlüh*, 353-354; Koca, Ferhat, "İbn Müflih, Şemseddin", *DİA*, XX, 217-218; Özel Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 557-558; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 257.

³⁷¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II,447; İsmail, Şa'bân Muhammed, *Usûlü'l-fikh târîhuhü ve ricâlüh*, 444-445; Koca, Ferhat, "Merdâvî, Ali b. Süleyman", *DİA*, XXIX, 117; Özel Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 559-561; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 335-336.

ders okuttu, fetva verdi ve kâdılkudâtılık yaptı. Usul, fıkıh, nahiv ve tecvidle ilgili eserler telif etti.³⁷²

İbn Müflih, Merdâvî ve İbnü'n-Neccâr gibi sonraki Hanbelî usulcüler, sahâbe arasında yaygınlaşan sahâbe sözünü sükûtî icmâ olarak adlandırırılar ve bu konunun sükûtî icmâ bölümünde incelendiğini belirtirler. Sahâbî kavlini inceledikleri bölümde, bu icmâ türüne sadece değinerek onun sahâbî kavlinde farklı olduğunu ifade ederler. Sahâbe arasında yaygınlık kazanmayan kıyas yapılabilen konulardaki sahâbe görüşünün sahâbî kavli olduğunu beyan ederek bununun, Ahmed b. Hanbel'e ve Hanbelî usulcülerin çoğunluğuna göre hüccet olduğunu ve kıyasa takdim edildiğini belirtirler. Kendileri de bunu hüccet kabul ederler. Bu mezhebe mensup usulcülerden Kelvezânî ve İbn Akîl'in ise, sahâbî kavlinin, hüccet olmadığı kanaatinde olduğunu zikrederler.³⁷³

Adı geçen usulcüler, kıyasa aykırı olan sahâbî kavlinin Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ'ya göre, sahâbeye beslenen hüsnüzan gereği zâhiren sünnet (tevkîf) olarak kabul edildiğini zikrederken İbn Akîl ve Kelvezânî'ye göre ise sünnet olmadığını ifade ederler. İbn Neccâr ise bu açıklamalara ilaveten bu tür sahâbî kavlinin Hanbelîler'in çoğunluğuna göre tevkîfe hamledildiğini beyan eder ve kendisi de bu görüşe katılır.³⁷⁴

İbnü'n-Neccâr, diğer usulcülerden farklı olarak tevkîfe hamledilen sahâbî kavlinin kendisine göre, diğer sahâbîler için de hüccet olduğunu ve kıyasa muvâfık muttasıl bir haber ile çeliştiğinde, haberle değil sahâbî kavliyle amel edileceğini söylemektedir. Bu tür sahâbî kavlinde kıyas geçerli olmadığı için o,³⁷⁵ bunu haberden daha kuvvetli görmektedir.

İbn Müflih, Merdâvî ve İbnü'n-Neccâr, kıyasa muhalif konulardaki sahâbî fetvasının Ahmed b. Hanbel'e göre, hüccet olduğunu beyan etmektedirler. Halbuki ilk

³⁷² Zirikli, *el-'Alâm*, VI, 6; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, III, 73; Koca, Ferhat, "İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî", *DİA*, XXI, 170-171; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 383.

³⁷³ İbn Müflih, *Usûlü'l-fikh*, IV, 1450-1451; Merdâvî, *et-Tahbîr şerh't-Tahrîr fî usûli'l-fikh*, VII, 3799-3801; İbnü'n-Neccâr, Ali el-Hanbelî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münir*, IV, 422-425.

³⁷⁴ İbn Müflih, *Usûlü'l-fikh*, IV, 1456-1457; Merdâvî, *et-Tahbîr şerh't-Tahrîr*, VII, 3810; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münir*, IV, 422-424.

³⁷⁵ İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münir*, IV, 425-426.

Hanbelî usulcü Ebû Ya'îlâ, bu tür sahâbî kavlinin hüccet olduğunu ona nispet etmeyip Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Abbas ve Hz. Âişe'in bazı uygulamalarına dayanarak söylemişti. Adı geçen usulcüler, kıyasa muhalif hususlardaki sahâbî kavlinin Ahmed b. Hanbel'e göre de hem hüccet hem de sünnet olduğunu söylerek mezhepte istikrar kazanan görüşün bu olduğunu ifade etmektedirler.

1.8.8. Değerlendirme

Birçok meselede olduğu gibi sahâbî kavli konusunda da Ahmed b. Hanbel'den birbirine zıt iki görüş nakledilmiştir. Bunlardan biri sahâbî fetvasının kıyasa takdim edilen bir hüccet olduğu, diğeri ise onun hüccet olmadığı görüşüdür. Bugünkü bilgilerimize göre, günümüze ulaşan ilk Hanbelî fıkıh usulü kitabının müellifi olan Ebû Ya'îlâ başta olmak üzere, adı geçen mezhebe mensup usulcüler öncelikle bu görüşlerden hangisinin sahih olduğu meselesini tespit etmekle meşgul olmuşlardır.

Onlar, sahâbî kavli konusunu kıyas yapılabilen ve yapılamayan olmak üzere ikiye ayırarak incelemişlerdir. Ebû Ya'îlâ, İbn Kudâme, İbn Teymiyye, İbn Kayyım, İbn Müflih, Merdâvî, İbnü'n-Neccâr gibi çoğunluk Hanbelî usulcü, her iki çeşit sahâbî kavlinin hüccet olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Aynı mezhebe mensup usulcülerden Kelvezânî ve İbn Akîl ise onun hüccet olmadığı kanaatine sahip olmuşlardır. Adı geçen usulcülerin çoğunluğu, kıyasa muhalif sahâbî kavlini hüccet olarak ettikleri gibi, aynı zamanda onun sünnet olduğu kanaatindedirler.

Hanbelî usulcüler arasındaki hâkim kanaate göre, akılla idrak olunamayan kıyasa muhalif konulardaki sahâbî kavli ile akılla idrak olunabilen kıyasa muvâfık (kıyasla desteklenen) sahâbî kavline ittibâ etmek vâcib, akılla kavranabilen fakat kıyasla desteklenmeyen sahâbî kavliyle amel etmek ise câizdir.

Ahmed b. Hanbel ve Hanbelî usulcülere göre, sahâbe bir konuda ihtilâf edip iki görüşe ayrılırsa, üçüncü bir görüş ortaya koymak câiz olmaz. Sahâbenin ihtilâf ettiği

böyle bir durumda onların görüşlerinden biri seçilir, sahâbenin görüşlerinin dışına çıkarak daha sonra gelenlerin görüşleriyle amel edilmez.³⁷⁶

Hanbelî usulcülerin büyük çoğunluğu, dört halifenin kavlini diğer sahâbilerin fetvalarından üstün kabul etmezken İbn Kayyim el-Cevziyye, onların uygulamalarının diğer sahâbilerin fetvalarından daha üstün olduğu görüşünü benimsemiştir.

1.9. SAHÂBÎ KAVLİ-HADİS İLİŞKİSİ

Konumuz açısından önemli bir husus da sahâbî kavli hadis ilişkisidir. Zira sahâbî fetvasını hüccet kabul eden usulcülerin büyük bir kısmı onu sünnet olarak kabul etmekte fakat genel olarak bunun hangi hadis çeşidine tekabül ettiğini açıklamamaktadırlar. Biz bu bölümde, sahâbenin niçin az hadis rivayet ettiği meselesi ile sahâbî kavlinin hadis çeşitlerinden hangisine karşılık geldiğini açıklamaya çalışacağız. Bunun için öncelikle bazı hadis terimlerinin açıklanması yerinde olacaktır.

Merfû hadis: İster munkatı, ister muttasıl senedle nakledilmiş olsun özellikle Hz. Peygamber'e isnad edilen söz, fiil ve takrirlere merfû hadis denir. Bu söz, fiil ve takrirler Allah Resûlü'ne açık bir şekilde isnad edildikleri gibi bunların Hz. Peygamber'e ait olduğuna hükmetmekle de ona izâfe edilmiş olur. Fakat bunların geçerliliği için Hz. Peygamber'in, bu tür haberlere karşı çıktığına veya itiraz ettiğine dair hiçbir bilgi bulunmamalıdır.³⁷⁷

Hükmen merfû: Allah Resûlü'ne aidiyeti açık olarak belirtilmemekle birlikte, rivayet edilen haberin mahiyeti ve ihtiva ettiği bilgiden Hz. Peygamber'e ait olduğu anlaşılıp merfû olduğuna karar verilen hadise, hükmen merfû hadis denir. Kıyamet gününün ahvali, bir fiil yapıldığında elde edilecek sevap, başka bir fiil yapıldığında karşılaşılabilecek ceza ile ilgili Hz. Peygamber'e açıkça izâfe edilmeyen sahâbe sözleri hükmen merfû kabul edilen haberlerdir. Zira bu hususlarla ilgili haberler, muhakeme ve kıyas yoluyla elde edilemeyip ancak vahiy yoluyla bilinebileceğinden, bunları sahâbenin

³⁷⁶ Ebû Ya' lâ, *el-'Udde fi usûli'l-fikh*, IV, 1113; Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 310-311; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, II, 488-491; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, IV, 264.

³⁷⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 234-235; Ahmed Naim, "Mukaddime", *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I, 133-134; Koçyiğiyit, Talat, *Hadis Usûlü*, s. 160-161; Karaman, Hayreddin, *Hadis Usûlü*, s. 157.

kendisinin söylemesi ve adı geçen konularda ictihad yapması mümkün değildir. Bu sebeple bu tür sözleri ona haber veren birinin bulunması gerekli olur ki, onun da Allah Resûlü olduğuna hükmedilir. Sahâbenin bu konularla ilgili sözlerinin Hz. Peygamber'e aidiyeti, merfû hadis kadar açık olmadığı için bunlara hükmen merfû denir. Ashab-ı kiramın bu sözleri Allah Resûlü'nden bizzat duyması gerekmez. Hz. Peygamber'den işiten başka bir sahâbîden duyması da mümkündür.³⁷⁸

Sahâbeden bir kısmının akılla kavranamayan konularda görüş açıkladıkları görülmektedir. Bu durumda onlar bu tür haberleri ya Hz. Peygamber'den duymuşlar ya da bilgi alanlarının dışına çıkarak farklı dinî konularda yalan söylemişlerdir. Ehl-i sünnete göre tamamı adil kabul edilen sahâbenin, dinî konularda yalan söylemeleri mümkün değildir. Buradan hareket eden İslâm ulemâsı, sahâbenin akılla kavranamayan hususlardaki görüşlerini, vahyin muhatabı olan Allah Resûlün'den aldıklarını fakat hata ederek günaha düşmekten korktukları için, bu tür sözleri ona nisbet etmeden naklettiklerini ifade etmişlerdir.³⁷⁹ Muhaddisler, bahsedilen özelliklere sahip haberleri sahâbî kavli olarak adlandıramadıkları gibi onlara merfû hadis ismini de verememişlerdir. Lafız ve şekil bakımından sahâbî sözü özelliğini taşıyan fakat sadece kendisine vahiy gelen bir kişi olan Allah Resûlü'nden işiterek öğrenebilecekleri konulardaki sahâbî kavilleri için, hükmen merfû hadis kavramını kullanmışlardır.³⁸⁰

İctihad yapılamayan meselelerle ilgili sahâbenin haber verdiği fiiller, hükmen merfû kabul edilen fiillerdir. Sahâbe bunları Hz. Peygamber yaparken gördüğünü açıklamasa da, bunların Allah Resûlü'ne ait fiiller olduklarına hükmedilir. Örneğin İmam Şâfiî, Hz. Ali'nin kûsûf namazını, her rekatında iki defadan fazla rükû yaparak kıldığını nakletmiştir. Hz. Ali'nin bu namazı bu şekilde kendi ictihadıyla kıldığı

³⁷⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 234-235; Ahmed Naim, "Mukaddime", *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I, 133-134; Koçyiğiyit, Talat, *Hadis usulü*, s. 160-161; Aydınli, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 176.

³⁷⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 235; Ahmed Naim, "Mukaddime", *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I, 19-20; Toksarı, Ali, "Hadis İlmi Açısından Sahâbî Kavli ve Değeri", *EÜİFD*, sy. II, s. 345-346.

³⁸⁰ Toksarı, Ali, "Hadis İlmi Açısından Sahâbî Kavli ve Değeri", *EÜİFD*, sy. II, s. 346.

söylenemeyeceğinden, onun bunu Allah Resûlü'nden böyle öğrendiğine hükmedilir ve küsûf namazının anlatılan şekilde kılınması ile ilgili rivayet hükmen merfû olur.³⁸¹

Mevkuf Hadis: Muttasıl olsun münkatı' olsun, sahâbeden söz, fiil ve takrir olarak nakledilen haberlere mevkuf hadis denir. Sahâbeden aktarılan bu tür haberlere mevkuf hadis denilmesinin sebebi, isnadın sahâbede son bulup Allah Resûlü'ne ulaşmamış olmasıdır.³⁸²

Hadislerin senedinin Hz. Peygamber'e ulaşmamasının çeşitli sebepleri vardır. Hadisleri öğrenip muhafaza etme konusunda oldukça istekli olan sahâbîler, onları rivayet etme hususunda ise son derece ihtiyatlıydılar. Bunun sebeplerinden biri, hadislerin ön plana alınarak Kur'an-ı Kerim'in ihmal edilme endişesidir. Bir diğer nedeni, hadisleri naklederken onlara bazı kelimeler ilave etme veya onlarda bulunan bir kısım kelimeleri değiştirmekten çekinmeleridir. İnsan unutma ile malul olduğundan hadis rivayet ederken yanılıp hataya düşebilir. Bunun yanında onlar, Allah Resûlü'nün kendisine yalan isnadda bulunanlar hakkında yaptığı sert uyarıdan da etkilenmişlerdir. Sahâbîlerden bazıları da hadisin lafız ve manasında hata etmekten endişe ettikleri için Hz. Peygamber'den duydukları hadislerin bir kısmını ona nispet etmeden kendilerinden sonrakilere sanki kendi sözleriymiş gibi nakletmişlerdir. Başka bir ifade ile sahâbîler meseleleri aralarında müzakere ederken veya fetva verirken dayandıkları deliller çoğunlukla Hz. Peygamber'in hadisleri olduğu halde, onlar bazen bunların hadis olduğunu beyan etmeden kendilerine ait sözlermiş gibi davranmışlardır. Açıklanan nedenlerden dolayı sahâbîlerin söz ve fiilleri içinde hadis olma ihtimalini dikkate alan muhaddisler, hadis terimini Allah Resûlü'nün söz, fiil ve takrirleri hakkında kullandıkları halde sahâbî kavillerine de hadis demeyi tercih etmişlerdir. Yine muhtemelen aynı gerekçe ile, Hz. Peygamber'in yakınında bulunan sahâbenin söz ve

³⁸¹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 234-235; Ahmed Naim, "Mukaddime", *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I, 134; Koçyiğiyit, Talat, *Hadis usulü*, s. 161.

³⁸² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 46; Ahmed Naim, "Mukaddime", *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I, 134-135; Koçyiğiyit, Talat, *Hadis usulü*, s. 162; Aydın, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 181.

fillerinden bahseden haberler, muhaddisler tarafından, Allah Resûlü'nün haberleri gibi hadis kitaplarında toplamışlardır.³⁸³

Sahâbe bir söz söyler veya bir konuda hüküm açıklar yahut şer'î bir meselede fetva veririrse o bunu, Resûlüllah'tan sözlü olarak duymuş olabileceği gibi, Hz. Peygamber'den duyan başka bir sahâbeden işitmiş de olabilir. Sonuç olarak sahâbe, Hz. Peygamber'den her duyduğunu rivayet etmiş değildir. Daha önce de değinildiği gibi, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve diğer ileri gelen sahâbilerin işittiklerinin yanında rivayet ettiklerinin sayısı oldukça azdır. Hz. Ebû Bekir, hemen hemen hiçbir zaman ondan ayrı kalmamış, peygamber olarak gönderilmesinden hatta peygamberliğinden önceki dönemden başlayarak vefatına kadar sürekli onunla birlikte olmuştur. Aynı zamanda o, Hz. Peygamber'in söz, uygulama, yöntem ve hayat tarzını herkesten iyi bilen bir kişiydi.³⁸⁴ Buna rağmen o, Hz. Peygamber'den sadece yüz kırık iki hadis rivayet etmiştir.³⁸⁵

Diğer önde gelen sahâbilerin de Hz. Peygamber'den duyup gördüklerinin yanında rivayetleri oldukça azdır. Ondan işitip gördüklerinin hepsini nakletselerdi, Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadislerden çok daha fazla olurdu. Zira Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber'in yanında sadece dört yıl kalmış fakat ondan çok sayıda hadis rivayet etmiştir. "Bu konuda, sahâbede Resûlüllah'tan duydukları bir hadis olsaydı, onu mutlaka rivayet ederlerdi" şeklinde bir iddia sadece, sahâbenin hayatını ve durumunu bilmeyen bir kişi tarafından söylenebilir. Çünkü sahâbe, Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmekten kaçınıyor, hadis naklini çok önemli görüyor, fazla veya eksik nakletmekten korktukları için çok az hadis rivayet ediyorlardı. Onlar ancak, Resûlüllah'tan sık sık duydukları hadisleri naklediyor, bu hususta da " Hz. Peygamber şöyle buyurdu" şeklinde ondan işittiklerini açıkça ifade eden bir söz söylemekten kaçınıyorlardı.³⁸⁶

³⁸³ Toksarı, Ali, "Hadis İlmi Açısından Sahâbî Kavli ve Değeri", *EÜİFD*, sy. II, s. 341-345.

³⁸⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, IV, 119; Ebû Zehre, *İbn Hanbel*, s. 294-295.

³⁸⁵ Fayda, Mustafa, "Ebû Bekir", *DİA*, X, 105.

³⁸⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, IV, 119; Ebû Zehre, *İbn Hanbel*, s. 294-295.

Yapılan bu açıklamalara göre hadis ilmi açısından sahâbenin dinî bir meseledeki görüş ve uygulamaları ya mevkuf haberdir veya merfû hadis hükmündedir. Sahâbenin açıkladıkları görüşler re'y ve icihad ile kavranamayacak bir konuda ise bunlar merfû haber hükmünde kabul edilmişlerdir. Onların sözleri re'y ve icihad ile kavranabilecek hususlarda olduğunda, bunlara mevkuf hadis adı verilmiştir. İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu, merfû haber hükmünde kabul ettikleri sahâbe sözlerini hüccet olarak kabul etmişlerdir. Zira bu tür rivayetler sahâbenin ya müşahedesine ya da işitmesine dayanmaktadır. Sahâbenin adaleti hususunda icmâ olduğundan bunların delil olmasında hiçbir sakınca yoktur. Sahâbeden nakledilen mevkuf rivayetler, onların bilgi birikimine dayanmakta ve icihad yapılabilen alanlara ait olmaktadır.³⁸⁷

Usulcülerin bu konudaki görüşleri de hadisçilerle benzerlik arz etmektedir. Onlar bu konuda özetle şunları zikretmektedirler: Akılla idrak edilemeyen konulardaki sahâbî kavilleri kıyasın cârî olmadığı meselelerle ilgilidir. Sahâbe bu konudaki görüşlerini tereddüde yer vermeyecek şekilde kesin olarak açıklamışlardır. Bu hususlarda kıyasın geçerli olmaması, bu meselelerle ilgili bilginin Hz. Peygamber'den işitildiği sonucunu ortaya çıkarır ve bu sebeple bu tür sahâbî görüşleri ondan duyulmaya hamledilir. Çünkü sahâbenin dini konularda rastgele konuştuğu kabul edilmez. Diğer taraftan onlar, bazı hadisleri diğer sahâbeden duymuş olsa bile, istedikleri zaman Resûlüllah'a gidip, herhangi bir aracı olmadan hadisi bizzat ondan dinleme imkanına her zaman sahiptiler. Bu sebeple kıyas yapılamayan konulardaki sahâbî kavilleri merfû haber hükmündedir. Bu tür sahâbî sözlerinin naklî hüccet olması gerekir. Çünkü herhangi bir şer'î delile dayanmadan fetva verip onunla amel etmek haramdır. Sahâbe adil olduğu için bu tür bir ithamdan berîdir. Delil ya aklî olur ya da naklî, illeti akılla kavranamayan hususlarda aklî deliller geçerli olmadığından bu konulardaki delillerin merfû haber hükmünde olması gerekir. Merfû habere uymak vâcib olduğundan bu meselelerde sahâbeyi taklid edip onlara uymak da vâciptir.³⁸⁸

³⁸⁷ Demirci, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 245.

³⁸⁸ Cüveynî, *el-Burhân*, II, 1361; Üsmendî, *Bezlü'n-nazar fi'l-usûl*, s. 573-574; Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 409-410; Sübkî, Tâceddin, *Cem'u'l-cevâmi'*, II, 354; Mahallî, Celâleddin, *el-Bedrüttâlî fi halli*

Buna göre, kıyasa muhalif akılla idrak edilemeyen konulardaki sahâbî kavli, başta Hanefî usulcüler olmak üzere sahâbî fetvasının bu çeşidini hüccet kabul eden usulcülerin büyük çoğunluğuna göre hükmen merfû hadise karşılık gelmektedir. Hanefîler tarafından şibih sünnet olarak isimlendirilen akılla idrak edilebilen ictihada açık konulardaki sahâbî kavli ise, bu tür sahâbî kavlini hüccet olarak benimseyen usulcülere göre, hadis usulündeki mevkuf hadise tekabül etmektedir.

1.10. SAHÂBÎ KAVLİNİN KİYASA TAKDİMİ

Sahâbî kavli hüccet kabul edildiğinde, onun kıyasa takdim edilip edilmeyeceği konusu önemli hale gelmektedir. Onun kıyasa takdiminden maksat, bir konuda hem sahâbî kavli hem kıyas olduğunda kıyasın terkedilip sahâbî kavliyle amel edilmesidir. Burada mesele meşhur dört mezhep usulcülerine göre ele alınıp konuyla ilgili örnekler verilecektir.

Sahâbî kavlinin kıyasa takdim edilmesi hususunda, Hanefî usulünde iki yaklaşım vardır. Bunlardan birine göre, sadece kıyas yapılamayan hususlardaki sahâbî kavli kıyasa takdim edilirken diğerine göre kıyas yapılabilen konulardaki sahâbî kavli de kıyasa takdim edilir. Kıyasa muhalif olan sahâbî fetvasının kıyasa takdimi konusunda, Debûsî mezhebin anlayışını şu şekilde ifade etmektedir: “Arkadaşlarımıza göre genel kural, başka bir sahâbî muhalefet etmediği sürece, bir sahâbînin sözünün kıyasa takdim edilmesidir. Sahâbînin o sözü kıyas yoluyla söylediği ileri sürülemez. Çünkü kıyas ona aykırıdır. Sahâbînin o sözü, rastgele söylediği de iddia edilemez. Zâhir olan, sahâbînin o sözü Hz. Peygamber’den duyarak söylemiş olmasıdır.”³⁸⁹

Serahsî, Ebû Saîd el-Berdaî’nin ister kıyasa muhalif olsun ister muvâfık olsun sahâbeden bir kişinin kavlinin kıyasa takdim edileceğini, kendilerine yettiği hocalarının da bu görüşte olduklarını söylediğini, zikreder.³⁹⁰ Ebû Saîd el-Berdaî’den nakledilen bu görüş Hanefî usulcüler arasında genel kabul görerek hâkim kanaat haline

Cem ‘i’l-cevâmi’ (el-Âyâtü’l-beyinât’la birlikte), II, 354; Abbâdî, İbn Kâsım, el-Âyâtü’l-beyyinât, II, 354; Bihârî, Müslemü’s-sübût, II, 187-188; Bahrülulûm el-Leknevî, Fevâtihu’r-rahâmût, II, 187-188.

³⁸⁹ Debûsî, *Te’sîsü’n-nazar*, s. 113.

³⁹⁰ Serahsî, *el-Usûl*, II, 106.

gelmiştir. Aynı zamanda onlar, kıyasa takdim konusunda sahâbî kavlini, haber-i vâhid konumunda görmüşlerdir.³⁹¹ Aynı konuda hem kıyas hem de haber-i vâhid olduğunda onlar kıyası bırakıp haber-i vâhidle amel ettikleri gibi, bir konuda sahâbî kavli olduğunda da kıyası terk ederek sahâbî fetvasına ittibâ etmektedirler.

Hanefî usulcüler, sahâbî kavlini akılla idrak edilebilen ve edilemeyenler olmak üzere iki kısma ayırarak incelemişler ve onların büyük çoğunluğu her ikisinin de kıyasa takdim edileceğini söylemişlerdir. Kerhî ve Debûsî ise, sadece akılla kavranamayan konulardaki sahâbî kavlinin kıyasa takdim edileceği görüşünü benimsemişlerdir. Biz önce akılla kavranamayan kıyasa muhalif konulardaki sahâbî kavliyle ilgili örnekleri, daha sonra da akılla kavranabilen kıyasa açık konulardaki sahâbî kavliyle ilgili örnekleri zikredeceğiz.

Hanefî fukahası bir kişinin sattığı malın bedelini almadan, daha ucuza peşin olarak satın alması şeklindeki alışverişi, kıyasa göre câiz olması gerekirken, Hz. Aişe'nin kavline uyararak fâsid kabul etmişlerdir. Zira müşterinin teslim almasıyla birlikte satılan malın mülkiyeti müşteriye geçer. Bundan sonra o, bu malı istediği fiyata, satın aldığı kişiye satabileceği gibi başka birine de satabilir. Fakat Hz. Aişe, bu şekilde bir alışveriş yapan Zeyd b. Erkam'ın, yaptığı alışverişin çok kötü olduğunu, şayet tevbe etmezse onun, Hz. Peygamber'le beraber yaptığı cihadı ve haccı Allah'ın iptal ettiğinin ona haber verilmesini söyledi. Hanefiler Hz. Aişe'nin kavli sebebiyle kıyası terk ettiler. Onlar, onun sözünün kıyasa aykırı olması sebebiyle Hz. Peygamber'den duyulmuş olduğunun ortaya çıktığını kabul ettiler.³⁹²

Hanefî usulcüler, hayızın en az üç gün ve en fazla on gün olduğu hususunda Enes'in kavline, nifasın en fazla kırk gün olduğu konusunda Osman b. Ebi'l-Âs es-Sekafi'nin kavline, mehrin en az miktarının on dirhem olacağı konusunda Hz. Ali'nin görüşüne uymuşlardır.³⁹³

³⁹¹ Cessâs, *el-Fusûl*, III, 362; Serahsî, *el-Usûl*, II, 108.

³⁹² Serahsî, *el-Usûl*, II, 110; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 409.

³⁹³ Serahsî, *el-Usûl*, II, 110; Habbâzî, *el-Muğnî*, s. 269-270; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 409.

Hanefi usulcülere göre, yukarıda zikredilen meselelerin gerekçesi akılla kavranamadığından onlar bu konularda ittifakla sahâbî kavlini kıyasa takdim etmişlerdir.

Hanefi imamlar, kıyas geçerli olmasına rağmen, sahâbe uygulaması sebebiyle şu meselelerde de sahâbî kavlini kıyasa takdim ederek kıyası terk etmişlerdir: Ağıza ve buruna su vermek Hanefiler'e göre abdestte sünnet gusülde ise farzdır. Ağıza su vermek abdeste kıyasla gusülde de sünnet olmalıydı. Fakat onlar İbn Abbas'ın görüşünden dolayı adı geçen meselede kıyası terk etmişlerdir. Aynı şekilde yaradan çıkıp yaranın başında biriken ve akmayan kanın kıyasa göre abdesti bozması gerekirken, onlar İbn Abbas'ın sözüne dayanarak kıyasla amel etmemişlerdir. Bir gün bir gece veya daha kısa süreli bayımlarda kıyasa göre namazların kaza edilmesi gerekmemesine rağmen Hanefiler, Ammar b. Yasir'in uygulamasını esas alarak namazların kaza edilmesi gerekeceği görüşünü benimsemişlerdir. Aynı şekilde kıyasa göre, ölüm hastalığına yakalanan kişinin vârisi lehine yaptığı borç ikrarı câizken Hanefi'ler İbn Ömer'in görüşüne uyarak kıyasla amel etmemişlerdir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre, bedeli üç gün içinde ödenmediği takdirde aralarında alışveriş yapılmamış gibi olması şartıyla, bir şey satın alan kişinin yaptığı alışveriş kıyasa göre fâsiddir. Ancak adı geçen bu iki imam, İbn Ömer'den rivayet edilen esere dayanarak kıyası terk etmişler ve bu alışverişini sahih kabul etmişlerdir.³⁹⁴

Bir kişi bir adamın sakalını tıraş etse ve daha sonra onun hiç sakalı çıkmasa, sakalı tıraş eden kişiye diyet gerekip gerekmeyeceği hususunda da Hanefiler, kıyası terk ederek Hz. Ali'nin görüşüyle amel etmişler ve söz konusu kişiye diyet gerekeceğine karar vermişlerdir.³⁹⁵

Onlar, kıyasın geçerli olduğu, ictihada açık bazı meselelerde ise ihtilâf etmişler, bir kısmı sahâbî kavliyle amel ederken bir kısmı kıyasa başvurmuştur. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre, selem akdinde anaparaya işaret edilmişse, ayrıca sözle onun miktarını belirtmek şart değildir. Bu iki imam kıyasla amel etmişlerdir. Ebû Hanife ise, selem akdinin câiz olması için miktarın belirlenmesini şart koşmuştur. O, bu konuda İbn

³⁹⁴ Serahsî, *el-Usûl*, II, 106; Habbâzî, *el-Muğnî*, s. 267-268.

³⁹⁵ Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar*, s. 114.

Ömer'in kavline dayanmıştır. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre bir mal, hırsızlık gibi korunması mümkün olan bir nedenden dolayı ecîr-i müşterekin elinde zayi olursa o, zayi olan malı tazmin eder. Onlar bu konuda, Hz. Ali'nin uygulamasını benimsemişlerdir. O, insanların mallarını korumak için çamaşırcı ve terziye zayi ettikleri malları tazmin ettiriyordu. Ebû Hanîfe ise Hz. Ali'den nakledilen bu uygulamaya kendi re'yi ile muhalefet etmiştir. Ona göre mal, ecîr-i müşterekin yanında emanet olarak bulunmaktadır. Emanet olduğu için vedâ akdinde olduğu gibi, tazmin edilmesi gerekmemektedir. İmam Muhammed, Abdullah b. Mes'ûd ve Câbir'in görüşlerine tâbi olarak hamile kadının sünnete uygun olarak bir defadan fazla boşanamayacağı görüşündedir. Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf ise adetten kesilen kadın ile adet görmeyen küçük kıza kıyas ederek hamile kadının, sünnete uygun olarak üç talakla boşanacağı görüşünü benimsemişlerdir. Pezdevî ve Serahsî zikredilen bu meselelerde, mezhep kurucusu imamların sahâbî kavli konusundaki uygulamalarının farklı olduğunu belirtmektedirler.³⁹⁶

Mâlikî usulcüler sahâbî kavlinin kıyasa takdiminden bahsetmemektedirler. Bunun birinci sebebi, İmam Mâlik'in kural olarak kıyasa muhalif olan haber-i vâhidle amel etmemesi ve mezhepte hâkim görüşün kıyasın haber-i vâhide takdim edilmesidir. Bu açıdan Mâlikî mezhebinde aynı kural, sahâbî kavli hakkında da geçerli olmalıdır.³⁹⁷ İkinci sebebi ise, Mâlikî mezhebinin Kur'ân, Sünnet, icmâ, amel-i ehl-i Medine, kıyas, sahâbî kavli şeklinde sıralanan deliller hiyerarşisinde onun, kıyastan sonra gelen bir delil olduğunun ifade edilmesidir.³⁹⁸

İmam Şâfîî, hüküm çıkarırken uyguladığı deliller hiyerarşisini sıralarken ilk olarak kitap ve sünneti, ikinci olarak icmâ, üçüncü olarak sahâbeden birinin muhalifi bilinmeyen kavlini, dördüncü olarak sahâbenin ihtilâf ettiği görüşleri, beşinci olarak da

³⁹⁶ Pezdevî, *Usûl*, III, 407-408; Serahsî, *el-Usûl*, II, 106; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 406.

³⁹⁷ Apaydın, "Sahâbî Sözü-Kıyas İlişkisi ve Mezhep İmamlarının Uygulamalarından Örnekler", *EÛSBED*, sy. 5, s. 380; a.mlf., "Kıyas", *DİA*, XXV, 534; Özdemir, Recep, *İmam Mâlik ve Metodolojisi*, s. 123-125.

³⁹⁸ Karâfî, *ez-Zahîre*, I, 149-150; a.mlf., *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, s. 350; Ebû Zehre, *Mâlik*, s. 276 ; Özel, Ahmet, "Mâlik b. Enes", *DİA*, XXVII, 510; Kaya, Eyyüp Said, "Malikî Mezhebi", *DİA*, XXVII, 524.

bu delillerden birine yapılan kıyası zikreder.³⁹⁹ Zerkeşî, Şâfiî'nin bu sözlerinin, ona göre sahâbî kavlinin kıyasa takdim edilen bir hüccet olduğunu açık bir şekilde ortaya koyduğunu beyan eder.⁴⁰⁰ Aşağıda vereceğimiz örnekler Şâfiî'nin sahâbî kavlini kıyasa takdim ettiğine delâlet etmektedir.

Bir kişinin kusurdan salim olduğunu söyleyerek hayvan satması meselesinde Şâfiî, Hz. Osman'ın verdiği hükme uymuştur. Buna göre, satıcı bilmediği kusurlardan sorumlu değilken bildiği halde müşteriye söylemediği kusurlardan sorumlu olur. O, “bu meselede, Osman'ın görüşüne uyarız, bu karara ancak Osman'ı taklid ederek vardık” demektedir, kıyasa göre sahih olanın ise, sahibi görmese de hayvanın kusurundan dolayı onun sorumlu olması olduğunu belirtmektedir.⁴⁰¹

Şâfiî, Mekke güvercinlerinden birini öldüren ihramlı kişinin bir koyun kurban etmesi gerektiğini belirtir ve kendisinin bu konuda kıyasa değil, Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Abbas ve İbn Ömer'in görüşlerine ittibâ ederek bu kanaata vardığını ifade eder.⁴⁰²

Şavaştta, kilisede inzivaya çekilen kişinin öldürülmeyeceğine Ebû Bekir'in kavline dayanarak hükmettiğini, “Bu karara kıyasla değil ittibâ ile vardık”⁴⁰³ diyerek ifade etmektedir. Bu konuda kıyas yapabilecekken Şâfiî, sahâbî kavlini kıyasa takdim ederek onunla amel etmiştir.

Sahâbî, kıyas yapılabilecek içtihadı açık bir konuda, diğer sahâbenin muhalefet etmediği bir söz söylerse bu söz hüccettir. Ahmed b. Hanbel birçok yerde bunu açıklamış bu tür sahâbî kavillerini kıyasa takdim etmiştir.⁴⁰⁴ Hanbelî usulcülerin büyük çoğunluğu, onun sahâbî kavlini kıyasa takdim ettiği meselelere dayanarak icihad yapılabilen hususlarda olsun, yapılamayan konularda olsun sahâbî kavlinin kıyasa takdim edileceği görüşünü benimsemişlerdir.⁴⁰⁵ Adı geçen mezhebe mensup

³⁹⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 265; Beyhakî, *el-Medhal ilâ's-Süneni'l-kübrâ*, s. 110.

⁴⁰⁰ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 55-56.

⁴⁰¹ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 99.

⁴⁰² Şâfiî, *el-Ümm*, II, 195, 207; age., VII, 147; İsnevî, *et-Temhîd fî tahrîci'l-fürû' 'ale'l-usûl*, s. 501.

⁴⁰³ Şâfiî, *el-Ümm*, IV, 240.

⁴⁰⁴ İbn Teymiyye, *el-Müsvedde*, II, 652.

⁴⁰⁵ İbn Kudame, *Ravzatü'nâzir*, II, 525; İbn Teymiyye, *el-Müsvedde*, II, 652; İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkî'in*, I, 36-37; İbn Müflih, *Usûlü'l-fikh*, IV, 1450-1451, 1456-1457 ; Merdâvî, *et-Tahbîr şerh't-*

usulcülerden Kelvezânî ve İbn Akîl'e göre ise sahâbî fetvası hüccet değildir ve kıyasa da takdim edilmez.⁴⁰⁶

Ahmed b. Hanbel'e göre, müşrikler tarafından ele geçirilen müslümanların malları, tekrar müslümanların eline geçerse, bunlarda hakkı olan kişi, malların taksiminden önce gelirse malını almaya hak kazanır, taksiminden sonra gelirse onda hiçbir hak iddia edemez. Bu, Hz. Ömer'in görüşüdür. Şayet hüküm kıyasa göre verilseydi, malın paylaşılmasından sonra gelen kişinin de malını alması gerekirdi. Zira mülkiyet hakkı sadece sadaka ve hibeyle ortadan kalkar. Fakat Hz. Ömer bu şekilde karar vermiştir. Bu meselede Ahmed b. Hanbel, sahâbî kavlini kıyasa takdim etmiştir.⁴⁰⁷

Ahmed b. Hanbel'e, iki ay keffâret orucu tutan kişi hakkında şöyle bir mesele sorulur: "Bu kişi farkında olmadan sahura fecirden sonra kalkıp yemek yedikten sonra fecrin doğduğunu farketse ne yapması gerekir?" O, bu şahsın onun yerine bir gün kaza orucu tutması gerektiğini fakat gündüz unutarak yerse herhangi bir şey gerekmeyeceğini belirtir. Ona, fecrin doğduğunun farkında olmayan kişinin durumunun, gündüz oruçlu olduğunu unutup yemek yiyenle aynı olduğu ifade edilince o, kıyasa göre öyle olduğunu söyler. Yalnız Hz. Ömer'in akşam olduğunu zannederek gündüz yemek yiyince, "Onun yerine bir gün kaza orucu tutacağım" dediğini nakleder.⁴⁰⁸ Bu meselede o kıyası terk edip sahâbî kavliyle amel etmiştir.

Ondan yapılan bu rivayetler, Ahmed b. Hanbel'in sahâbî kavlini kıyasa takdim ettiğine delâlet etmektedir.

Yukarıda verilen örneklere göre, Mâlikîler dışındaki üç mezhebin, sahâbî kavlini kıyasa takdim ettikleri, diğer bir tabirle, bir konuda sahâbî kavli varken kıyasla amel etmedikleri görülmektedir.

Tahrîr fî usûli'l-fikh, VII, 3799-3801; İbnü'n-Neccâr, Ali el-Hanbelî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münir*, IV, 422-425.

⁴⁰⁶ Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 331-333; İbn Akîl, *el-Vâzih fî usûli'l-fikh*, V, 210.

⁴⁰⁷ Ebû Ya'lâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, IV, 1181; a.mlf., *el-Mesâ'ilü'l-usûliyye*, s. 49.

⁴⁰⁸ Ebû Ya'lâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, IV, 1182-1183; a.mlf., *el-Mesâ'ilü'l-usûliyye*, s. 50.

1.11. SAHÂBÎ KAVLINİN UMUMU TAHSİSİ

Sahâbî kavlini hüccet kabul edenler açısından üzerinde durulması gereken konulardan biri de sahâbî fetvasının tahsis edici bir delil olup olmadığıdır. Bu sebeple tahsisin tarifi yapılarak sahâbî mezhebinin tahsis etme durumunun açıklığa kavuşturulması önem arz etmektedir. Tahsis kavramını mütekellimîn usulcülerle Hanefiler usulcüler farklı tarif etmekle birlikte tanımlardaki ortak noktanın, onun “âmmın fertlerinden bir kısmının çıkarılması ve kapsamının daraltılması” olduğu görülmektedir. Tanımlarda görülen farklılıklar, tahsisin kendisinden ziyade, âmmın tarifi, delâleti, onu daraltacak delillerin geldiği zaman ve hükme delâlet etme derecelerinden kaynaklanan ihtilâflardır.⁴⁰⁹ Buna göre tahsisi, bir delile dayanarak âmm lafzın, içine aldığı fertlerden bir kısmının çıkarılarak kapsamının daraltılması, şeklinde tarif edebiliriz.⁴¹⁰ Bu bölümde âmm bir nasla karşılaşması durumunda, sahâbeden nakledilen fetva ve uygulamaların onu tahsis edip edemeyeceği üzerinde durulacaktır.

Sahâbî kavlini hüccet kabul eden usulcülere göre, sahâbenin fetvası umuma muhalif olduğunda, tahsis edici bir delildir. Aynı şekilde, rivayet ettiği hadise aykırı davranan râvinin uygulamasının, rivayetine takdim edileceği görüşünü benimseyenlere göre, râvinin yaptığı bu uygulama da bir tahsistir.⁴¹¹ Bu açıklamalara göre sahâbeden nakledilen fikhî görüşlerin tahsis edici bir delil olması onun hüccet olarak kabul edilmesine bağlıdır. Sahâbe uygulamalarını hüccet kabul edenlere göre o, tahsis edici bir delil iken kabul etmeyenlere göre böyle değildir.

Hanefî ve Hanbelîler’in sahâbî kavlini tahsis edici bir delil kabul ederken Mâlikî ve Şâfiîler’in onun tahsis etmeyeceği kanaatinde oldukları ifade edilmektedir.⁴¹² Fakat bu konuda isabetli olan, konunun sahâbî mezhebinin hücciyetinin kabul edilip edilmeyle ilgili olduğudur. Zira ismi geçen dört mezhebe mensup usulcülerden sahâbî kavlini hüccet kabul edenler olduğu gibi onu hüccet olarak benimsemeyenler de vardır.

⁴⁰⁹ Koca, Ferhat, *Tahsis*, s. 126.

⁴¹⁰ Şa‘bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 348-349; Bardakoğlu, Ali, “Âm”, *DİA*, II, 552.

⁴¹¹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, II, 136.

⁴¹² İbnü’l-Hâcib, *Muhtasaru Münteha’s-sûl*, I, 845-846; Bihârî, *Müslemü’s-sübût*, I, 1355.

Sahâbî kavlini tahsis edici bir hüccet olarak kabul etmeyen usulcülere göre, âmm haberi rivayet eden râvi, rivayet ettiği habere muhalefet etse de umuma muhalif olan sahâbî kavli bu âmm haberi tahsis edemez. Çünkü onlara göre âmm haber kendisiyle amel edilmesi vâcib olan bir hüccet iken sahâbî mezhebi hüccet değildir. Sahâbî fetvasının tevkîfî olma ihtimali olsa bile sahabe bunu, kendisinin Allah Resulü'nden duyduğunu söylemedikçe hüccet olmaz. Dolayısıyla bu ikisi arasında teâruz meydana gelmediğinden tahsis de olmaz. Aksi halde delil olmayan bir görüş ve uygulama ile şer'î bir kaynak terkedilmiş olur. Bu ise câiz değildir. Diğer taraftan sahâbe, birbirlerinin görüş ve fetvalarına itiraz ediyor, âmm haberleri öğrendiklerinde kendi re'yye ve fiillerini bırakıp bu haberlerle amel ediyorlardı. Sahâbenin görüş ve uygulamaları şer'î bir kaynak olsaydı onların birbirlerine muhalefet etmeleri uygun olmazdı. Buna göre sahâbenin görüş ve fetvaları Hz. Peygamber'den duydukları bir bilgiye değil kendi icthadlarına dayanmaktadır.⁴¹³

Muhalifi bilinmeyen sahâbî kavlini tahsis edici bir hüccet olarak kabul eden usulcüler, onun kıyastan daha kuvvetli bir delil olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Çünkü sahâbî kavli olduğunda kıyas terk edilerek sahâbî kavli ile amel edilir. Şayet sahâbî fetvasıyla amel edilmezse, sahâbenin herhangi bir delile dayanmadan âmm haberi terk ettiği anlayışı ortaya çıkar. Bu, sahâbîleri fâsıklıkla itham etmek anlamına geleceğinden onların adil olmadıkları sonucunu doğurur. Halbuki onların adil oldukları konusunda icmâ vardır. Diğer taraftan âmm lafız kıyasla tahsis edildiğine göre onun sahâbî fetvası ile tahsis edilmesi daha önceliklidir. Sahâbî olan râvinin görüşü rivayet ettiği habere muhalif olursa bu durum, onun görüşünün Hz. Peygamber'den aldığı bir bilgiye dayandığına delâlet eder.⁴¹⁴

⁴¹³ Kelvezânî, *et-Temhîd*, II, 119; Gazzâî, *el-Müstasfâ*, II, 136; Âmidî, *el-İhkâm*, II, 357-358; İbnü'l-Hâcib, *Muhtasarü Münteha's-sûl*, I, 845-846; İcî, *Şerhu'l-Adûd*, 230-231; Bihârî, Muhibullah İbn Abdışşekûr, *Müsllemü's-sübût*, I, 1355; Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, I, 355; Koca, Ferhat, *Tahsis*, s. 265.

⁴¹⁴ Ebü Y'alâ, *el-'Udde*, II, 579-580; Kelvezânî, *et-Temhîd*, II, 120; Karâfî, *Şerhu Tenkihi'l-fusûl*, s. 171-172; Âmidî, *el-İhkâm*, II, 457-458; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, III, 399; İcî, *Şerhu'l-Adûd*, 230-231; Koca, Ferhat, *Tahsis*, s. 265.

Burada açıklığa kavuşturulması gereken bir konu da İmam Şâfiî'ye göre sahâbî fetvasının tahsis edici bir delil olup olmaması hususudur. Şâfiî usulcülerin büyük çoğunluğu Şâfiî'nin cedîd kavlinde, sahâbî kavlini hüccet kabul etmediği görüşünü benimsedikleri için onlara göre Şâfiî mezhebinde sahâbî kavli umumu tahsis edemez. Onların, İmam Şâfiî'ye göre sahâbî kavlinin tahsis edici bir delil olup olmadığı hakkındaki görüşlerini Şîrâzî'nin bu konudaki açıklamaları özetlemektedir. O, Şâfiî'nin kadîm görüşüne göre sahâbî kavlinin hüccet olduğunu, kıyasa takdim edildiğini ve tâbiîn müctehidlerinin onunla amel etmesi gerektiğini, muhalefet etmelerinin ise câiz olmadığını ifade eder. Ona göre, sahâbî kavli kıyasa takdim edildiğinden, onun umumu tahsis etmesi de evlâdır. Şîrâzî, Şâfiî'nin cedîd görüşüne göre ise sahâbî kavlinin hüccet olmadığını, bu sebeple kıyasa takdim edilmeyeceği gibi onunla umumun da tahsis edilemeyeceğini beyan eder.”⁴¹⁵ Bir sahâbî, rivayet ettiği habere aykırı davranırsa İmam Şâfiî'ye göre, sahâbenin rivayet ettiği habere itibar edilir, uygulamasına değil.⁴¹⁶ Buna göre Şâfiî, rivayet ettiği habere muhalif hareket eden râvinin uygulamasının haberi tahsis edemeyeceği kanaatindedir.

Şâfiî usulcülerin büyük çoğunluğu Şâfiî'nin cedîd kavlinde, sahâbî kavlini hüccet kabul etmediği görüşünü benimsedikleri için onlara göre Şâfiî mezhebinde sahâbî kavli umumu tahsis edemez. Fakat biz daha önce Şâfiî'nin kavli-i cedîdine göre de sahâbî mezhebinin hüccet olduğunu ortaya koymuştuk. Burada onun, sahâbî kavlinin umumu tahsis edeceği hususundaki açıklamalarına yer vereceğiz.

Şâfiî, bir konuda Sünnet bulunmaz fakat Kur'an'ın muhtemel anlamları olur, sahâbî kavli ile ilim ehlinin icmânının bu anlamlardan birine delâlet etmesi durumuyla ilgili şunları beyan eder: “Sahâbe Allah'ın kitabını daha iyi bilir ve inşallah onların görüşü Allah'ın kitabına aykırı değildir. Fakat Kur'an'ın anlamlarından bir kısmına delâlet eden Sünnet, icmâ yahut sahâbî kavli olmazsa Kur'an zâhir ve âmm üzere kalır, tahsis edilmez.”⁴¹⁷

⁴¹⁵ Şîrâzî, *et-Tebsire*, s. 395; a.mlf., *el-Lüma'*, s. 195; a.mlf., *Şerhü'l-lüma'*, II, 749-750.

⁴¹⁶ Cüveynî, *el-Burhân*, I, 442; Râzî, *el-Mahsül*, III, 126-127.

⁴¹⁷ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 22-23.

İmam Şâfiî “Eşlerine zina isnad edip de kendilerinden başka şahitleri olmayanların her birinin şahitliği, dört defa, doğru söylediğine Allah’ı şahit tutması; beşinci olarak da, eğer yalan söyleyenlerden ise Allah’ın lânetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir”⁴¹⁸ âyetleri ile “Kadının, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah’ı şahit tutması, beşinci defada, eğer kocası doğru söyleyenlerden ise Allah’ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi kendisinden cezayı kaldırır”⁴¹⁹ âyetlerini zikrettikten sonra şunları ifade etmektedir: “Allah’ın kitabı her kocanın karısıyla karşılıklı olarak lânetleşebileceği hususunda açıktır. Zira Allah, karı- kocayı mutlak olarak zikretmiş, eşlerden birini bırakıp diğerini tahsis etmemiştir. Âyette kastedilenin kocaların bir kısmı olup diğerleri olmadığı hususunda da herhangi bir Sünnet, icmâ ve eserin delâleti yoktur.”⁴²⁰ O, burada âyeti tahsis eden delillerden Sünnet ve icmân yanında eser yani sahâbî kavlini de zikrederek onun da tahsis edici olduğunu beyan etmiştir.

Sahâbenin mutlakı takyid etmesi umumu tahsis etmesi gibidir. Bu ikisi arasında hiçbir fark bulunmamaktadır.⁴²¹ Buna göre sahâbî kavliyle mutlak lafzın takyid edilmesi âmm lafzın tahsis edilmesi gibi kabul edilmekte ve aralarında herhangi bir fark görülmemektedir. Netice olarak İmam Şâfiî’ye göre sahâbî kavli, âyetlerdeki âmm lafızları tahsis eden bir hüccettir.

Sahâbî kavlinin umumu tahsis etmesi onun hüccet olarak kabul edilip edilmemesine bağlıdır. Onun hüccet olduğu görüşünde olan usulcülere göre o, âmm lafzı tahsis ederken hüccet olmadığı kanaatinde olanlara göre umumu tahsis etmez.⁴²²

Buna göre Bâkılânî, Ebü’l-Velîd el-Bâcî, İbnü’l-Hâcib,⁴²³ Şîrâzî, Gazzâlî, Fahrettin Râzî, Âmidî, Beyzâvî, Tâceddin Sübkî, Tâceddin el-Urmevî, Sirâceddin el-

⁴¹⁸ Tevbe 24/6-7.

⁴¹⁹ Tevbe 24/8-9.

⁴²⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 25.

⁴²¹ Alâî, *İcmâl*, s. 87.

⁴²² Bâcî, *İhkâmü’l-fusûl fi ahkâmi’l-usûl*, I, 274; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, II, 136.

⁴²³ bkz., *Tez metni*, s.69.

Urmevî, Çarperdî, İsfahânî, İcî,⁴²⁴ Kelvezânî ve İbn Akîl'e göre sahâbî kavli umumu tahsis etmez.⁴²⁵ Çünkü bunlara göre sahâbî kavlinin hiçbir çeşidi hüccet değildir.

Hanefî usulcülerle,⁴²⁶ diğer mezheplere mensup usulcülerden İbnü'l-Kassâr, Karâfî, İbn Cüzey, Tilimsânî, Ruhûnî, Şâtıbî, Hulûlû, Muhammed Cuayt,⁴²⁷ İbnü's-Sabbâğ, Cüveynî, Kiyâ el-Herrâsî, İbn Berhân, İsnevî ve Zerkeşî,⁴²⁸ Ebû Ya'lâ, İbn Kudâme, İbn Teymiyye, İbn Kayyım, İbn Müflih, Merdâvî ve İbnü'n-Neccâr'a göre sahâbî kavli umumu tahsis eder.⁴²⁹ Zira adı geçen usulcülere göre sahâbî kavli hüccettir.

Sahâbî kavlinin âmm haberi tahsis emesi ile ilgili şu örnekler verilebilir: İbn Abbas'ın rivayet ettiği, “Kim dinini değiştirirse onu öldürün”⁴³⁰ hadisi, hem erkekleri hem de kadınları kapsayacak şekilde âmmdir. Bununla birlikte İbn Abbas'tan, “Kadınlar irtidat ettiğinde öldürülmezler fakat hapsedilir, İslâm'a davet edilir ve dönmeleri için zorlanırlar”⁴³¹ sözü nakledilmiştir. O bu sözüyle, hadisi tahsis etmiş ve hadisteki hükmü sadece erkeklere has kılmıştır.⁴³²

Saîd b. el-Müseyyeb'in Ma'mer b. Abdillâh'tan rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber, “Günahkardan başkası ihtikâr yapmaz” buyurmuştur. Saîd'e kendisinin ihtikâr yaptığı söylenince o, hadisi rivayet eden Ma'mer'in de ihtikâr yaptığını beyan etmiştir.⁴³³

İbn Abdilber ve onun dışındaki bazı âlimler, Saîd ile Ma'mer'in zahîre değil zeytinyağı ihtikâr ettiklerini (stokladıklarını) söylemişlerdir. Yukarıda zikredilen hadisi, insanların ihtiyaç duyduğu ve fiyatların yükseldiği zamanda yiyecek saklamaya

⁴²⁴ bkz., *Tez metni*, s. 109.

⁴²⁵ bkz., *Tez metni*, s. 126.

⁴²⁶ bkz., *Tez metni*, s. 56.

⁴²⁷ bkz., *Tez metni*, s. 69.

⁴²⁸ bkz., *Tez metni*, s. 110.

⁴²⁹ bkz., *Tez metni*, s. 126.

⁴³⁰ Buhârî, “İstitâbetü'l-mürteddîn”, 2; Müslim, “Kasâme”, 25, 26; Nesâî, “Muhârebe”, 14.

⁴³¹ İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, VI, 442; Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 275.

⁴³² Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, III, 399-400.

⁴³³ Müslim, “Müsâkât”, 129, 130; Ebû Dâvûd, “Büyû”, 47.

hamletmişlerdir.⁴³⁴ Böylece hadis, onu rivayet eden Ma‘mer b. Abdillâh’ın uygulaması ile tahsis edilmiştir.⁴³⁵

1.12. GENEL DEĞERLENDİRME

Sahâbî kavli konusundaki en zengin tartışmanın Şâfiî usulcüler arasında olduğu görülmektedir. Bunun birinci sebebi, İmam Şâfiî’nin görüşlerinin kadîm ve cedîd olmak üzere ikiye ayrılıp sahâbî kavlini delil olarak benimsediği görüşün kavli kadîm dönemine mi yoksa kavli cedîd dönemine mi ait olduğu hususunda mezheb mensubu usulcüler arasında görüş birliğine varılamamış olmasıdır. İkinci sebebi, birçok usulcü tarafından sükûtî icmâ olarak adlandırılan sahâbe arasında meşhur olan sahâbe görüşlerinin, Şâfiî tarafından sahâbî kavli olarak kabul edilmesidir. Bir diğer sebebi ise, Şâfiî’nin, sahâbenin ihtilâf ettiği konulardaki görüşlerini ancak Kitap, Sünnet, icmâ ve kıyas gibi aslî delillere uygun olması halinde hüccet kabul etmesi, bu mümkün değilse dört halifenin veya Hz. Ebû Bekir’le Hz. Ömer’in görüşlerinin evlâ olduğunu benimsemesidir.

Dört mezhebe mensup usulcülerin büyük çoğunluğuna göre, sahâbî kavli hüccettir. Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî usulcülerin cumhuru, kendi mezhep imamlarının da sahâbî fetvasının hücciyetini kabul ettiğini beyan etmektedirler.

Şâfiî usulcülerin bir kısmı ile, İmam Şâfiî’nin yeni dönem eserleri olan *er-Risâle* ve *el-Ümm*’de, usulle ilgili açıkladığı görüşler ve sahâbî fetvasına dayandığı fikhî meselelerden bu çalışmamızda yer verdiğimiz örnekler, onun sahâbî kavli çeşitlerinin tamamını, hatta diğer mezheplere ait usul eserlerinde bulunmayan ve kendisi tarafından belirlenip açıklanan sahâbî kavli çeşitlerini de hüccet olarak kabul ettiğini ortaya koymaktadır.

Dört mezhebe ait usul kitaplarında, birçok sahâbî kavli çeşidinden bahsedilmekle birlikte en fazla üzerinde durulup örnek verilen sahâbî görüşü, akılla

⁴³⁴ Nevevî, *Şerhu Müslim*, XI, 43.

⁴³⁵ Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhîd*, III, 404.

idrak olunabilen konulardaki sahâbî kavli ile akılla idrak olunamayan hususlardaki sahâbî kavilleridir.

Üç mezhep usulcülerinin büyük çoğunluğu ile Cüveynî, İbn Berhân ve Zerkeşî gibi, Şâfiî usulcülerin bir kısmı, akılla idrak olunamayan konulardaki sahâbî kavillerinin sünnet olduğu düşüncesini benimsemişlerdir. İmam Şâfiî'ye göre ise, bu tür sahabî kavli sünnet olarak kabul edilemez.

Hanefî usulcülerin tamamı ile, Mâlikî ve Hanbelî usulcülerin büyük çoğunluğuna göre, akılla kavranamayan kıyasa muhalif konulardaki sahâbî kavli ile amel etmek vâciptir.

Hanefî usulcülerin büyük çoğunluğu, kıyas yapılabilen hususlardaki sahâbî kavline ittibâ etmenin de vâcip olduğu kanaatinde iken, Mâlikîler'le Hanbelî usulcüler arasındaki hâkim görüş bu çeşit sahâbî kaline uymanın câiz olduğu şeklindedir. İmam Şâfiî'nin görüşlerinden onun sahâbî kavline ittibâ etmeyi vâcip değil, câiz gördüğü anlaşılmaktadır.

Hanefî usulcülerle İmam Şâfiî'ye göre, deliller hiyerarşisinde sahâbî kavli, icmâdan sonra gelirken, Mâlikîler'e göre kıyastan, Ahmed b. Hanbel'e göre ise Sünnet'ten sonra gelmektedir.

Görülebildiği kadarıyla, İmam Şâfiî ile Hanefiler'den Ebû Hâzim ve Hanbelîler'den İbn Kayyim el-Cevziyye dışında, dört râşid halifenin ictihad ve uygulamalarını, diğer fakih sahâbenin görüşlerinden üstün kabul eden bir usulcüye rastlanılmamaktadır.

Abdülvehhâb Hallâf,⁴³⁶ Muhammed Mustafa Şelebî,⁴³⁷ Vehbe ez-Zühaylî,⁴³⁸ Zekiyyüddîn Ş'abân⁴³⁹ gibi günümüz usulcülerinden bir kısmı, akılla kavranamayan ictihada kapalı konulardaki sahâbî kavlinin kaynak olduğu ve onunla amel etmenin vâcip olduğu hususunda bütün usulcülerin ittifak ettiğini söylemektedirler. Onların bu konuda

⁴³⁶ Hallâf, Abdülvehhâb, *İlmü usûli'l-fikh*, s. 106-107.

⁴³⁷ Şelebî, Muhammed Mustafa, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, I, 372.

⁴³⁸ ez-Zühaylî, Vehbe, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, II, 850.

⁴³⁹ Şâ'bân, Zekiyyüddîn, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 214.

Hanefî usulcülerin etkisinde kaldıkları görülmektedir. Çünkü dört mezhep içinde, gerekçesi akılla kavranamadağından icihad sahası dışında kalan konulardaki sahâbî kavlinin delil olduğı ve bu tür sahâbî kavli ile amel etmenin vâcib olduğı hususunda sadece Hanefî fakih ve usulcüler görüş birliğine varmışlardır.⁴⁴⁰

Daha önce geçtiğı üzere, bu tür sahâbî kavlini hüccet kabul etmeyen Bâkılânî, Ebü'l-Velîd el-Bâcî, İbnü'l-Hâcib, Şîrâzî, Gazzâlî, Fahrettin Râzî, Âmidî, Beyzâvî, Tâceddin Sübkî, Tâceddin el-Urmevî, Sirâceddin el-Urmevî, Çarperdî, İsfahânî, İcî, Kelvezânî ve İbn Akîl gibi birçok usulcü vardır.⁴⁴¹ Bu usulcülerden Bâkılânî, Ebü'l-Velîd el-Bâcî, İbnü'l-Hâcib Mâlikî; Kelvezânî ile İbn Akîl Hanbelî; diğerleri ise Şâfiî mezhebine mensuptur.

⁴⁴⁰ Pezdevî, *Usûl*, III, 408-409; Serahsî, *el-Usûl*, II, 110; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 408-410.

⁴⁴¹ bkz., *Tez metni*, s. 141-142.

İKİNCİ BÖLÜM

SAHÂBÎ KAVLINİN ÇEŞİTLERİ VE HÜCCİYETİ İLE İLGİLİ DELİLLER

2.1. SAHÂBÎ KAVLINİN ÇEŞİTLERİ

Bu başlık altında sahâbeden nakledilen görüş ve uygulamaların çeşitleri üzerinde durulacaktır. Bilindiği üzere sahâbî kavli denildiğinde bir çeşit sahâbî kavli değil, farklı türdeki sahâbî görüşleri kastedilir. Biz burada onları tek tek sıralamak yerine hangi açılardan bölümlere ayrıldığını dikkate alarak incelemeye çalışacağız.

2.1.1. Akılla İdrak Edilip Edilememesi Açısından

Bu, sahâbeden bir kişinin, ictihad yapılabilen konularda olsun yapılamayan konularda olsun şer‘î bir konuda açıkladığı görüş, verdiği fetva veya yargı kararına göre yapılmış ayırımdır. Fıkıh usulü ile ilgili eserlerde en sık karşılaşılan sahâbî kavli tasnifi budur. Bu açıdan sahâbî fetvası iki kısma ayrılır:

2.1.1.1. Akılla İdrak Edilebilen Konulardaki Sahâbî Kavli

Bu tür sahâbî kavlinden maksat, gerekçesi akılla anlaşılan, ictihada açık ve kıyas yapılabilen konulardaki sahâbî görüşüdür. Sahâbî kavlinin bu çeşidinde önemli olan diğer sahâbîlerin muhalefet ettiğinin bilinmemesidir. Bu çeşit sahâbî kavli ile ilgili şu meseleleri örnek olarak verebiliriz:

Kıyasa göre, ölüm hastalığına yakalanan kişinin vârisi lehine ikrarı câizken Hanefî imamlar, İbn Ömer’in görüşüne uyarak kıyasla amel etmemişlerdir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’a göre bedeli üç gün içinde ödenmediği takdirde aralarında alışveriş yapılmamış gibi olması şartıyla bir şey satın alan kişinin yaptığı bu akid kıyasa göre fasittir. Ancak adı geçen imamlar, İbn Ömer’den rivayet edilen bir esere dayanarak kıyasla amel etmemişlerdir.⁴⁴²

Hiz. Ömer ihramlıyken bir ceylan öldürdüğünü, bu durumda ne yapması gerektiğini soran kişiye, yanında bulunan Abdurrahman b. Avf’la birlikte onun fidye olarak bir keçi vermesini kararlaştırır. İmam Mâlik’in Ebû’z-Zübeyr’den naklettiğine

⁴⁴² Serahsî, *el-Usûl*, II, 106.

göre Hz. Ömer, ihramlıyken sırtlan öldürenin bir koç, ceylan öldürenin keçi, tavşan öldürenin oğlak, tarla faresi öldürenin ise dört aylık bir oğlak fidye vermesine hükmetmiştir.⁴⁴³ İmam Mâlik, ihramlıyken av hayvanı öldüren kişinin sözkonusu av hayvanının dengi bir evcil hayvanı kurban etmesi gerektiği görüşündedir. O bu konuda Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Mes‘ûd, İbn Ömer, İbn Abbas gibi sahâbîlerin uygulamasına dayanmaktadır.⁴⁴⁴

Bir kişinin kusursuzluk şartıyla bir hayvan satması meselesinde Şâfiî, Hz. Osman’ın verdiği hükme uymuştur. Buna göre, satıcı bilmediği kusurlardan sorumlu değilken bildiği halde müşteriye söylemediği kusurlardan sorumlu olur. Kıyasa göre sahih olanın ise, sahibi bilmese de hayvanın kusurundan dolayı onun sorumlu olması olduğunu belirtir.⁴⁴⁵

Ahmed b. Hanbel’e göre, müşrikler tarafından ele geçirilen müslümanlara ait malları müslümanlar geri aldıklarında bunlarda hakkı olan kişi, bu mallar taksim edilmeden önce gelirse malını almaya hak kazanır, taksim edildikten sonra gelirse onda hiçbir hak iddia edemez. O, Hz. Ömer’in böyle söylediğini beyan eder. Şayet hüküm kıyasa göre verilseydi, malın paylaşılmasından sonra gelen kişinin de malını alması gerekirdi. Bu meselede Ahmed b. Hanbel, sahâbî kavlini kıyasa takdim etmiştir.⁴⁴⁶

2.1.1.2. Akılla İdrak Edilemeyen Konulardaki Sahâbî Kavli

Bu tür sahâbî kavlini hüccet olarak kabul eden usulcüler, akıl yoluyla gerekçesi kavranamayan hususlardaki sahâbî görüşleri ile kıyasa muhalif konulardaki sahâbî görüşlerini aynı şekilde değerlendirerek bunların tevkîfî olduğunu söylemişlerdir. Sahâbî kavlinin bu çeşidine, ictihad yapılamayan, kıyasa kapalı, taabbüdî konulardaki sahâbî kavli de denilmektedir. Taabbüdîden maksat, kişinin aklıyla kavrayamayacağı, gerçekliği sadece vahiyle bilinebilecek konulardaki bilgidir. Usulcüler, sahâbenin bu hususta verdiği bilginin vahye dayalı olma ihtimalinin çok yüksek olduğunu kabul

⁴⁴³ Muvatta’, “Hac”, 1239, 1240.

⁴⁴⁴ Muvatta’, “Hac”, 1243, 1244, 1245; Şâfiî, *el-Ümm*, II, 206; age., VII, 238.

⁴⁴⁵ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 99.

⁴⁴⁶ Ebû Ya‘lâ, *el-‘Udde fî usûli’l-fıkh*, IV, 1181; a.mlf., *el- Mesâ‘ilü’l-usûliyye*, s. 49.

etmişlerdir. Bu da adı geçen konulardaki bilginin, ya Hz. Peygamber'den alındığı veya haklarında ittifak edilmiş hususlar olduğu yahut onun işaretiyle çıkarıldığına dair güçlü bir kanaat oluşturmaktadır. Sahâbenin bunları, kat'î bir şekilde belirleyip ispat etmeleri, onların tevkîfi olduğuna delildir.⁴⁴⁷

Usulcülerin büyük çoğunluğu, kıyasa muhalif olan konulardaki sahâbî kavlini de aynı şekilde değerlendirmişler ve sahâbenin bu konuda ancak bir nassa dayanarak kıyasa aykırı görüş açıklayabileceğini beyan etmişlerdir. Sahâbe kıyasa muhalefet ettiğinde bu, sahâbenin Hz. Peygamber'den duyduğu bir habere ittibâ ettiğine delâlet eder. Bu sebeple onlar, kıyasa aykırı olan sahâbî kavlinin tevkîfi olduğunu kabul etmişlerdir. Çünkü naklî bir delile dayanmadan kıyasa muhalefet edilemeyeceği gibi şer'î bir konuda delil olmadan görüş açıklamak da câiz değildir. Sahâbenin bunu yaptığını söylemek onları fâsıklıkla itham etmektir. Sahâbe adil olduğundan, onların bunu yapması ihtimal dahilinde değildir.⁴⁴⁸

Akılla idrak olunamayan konulardaki sahâbî kavilleriyle ilgili örnekler genellikle farklı hükümlerin miktarları konusundadır. Bunlar Hz. Ali'nin on dirhemden az mehir olmayacağı ve kişinin namazın sonunda teşehhüd miktarı oturduğunda namazının tamam olacağı şeklindeki görüşleriyle, Hz. Enes'in hayızın en az üç ve en fazla on gün süreceği, Osman b. Ebi'l-As ve diğerlerinin nifasın azamî kırk gün olduğu konusundaki görüşü gibi kıyas yoluyla belirleme imkanı olmayan mevzulardaki sahâbî kavilleridir.⁴⁴⁹ Yine onlar kaçan köleyi bir günlük mesafeden geri getiren kişiye kırk dirhem ücret belirlenmesi konusunda İbn Mes'ud'un görüşünü benimsemişlerdir. Çünkü bu miktar kıyasla belirlenemez. Onun fetvası, kıyasla bilinmeyen bir mesele hakkında olduğundan Hz. Peygamber'den duyulan bir bilgiye dayandığı ortaya çıkmaktadır.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ Cessâs, *el-Fusûl*, III, 365; Cüveynî, *el-Burhân*, II, 1360-1361; Bedir, Murteza, *Sünnet*, s. 23.

⁴⁴⁸ Sübkî, Takıyyüddin-Sübkî, Tâceddin, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*, VI, 2682; Çârperdi, *es-Sirâcü'l-vehhâc*, II, 1010; İsfahânî, Mahmûd b. Abdurrahman, *Şerhu'l-Minhâc li'l-Beyzâvî*, II, 772; Cum'a, Ali, *Kavlü's-sahâbî 'inde'l-usûliyyîn*, s. 44.

⁴⁴⁹ Cessâs, *el-Fusûl*, III, 364-365; Saymerî, *Kitâbü mesâili'l-hilâf*, s. 222-223.

⁴⁵⁰ Serahsî, *el-Usûl*, II, 110-111.

Hanefiler'e göre kıyasa muhalif olan sahâbî fetvasına örnek olarak bir kişinin sattığı malın bedelini almadan, sattığı fiyattan daha ucuza satın alması şeklindeki alışverişi verebiliriz. Onlar bu konuda Hz. Âişe'nin görüşüyle amel ederek kıyası terk etmişlerdir. Onun bu görüşü kıyasa aykırı olduğundan, Hanefiler onun görüşünün Hz. Peygamber'den duyduğu bir hadise dayandığının ortaya çıktığını kabul etmektedirler.⁴⁵¹

İmam Mâlik, kendisine Hz. Ömer'in "Yetimlerin mallarıyla ticaret yapın ki zekât onları yiyip bitirmesin" sözünün ulaştığını nakleder. Abdurrahman b. Kasım'ın babasından naklettiğine göre babası, "Aişe, ben ve kardeşime iki yetim olarak odasında bakıyor ve mallarımızdan da zekât veriyordu" demiştir.⁴⁵² İmam Mâlik, sahâbenin bu söz ve uygulamalarına dayanarak çocukların mallarından zekât verileceğine hükmetmiştir.⁴⁵³ Yetimlerin mallarından zekât verilmesi konusu kıyasla bilinmeyen hususlardandır.

İmam Şâfiî'ye, göre Hac sûresinde iki tilâvet secdesi vardır. O bu konuda Hz. Ömer'le oğlu İbn Ömer'in uygulamalarına dayanmaktadır. Zira bu iki sahâbî adı geçen surede iki secde yapmıştır.⁴⁵⁴ Şâfiî, Harem bölgesinde veya haram aylarda, birini öldüren yahut kendisinin evlenmesi haram olan bir yakını öldüren kişinin ağırlaştırılmış diyet ödemesi gerektiği görüşündedir.⁴⁵⁵ Zikredilen üç durumda diyetin ağırlaştırılmasının delili Hz. Ömer, Hz. Osman ve İbn Abbas'ın uygulamalarıdır.⁴⁵⁶ Bu meseleler, akılla kavranamayan kıyasa muhalif sahâbî kavli konusunda, Şâfiîler'in örneklerini teşkil etmektedir.

Hz. Ömer'in, hayvanın gözü konusunda değerinin dörtte bir diyete hükmetmesi, Hz. Osman'ın bir kişiyi darbeden şahsa üçte bir diyete hükmetmesi ve İbn Abbas'ın

⁴⁵¹ Serahsî, *el-Usûl*, II, 110.

⁴⁵² Muvatta', "Zekât", 677, 678.

⁴⁵³ Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 249-251.

⁴⁵⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 202, 246.

⁴⁵⁵ Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 113.

⁴⁵⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, XX, 453-454.

oğlunu kurban etmeyi nezreden kişinin bir koyun kesmesi gerektiğini söylemesi gibi meseleler de Hanbelî mezhebine göre kıyasa muhalif sahâbî kavline örnektir.⁴⁵⁷

2.1.2. Yaygınlık Kazanıp Kazanmaması Açısından

Bu nevi taksim sahâbî kavlinin sahâbe arasında veya daha sonraki müctehidler döneminde yaygınlaşması dikkate alınarak yapılmıştır.

2.1.2.1. Sahâbeden Birinin Sahâbe Arasında Yaygınlık Kazanmış Kavli

Bu, sahâbeden bir kişinin sahâbe âlimleri arasında meşhur olup diğer sahâbenin söz veya uygulamasıyla kabul ettiği ya da karşı çıktığı bilinmeyen konulardaki sahâbî görüşüdür. Usulcülerin büyük çoğunluğu tarafından sükûtî icmâ olarak isimlendirilen bu tür sahâbî görüşü,⁴⁵⁸ onlara göre sahâbî kavli kapsamına dahil edilemez. İmam Şâfiî ile bazı usulcüler sükûtî icmâ kabul etmediklerinden,⁴⁵⁹ onlar açısından sahâbenin bu konulardaki görüşü, sahâbî kavli kapsamına dahildir. Buna göre, usulcülerin cumhuru, itiraza konu olmadan âlim sahâbîler arasında yaygınlık kazanmış sahâbe görüşlerini sükûtî icmâ olarak kabul edip sahâbî kavli kapsamında değerlendirmezken İmam Şâfiî ile bir kısım usulcü ise bunları sahâbî kavli olarak ele alır.

Bu konuya örnek olarak şu meseleyi zikredebiliriz: Sa'd b. Leys Oğulları'ndan bir adam atıyla Cüheyne kabilesine mensup birinin parmağını ezer ve adam kan kaybindan ölür. Hz. Ömer iki taraftan da yemin etmelerini ister fakat her iki taraf da yemin etmez. Bunun üzerine o, Sa'd Oğulları'nın yarım diyet ödemesine karar verir. İmam Şâfiî de onun bu görüşünü benimser ve Hz. Ömer'in görüşüyle amel etmenin hiçbir meselede buradaki kadar gerekli olmadığını çünkü buradaki hükmün diğerlerinden daha meşhur olduğunu söyler.⁴⁶⁰ Şâfiî, Hz. Ömer'in görüşüne ittibâ etmesinin gerekçesini açıklarken onun verdiği kararın sahâbe arasında yaygınlık kazanmasını gösterir.

⁴⁵⁷ Ebû Ya'lâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, IV, 1193-1194.

⁴⁵⁸ Ebû Ya'lâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, IV, 1170-1172; Şîrâzî, *et-Tebîr*, s. 391-392; Semerkandî, *Mîzân*, II, 713; Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, II, 42-43; İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vusûl ilâ ilmi'il-usûl*, s. 88.

⁴⁵⁹ İmam Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 263; Mahallî, Celâleddin, *el-Bedrüttâlî fî halli Cem'i'l-cevâmi'*, II, 188-189; Gazzâlî, *el-Müstasfa*, I, 359.

⁴⁶⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 234.

2.1.2.2. Sahâbe Arasında Yaygınlık Kazanmayan Sahâbî Kavli

Sahâbî kavlinin bu türü, âlim sahâbîler arasında yaygınlık kazanmayan muhalifi de bilinmeyen sahâbeden birine ait görüştür.⁴⁶¹ Semerkandî'ye kadar gelen usul kitaplarında genel olarak bu şekilde ele alınan bu nevi sahâbî kavli, adı geçen usulcünün sahâbî kavlini tarif etmesinin ardından, özellikle bazı Hanefî usulcüler tarafından diğer sahâbenin muhalefet ettiği bilinmeden tâbiîn arasında yaygınlık kazanan sahâbe görüşleri için kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁶²

Ebû Hanife selem akdinin caiz olması için miktarın belirlenmesini şart koşmuş ve bu konuda İbn Ömer'in görüşüyle amel etmiştir. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre, boyacı ve çamaşırcı gibi ecîr-i müşterekin yanındaki mal, hırsızlık gibi sakınılması mümkün olan bir sebeple zayi' olursa bu kişinin onları tazmin etmesi gerekir. Onlar bu konuda Hz. Ali'nin uygulamasına dayanmışlardır.⁴⁶³

Görüldüğü gibi adı geçen imamlar, bu iki meselede birer sahâbînin söz ve uygulamasıyla amel etmişlerdir.

Şâfiî'ye göre, yırtıcı hayvanlar tarafından yenilen veya isyancılar yahut hırsızlar tarafından öldürülen bir kişinin cesedinin sadece bir kısmı bulursa, o kısım yıkanır ve cenaze namazı kılınır. O bu hususta, Ebû Ubeyde'nin kesilmiş olan başların cenaze namazını kıldırıldığı bilgisinin kendilerine ulaştığını belirtir.⁴⁶⁴ Şâfiî bu meselede, bir sahâbînin uygulamasına dayanarak cesedin bir parçası bulunduğu cenaze namazının kılınabileceğine hükmetmiştir.

Hanbelîler, ölüm hastası bâin talakla boşadığı hanımının iddetini bitirmeden vefat ederse, kadının ona vâris olacağı görüşündedirler. Onlar bu konuda, Hz. Osman'ın

⁴⁶¹ Ebû Ya'lâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, IV, 1178; Şîrâzî, *et-Tebîr*, s. 395; a.mlf., *Şerhü'l-lüma'*, II, 747-748; Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 330; Semerkandî, *Mîzân*, II, 712.

⁴⁶² Semerkandî, *Mîzân*, II, 712; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 420; İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, III, 132-133; Emîr Pâdişah, *Teysîrü't-tahrîr*, III, 132-133.

⁴⁶³ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 408.

⁴⁶⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, I, 268.

Tümâdır bint el-Asbağ el-Kelbiyye'yi, Abdurrahman b. Avf'a vâris yapmasına dayanırlar. Abdurrahman, bu kadını ölüm hastalığında bâin talakla boşamıştı.⁴⁶⁵

2.1.3. Şahıslar Açısından

Bundan maksat dört halifenin tamamının veya içlerinden birinin kavlidir.

2.1.3.1. Dört Halîfenin İttifak Halindeki Kavli

Hanefî fakih Ebû Hâzim el-Kâdî, ittifak ettiklerinde dört halifenin görüşünün hüccet olduğunu savunmuştur. O, bu konuda “Benim sünnetimden ve benden sonraki râşîd halifelerin sünnetinden ayrılmayın. Onlara iyice tutunun ve azı dişlerinize sarılın”⁴⁶⁶ hadisini delil getirmektedir. Bu hadis, Hz. Peygamber’in sünnetine uyulmasını vâcip kıldığı gibi Hulefâ-i Râşîdîn’in sünnetine uyulmasını da vâcip kılmaktadır. Fakat Hanefî usulcüler, diğer sahâbenin muhâlefet ettiği dört halifenin kavlinin hüccet olamayacağını belirtmişlerdir.⁴⁶⁷ Onlara göre bu hadisin zahiri, diğer sahâbîler onlara muhalefet etse de halifelere ittibâ etmeyi gerekli kılar. Fakat delile dayanarak bunlara muhalefet edildiği ortaya çıkarsa, hadisin zahirî anlamı terk edilir. Buna göre, dört halifenin görüş ve uygulamalarına muhalif bir görüş olmadığında ancak o zaman onların görüşlerine ittibâ etmek gerekir.⁴⁶⁸

Bazı âlimlerin, dört halifenin taklid edilmesini gerekli gördükleri,⁴⁶⁹ hadis ehli bazı âlimlerin onların taklid edilmesini gerekli gördükleri,⁴⁷⁰ Şâfiî usulcülerden bir kısmının diğer sahâbenin muhalefetine konu olmuş olsa da, dört halifeden birinin kavlinin hüccet olduğunu ve sonraki nesillerin onun bu görüşüne muhalefet etmelerinin câiz olmadığı görüşünde oldukları,⁴⁷¹ zikredilmesine rağmen kaynaklarda bunların hangi usulcüler oldukları belirtilmez.

⁴⁶⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 194-195.

⁴⁶⁶ İbn Mâce, “Mukaddime”, 6; Ebû Dâvud, “Sünne”, 6; Tirmizî “İlim”, 16.

⁴⁶⁷ Saymerî, *Kitâbü mesâilî'l-hilâf*, s. 224; Alâî, *İcmâlü'l-isâbe*, s. 47.

⁴⁶⁸ Serahsî, *el-Usûl*, II, 107.

⁴⁶⁹ Pezdevî, *Usûl*, III, 406-407; Semerkandî, *Mîzân*, II, 712; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 354; Karâfî, *Şerhu Tenkihi'l-fusûl*, s. 350; Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, IV, 453; Sübkî, Tâceddîn, *Ref'u'l-hâcib*, IV, 514-518; a.mlf., *Cem'u'l-Cevâmi'*, s. 110-111.

⁴⁷⁰ Serahsî, *el-Usûl*, II, 107.

⁴⁷¹ Saymerî, *Kitâbü mesâilî'l-hilâf*, s. 225; İbn Akîl, *el-Vâzih fî usûli'l-fikh*, V, 220, 223-224.

Şâfiî, sahâbenin ihtilâf ettiği bir konuda, bu görüşlerden Kitap ve Sünnet'e muvâfık veya bu ikisine en yakın olan görüşe delâlet eden bir delil bulamadığında, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi halifelerin kavline ittibâ edip bunları taklid etmenin kendilerine göre evlâ olduğunu, kendi dönemlerinde halifelerin görüşünün insanları bağlayıcı olduğu için meşhur olduğunu beyan eder.⁴⁷² Bu açıklamasıyla o, sahâbenin farklı görüşlere ayrıldığı durumda, halifelerin görüş ve uygulamalarını diğer sahâbenin görüşlerine tercih ettiğini ifade etmiş olmaktadır.

Hulefâ-i Râşidîn'in görüşlerinin, diğer sahâbîlerin görüşlerine takdim edilen bir hüccet olması meselesinde, Ahmed b. Hanbel'den iki görüş nakledilmiştir. Bu iki görüşten çoğunluk Hanbelî usulcünün benimsediği anlayışa göre, dört halifenin ittifak etmesi icmâ olarak kabul edilmez ve diğer sahâbe dört halifeye muhalefet edebilir. Muhalefet edilen, dört halifenin görüşü hüccet olmaz. O, aynı zamanda halifelerin görüşlerinin diğer sahâbîlerin görüşlerinden bir üstünlüğü olmadığı için onların görüşlerine takdim edilmeyeceği kanaatindedir.⁴⁷³

İbn Kayyim el-Cevziyye ise, herhangi bir meselenin hükmü konusunda Hulefâ-i Râşidîn'in tamamı veya bir kısmı gibi daha bilgili olan sahâbe diğerlerine muhalefet ederse, Ahmed b. Hanbel'den gelen iki rivayetten sahih olanın, dört halifenin veya onlardan bir kısmının bulunduğu tarafın görüşünün, diğerlerinin görüşlerine göre evlâ ve tercih edilmeye daha layık olduğunu belirtir. Ona göre, dört halife bir tarafta ise, tereddüt edilmeksizin bunların görüşlerinin daha doğru olduğu kabul edilir.⁴⁷⁴ Hanbelî usulcülerin çoğunluğunun benimsediği, mezhepteki hâkim anlayışa göre dört halifenin kavli diğer sahâbîlerin fetvalarından üstün kabul edilmez.

2.1.3.2. Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in İttifak Halindeki Kavli

Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in görüşlerini hüccet kabul edenler “Benden sonra şu iki kişiye, Ebû Bekir ve Ömer'e uyun”⁴⁷⁵ hadisini delil getirirler. Bu hadise göre adı geçen

⁴⁷² Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 265.

⁴⁷³ Ebû Ya'îlâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, IV, 1198-1200, 1205; a.mlf., *el-Mesâ'ilü'l-usûliyye*, s. 53; İbn Akîl, *el-Vâzih fî usûli'l-fikh*, V, 220, 223-224.

⁴⁷⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakk'în*, IV, 96.

⁴⁷⁵ Tirmizî, “Menâkıb”, 16; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11.

bu iki halifenin ittifak ettiği konulardaki görüşleri hüccettir, diğerlerinin görüşleri değil.⁴⁷⁶

Hanefî usulcülerin büyük çoğunluğu, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer ittifak ettiğinde, diğer sahâbeden bunların görüşlerine muhalif görüş olmazsa bu ikisine itibâ etmenin gerektiğini fakat sahâbeden biri bu ikisinin görüşüne muhalif bir görüş ileri sürerse bu ikisine uymak gerekmeyeceği görüşünü benimsemişlerdir.⁴⁷⁷ Diğer bir tabirle onlar sahâbî kavline uyma hususunda halife ile diğer fakih sahâbîler arasında herhangi bir fark gözetmemişlerdir.

Bunun yanında bazı usulcülerin, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in görüşlerinin hüccet olduğunu kabul ettikleri ifade edilmiş fakat usul kitaplarında bunların isimleri zikredilmemiştir.⁴⁷⁸

İmam Şâfiî, sahâbe ihtilâf ettiğinde dört halifenin görüşünün üstün olduğunu, bunların ihtilâf etmesi durumunda ise daha faziletli oldukları için Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in görüşünün üstün olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷⁹ İmam Şâfiî, Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'in görüşlerini müstakil bir delil olarak değil diğer sahâbenin görüşlerine tercih edilen bir delil olarak kabul etmektedir.

Hanbeli usulünde hakim olan kanaata göre, dört halifenin diğer sahâbîlerin muhalefetine uğramış fetvası, hüccet olmadığı gibi onların görüşlerinin diğer sahâbîlerin görüşlerine bir üstünlüğü de yoktur.⁴⁸⁰ Bu sebeple onlara göre Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in görüşlerinin de hüccet olmaması gerekir.

⁴⁷⁶ Alâî, *İcmâlü'l-isâbe*, s. 51.

⁴⁷⁷ Cesâs, *el-Fusûl*, III, 363.

⁴⁷⁸ Semerkandî, *Mizân*, II, 712; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 354; Karâfî, *Şerhu Tenkihi'l-fusûl*, s. 350; Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, IV, 453; Sübkî, Tâceddin, *Ref'u'l-hâcib*, IV, 514-518; a.mlf., *Cem'u'l-Cevâmi'*, s. 110-111.

⁴⁷⁹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 359.

⁴⁸⁰ Ebû Ya'lâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, IV, 1198-1200, 1205; a.mlf., *el-Mesâ'ilü'l-usûliyye*, s. 53; İbn Akîl, *el-Vâzıh fî usûli'l-fikh*, V, 220, 223-224.

2.1.3.3. Dört Halifeden Birinin Muhalefete Uğramış Kavli

Hanefî usulcülere göre diğer sahâbîler tarafından muhalefet edilmiş dört halifeden birinin kavli hüccet değildir.⁴⁸¹ Bazı Şâfiî usulcüler, diğer sahâbenin muhalefetine konu olmuş olsa da, dört halifeden birinin kavlinin hüccet olduğunu ve sonraki nesillerin onun bu görüşüne muhâlefet etmelerinin caiz olmadığını söylemişlerdir.⁴⁸² Fakat usul kitaplarında bunların hangi usulcüler olduğu belirtilmemiştir.

Ahmed b. Hanbel'den nakledilen kuvvetli görüşe göre, dört halifeden birine muhalefet edilebilir ve onun muhalefete uğramış görüşü hüccet değildir. O diğer sahâbe müctehidleri gibi bir müctehiddir. Bu sebeple onun görüşüyle amel edilmesi gerekmez.⁴⁸³

2.1.4. Başka Delillere Muvâfık Olması Bakımından

Bu açıdan yapılan taksimde İmam Şâfiî'nin *el-Ümm* ve *er-Risâle* adlı eserlerindeki bilgiler dikkate alınmıştır. O, sahâbe ihtilâf ettiği sahâbî fetvasının delil değerinin zayıfladığı kanaatinde olduğu için bu konulardaki sahâbî kavliyle ancak başka delillere uygun olması halinde amel etmiştir. Bu bölüme, başka delillerle desteklenmesi bakımından, başlığı da verilebilir fakat Şâfiî, verdiği örneklerde “muvâfık” kavramını kullandığı için bu başlık tercih edilmiştir. Aşağıda zikredeceğimiz sahâbî kavli çeşitlerini, örnekleri ile birlikte “İmam Şâfiî'ye Göre Sahâbî Kavli” bölümünde ele almıştık. Burada sahâbî kavli çeşitleri topluca incelendiğinden onların isimlerinin tekrar belirtilmesi uygun görülmüştür.

2.1.4.1. Kur'an ve Sünnete Muvâfık Olan Sahâbî Kavli

Sahâbe bir konuda farklı görüşlere ayrılırsa İmam Şâfiî'ye göre, hangisinin görüşü kitap ve sünnete uygun olursa onunla amel edilir.⁴⁸⁴

⁴⁸¹ Saymerî, *Kitâbü mesâili'l-hilâf*, s. 225.

⁴⁸² Saymerî, *Kitâbü mesâili'l-hilâf*, s. 225; Ebû Ya'lâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, IV, 1202; İbn Akîl, *el-Vâzih fî usûli'l-fikh*, V, 220, 223-224.

⁴⁸³ Ebû Ya'lâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, IV, 1202, 1205; İbn Akîl, *el-Vâzih fî usûli'l-fikh*, V, 223-224.

⁴⁸⁴ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 596.

2.1.4.2. İcmâa Muvâfık Olan Sahâbî Kavli

Şâfiî, sahâbenin ihtilâfî durumunda ikinci olarak icmâa uygun olan sahâbî kavlini tercih eder.⁴⁸⁵

2.1.4.3. Kıyasa Muvâfık Olan Sahâbî Kavli

Sahâbenin farklı görüşleri benimsediği durumda yukarıda adı geçen deliller tarafından desteklenen sahâbi kavli bulunmadığında Şâfiî, kıyasa uygun olan ve onunla desteklenen sahâbî kavline ittibâ eder.⁴⁸⁶

2.2. SAHÂBÎ KAVLİNİN HÜCCET OLDUĞUNA DAİR DELİLLER

2.2.1. Sahâbî Kavlinin Hüccet Olduğunu Kabul Eden Usulcülerin Delilleri

Hz. Peygamber'in çevresinde bulunan ilk nesil olan sahâbe, dinî bakımdan ayrıcalıklı bir mevkiye sahiptir. Kur'ân-ı Kerîm'deki birçok âyet sahâbe neslini överek diğer nesillere göre onları ayrıcalıklı bir konuma yerleştirmiştir. Çok sayıda hadiste de geçtiği üzere sahâbe, Allah Resulü'nün övgüsüne de mazhar olmuştur.⁴⁸⁷ Sahâbî kavlinin hüccet olduğunu kabul edenler, onların bu konumunu dikkate alarak görüşlerini güçlendirmek maksadıyla hem naklî hem aklî birçok delil getirmişlerdir. Bunlar, konuyla ilgili olarak sahâbenin öneminden, faziletinden, bilgisinden bahseden âyet ve hadislerin yanında, meseleyi aklî delillerle de açıklığa kavuşturmaya çalışmışlardır. Biz, bu delilleri, sahâbî kavlinin hüccet olduğunu kabul eden usulcülerin yaptıkları yorumlarla birlikte zikredecek ve sahâbî kavlini hüccet kabul etmeyen usulcüler tarafından bu delillere yapılan itirazlara da yer vereceğiz.

2.2.1.1. Âyetler

Sahâbî kavlinin hüccet olduğunu ve sahâbenin taklid edilebileceği görüşünü savunanlar usulcüler bu konuda şu âyetleri delil getirirler:

“Muhacir ve ensardan öne geçenlerin ilkleri ile bunlara güzelce uyanlardan Allah razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah, onlar için altlarından ırmaklar

⁴⁸⁵ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 596-597.

⁴⁸⁶ Şâfiî, *el-Ümm*, III, 78.

⁴⁸⁷ Bedir, Murteza, *Sünnet*, s. 59-60.

akan cennetler hazırlamıştır. Orada ebedî olarak kalacaklardır. Büyük kurtuluş işte budur”.⁴⁸⁸

Âyette, sahâbe ve onlara güzel bir şekilde uyanlar övülmüştür. Onlara uyanlar bu övgüyü sahâbeye ittibâ etmeleri sebebiyle hak etmişlerdir. Fakat burada övgüye mazhar olmaları esasen sahâbeye uymaları nedeniyle değil, Kitap ve Sünnet onlara uymayı emrettiği için Kitap ve Sünnet’e tâbi olmaları sebebiyledir. Bu şekilde yapmakla onlar, aslında sahâbeye değil, Kitap ve Sünnet’e uymuş olmaktadır. Bu da ancak onların icmâ ettikleri konularda veya ihtilâf ettikleri bilinmeyen hususlarda onların görüşlerine ittibâ etmekle olur. Sahâbe arasında ihtilâf olan hususlarda onlara uymakla övgü hak edilmez. Aralarında ihtilâf olan konularda, bir kısım sahâbînin görüşüne uymak övgüyü gerektirecek bir durum olsaydı, başka sahâbîlerin kavline uymamak zemmetmeyi gerektirir, bu da çelişki meydana getirirdi. Sonuç olarak âyet, aralarında ihtilâf olmadığı sahâbeyi taklid etmenin vâcip olduğuna delildir.⁴⁸⁹

“Siz insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder kötülükten sakındırırız”.⁴⁹⁰ Âyetteki hitap sahâbeyedir. Sahâbenin yapılmasını emrettiği hususların iyilik olduğu Ku‘ran nassıyla sabit olduğundan, onların görüşlerine uyup onunla amel etmek vâcip olmaktadır.⁴⁹¹

“Böylece sizi insanlara şahit olmanız Peygamberin de size şahit olması için orta bir ümmet yaptık.”⁴⁹²; “Şüphesiz Allah, ağaç altında biat ederlerken inananlardan razı olmuştur.”⁴⁹³ Bu iki âyet de bu konuda delildir. Bu âyetlere göre Yüce Allah onları, adil ve hayırlı bir ümmet yapmış ve onlardan razı olduğunu bildirmiştir. Onlar, sözlerinde, uygulamalarında, irâde ve niyetlerinde ümmetlerin en adil ve hayırlı olanlarıdır. Yüce

⁴⁸⁸ Tevbe 9/100.

⁴⁸⁹ Semerkandî, *Mizân*, II, 716-717; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 415; Ebû Zehre, Muhammed, *Usûlü'l-fikh*; s. 212.

⁴⁹⁰ Âl-i İmrân 3/110.

⁴⁹¹ Şîrâzî, *et-Tebصرة*, s. 396; a.mlf., *Şerhü'l-lüma'*, II, 743; Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 339; İbn Akîl, *el-Vâzih fî usûli'l-fikh*, V, 212-213; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 159.

⁴⁹² Bakara 2/143.

⁴⁹³ Fetih 48/18.

Allah'ın sahâbeyi bu şekilde nitelemesi, onların görüşlerinin muteber, uygulamalarının da hüccet olduğuna delâlet etmektedir.⁴⁹⁴

Sahâbî kavlinin hüccet olmadığı görüşünü benimseyen usulcüler yukarıda zikredilen âyetlerin sahâbenin faziletini, onların dünya ve ahiretteki makamlarının üstünlüğünü ve onları övmeyi ifade eden âyetler olduğunu belirtirler. Onlar, sahâbenin bu vasıflarına itiraz edilemeyeceğini, aksine onlara saygı duyulması gerektiğini, fakat Yüce Allah'ın onları övmesinin onların taklid edilip görüşlerinin hüccet olmasını gerektirmeyeceğini beyan ederler.⁴⁹⁵ Âl-i İmrân sûresi 110. âyetteki hitabın sahâbenin sadece birine değil tamamına olduğunu, onların hepsinin toplu olarak emrettiklerine ittibâ etmenin vâcip olduğu konusunda görüş ayrılığı bulunmadığını, burada tartışılan konunun ise, onlardan bir kişinin görüşü olduğunu, bu sebeple âyetin bu konuda delil olamayacağını ifade ederler.⁴⁹⁶

2.2.1.2. Hadisler

Sahâbî uygulamasının hüccet olduğu kanaatinde olan usulcüler, görüşlerini desteklemek amacıyla delil olarak birçok hadise dayanmışlardır. Bu hadisler üç başlık altında toplanabilir. Bunlar, sahâbeye ittibâ etmeyi emreden, onların faziletinden bahseden ve onların ilmini öven hadislerdir.

2.2.1.2.1. Sahâbeye Uymayı Emreden Hadisler

Sahâbî kavlinin hüccet olduğunu kabul eden usulcülerin dayandıkları sahâbeye ittibâ etmeyi emreden hadislerden bazıları şunlardır:

“Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidayete erersiniz.”⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkı'în*, IV, 108; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, IV, 451-542.

⁴⁹⁵ İbn Hazm, *el-İhkâm*, VI, 74; Alâî, *İcmâli'l-isâbe*, s. 58.

⁴⁹⁶ Şîrâzî, *et-Tebîr*, s. 396; a.mlf., *Şerhü'l-lüma'*, II, 743; Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 339; İbn Akîl, *el-Vâzih fî usûli'l-fikh*, V, 212-213.

⁴⁹⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, s. 163-164; İbn Abdülber, *Câmi'ü beyâni'l-ilm*, II, 925. Görülebildiği kadarıyla sened bakımından zayıfla hasen arasında (hatta çoğunlukla zayıf) olduğu anlaşılan bu hadis, Ahmed b. Hanbel tarafından hüccet olmaya uygun görülmüştür. Hadisin metninde bulunan “necm” ve “ihtidâ” kelimeleri “Yıldızlarla da insanlar yollarını bulurlar”, Nahl 16/16, âyetinin yanısıra, ashâbın yıldızlara benzetildiği şu sahih hadisi akla getirmektedir: “Yıldızlar gökyüzü için emniyet kaynağıdır...”, Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 207, Güler, Zekeriya, “Müzâkere”, *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe*, s. 469-470; Hz. Peygamber ashabıyla beraber yatsı namazını eda eder, başını gökyüzüne doğru çevirir ve

Bu hadis, onların her birine uymakla hidayetini bulunacağını ifade etmekte, görüşüne uyularak doğru yolun bulunduğu kişinin görüşüne tâbi olmayıp başkasının görüşüne tâbi olmanın câiz olmadığı anlamına gelmektedir.⁴⁹⁸ Hadis mutlak olduğundan, görüşüne muhalefet edilmeyen her sahâbeyi kapsamaktadır. Bu sebeple hadise göre, akranlarından muhalefet edeni bulunmayan her bir sahâbiye uymak gerekmektedir.⁴⁹⁹

“Benim sünnetimden ve benden sonraki râşid halifelerin sünnetinden ayrılmayın. Azı dişlerinizle ısırıcasına sımsıkı sarılın.”⁵⁰⁰

Hiz. Peygamber, bu hadiste halifelerin sünnetini kendi sünneti ile beraber zikretmiş, kendi sünnetine ittibâ etmeyi emrettiği gibi, onların sünnetine uymayı da emretmiştir. Onların uygulamalarına, azı dişlerle ısırır gibi uymayı emrederek konunun önemini vurgulamıştır. Bu, onların fetvalarını kapsadığı gibi, ümmete olan örnekliklerini de kapsar. Görüş birliğine vararak verdikleri fetvalar bu hadisin kapsamına dahil olduğu gibi, çoğunluğunun veya bir kısmının verdiği fetvalar da hadisin kapsamına dahildir.⁵⁰¹

“Benden sonra şu iki kişiye, Ebû Bekir ve Ömer’e uyun.”⁵⁰²

Hadisin zâhirî anlamı, Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer bir görüş üzerinde ittifak ettiklerinde, onlara uymanın vâcip olduğunu göstermektedir. Nassın delâleti ise, diğer sahâbe, o ikisine muhalefet ettiğinde, Hiz. Ebû Bekir’le Ömer’e uymanın vâcip

---

şöyle buyurur: “Yıldızlar gökyüzü için emniyet kaynağıdır. Onlar yok olup gittiğinde gökyüzüne vadolunan şeyler gelip çatar. Ben de ashabım için emniyetim ve gittiğim zaman ashabıma vadolunan şeyler gelecektir. Ashabım da ümmetim için bir emniyet kaynağıdır. Ashabım gittiği zaman da vadolunan tehlike ve fitneler, ümmetime gelip çatar.” Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 207; Allah Resûlü bu benzetmesiyle sanki şunu anlatmak istiyor: “Gökteki her bir yıldızın belli bir yörüngeye çakılı olması gibi, onlar da yörüngelerinde dönerler. Kiminin ışığı kuvvetli kimininki daha zayıf olsa bile, hiçbirinin doğru yönü gösterme bakımından diğerinden farkı yoktur. Hedef bensem eğer, hangisine uyarsanız o sizi bana getirir/beni size götürür.” Ahmet Tahir Dayhan, kendisine göre, “Ashabım yıldızlar gibidir” hadisinin, bu hadisin “yuvarlanmış” hali olduğu görüşündedir. O, hadisin, bu şekilde yuvarlanmış hadislerden olmasından dolayı, Aliyyü’l-Kârî’nin el-Mevzû’ât adlı eserinde “Fakat manası sahihtir” dediğini belirtir. Kendisinin de, bu hadisin manası sahih hadislerden olduğunu düşündüğünü, özetle bu hadisin bir anlamda ikinci zikredilen hadisin “bir başka şekilde ve yeniden” söylenmiş hali olduğunu ifade eder., Dayhan, Ahmet Tahir, “Serbest Müzâkere”, *a.g.e.*, s. 480-481.

⁴⁹⁸ Cesâs, *el-Fusûl*, III, 363; Saymerî, *Mesâilü’l-hilâf*, s. 221.

⁴⁹⁹ Ebû Ya’lâ, *el-’Udde fi usûli’l-fikh*, IV, 1185-1186; Semerkandî, *Mîzân*, II, 717.

⁵⁰⁰ İbn Mâce, “Mukaddime”, 6; Ebû Dâvud, “Sünne”, 6; Tirmizî “İlim”, 16.

⁵⁰¹ İbn Kayyim, *İ’lâmü’l-muvakkî’in*, IV, 114.

⁵⁰² Tirmizî, “Menâkıb”, 16; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11.

olmadığını ortaya koymaktadır. Nassın delâletiyle hadiste tahsis gerçekleşmiş ve şöyle bir netice meydana gelmiştir: Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ittifak ettiğinde diğer sahâbe muhalefet etmezse bu ikisine ittibâ etmek vâciptir. Görüşbirliğine vardıklarında onlara ittibâ etmek vâcip olduğuna göre, sahâbeden biri muhalefet etmediğinde bir sahâbeye ittibâ etmek de vâciptir. Diğer bir tabirle, bu iki sahâbeye uymak emredildiğine göre bu, diğer sahâbe için de geçerlidir. Zira hiçbir fakih, Hz. Ebû Bekir’le Hz. Ömer arasında bir ayırım yapmamıştır.⁵⁰³

Bu hadislerde sahâbeye uymayı ifade eden lafız, emir şeklinde gelmekte, emir ise vücup ifade etmektedir. Hadisteki emir hem Hz. Peygamber’den rivayet edilen hadisleri hem de sahâbe fetvalarını kapsamakta, her ikisine de uymayı emretmektedir. Sahâbeyi yıldızlara benzeten hadiste geçen “hangisine uyarsanız hidayete erersiniz” ifadesinden maksat sahâbeden her biridir. Fakat bu, ihtilâf ettiklerinde onların her birinin görüşünün delil olacağı anlamına gelmez. Hadis sadece dört halifenin görüşünün hüccet olduğu, diğer sahâbenin görüşünün hüccet olmayacağı kanaatinde olanların düşüncelerinin isabetsizliğini de ortaya koymaktadır. Bu ifade aynı zamanda, muhalifi bilinmediğinde onların her birinin görüşünün tek başına hüccet olduğuna da delâlet etmektedir.⁵⁰⁴

Râşid halifelerle, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’e uymayı emreden hadislerdeki hitap sahâbeden mukallit olanlarla ilgili değildir. Çünkü sahâbî kavlinin diğer sahâbeye hüccet olmadığı icmâ ile sabittir. Buradaki hitap geneldir ve bundan maksat da bütün ümmettir.⁵⁰⁵

2.2.1.2.2. Sahâbenin Faziletinden Bahseden Hadisler

Sahâbî kavlinin hüccet olduğu konusunda dayanılan delillerden bir kısmı da onların fazilet ve üstünlüğünden bahseden hadislerdir. Delil getirilen hadislerden bir kısmı şu şekildedir:

“Yıldızlar gökyüzü için emniyet kaynağıdır. Onlar yok olup gittiğinde gökyüzüne

⁵⁰³ Cesâs, *el-Fusûl*, III, 363; Saymerî, *Mesâilü'l-hılâf*, s. 221; Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâtihi'r-rahamût*, II, 187.

⁵⁰⁴ Ebû Ya'lâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, IV, 1186.

⁵⁰⁵ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâyi'*, II, 437.

vadolunan şeyler gelip çatar. Ben de ashabım için emniyetim ve gittiğim zaman ashabıma vadolunan şeyler gelecektir. Ashabım da ümmetim için bir emniyet kaynağıdır. Ashabım gittiği zaman da vadolunan tehlike ve fitnelere, ümmetime gelip çatar.”⁵⁰⁶

Bu hadiste Hz. Peygamber, sahâbenin kendilerinden sonraki nesle göre konumunu, kendisinin ashabına ve yıldızların gökyüzüne göre konumuna benzetmiştir. Bilinmektedir ki bu teşbih, sahâbenin Hz. Peygamber vesilesiyle hidayete ermeleri, yeryüzündekilerin yıldızlarla yollarını bulmaları gibi, ümmetin de onlara uymalarının gerekli olduğu sonucunu doğurur. Aynı zamanda o, sahâbenin ümmet arasında bulunmasını, ümmet için bir güvence yapmış, onların şer ve şerre sebep olan şeylerden korunmaya vesile olduklarını ifade etmiştir.⁵⁰⁷ Diğer taraftan, Hz. Peygamber’in sahâbe için emniyet kaynağı olması, sahâbenin Hz. Peygamber’in hidayetine ittibâ etmeleriyle olduğu gibi, sahâbenin ümmet için emniyet kaynağı olması da, ancak ümmetin onların görüşlerine tâbi olmasıyla olur.⁵⁰⁸

“İnsanların en hayırlıları benim asrımında yaşayanlardır.”⁵⁰⁹; “Sizden biriniz Uhud dağı kadar altın infak etse, onlardan birinin ne bir müddüne (ölçek) ne de yarım müddüne denk gelir.”⁵¹⁰

Yukarıda zikredilen hadisler onların, tâbiîn ve sonraki nesillerde bulunmayan bir üstünlük ve ayrıcalığa sahip olduklarını gösterir. Başkalarında bulunmayan bu özelliklerin, onların görüşlerinin daha isabetli ve hatadan daha uzak olmasında etkisi vardır. Sahâbeden birinin görüşüyle, sonraki müctehidlerin görüşleri çelişirse, zikredilen

⁵⁰⁶ Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 207.

⁵⁰⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmü’l-müvakkû’în*, IV, 111.

⁵⁰⁸ Ebû Zehre, *Usûlü’l-fikh*, s. 212-213.

⁵⁰⁹ Buhârî, “Fezâil”, 1 ; Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 212, 214.

⁵¹⁰ Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 221; İbn Mâce, “Mukaddime”, 161.

sebeplerden dolayı onların re'yleri daha kuvvetli olduğundan, onların görüşleri sonraki müctehidlerin re'rine takdim edilir.⁵¹¹

2.2.1.2.3. Sahâbenin İlmîni Öven Hadisler

Sahâbî kavlinin hüccet olduğu konusunda dayanılan delillerden bir kısmı da, sahâbenin ilmîni öven, onların istikamet üzere olduklarını ve daima hakkı söyleyeceklerini beyan eden hadislerdir. Bu hadisler şunlardır:

“Yargıyı en iyi bileniniz Ali'dir, miras (ferâiz) meselelerini en iyi bileniniz Zeyd'dir, haram ve helali en iyi bileniniz ise Muâz b. Cebel'dir.”⁵¹²; Hz. Peygamber Ömer için “Vallahi sen bir yola girdiğin zaman şeytan senin girdiğin yoldan başkasına girmek zorunda kalır”⁵¹³ ; “Allah hakkı, Ömer'in dilinde dile getirdi.”⁵¹⁴; “Sizin aranızda, gerçeğin kalplerine fısıldandığı kimseler vardır ve Ömer onlardan biridir.”⁵¹⁵

Sahâbî fetvasının hüccet olmadığı düşüncesinde olan usulcüler, yukarıda zikredilen hadislerin haber-i vâhid olup kesin bilgi ifade etmediklerinden bu konuda delil olamayacağını belirtirler. Onlar, sahâbeye uymak gerekiyorsa, onların delillerden hüküm çıkarırken uyguladıkları yönteme ve icihad metodlarına uymak gerektiğini söylerler. Böylece doğru ortaya çıkar ve taklidden de uzaklaşmış olur. Hadisler delil kabul edildiğinde hadislerde geçen sahâbeye ittibâdan maksat, o dönemdeki avamın, sahâbe âlimlerine uymasındır, sahâbe görüşlerinin hücciyetinin vâcib olduğu anlamında değil. Âlimin ise diğer sahâbe âlimlerine uyması câiz değildir. Onun karşılaştığı meselenin durumuna göre icihad ederek hüküm vermesi gerekir. Bu da konuyla ilgili Kitap ve Sünnet'te delil olmadığında kıyasla olur. Başkasına iktida etmek onu taklid etmek anlamına gelmektedir. Bu ise müctehide değil avama emredilir.⁵¹⁶ Ayrıca

⁵¹¹ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 416-417; Kahveci, Enes Muhammed Rıza, *Kavlü's-sahâbî*, s. 145.

⁵¹² İbn Mâce, “Mukaddime”, 11; Tirmizî, “Menâkıb”, 33.

⁵¹³ Buhârî, “Bedü'l-halk”, 11; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 22.

⁵¹⁴ Tirmizî, “Menâkıb”, 18.

⁵¹⁵ Buhârî, “Fezâil” 6; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 23; Tirmizî, “Menâkıb”, 18.

⁵¹⁶ Şîrâzî, *et-Tebîr*, s. 396; Serahsî, *el-Uşûl*, II, 107; Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 342-343; İbn Akîl, *el-Vâzih fî usûli'l-fikh*, V, 214.

yukarıda zikredilen, sahâbenin tamamını veya bir kısmını öven hadisler onların taklid edilmesini değil, haklarında hüsnüzan beslenmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁵¹⁷

Hiz. Peygamber'in halifelere uyulmasını emreden hadisleri, onların yöneticiliklerini ve uygulamalarını kabul edin, adil ve insafli olma, dünyaya önem vermeme, insanlara şefkatli olma gibi hususlarda, halifelerin Hiz. Peygamber'in fiilerine bağılılıkları konusunda onların takip ettikleri yöntemi takip edin, anlamındadır. "Ashâbım yıldızlar gibidir..." hadisi takva, davranış ve dini yaşama hususunda onlara uymak anlamına gelmektedir.⁵¹⁸

2.2.1.3. Sahâbe İcmâi

Abdurrahman b. Afv, Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer'e uyma şartıyla halifeliği Hiz. Ali'ye teklif etmiş fakat Hiz. Ali onun bu şartını kabul etmemiştir. Aynı şartla Hiz. Osman'a teklif etmiş, o bunu kabul etmiştir. Bu olay, önde gelen sahâbilerin huzurunda meydana gelmiş ve hiçbir sahâbî buna karşı çıkmadığından bu konuda icmâ oluşmuştur.⁵¹⁹

Hiz. Osman'ın, iki halifenin sünnetine uymasından maksat, onların fikhî konulardaki görüşlerine değil, reayayı kontrol altına alma, müslümanları koruma, düşmanla cihad etme, dini yaşama ve yöneticilik konusunda onlara uymasındır. Zira Hiz. Osman ferâiz vb. birçok meselede Hiz. Ömer'e muhalefet etmiştir. Aynı şekilde Hiz. Ömer de birçok konuda Hiz. Ebû Bekir'in verdiği kararlara aykırı karar vermiştir. Ayrıca sahâbî kavlinin diğer müctehid sahâbe için hüccet olmadığı hususunda icmâ vardır. Özellikle dört halifenin birbirlerine uyması gerekli değildir.⁵²⁰ Sahâbî kavlinin hücciyetini benimsemeyen usulcüler, bu açıklamalarıyla icmâm bu hususta delil olamayacağını ifade ederler.

⁵¹⁷ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 359; Râzî, *el-Mahsûl*, VI, 133.

⁵¹⁸ Cüveynî, *el-Burhân*, II, 1359; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 356.

⁵¹⁹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 356; Râzî, *el-Mahsûl*, VI, 130-131; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 158-159; Bihârî, Muhibullah İbn Abdışşekûr, *Müslemü's-sübût*, II, 187; Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâtihu'r-ra-hamût*, II, 187.

⁵²⁰ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, V, 107; Kelvezânî, *et-Temhid*, III, 344; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 159; Alâî, *İcmâlü'l-isâbe*, s. 63.

2.2.1.4. Akf Deliller

Sahâbe uygulamasının hüccet olduğu görüşünü savunan usulcüler, konuyla ilgili akf delillere de başvurmuşlardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

2.2.1.4.1. Sahâbî Kavlinin Nas Ve Tevkîf Olma Durumu

Sahâbî kavlinin mutlak olarak hüccet olduğunu benimseyen usulcülerin temel gerekçesi, onun tevkîf olma diğer bir ifade ile Hz. Peygamber'den duyulan bir bilgiye dayanma ihtimalinin kuvvetli olduğunun kabul edilmesidir. Zira sahâbe fetva verirken genellikle sünnete dayanır, re'ye ise ancak, sünnet olmadığında zorunlu olarak müracaat ederdi. Onlar, kendilerinin bilmediği hadisleri diğer sahâbîlerin bilme ihtimalinden dolayı onlarla istişare eder, kıyasa ancak konuyla ilgili onlarda da haber bulamadıklarında başvururlardı. Bunun yanında sahâbe, Hz. Peygamber'in beyan ettiği hükümleri naklederken genellikle bunları, ona nispet etmiyorlardı. Bu sebeple, onların görüşlerinin sünnet olma ihtimali vardır. Ayrıca sahâbenin verdiği fetva, Allah Resûlü'nden duydukları habere muvâfik ise onların adeti, fetvalarının habere dayandığını zikretmemeleri idi. Çünkü dinî bir meselenin hükmü sorulduğunda gerekli olan, onun hükmünü açıklamaktır delilini değil. Hükmün delili istenirse ancak o zaman delili söylemek gerekir. Diğer taraftan sahâbe, sürekli Hz. Peygamber'le beraber olduğundan, onlarda aslolan görüşlerinin bizzat Resûlüllah'tan duydukları habere dayanması ve haberi de kıyasa takdim etmeleridir. Onların verdikleri fetvaların habere dayanmadığını iddia etmek ancak delille mümkün olur. Bu sebeple onların görüşleri kıyasa takdim edilir.⁵²¹

Sahâbî kavlinin hüccet olmadığı kanaatine sahip olan usulcüler bu konuda şunları söylerler: Zâhir olan, onların sözünün sünnete dayanmamasıdır. Şayet sünnete dayansa idi, sahâbe fetva verirken veya herhangi bir zamanda bunu açıklamış olurdu. Bu durumda onun sünnet olduğu bilinirdi. Bilinmediğine göre sahâbî kavlinin sünnete dayanmadığı ortaya çıkmaktadır. Sahâbe, görüşünü Hz. Peygamber'e isnad etmediğine

⁵²¹ Pezdevî, *Usûl*, III, 414-416; Semerkandî, *Mizân*, II, 720; Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 415-416; Neseî, *Keşfü'l-esrâr*, II, 101; İzmîrî, *Hâşîye 'alâ Mir'âti'l-usûl*, II, 251; Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh*, s. 213.

göre sahâbî kavli onun ictehad yoluyla çıkardığı hükme dayanmaktadır. Bu sebeple isabetli olan, onun görüşünün hüccet olmamasıdır.⁵²²

Bu açıklamalara karşı onun habere dayanabileceğini savunanlar şunları söylerler: Sahâbenin fetva verirken dayandığı rivayeti nakletmesi gerekli değildir. O bunu Hz. Peygamber'den duyduğunu açıklayıp açıklamamakta muhayyerdir. Ona gereken fetva vermektir. O fetva verirken müftü gibi, hükmün delilini söyleyip söylememekte de serbesttir. Bu, bilgiyi gizlemek anlamına da gelmez. Zira fetva verirken yapılması gereken, sorulan meselenin hükmünü beyan etmektir, dayandığı delili değil. Diğer yandan onun, hadisin lafzını hatırlayamaması sebebiyle yanlış rivayet etmekten kaçındığı için, manasına göre fetva vermiş olması da mümkündür.⁵²³ Sahâbenin şer'î konuda söylediği söz, genellikle Hz. Peygamber'den duyduğu bir bilgiye dayanır fakat sahâbe bunu ondan duyduğunu açıkça söylemez. Sahâbenin fetvası, onun Resûlüllah'tan gördüğü bir uygulama veya taktire de dayanabilir fakat sahâbe bunu Hz. Peygamber'den gördüğünü açıklamamış olabilir. Diğer taraftan sahâbe, yıllarca Hz. Peygamber'in en yakınında bulunduğu için, açıkladığı görüşü, ondan öğrendiği bilgilerin toplamından çıkarmış da olabilir.⁵²⁴

2.2.1.4.2. Sahâbî Kavlinin Sahâbenin Kendi Re'y ve İctihadına Dayanması

Sahâbî kavli, sahâbenin kendi re'y ve ictehadlarına dayansa da, onların re'y ve ictehadları diğer müctehidlerin re'y ve ictehadlarından daha kuvvetli ve sağlamdır. Çünkü sahâbe, Resulüllah'ın hâdiselerin hükümlerini beyan etme yöntemine bizzat şahit oldular. Onlar, âyetlerin nâzil olduğu, hadislerin de vârid olduğu durumları ve hükümlerin değiştiği ortamları gördüler ve dilin inceliklerine de vâkıftılar. Ayrıca onlar, doğruyu araştırıp ortaya koyma ve dinin esaslarını yerleştirme hususunda bütün güçlerini sarf edecek derecede büyük bir gayret ve ciddiyete sahiptiler. Hadisleri ezberleme, manalarını muhafaza etme ve öğrenme konusuna çok özen gösteriyorlardı.

⁵²² Ebû Ya'lâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, IV, 1187; Şîrâzî, *Şerhü'l-lüma'*, II, 744; Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 343; İbn Akîl, *el-Vâzih fî usûli'l-fikh*, V, 214-215.

⁵²³ Ebû Ya'lâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, IV, 1187-1188; Serahsî, *el-Usûl*, II, 106; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 416.

⁵²⁴ el-Eşkâr, Muhammed Süleyman Abdullah, *el-Vâdih fî Usûli'l-fikh*, s. 133.

Nas olmayan konularda en ince ayrıntısına kadar düşünüyorlardı. Sahâbilerdeki bu meziyet, onların faziletlerinden bahseden hadislerde de belirtildiği gibi, onlardan sonraki nesillerde onlar kadar yoktur. Diğer yandan kıyas, âyetlerin anlamlarını bilmek ve hükümlerin niçin konulduklarına vâkıf olmakla yapılır. Zira müctehid, nasda hükmü belirlenmiş meselenin hükmünü, nasda hükmü belirlenmemiş meseleye uygularken âyetlerin sebebi nüzulünü ve hükümlerin konuluş gerekçelerini dikkate alır. Bütün bu özellikler sebebiyle onların yaptıkları içtihad ve kıyas, isabet derecesi en yüksek, doğru olmaya en yakın icthad olduğundan dolayı taklid edilmesi vâciptir.⁵²⁵

Sahâbî kavlinin hüccet olmadığını iddia edenlere göre, sahâbe içtihadının diğer müctehidlerin icthadlarından daha kuvvetli ve sağlam olduğu şeklindeki görüş isabetli değildir. Onların uzun süre Hz. Peygamber’le beraber olmaları, nasların nüzûl ve vürûd sebeplerini bilmeleri icthadlarının diğer müctehidlerin icthadlarından daha kuvvetli olduğu anlamına gelmez. Sahâbenin, haberin metnini ve nakledilmesi hususunu daha iyi bilmesi mümkün olmakla birlikte, sahâbeden sonraki müctehidler de hadisin anlamını, maksadını ve ihtiva ettiği fikhî hükümleri sahâbeden daha iyi kavrayıp bilebilirler. Hz. Peygamber’in “Allah benim sözümü işitip de anlayan ve duyduğu gibi nakleden kişinin yüzünü ağartsın. Nice fıkıh taşıyıcıları vardır ki, fikhî kendilerinden daha fakih olanlara nakledecekler”⁵²⁶ şeklindeki hadisi buna delâlet etmektedir.⁵²⁷

2.2.1.4.3. Sahâbenin Daha Bilgili Ve Faziletli Olması

Sahâbe, tâbiîn ve daha sonraki müctehidlerden daha bilgili ve faziletlidir. Zira sahâbe, Kur’an’ın tefsirini Hz. Peygamber’den öğrenmiş, diğer müctehidlerin onlar kadar vâkıf olmadığı Resûlüllah’ın durumuna ve sözlerinin maksadına vâkıf olmuşlardır. Diğer taraftan onlar, Hz. Peygamber’le aynı dönemde yaşayıp onunla sürekli beraber olmaları sebebiyle, Kur’an-ı Kerim’deki âyetlerin sebebi nüzûlünü ve hükümlerin konuluş gerekçelerini müşahede ederek öğrenmişlerdir. Onlar aynı zamanda Hz.

⁵²⁵ Cessâs, *el-Fusûl*, III, 362-363; Semerkandî, *Mîzân*, II, 718-719; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, III, 416-417; Molla Fenârî, *Fusûlü’l-bedâyi’*, II, 437; *Mirâtü’l-usûl şerhu mirkâti’l-vusûl*, s. 226; İzmîrî, *Hâşiye ‘alâ Mir’âti’l-usûl*, II, 251.

⁵²⁶ Ebû Dâvûd, “İlim”, 10; Tirmizi, “İlim”, 7.

⁵²⁷ Şîrâzî, *et-Tebşire*, s. 397; a.mlf., *Şerhü’l-lüma’*, II, 744-745; Sem’ânî, *Kavâti’u’l-edille*, III, 294; İbn Akîl, *el-Vâzıh fî usûli’l-fıkh*, V, 215.

Peygamber'in hitabının maksatlarını en iyi bilen, Resûlüllah'ın mesele ve olayların hükümlerini açıklarken takip ettiği yönetime de vâkıf olan bir nesildir. Zira sahâbe, Hz. Peygamber'i görmüş, onun sözlerini bizzat kendisinden işitmiştir. Bizzat konuşandan işiten kişi, onun sözlerinin anlam ve maksatlarını, ondan işitmeyenden daha iyi bilir. Bu sebeple sahâbenin içtihadı, sahâbe olmayan müctehidler için içtihadına takdim edilir.⁵²⁸

Sahâbî uygulamasının hüccet olmasına itiraz edenlere göre, Hz. Peygamber'le beraber bulunmak doğruya daha yakın olmayı gerektirse de sahâbenin hatadan korunmuş olmasını ve sahâbeye ittibâ etmeyi gerektirmez. Bir müctehidin yaptığı icthad kendisinden daha bilgili olan sahâbe veya bir başka müctehidin icthadına muhalif olsa, bu müctehidin kendi içtihadını terk edip daha bilgili olan müctehidin icthadına tâbi olması uygun olmaz. Daha bilgili ve üstün olanın görüşü delil olsaydı, sahâbe dışındaki müctehidler de daha âlim ve faziletli olan diğer müctehidleri taklid etmeleri gerekli olurdu, halbuki durum böyle değildir. Bilgisi fazla olan, doğruya daha yakın olsa da, müctehidin kendinden daha bilgili ve üstün olan bir başka müctehidi taklid etmesi câiz değildir.⁵²⁹

2.2.1.4.4. Tâbiînin Sahâbe Eserine Dayanması

Tâbiîn müctehidleri, sahâbe söz ve uygulamalarına ittibâ edip ona dayanıyorlardı. Onlar, Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadisleri hüccet kabul edip onlardan hüküm çıkardıkları gibi, aynı şekilde sahâbe söz ve uygulamalarıyla fetva veriyor ve onlardan da hüküm çıkarıyorlardı. Tâbiîn müctehidleri, sahâbî kavillerini delil olarak kabul etmemiş olsalardı, sahâbe görüşlerine bu kadar önem vermezlerdi.⁵³⁰

Tâbiîn müctehidlerinin sahâbe görüş ve uygulamalarıyla fetva verip hüküm çıkarmaları, sahâbî fetvasını delil kabul etmeyenlere göre, sahâbî kavlinin hüccet olduğu anlamına gelmez. Zira sahâbe bir meseleyle karşılaştığında, meselenin hükmünde tereddüt ederse icthad eder, zannı galiplerine göre açıklamalarda bulunur ve

⁵²⁸ Cessâs, *el-Fusûl*, III, 362-363; Hatîp el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh*, I, 437; Ebû Ya'lâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, IV, 1187; Semerkandî, *Mizân*, II, 719; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 412-413.

⁵²⁹ Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 337-339; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 412-413; Bihârî, *Müsllemü's-sübût*, II, 186; Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, II, 186.

⁵³⁰ Cüveynî, *el-Burhân*, II, 1360.

meselenin hükmünün kat'î değil zannî olduğunu ve ihtimal dahilinde bulunduğunu söylerlerdi. Sahâbenin kat'î olmadığını söylediği bir içtihad, hüccet olarak kabul edilemez.⁵³¹

Sahâbî kavlini hüccet kabul eden usulcüler, sonuç olarak sahâbenin hem mukimken hem seferî iken Hz. Peygamber'le beraber olduklarını, onun sözlerini bizzat kendisinden işittiklerini, onun uygulamalarına, takrirlerine ve verdiği hükümlere şahit olduklarını, bu sebeple sahâbenin Kitap ve Sünnet'i en iyi bilen nesil olduğunu ifade ederler. Hz. Peygamber'le beraber olup uzun süre onun yanında kalmaları ve dinî hükümleri onunla birlikte yaşamaları, onlara sağlam bir ilmî melekenin yanında hakkı bâtıldan ayırma anlayışı kazandırdığı düşüncesindedirler.⁵³²

2.2.2. Sahâbî Kavlini Hüccet Kabul Etmeyen Usulcülerin Delilleri

Sahâbî kavlinin hücciyetini kabul etmeyen usulcüler, onun yerine kıyası delil saydıklarından onlar, bu konuda kıyasın şer'î bir kaynak olduğuna delâlet âyet ve hadisler üzerinde durmuşlardır. Onlar aynı zamanda onun hüccet olmadığını aklî gerekçelerle de izah etmeye çalışmışlardır. Biz bu başlık altında, önce âyetlerden başlayarak getirilen delilleri yorumlarıyla birlikte zikredecek, ardından sahâbî mezhebini hüccet kabul edenlerin bunların delil getirilmesine yaptıkları itirazlara da yer vereceğiz.

2.2.2.1. Âyetler

Bu hususta delil getirilen âyetler yapılan yorumlarıyla beraber şu şekildedir:

“Ey akıl sahipleri, ibret alın!”⁵³³ Âyet kıyasla hüküm çıkarmayı emretmekte ve dolayısıyla kıyasın şer'î delillerden olduğu bu âyetle sabit olmaktadır. Sahâbî kavlinin hüccet olmadığı hususunda asıl delil de bu âyettir. Âyetteki “fa‘tebirû” lafzından kasıt kıyas ve ictihaddır. Bu da taklide manidir. Çünkü ictihad delili araştırmaktır, taklid ise delilsiz olarak başkasının görüşünü almaktır. Buna göre, hakkında nas olmayan hususlarda kıyas ve re'y ile amel etmek gerekir. Âyet, kıyasa uymanın vâcib olduğunu ifade etmekte, bu da sahâbî kavline uymanın vâcib olduğu ve onun kıyasa takdim

⁵³¹ Cüveynî, *el-Burhân*, II, 1360.

⁵³² el-Eşkâr, Muhammed Süleyman Abdullah, *el-Vâdih fî Usûli'l-fikh*, s. 133.

⁵³³ Haşr 59/2

edilmesi gerektiği görüşüne aykırı olmaktadır. Bu sebeple, sahâbe ve diğer müctehidlerin delil olduğunda ittifak ettikleri kıyası terk ederek bizzat onunla hüküm çıkararak sahâbenin görüşüyle amel edip onu kıyasa takdim etmek uygun olmaz.⁵³⁴

Sahâbî fetvasını hüccet kabul edenlere göre, sahâbî kavline ittibâ etmek, sahâbeyi taklid etmek anlamına gelmemekte, şer‘î delillerden birine tâbi olmak anlamına gelmektedir. Diğer bir tabirle, sahâbî kavli hüccet olarak kabul edildiğinde artık o, hüküm kaynaklarından bir kaynak olduğundan taklid olmaz, şer‘î delillerden biri olur. Sahâbî kavlinin hüccet olduğunu kabul edenler onu Kitap, Sünnet, kıyas gibi bir kaynak kabul ettiklerinden onlara göre onunla amel etmek âyetin kıyasa uyma emrine aykırı olmadığı gibi, ictihad yapılmasına da mani değildir. Çünkü sahâbî kavline uyanlar mukallidler değil müctehidlerdir.⁵³⁵

“Herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah’a ve Resûlü’ne götürün.”⁵³⁶ Âyette, ihtilâf halinde ihtilâf edilen meselenin hükmünün sahâbe ve diğer âlimlerin görüşlerine değil, Allah’a ve Resûlü’ne götürülmesi emredilmektedir. Sahâbî mezhebine uymak, vâcibi terk etmek anlamına gelmekte, bu da câiz olmamaktadır.⁵³⁷

Sahâbî uygulmasının hüccet olduğu kanaatine sahip olan usulcülere göre, âyetteki, “götürün” emri vücup ifade etmez. Bu sebeple sahâbî kavline ittibâ etmek, vâciple amel etmemek anlamına gelmez. Vücûba delâlet etse bile, ihtilâflı meselenin hükmü Kitap ve Sünnet’te beyan edilmiş ise, ancak o zaman bu iki kaynağa müracaat edilebilir, açıklanmamış ise adı geçen kaynaklara başvurulamaz. Halbuki sahâbî fetvasını hüccet olarak benimseyenler, meselenin hükmüne dair Kitap ve Sünnet’te bir nas bulunmadığında sahâbî kavliyle amel ederler.⁵³⁸ Esasen sahâbe fetvasını kıyasa takdim etmek hükmü, Hz. Peygamber’in emrettiği yere götürmektir. Çünkü Hz.

⁵³⁴ Serahsî, *el-Usûl*, II, 107; İbn Akil, *el-Vâzih fî usûli’l-fikh*, V, 211; Karâfi, *Nefâisü’l-usûl fî şerhi’l-Mahsûl*, IX, 4038; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 157.

⁵³⁵ Safiyyüddin el-Hindî, *Nihâyetü’l-Vüsûl*, IX, 3983; Îcî, Adudüdin, *Şerhu Muhtasari’l-Müntehâ*, III, 573; İbnü’l-Hâcib, *Ref‘u’l-hâcib*, IV, 517; Bihârî, *Müsllemü’s-sübût*, II, 186-187; el-Leknevî, *Fevâtihi’r-rahâmût*, II, 186-187.

⁵³⁶ Nisâ 4/59.

⁵³⁷ Sem‘ânî, *Kavâtu’u’l-edille*, V, 104; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 155-156.

⁵³⁸ Ebû Ya‘lâ, *el-‘Udde fî usûli’l-fikh*, IV, 1189; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 156.

Peygamber, “Hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz” sözüyle insanları ahabına uymaya davet etmiştir.⁵³⁹ Netice itibarıyla sahâbeye uymayı emreden Hz. Peygamber olduğundan, ihtilâf edilen mesele Resûlüllah’a götürülmüş olmaktadır.

2.2.2.2. Hadisler

Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel’i Yemen’e kadı olarak gönderirken kendisine, getirilen meselelerde ne ile hükmedeceğini sormuştu. Muâz, önce Allah’ın kitabına göre, onda bulamazsa Resulüllah’ın sünnetine göre, onda da bulamazsa, “Kendi re’yimle ichtihad ederim” demişti. Onun verdiği bu cevap Hz. Peygamberi memnun etmişti.⁵⁴⁰ Kıyas aslî delillerden bir delil ve şer’î hüccetlerden biridir. Bu hadis, Kitap ve Sünnet’ten sonra kıyas ile amel edilmesinin vâcip olduğuna delâlet etmektedir. Bu sebeple sahâbî kavlimden dolayı kıyas terkedilemez.⁵⁴¹

2.2.2.3. Akf Deliller

2.2.2.3.1. Sahâbenin Masum Olmaması

Sahâbenin re’yle fetva verdiği inkar edilemeyecek kadar meşhurdur. Sahâbe müctehidleri diğer müctehidler gibi, masum olmadıklarından, ichtihadlarında hata etmeleri mümkündür ve bu durumda onların görüşleri doğru da olabilir yanlış da olabilir. Ayrıca Resûlüllah’ı görüp ondan işitmek sahâbenin hatadan korunmuş olmasını gerektirmez. Sahâbe hakkında ancak hüsnüzan meydana getirir ve onun doğruya daha yakın olduğunu gösterir. Sahâbî kavlinin hatalı olma ihtimali olduğu için başka bir müctehidin kendisi gibi müctehid olan sahâbeyi taklid etmesi ve sahâbî kavli karşısında kitap ve sünnetle hüccet olduğu sabit olan kıyası terk etmesi câiz olmaz. Tâbiîn ve daha sonraki müctehidler görüşü karşısında kıyasın terk edilmesinin câiz olmadığı gibi.⁵⁴² Diğer taraftan kıyas da Kitap, Sünnet ve icmâdan bir delile dayanır. Bu delil tâbiîn ve daha sonraki müctehidler için de mevcuttur. Sahâbeden sonraki müctehidlere gereken

⁵³⁹ Serahsî, *el-Usûl*, II, 110.

⁵⁴⁰ Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 11; Tirmizî, “Ahkâm”, 3.

⁵⁴¹ Serahsî, *el-Usûl*, II, 107; Alâî, *İcmâlü’l-isâbe*, s. 72.

⁵⁴² Ebû Ya’lâ, *el-‘Udde fî usûli’l-fikh*, IV, 1187; Serahsî, *el-Usûl*, II, 107; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, III, 412.

delillerle ilgili inceleme ve araştırma yaparak bu araştırma sonucu ortaya çıkan hükme uymaktır.⁵⁴³

Kişinin bir başkasını taklid edebilmesi için taklid edilende taklid edende bulunmayan bir ayrıcalığın bulunması gerekir. Hz. Peygamber taklid edilir, çünkü o günahattan korunmuştur. İcmâ ettiğinde ümmet taklid edilir, zira ümmetin tamamı masumdur. Sahâbenin sahâbeye, müçtehidin müçtehide karşı herhangi bir üstünlüğü olmadığından, bunların birbirlerine ittibâ etmeleri gerekmez.⁵⁴⁴

Sahâbî kavlini hüccet kabul edenler usulcülere göre, sahâbî görüşlerinin hatalı olma ihtimali, daha sonraki müctehidler görüşlerinin hatalı olma ihtimalinden daha düşüktür. Diğer yandan sahâbenin hata yapmasının mümkün olması, sahâbî kavlinin delil olmamasını gerektirmez. Zira haber-i vâhid onu rivayet eden râvinin yanılma ve hata etme ihtimali olmasına rağmen hüccet olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde kıyas yaparken de hataya düşme ihtimali vardır ve bu durum, müçtehidin kıyası delil kabul etmesine mani değildir. Buna rağmen kıyasın delil olması da vâciptir. Hatalı olma ihtimali olsa da sahâbî kavli haber-i vâhid gibi kıyasa takdim edilir.⁵⁴⁵

2.2.2.3.2. Diğer Sahâbenin Muhalefet Etmesi

Sahâbe, her bir müctehid sahâbenin diğerine muhalefet edebileceği konusunda ittifak etmiştir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer kendilerine muhalefet edenlere karşı çıkmadığı gibi, diğer sahâbîler de ihtilâf ettikleri konularda birbirlerine itiraz etmemişlerdir. Şayet sahâbî fetvası hüccet olsaydı, her bir sahâbînin diğerine ittibâ etmesi gerekli olurdu. Halbuki bu imkansızdır. Diğer taraftan sahâbîlerden birinin görüşünün hüccet olması durumunda, diğer sahâbîlerin bu görüşe kendi re'yleleriyle karşı çıkmaları mümkün değildir. Çünkü Kitap ve Sünnet, bir konuda delil olduğunda, bunlara ittibâ etmek gerekir, hiç kimsenin bu iki delile muhalif görüş beyan etmesi câiz olmaz. Halbuki onların kişisel görüşlerine dayanarak birbirlerine itiraz ettikleri görülmektedir.

⁵⁴³ Semerkandî, *Mizân*, II, 715.

⁵⁴⁴ Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 339.

⁵⁴⁵ Cüveynî, *el-Burhân*, II, 1359; Serahsî, *el-Usûl*, II, 109-110; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 157; Emir Pâdişâh, *Teyisîrü't-tahrîr*, s. 134-135.

Böylece aralarında ihtilâf meydana gelmiştir. Böyle bir durumda sahâbî kavli hüccet kabul edildiğinde sahâbe sözleri arasında çelişki meydana gelir.⁵⁴⁶

Sahâbî fetvasını delil kabul edenler usulcülere göre, buradaki ihtilâf, sahâbî kavlinin müctehid sahâbîler için hücciyeti meselesinde değil, tâbiîn ve daha sonraki müctehidler için hücciyeti hususundadır. Bu sebeple, sahâbenin birbirini taklid edemeyeceği konusundaki icmâ, sonraki müctehidler için sahâbeyi taklid edip edemeyeceği konusundaki ihtilâfa delil olamaz.⁵⁴⁷ Sahâbî kavli, muhalifi bilinmediğinde hüccettir, icmâ da ancak muhalifi bilinmediğinde hüccet olur. Diğer taraftan sahâbenin icmâsı hüccettir fakat icmâ eden topluluğa, icmâ meydana gelmeden önce bir sahâbî muhalefet edebilir ve bu bir kişinin muhalefeti icmâm oluşmasına mani olur.⁵⁴⁸ Burada, fakih olan bir tek sahâbenin görüşü nasıl icmâm meydana gelmesine mani olacak güçte ise, aynı şekilde delil olmaya da uygun olur, düşüncesinden hareket edilmiştir. Sahâbîler arasında ihtilâf olması, haber-i vâhid ve naslarda olduğu gibi, onları delil olmaktan çıkarmaz. Bu görüşlerden biri tercih edilerek onunla amel edilir.⁵⁴⁹

2.2.2.3.3. Sahâbenin İnsanları Kendilerini Taklid Etmeye Davet Etmemesi

Sahâbeden, onların insanları kendi görüşlerine ittibâ edip ona uymaya davet ettiklerine dair herhangi bir rivayet gelmiş değildir. Onlardan birinin kavli kıyasa takdim edilseydi, Hz. Peygamber'in insanları kendi sözüyle amel etmeye davet ettiği gibi, onlar da insanları kendi görüşleriyle amel etmeye davet ederlerdi. Nitekim onlar, insanları Kitap ve Sünnet'le amel etmeye davet ettikleri gibi, icmâ ettikleri hususlarda icmâa uymaya da davet etmişlerdir. Çünkü hüccetle amel etmeye davet etmek vâciptir.⁵⁵⁰

⁵⁴⁶ Cesâs, *el-Fusûl*, III, 363; Saymerî, *Mesâilü'l-hilâf*, s.222; Serahsî, *el-Usûl*, II, 108; Râzî, *el-Mahsûl*, VI, 129-130; Karâfî, *Nefâisü'l-usûl fî şerhi'l-mahsûl*, IX, 4038; Bihârî, *Müsllemü's-sübût*, II, 186; Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, II,186.

⁵⁴⁷ Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 156.

⁵⁴⁸ Cesâs, *el-Fusûl*, III, 363; Saymerî, *Mesâilü'l-hilâf*, s. 222.

⁵⁴⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 157.

⁵⁵⁰ Cesâs, *el-Fusûl*, III, 364; Saymerî, *Mesâilü'l-hilâf*, s. 222; Serahsî, *el-Usûl*, II, 108; Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, V, 104.

Sahâbî uygulamasını hüccet kabul edenlere göre, sahâbe, kendi dönemlerindeki sahâbe fakihlerini ve ihtilâf ettikleri konularda diğer insanları kendilerini taklide davet etmemişlerdir. Onların, birinin muhalefet edildiği bilinmeyen görüşüne uymaya davet etmedikleri ise sabit değildir.⁵⁵¹ Diğer taraftan sahâbeden birinin diğerini, kendi görüşüne uymaya çağırmasının sebebi, sahâbe davet edenin görüşünden farklı bir görüş ortaya koyunca, iki görüş çelişir ve bu iki görüş delil olma bakımından birbirine eşit olur. Bu sebeple sahâbeden birinin diğerini, görüşünün daha üstün olduğu gerekçesiyle kendi görüşüne davet etmesi uygun olmaz.⁵⁵²

2.2.2.3.4. Sahâbenin Görüşünden Dönmüş Olma İhtimali

Sahâbe hata ve yanılmadan korunmuş olmadığı için onlar, kendi görüşünden dönüp başkasının görüşünü benimseyebilir. Sahâbe karşılaştığı meselelerle ilgi görüşünü açıklar, sonra açıkladığı görüşün delilinden daha kuvvetli bir delille karşılaşınca görüşünden rücû ederdi. Dolayısıyla bu konuda diğer müctehidler sahâbeye muhalefet de edebilir.⁵⁵³

Sahâbî sözünü hüccet kabul eden usulcüler, burada söz konusu olan sahâbî kavlinin, kendisinden rücû edildiği ve diğer sahâbenin muhalefet ettiği bilinmeyen sahâbî kavli olduğunu beyan ederler.⁵⁵⁴

2.2.3. Kıyasa Muhalif Sahâbî Kavlini Hüccet Kabul Eden Usulcülerin

Delilleri

Sahâbî kavlinin bu çeşidini hüccet kabul eden usulcüler, bu tür sahâbî görüşünün tevkîfi olduğu düşüncesinden hareket etmektedirler. Onlara göre kıyasa aykırı sahâbî fetvasının delil olmasının temel gerekçesi, onun Hz. Peygamber'den duyulan bir habere dayandığının kabul edilmesidir.

⁵⁵¹ Cesâs, *el-Fusûl*, III, 364; Saymerî, *Mesâilü'l-hilâf*, s. 222.

⁵⁵² Serahsî, *el-Usûl*, II, 110.

⁵⁵³ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 257; Serahsî, *el-Usûl*, II, 107-108; Sem'ânî, *Kavâtü'u'l-edille*, III, 293; Semerkandî, *Mizân*, II, 714.

⁵⁵⁴ Semerkandî, *Mizân*, II, 720; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 417.

Sünnet, Hz. Peygamber'in etrafında bulunan, ayrıcalıklı konuma sahip bir topluluk olan sahâbîlerin hafızasında muhafaza ediliyor, ferdî, ailevî ve toplumsal hayatlarında yaşanıyordu. Bir başka ifade ile söylersek, sahâbe topluluğunu meydana getiren fertler açısından Hz. Peygamber'in sünneti, herhangi bir aracı olmaksızın adeta doğal olarak elde edilen bir bilgi konumundaydı.⁵⁵⁵

Bu sebeple kıyasa muhalif konulardaki sahâbî görüşlerinin tevkîfî olması gerekir. Çünkü sahâbe, naklî bir delil olmadan kıyasa muhalefet etmeyeceği gibi delile dayanmadan da kıyasa aykırı olarak görüş açıklamaz, aksi halde dinde delile dayanmadan bir hüküm ortaya koymuş olur. Bu haram olduğu gibi, adil olan sahâbenin haline de uygun değildir. Diğer taraftan naslar sonraki nesillere sahâbenin rivayetleri ile intikal ettiğinden onların kavlini yalan ve bâtila nispet etmek onları fâsıklıkla itham etmektir. Bu itham da onların rivayetlerini geçersiz kılar. Halbuki onların, dinî konularda delile dayanmadan görüş açıkladıkları ve gelişigüzel konuştukları düşünülemez ve sözlerinin yalana hamledilmesi de câiz olmaz. Bu durumda sahâbî kavlinin ya sahâbenin kendi görüşü olduğu ya da Hz. Peygamber'den duyduğu şeklinde iki ihtimal meydana gelir. Kıyasa muhalif şer'î miktarlar gibi konuların gerekçesi akılla kavranamadığı ve kıyasa kapalı olduğundan bu konulardaki sahâbî kavlinin Hz. Peygamber'den duyulan bir bilgiye dayandığı ortaya çıkar. Ayrıca sahâbîler, kendisine vahyin geldiği kişi olan Hz. Peygamber'le uzun süre beraber olduklarından onlarda asıl olan, Resûlüllah'tan bizzat işitmiş olmalarıdır. Diğer bir tabirle, ihtimale dayanarak onların kıyasın cârî olmadığı hususlardaki görüşlerinin sünnet olmadığı iddia edilemez. Bu nedenle ictihad yapılamayan konulardaki sahâbî fetvası, doğrudan Resulüllah'tan rivayet edilen hadis gibi olur. Zira sahâbe, Hz. Peygamber'den duyduğunu açıkça beyan etseydi bu, kendisiyle hükmün sabit olduğu bir hüccet olurdu. Bu sebeple sahâbe içtihadı kapalı bir konuda fetva verdiğinde, onun fetvasının Hz. Peygamber'den duyduğu bir habere dayanmasından başka bir ihtimal söz konusu olmaz ve bu durumda sahâbî kavli, kendisiyle kıyasın terk edildiği nas gibi, amel edilmesi gereken bir hüccet

---

⁵⁵⁵ Bedir, Murteza, *Sünnet*, s. 20.

olur.⁵⁵⁶ Hücçet kabul eden usulcülere göre, sahâbî kavlinin bu çeşidi, Hz. Peygamber'e rivayet zinciri yoluyla ulaşan müsned haber gibidir.⁵⁵⁷

Kıyasa muhalif sahâbî kavlini hücçet kabul etmeyen usulcülere göre, sahâbe masum olmadığından onun görüşü tevkîfî olabileceği gibi kendi içtihadı da olabilir, burada bir kesinlik olmadığından şüphe meydana gelir, şüphe ile de sünnet sabit olmaz. Sünnet olduğunu söyleyebilmek için, sahâbenin, görüşünün sünnete dayandığını açık bir şekilde ifade etmesi gerekir. Diğer taraftan zâhir olan sahâbî kavlinin tevkîfî olmadığıdır. Şayet tevkîfî olsaydı sahâbe onu mutlaka zamanla, durumların değişmesiyle, fetva verirken, kendisiyle münazara eden, kendisine muhalif olan veya soru soran birine açıklar yahut Hz. Peygamber'e nispet ederdi. Çünkü sahâbe onu başkalarına duyurmakla emrolunmuştu. Sünnet olması durumunda o, tâbiînin ifadesiyle de ortaya çıkardı. Tâbiînin sözüyle sünnet olduğu ifade edilmediğine göre sahâbî sözüyle de sabit olamaz. Sahâbî kavlinin hadis olduğunun söylenmemesi, onun sünnet olduğu iddiasını ortadan kaldırmaktadır. Sahâbe, görüşünü Hz. Peygamber'e isnad etmediğine göre kıyasa muhalif sahâbî kavli sünnete değil onun icthad yoluyla çıkardığı hükme dayanmaktadır.⁵⁵⁸

Sahâbî kavlinin bu çeşidini hücçet kabul edenler usulcüler bu iddialara karşı şunları söylerler: Sahâbe, Hz. Peygamber'den duydukları her şeyi rivayet etmemişlerdir. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve önde gelen diğer sahâbîlerin Allah Resûlü'nden duyduklarının yanında naklettiklerinin sayısı oldukça azdır. Hz. Ebû Bekir, hiçbir zaman Hz. Peygamber'den ayrı kalmamış, peygamber olarak gönderilmesinden hatta peygamberliğinden önceki dönemden başlayarak vefatına kadar devamlı onun yanında bulunmuştur. Aynı zamanda o, Hz. Peygamber'in sözleri, davranışları, tatbikatları ve yöntemlerini herkesten daha iyi bilen bir kişiydi. Buna rağmen Hz. Peygamber'den çok az hadis rivayet etmiştir. Önde gelen diğer sahâbîlerin de Hz. Peygamber'den duyup

⁵⁵⁶ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 258; Ebû Ya'lâ, *el-'Udde*, IV, 1188; Serahsî, *el-Usûl*, II, 110; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 409-410; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 158; İsfahânî, *Şerhu'l-Minhâc*, II, 772.

⁵⁵⁷ Şîrâzî, *et-Tebşure*, s. 399.

⁵⁵⁸ Ebû Ya'lâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, IV, 1187; Şîrâzî, *Şîrâzî, et-Tebşure*, s. 399; a.mlf., *Şerhü'l-lüma'*, II, 744; Sem'ânî, *Kavâtu'u'l-edille*, III, 292; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 357; Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 345.

gördüklerinin yanında rivayetleri çok azdır. Bunun yanında sahâbe, Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmekten çekiniyor, hadis naklini gözlerinde büyütüyor, eksik veya fazla nakletmekten korktukları için az hadis rivayet ediyorlardı.⁵⁵⁹

Netice itibariyle sahâbî kavlinin hüccet olduğunu benimseyen usulcüler, sahabenin diğer müctehidlerden daha üstün ve ayrıcalıklı olduğunu, dinî sonraki müctehidlerden daha iyi kavradıklarını ifade ederler. Bunun yanında onlar, sahâbenin ictihadlarının genellikle Hz. Peygamber'den duydukları bir bilgiye, ondan gördükleri bir uygulama veya takrire yahut ondan öğrendikleri bilgilerin toplamına dayandığını fakat sahâbenin bunları Hz. Peygamber'den duyduğunu ve gördüğünü açıkça söylemediğini belirtirler. Onlar bu konuda aynı zamanda, sahâbeye uymayı emreden hadislere dayanmaktadırlar. Sahâbî kavlinin hüccet olmadığı görüşünü kabul eden usulcüler ise sahâbenin de diğer müctehidler gibi masum olmadığını, bu sebeple hata yapabileceklerini ve onların birbirlerinin görüşlerine muhalefet ettiklerini beyan ederler. Onlar ayrıca, taklidin bâtil olduğuna delâlet eden delillerin umumî olduğunu, hem sahâbeyi hem de daha sonra gelen müctehidleri taklid etmeyi kapsadığını belirtirler. Diğer yandan onlar, sahâbenin en faziletli, en bilgili ve en muttakî olmak gibi ayrıcalıklara sahip olmasının, kendilerinden sonra gelen müctehidlerin sahâbeyi taklid etmesini gerektirmeyeceği kanaatindedirler.⁵⁶⁰

Bu konuda her iki taraf da, kendi görüşlerini destekleyen, muhaliflerin görüşlerini çürüttüğünü düşündüğü delillere dayanmışlardır. Buna göre sahâbî kavlinin hüccet olduğuna veya hüccet olmadığına delâlet eden kat'î bir delil bulunmamaktadır. Yukarıda zikredilen delillerin tamamı, konuya ancak zannî olarak delâlet etmektedirler.⁵⁶¹

Sonuç olarak Şâfiî'lerin çoğunluğu, Mâlikî'lerden Bâkîllânî, Ebü'l-Velîd el-Bâcî, İbnü'l-Hâcib ve Hanbelî'lerden Kelvezânî ile İbn Akîl gibi, sahâbî kavlinin hüccet

⁵⁵⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, IV, 119; Ebû Zehre, *İbn Hanbel*, s. 295-295.

⁵⁶⁰ İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, IV, 99; Şelebî, Muhammed Mustafa, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, I, 373-374; el-Eşkâr, Muhammed Süleyman Abdullah, *el-Vâdih fî Usûli'l-fikh*, s. 133.

⁵⁶¹ Şelebî, Muhammed Mustafa, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, I, 374; İsmail, Şa'bân Muhammed, *Kavlü's-sahâbî ve eseruhü fî'l-fikhi'l-İslâmî*, s. 97.

olduğunu kabul etmeyen usulcüler, naslarda geçen sahâbenin fazileti, onların ilimlerinin övülmesi ve onlara ittibâ etmeyi emreden ifadelerin sahâbî kavliyle amel etmeyi kapsamadığını düşünmektedirler. Bu sebeple onlar bütün mesailerini, bu ifadelerin geçtiği nasların, sahâbe sözlerinin hüccet olduğu anlamına gelmediğini ispat etmek üzerine yoğunlaştırmışlardır. Sahâbe fetvası yerine kıyas üzerinde durarak onun hüccet olduğuna delâlet eden nasları ön plana çıkarmışlardır.

Hanefiler'in tamamı, Mâlikî ve Hanbelîler'in büyük çoğunluğu ile Kiyâ el-Herrâsî, İbn Berhân, İbnü's-Sabbâğ, İsnevî ve Zerkeşî gibi bazı Şâfiî usulcüler ise, sahâbenin faziletinden bahseden, onların ilmini öven ve onlara uymayı emreden nasların, sahâbî kavlinin hüccet olduğuna da delâlet ettiğini ifade etmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FÜRÛDAN SAHÂBÎ KAVLİNE DAYANAN BAZI ÖRNEKLER

Dört mezhep imamı ve onlara tâbi olan mezhep müntesibi fakihler, birçok meselede sahâbî kavlini delil getirmişler, verdikleri fetva ve yargı kararlarında sahâbe görüş ve uygulamalarına dayanmışlardır. Sahâbî kavline dayanan bu meseleler, fıkıh kitaplarının farklı bölümlerinde yer almaktadır. Biz bu bölümde, meşhur dört mezhep özelinde, fakihlerin sahâbî kavline dayandığı bazı fikhî meseleleri ele alacağız.

3.1. HANEFİLERE GÖRE SAHÂBÎ KAVLİNE DAYANAN BAZI UYGULAMALAR

Bu başlık altında, temizlikten namaza, nikahtan alışverişe, hibeden mirasa, Hanefî usul kitapları ile fıkıh kitaplarının farklı bölümlerinde yer alan, adı geçen mezhep fakihlerinin sahâbî kavline dayandıkları bazı meseleler zikredilecektir.

3.1.1. Ağıza ve Buruna Su Vermek

Hanefîler'e göre, ağıza ve buruna su vermek abdestte sünnet gusülde ise farzdır. Ağıza su vermek abdeste kıyasla gusülde de sünnet olmalıydı. Fakat onlar İbn Abbas'ın görüşünden dolayı adı geçen meselede kıyası terk etmişlerdir.⁵⁶² İbn Abbas, bu konuda, "Eğer kişi cünüp ise ağzına ve burnuna su alır ve namazını yeniden kılar" demektedir.⁵⁶³ Onun bu sözünden kasıt, insan cünüpken ağzına ve burnuna su almayı unutursa, gider ağız ve burnuna su alır daha sonra namazını iade eder demektir.⁵⁶⁴

3.1.2. Hayızın Süresi

Hanefî fakihler, hayızın en az üç gün üç gece, en fazla on gün on gece olduğu görüşündedirler. Bu konuda onlar arasında görüşbirliği vardır. Bundan daha uzun süren kanama istihâzedir. Kâsânî ve Merginânî bu konuda Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadisi delil getirirler.⁵⁶⁵ Buna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Bakîre kız ve evlenmiş kadının aybaşı hali en az üç gün, en fazlası on gündür. On günden fazla kan

⁵⁶² Serahsî, *el-Usûl*, II, 106; Habbâzî, *el-Muğnî*, s. 267.

⁵⁶³ Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 207-208; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 277.

⁵⁶⁴ Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 208.

⁵⁶⁵ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i'*, I, 39-40; Merginânî, *el-Hidâye*, I, 30.

gördüğünde o, istihâzedir.”⁵⁶⁶ Fakat başta Dârekutnî olamak üzere, Zeylaî ve İbnü'l-Hümâm bu hadisi zayıf kabul etmektedirler. Ayrıca Zeylaî ve İbnü'l-Hümâm zikredilen hadisin ve onunla aynı muhtevaya sahip diğer hadislerin tespit edebildikleri bütün isnadlarının zayıf olduğunu zikrederler.⁵⁶⁷ Bu sebeple onlar hadisin hüküm çıkarmaya uygun olmadığını ifade ederler.

Hanefî usulcüler, hayızın en az üç gün en fazla on gün olduğu hususunda Enes b. Mâlik'in sözünü delil getirmişlerdir.⁵⁶⁸ Enes b. Mâlik, “Hayızlı kadın üç gün, dört gün, beş gün veya on güne kadar bekler. On günü geçince o istihâzedir, kadın gusül abdesti alır ve namaz kılar” demiştir.⁵⁶⁹ Mesele, akılla idrak edilemeyen şer'î miktarlarla ilgili olduğu için buradaki sahâbî kavli hükmen merfûdur.⁵⁷⁰ Görüldüğü gibi zayıf kabul edilen hadisle, Enes b. Mâlik'in sözü aynı muhtevaya sahiptir. Bu da sahâbî kavlinin Hz. Peygamber'den duyulma ihtimalini güçlendirmektedir. Diğer taraftan hadisin zayıf olduğu konusunda yapılan değerlendirmeleri dikkate aldığımızda bu meselede usulcülerin görüşünün daha isabetli olduğu görülmektedir.

3.1.3. Nifasın Âzami Süresi

Nifas, doğumun ardından kadından gelen kandır. Nifasın en azının bir alt sınırı yoktur. Onun en uzun süresi kırk gün olup bunu geçen sürede görülen kan istihâzedir. Hanefî fakihler bu konuda Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadise dayanırlar.⁵⁷¹ Ümmü Seleme şöyle demiştir: “Resûlullah döneminde lohusa olan kadın namaz kılmadan kırk gün evinde otururdu.” Tirmizî bu hadisin garip olduğunu söylemiştir.⁵⁷² Zeylaî zikredilen hadisin ve onunla aynı anlama gelen diğer hadislerin tespit edebildiği isnadlarının zayıf olduğunu zikreder.⁵⁷³

⁵⁶⁶ Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 405-406.

⁵⁶⁷ Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 406; Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, I, 191-193; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 161-163.

⁵⁶⁸ Serahsî, *el-Usûl*, II, 110; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 409.

⁵⁶⁹ Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 390; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 479.

⁵⁷⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 162.

⁵⁷¹ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, I, 41; Mergmânî, *el-Hidâye*, I, 33-34.

⁵⁷² Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 119; Tirmizî, “Tahâret”, 105, İbn Mâce, Tahâret”, 128.

⁵⁷³ Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, I, 204-207.

Hanefî usulcüler, nifasın âzamî süresinin kırk gün olduğu hususunda Osman b. Ebi'l-As es-Sekafi'nin sözünü delil getirmişlerdir.⁵⁷⁴ Osman b. Ebi'l-Âs, bu hususta şöyle demektedir: “Lohusa kadın kırk gün bekler ve daha sonra yıkanır.” Beyhakî, bu konuda merfu hadislerin rivayet edildiğini fakat Osman b. Ebi'l-Âs'ın sözü dışındaki hadislerin zayıf olduğunu ifade eder.⁵⁷⁵

3.1.4. Bayılan Kişinin Namazı

Bir gün bir gece veya daha kısa süreli bayılmalarda kıyasa göre namazların kaza edilmesi gerekmemesine rağmen Hanefîler, Ammar b. Yasir'in uygulamasını esas alarak namazların kaza edilmesi gerekeceği görüşünü benimsemişlerdir.⁵⁷⁶ Ammâr b. Yâsir, öğle, ikindi, akşam ve yatsıyı baygın olarak geçirip gece yarısı ayılınca, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kıldı.⁵⁷⁷

3.1.5. Mehrin Asgari Miktarı

Mehrin en az miktarı on dirhemdir. Şayet koca on dirhemden daha az mehir belirlemişse kadın on dirhem mehir alır. Hanefî fakihler bu konuda Câbir b. Abdullah'ın Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadise dayanırlar.⁵⁷⁸ Câbir'in rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kadınları sadece velileri evlendirir. Kadınlar ancak kendilerine denk olan kişilerle evlendirilir. On dirhemden az mehir olmaz.” Dârekutnî, Beyhakî ve Zeylaî hadisin zayıf olduğunu söylemişlerdir.⁵⁷⁹ Kâsânî de hadisin zayıf olduğundan haberdar olmalı ki, konuyu işlediği bölümde, yukarıdaki hadisin ardından Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn Ömer'in de on dirhemden daha az mehir olmayacağını söylediklerini beyan eder. Devamında da adı geçen sahâbîlerin bunu tevkîfî olarak söylediklerini, zira bu konuda kıyas ve içtihadın geçerli olmadığını ifade eder.⁵⁸⁰

⁵⁷⁴ Serahsî, *el-Usûl*, II, 110; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 409.

⁵⁷⁵ Dârimî, *es-Sünen*, I, 98; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 504.

⁵⁷⁶ Serahsî, *el-Usûl*, II, 106; Habbâzî, *el-Muğnî*, s. 267-268.

⁵⁷⁷ Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 452; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 571.

⁵⁷⁸ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, II, 275-276; Merginânî, *el-Hidâye*, I, 204; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 318.

⁵⁷⁹ Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 358; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 215; Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, III, 199.

⁵⁸⁰ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, II, 276.

Hanefî usulcüler ise, mehir miktarının on dirhemden az olmaması konusunda Hz. Ali'nin görüşünü delil getirirler. Hz. Ali bu konuda şöyle demiştir: “Mehir on dirhemden daha az olmaz.” Dârekutnî, Beyhakî ve Zeylaî Hz. Ali'ye nisbet edilen bu sözün isnadının kuvvetli olmadığını belirtmektedirler.⁵⁸¹ Bu konuda fakihlerin, kendilerine göre hüccet olmaya uygun gördükleri hadisi, usulcülerin ise sahâbî kavlini delil getirdikleri anlaşılmaktadır.

3.1.6. İktidarsız Erkeye Verilen Süre

Hanefîler'e göre, kadının kocası iktidarsız ise hâkim ona bir yıl süre verir. Bu süre içinde karısı ile cinsel ilişkide bulunursa evlilik devam eder. Beraber olamazsa ve karısı da talep ederse hâkim onları ayırır. Onlar bu konuda Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'un görüşlerine dayanmaktadırlar.⁵⁸² Hz. Ömer, iktidarsız olan erkek konusunda şunları söylemektedir: “Bu erkeğe bir sene süre verilir. O, bu süre zarfında cinsel ilişkiye giremezse karı kocanın arası ayrılır. Kadın mehir alır ve iddet bekler.”⁵⁸³

3.1.7. Ecîr-i Müşterekin Tazmin Sorumluluğu

Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre, boyacı ve çamaşırcı gibi ecîr-i müşterekin elinde bulunan başkasına ait mal, kendi kusuruyla telef olursa onu tazmin etmesi gerekir. Şiddetli sel, genel yangın ve umûmî baskın gibi kaçınılması mümkün olmayan bir nedenden dolayı helak olan bir malın ittifakla tazmin edilmesi gerekmez. Sakınılması mümkün olan bir sebeple zayi' olan malın tazmin edilmesi gerektiği konusunda onlar, Hz. Ömer'le Hz. Ali'nin uygulamasına dayanmışlardır.⁵⁸⁴ Hz. Ali, boyacı ve kuyumcu gibi insanların işlerini ücret karşılığı yapan kişinin meydana gelen zarardan sorumlu olduğunu belirtir ve, “İnsanlar için en uygun olan budur” derdi.⁵⁸⁵

⁵⁸¹ Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 358-359; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 454-455; Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, III, 199.

⁵⁸² Merginânî, *el-Hidâye*, II, 26.

⁵⁸³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 368.

⁵⁸⁴ Merginânî, *el-Hidâye*, III, 244; Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 408.

⁵⁸⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 202.

3.1.8. Hibeden Dönme

Bir kişi evlenmesi haram olan bir akrabasına bir şey hibe etse, yaptığı bu hibeden dönemez. Hanefiler bu konuda Hz. Ömer'in sözüyle amel etmişlerdir.⁵⁸⁶ O, bu hususta şöyle demektedir: “Kim bir akrabalık dolayısıyla veya sadaka niyetiyle bir hibede bulunursa yaptığı bu hibeden dönemez. Kim de bir karşılık beklediğini söyleyerek bir hibede bulunursa, memnun edilmezse hibesinden dönebilir”⁵⁸⁷

3.1.9. Ganimet Malını Çalan Kimse

Hanefiler'e göre ganimet malını çalan kişinin eli kesilmez. Onlar bu konuda Hz. Ali'nin uygulamasına dayanmışlardır.⁵⁸⁸ Hz. Ali'ye ganimet malını çalan bir adam getirilir. O, “Ganimet malında onun hissesi vardır, o haindir fakat eli kesilmez” der.⁵⁸⁹ Bu konuda Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir hadis olduğu ifade edilmekte fakat bu hadis zayıf kabul edildiği için Hz. Ali'nin görüşüyle amel edilmektedir.⁵⁹⁰

3.1.10. Ölüm Hastalığına Yakalanan Kişinin Vârisi Lehine Borç İkrarı

Hanefiler'e göre, diğer mirasçılar kabul etmedikçe ölüm hastalığına yakalanan kişinin vârisi lehine yaptığı borç ikrarı geçerli değildir. Merginânî bu konuda “Vâris için ne vasiyet yapılır ne de borç ikrar edilir”⁵⁹¹ hadisini delil getirir.⁵⁹² Zeylaî, bu hadisin mürsel olduğunu ifade etmektedir.⁵⁹³ İbnü'l-Hümâm, zikredilen hadisin şâz olduğunu, bu konuda İbn Ömer'in, “Hasta, vârisi olmayan bir kişi lehine borç ikrar ettiğinde, bu onun malının tamamını kapsasa da geçerlidir; vârisi lehine ikrar ettiğinde ise diğer mirasçılar kabul etmedikçe bâtıldır” sözünün meşhur olduğunu, Hanefî ulemâsının onun bu sözünü delil aldığını beyan eder.⁵⁹⁴

Yukarıda zikrettiğimiz bazı örneklerde görüldüğü gibi bazı hadisler delil olmaya uygun kabul edilmediğinde Hanefiler onun yerine sahâbî kavline dayanmışlardır. Bu

⁵⁸⁶ Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i'*, VI, 132.

⁵⁸⁷ Muvatta', “Akdiye”, 2195; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 301.

⁵⁸⁸ Merginânî, *el-Hidâye*, II, 123; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 383.

⁵⁸⁹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IX, 503.

⁵⁹⁰ Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, III, 368; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 383-384.

⁵⁹¹ Dârekutnî, *es-Sünen*, V, 268.

⁵⁹² Merginânî, *el-Hidâye*, III, 190.

⁵⁹³ Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, IV, 111.

⁵⁹⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VIII, 388.

durum, onlara göre bir fikhî meselede hadis, hüccet olmaya uygun olmadığına, ilgili konuda sahâbî kavli varsa onunla amel edileceğini göstermektedir.

3.2. MÂLİKÎLERE GÖRE SAHÂBÎ KAVLİNE DAYANAN BAZI UYGULAMALAR

Bu bölümde, temizlikten namaza, zekattan hacca, nikahtan alışverişe, fikhin farklı konularında İmam Mâlik'in, sahâbî kavline dayanarak çözüme kavuşturduğu bazı meseleler ele alınacaktır.

3.2.1. Kişinin Karısına Dokunması İle Abdestinin Bozulması

Abdullah b. Ömer'e göre, hanımını öpen veya ona eliyle dokunan kişinin abdest alması gerekir. Abdullah b. Mes'ûd da, "Erkeğin karısını öpmesi abdesti bozar" derdi. İmam Mâlik, bu sahâbîlerin görüşlerine dayanarak karısına şehvetle dokunan veya onu öpen kişinin abdest alması gerektiği kanaatindedir.⁵⁹⁵ Mâlik Muvatta'da, Sahnûn da Müdevvene'de bu konuda herhangi bir hadisten bahsetmemekte Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Mes'ûd'un bu konudaki sözlerini zikretmektedirler. Bu durum İmam Mâlik'in bu iki meselede, adı geçen sahâbîlerin görüşünü delil aldığı göstermektedir.⁵⁹⁶

3.2.2. Fecirden Sonra Vitir Namazı Kılmak

İmam Mâlik, Abdullah b. Abbas'ın uyanınca insanların sabah namazını kılıp dağıldıklarını öğrendiğini, bunun üzerine onun önce vitir namazını, ardından da sabah namazını kıldığını rivayet eder. Yine o, Übâde b. Sâmit'in insanlara imamlık yaptığını, bir gün sabah namazına gittiğinde kâmet getiren müezzini susturup kendisinin önce vitir namazını kıldığını, ardından da sabah namazını kıldırıldığını nakleder. İmam Mâlik, İbn Abbas ve Übâde b. Sâmit'in bu uygulamalarına dayanarak uyuyakaldığı için vitir namazını kılamayan kişinin fecirden sonra onu kılabileceğini câiz görmektedir. Ona göre

⁵⁹⁵ Muvatta', "Tahâret", 106, 107; Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, I, 13.

⁵⁹⁶ Şa'lân, Abdurrahmân, *Usûlü fikhî'l-İmâm Mâlik*, II, 1128.

sadece vitir namazını kılmadan uyuyup kalan kimse fecirden sonra bu namazı kılabilir, yoksa kasten vitir namazını fecirden sonraya bırakmak câiz değildir.⁵⁹⁷

3.2.3. Çocukların Mallarının Zekât Durumu

İmam Mâlik, kendisine Hz. Ömer'in : "Yetimlerin mallarıyla ticaret yapın ki zekât onları yiyip bitirmesin" sözünün ulaştığını nakleder. Abdurrahman b. Kasım'ın babasından naklettiğine göre babası, "Aişe, ben ve kardeşime iki yetim olarak odasında bakıyor ve mallarımızdan da zekât veriyordu" demiştir.⁵⁹⁸ İmam Mâlik, sahâbenin bu söz ve uygulamalarına dayanarak çocukların mallarından zekât verileceğine hükmetmiştir.⁵⁹⁹

3.2.4. İhramlının Devesindeki Keneleri Temizlemesi

İmam Mâlik Muvatta'da, Hz. Ömer'in ihramlı iken devesinin kenelerini temizlediğini nakleder, arkasından "Ben bunu yapmayı uygun görmüyorum" der. Daha sonra o, Abdullah İbn Ömer'in ihramlı olan kişinin devesinin kenelerini temizlemesini uygun görmediğini zikreder ve "Bu konuda işittiğim en güzel şey budur" der.⁶⁰⁰ Bu konuda o, Hz. Ömer'in görüşüyle değil oğlu Abdullah b. Ömer'in görüşüyle amel etmektedir.

3.2.5. Kişinin Ziyaret Tavafından Sonra Hanımıyla Beraber Olması

İmam Mâlik'in naklettiğine göre, bir adam tâbîîn fakihlerinden Kâsım b. Muhammed'e gelerek ziyaret tavafını yaptıktan sonra hanımıyla beraber olmak istediğini, fakat hanımının saçlarını kısaltmadığı için buna müsaade etmediğini, kendisinin hanımının saçlarından dişleriyle kopardıktan sonra onunla beraber olduğunu anlatır. Bunun üzerine Kâsım adama, "Hanımına söyle saçlarını makasla kısalt" dedi. Bu konuda İmam Mâlik, "Bu gibi işler yapıldığında kurban kesmek daha iyidir" der ve

⁵⁹⁷ Muvatta', "Salât", 330, 333, 335.

⁵⁹⁸ Muvatta', "Zekât", 677, 678.

⁵⁹⁹ Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 249-251.

⁶⁰⁰ Muvatta', "Hac", 1032, 1035.

arkasından Abdullah b. Abbas'ın "Hacla ilgili bir görevi unutan kişi kurban kessin" sözünü naklederek⁶⁰¹ onun görüşüyle amel ettiğini ifade eder.

3.2.6. Evlenmeden Boşamaya Dair Yemin Etmek

İmam Mâlik, "Evleneceğim her kadın boş olsun" diyen kişinin bu sözünden dolayı kadınların boş olmaları gerekmeyeceği görüşündedir. "Falanca köyden veya falan oğullarından evleneceğim her kadın boş olsun" derse, ona göre, evlendiğinde o kadını boşaması gerekir. Çünkü kişi birinci sözünde kimi boşayacağını söylememiş, ikincisinde ise belirli bir köy veya kabileye ait kadını kastetmiştir. Mâlik, Abdullah b. Mes'ûd'dan, "Evleneceğim her kadın boş olsun" diyen kişi hakkında: "Belirli bir kabile veya belirli bir kadın adı söylemezse herhangi bir şey gerekmez" sözünü nakleder ve kendisi, "Duyduğum sözlerin en güzeli budur" der.⁶⁰² Bu ifadesiyle o, bu hususta Abdullah b. Mes'ûd'un kavline ittibâ ettiğini söylemektedir.

3.2.7. Birden Fazla Kadına Zihâr

Hiz. Ömer, üç veya dört hanımına bir sözle zihâr yapan kişiyle ilgili, "Bir kefarete ödemesi gerekir" demiştir.⁶⁰³ İmam Mâlik de birden fazla hanımına bir yerde ve bir sözle zihâr yapan kişiye sadece bir kefarete gerekeceğini belirterek kendilerinin de bu görüşe uyduklarını ifade etmektedir.⁶⁰⁴

3.2.8. Borç Verilen Malın Tesliminin Başka Bir Yerde Yapılmasının Şart Koşulması

Hiz. Ömer, bir kimsenin başka bir şehirde almak üzere, bir başkasına yiyeceği borç vermesini uygun görmedi ve "Onun taşıma masrafı nerede?" diye sordu.⁶⁰⁵ İmam Mâlik, Hiz. Ömer'in bu kavline dayanarak bu tür şart koşmayı yasaklamıştır.⁶⁰⁶ Hiz. Ömer'in "Taşıma masrafı nerede?" sözü, onun bu şekilde şart koşmayı yasakladığını ve

⁶⁰¹ Muvatta', "Hac", 1180, 1181.

⁶⁰² Muvatta', "Talâk", 1712, 1713.

⁶⁰³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 338; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 630-631.

⁶⁰⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III, 158.

⁶⁰⁵ Muvatta', "Büyü'", 1989.

⁶⁰⁶ Ebû Zehre, *Mâlik*, s. 331.

bunun haram olduğunu gösterir. Zira başka bir şehirde teslim edilmesi şart koşulunca ona taşıma masrafları ilave edilir. Bu fazlalık olur ve bu da faiz sayılır.⁶⁰⁷

3.2.9. Borç Veren Kimsenin Kendisine Daha Fazlasının Ödenmesini Şart Koşması

Bir kişi, Abdullah b. Ömer'e gelerek kendisinin bir adama borç verdiğini ve verdiğinden daha fazla ödemesini şart koştuğunu söyledi. Abdullah b. Ömer de : “ Bu faiz olur” dedi. Adam, “Bana ne yapmamı emredersin?” deyince, Abdullah b. Ömer, “ Şartın yazılı olduğu sayfayı yırtmanı (şartı iptal etmeni) tavsiye ediyorum. Verdiğin kadar öderse onu kabul et. Verdiğinden daha az öderse onu alınca sevap kazanırsın. Şayet kendi isteğiyle senin verdiğinden daha fazla verirse bu sana teşekkür olmuş olur. Sen yine borç verip mühlet tanımanın ecrini almış olursun” dedi. Abdullah b. Ömer aynı şekilde, “Kim borç verirse, onun aldığı kadar ödemesinden başka bir şart koşmasın” demiştir. Bu konuda İbn Mes'ûd da, “Borç veren kişi, verdiğinden daha fazla almayı şart koşmasın, bu fazlalık bir tutam ot bile olsa faizdir” demiştir.⁶⁰⁸ İmam Mâlik, bu konuda adı geçen sahâbîlerin görüşüyle amel etti. Buna göre bir kişi borç verirken borç verdiği şahsa verdiğinden daha fazla ödemesini şart koşarsa, bu şart batıl olur. Borç veren sadece verdiğini alır.⁶⁰⁹

3.2.10. Malın Kusurlarından Berî Olmak Şartıyla Satışı

İmam Mâlik, bir kişinin, kendisine miras veya başka bir yolla intikal eden köle, câriye yahut hayvanı, ortaya çıkacak kusurlardan sorumlu olmamak şartıyla satması durumunda, bunlardaki kusurların hiçbirinden sorumlu olmayacağı görüşündedir. Ancak satarken bildiği bir kusur olur da onu gizlerse, bu durumda sorumlu olur ve sattığı mal kendisine iade edilir.⁶¹⁰

O bu konuda Hz. Osman'ın verdiği yargı kararına dayanmaktadır. Abdullah b. Ömer “Çıkacak kusurdan sorumlu olmayı kabul etmem” diyerek, kölesini sekiz yüz dirheme satmıştı. Satın alan kişi bir süre sonra ona: “Kölede bana söylemediğin bir

⁶⁰⁷ Bâcî, Ebü'l-Velîd, *el-Müntekâ*, VI, 515.

⁶⁰⁸ Muvatta', “Büyü'”, 1990, 1991, 1992.

⁶⁰⁹ Ebü Zehre, *Mâlik*, s. 331-332.

⁶¹⁰ Muvatta', “Büyü'”, 1791, 1792; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III, 240-241.

kusur var” dedi. İki Hz. Osman’ın yanına gittiler ve köleyi satın alan kişi ona, Abdullah b. Ömer’den bir köle aldığını, kölede hastalık olduğunu, Abdullah’ın bunu kendisine söylemediğini anlattı. Bunun üzerine İbn Ömer, köleyi herhangi bir sorumluluk kabul etmemek şartıyla sattığını söyledi. Hz. Osman, İbn Ömer’den, köleyi satarken hastalıklı olduğunu bilmediğine dair yemin etmesini istedi fakat Abdullah İbn Ömer yemin etmedi. Bunun üzerine Hz. Osman, kölenin Abdullah İbn Ömer’e geri verilmesine hükmetti.⁶¹¹

3.2.11. Mudârebe Ortaklığı

Hz. Ömer’in oğulları Abdullah ve Ubeydullah orduyla Irak seferine çıktılar. Dönüşlerinde Basra valisi olan Ebû Mûsâ el-Eş’arî’ye uğradılar. O, onlara elinden kendilerine fayda sağlayacak bir şey gelse yapabileceğini söyledi. Ardından yanında hazineye ait mal olduğunu, onu halife Ömer’e göndermek istediğini söyledi. Bu malı kendilerine borç olarak verebileceğini, onunla Irak’tan mal alıp Medine’de satabileceklerini, ana parayı halifeye teslim edip kârın da kendilerine ait olacağını anlattı. Abdullah ve Ubeydullah bunu kabul ettiler ve Medine’ye gelince aldıkları malı satıp kâr ettiler. Hz. Ömer, malı ordunun tamamının kendileri gibi borç alıp almadığını sordu, onlar da almadığını söylediler. Bunun üzerine o, hem malı hem de kârı ödemelerini isteyince Ubeydullah bunu kabul etmedi, kârın hazineye ait olmadığını, mal eksilse ve helak olsaydı onu kendilerinin tazmin edeceğini söyledi. Orada bulunanlardan biri, halifeye o malı kırâz (mudârabe) yapabileceklerini söyleyince Hz. Ömer, onu kırâz yapıp ana para ile kârın yarısını aldı ve kârın diğer yarısını da oğullarına verdi.⁶¹² Osman b. Affân, Alâ b. Abdurrahman’ın dedesine kârı aralarında ortak olmak üzere çalıştırmak için kırâz olarak bir mal verdi.⁶¹³

İmam Mâlik kırâzın câiz olması konusunda Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın uygulamasıyla amel etmiştir.⁶¹⁴ İmam Mâlik’e göre, câiz olan kırâz, bir kişinin arkadaşından, sermaye zayı olduğunda, tazmin etme sorumluluğu olmaksızın çalıştırmak

⁶¹¹ Muvatta’, “Büyü”, 1793.

⁶¹² Muvatta’, “Kırâz”, 2007.

⁶¹³ Muvatta’, “Kırâz”, 2008.

⁶¹⁴ Kahveci, *Kavlü’s-sahâbi ve hücciyetü’l-amel bih*, s. 169.

üzere bir mal alması şeklinde olur. Kâra ortak olan kişi, ortaklıkla ilgili yolculuğa çıktığında, yolculuk esnasında yiyecek ve giyecek masrafları malın miktarı ile orantılı olarak israf etmeden maldan ödenir. Ticareti memleketinde yaparsa, giyecek masrafları kendine ait olup sermayeden verilmez. İmam Mâlik ayrıca, ortaklardan her birinin arkadaşına yardım etmesinde sakınca olmadığı gibi mal sahibinin, mal verdiği kişinin satın aldığı maldan, şartsız olarak bir miktarını satın almasında da sakınca olmadığı kanaatindedir.⁶¹⁵

3.2.12. Hayvanın Hayvan Karşılığı Satışı

Ali b. Ebû Tâlip, Usayfır adındaki büyük devesini, belirli bir süre sonra alacağı yirmi yük devesi karşılığında sattı. Abdullah b. Ömer sahibine Rebeze’de teslim edeceği dört deveye karşılık bir yük devesi satın aldı.⁶¹⁶ İmam Mâlik, Hz. Ali ve İbn Ömer’in uygulamalarını naklettikten sonra, aynı cinsten olsalar da iyi bir deveyi iki veya daha fazla deve karşılığında satın almanın sakıncası olmadığı gibi, birbirinden farklı olup bu fark bariz bir şekilde görüldüğünde peşin bir deve verip, belirli bir süre sonra iki deve alınmasında da bir sakınca olmadığını zikretmektedir. Fakat aralarında fark olmazsa, cinsleri ister değişik olsun ister olmasın ona göre, peşin olarak bir deve verip daha sonra iki deve alınamaz.⁶¹⁷

Mâlikî usulcülere göre sahâbî kavli bölümde geçtiği üzere, Tilimsânî dışında adı geçen mezhebe mensup uslcüler konuyla ilgili örnek vermemektedirler. Bu usulcülerin çoğunluğunun görüşleri yanında, yukarıda verdiğimiz örnekler de, sahâbî kavlinin İmam Mâlik’e göre tartışmaya yer vermeyecek şekilde hüccet olduğuna delâlet etmektedir.

⁶¹⁵ Muvatta’, “Kırâz”, 2009, 2010, 2011.

⁶¹⁶ Muvatta’, “Büyû”, 1901, 1902.

⁶¹⁷ Muvatta’, “Büyû”, 1905.

3.3. ŞÂFİİLERE GÖRE SAHÂBÎ KAVLINE DAYANAN BAZI UYGULAMALAR

Bu bölümde, İmam Şâfiî'nin sahâbî dayandığı bazı meseleler, genellikle onun el-Ümm adlı eserinden istifade edilerek beyan edilecektir.

3.3.1. Oturarak Uyuyanın Abdest Durumu

İbn Ömer, oturarak uyuduktan sonra kalkar ve abdest almadan namaz kılar. Şâfiî, İbn Ömer'in bu konudaki uygulamasına katılarak: “ Uzun süre bile uyusa bize göre de abdesti bozulmaz. Yere düz ve dik olarak oturduğu sürece ister az ister çok uyusun fark etmez. Fakat yere uzanarak uyuyan kişinin tekrar abdest alması gerektiğini söylüyoruz” demektedir.⁶¹⁸

3.3.2. Secdede Ellerin Konulacağı Yer

Nâfi'in anlattığına göre İbn Ömer, secde ettiğinde ellerini yüzünü koyduğu yere koymuş. Bunun yanında Nâfi' onun, havanın aşırı soğuk olduğu bir gün ellerini elbisesinin içinden çıkardığını kendisinin bizzat gördüğünü haber vermiştir. Şâfiî: “Biz de buna uyarız. Zira bu, Hz. Peygamber'in sünnetine benziyor” demektedir. İbn Abbas da, Allah Resûlü'nün kendilerine, içinde eller ve dizlerin de bulunduğu yedi organla secde yapmalarını emrettiğini aktarır. Şâfiî, İbn Ömer'in hava aşırı soğuk da olsa ellerini alnını koyduğu yere koymasıyla Hz. Peygamber'in emir ve fiiline uygun hareket etmiş olduğunu beyan eder ve “Biz de bu fiillerin tamamında İbn Ömer'le aynı görüşteyiz. Çünkü onun uygulaması Hz. Peygamber'in sünnetine muvâfıktır” der.⁶¹⁹

3.3.3. Farz Namazların Son İki Rekatında Fâtiha'dan Sonra Kur'an Okumanın Hükümü

Şâfiî, bir kişinin farz namaz kılarken son bir veya iki rek'atta Fâtiha sûresinden sonra Kur'an okumasını vâcip değil müstehap olarak görür. O, bu konuda İmam Mâlik tarafından nakledilen, Abdullah es-Sunâbihî'nin şahit olduğu, Hz. Ebû Bekir'in

⁶¹⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 249-250.

⁶¹⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 251.

uygulamasını hüccet kabul eder.⁶²⁰ Buna göre, Abdullah, halifeliği döneminde Medîne’de Hz. Ebû Bekir’in arkasında akşam namazı kılar. Hz. Ebû Bekir’e çok yakın olduğu için, son rek’atta onun Fâtiha sûresinden sonra “Ey Rabbimiz! Hidâyete erdirdikten sonra kalplerimizi saptırma ve katından bize bir rahmet ver. Şüphesiz bağışı bol olan ancak sensin”⁶²¹ âyetini okuduğunu işitir. Bunun yanında Şâfiî, İbn Ömer ve Hz. Ömer’in uygulamalarını da delil kabul eder. İbn Ömer, farz namazların son iki rekâtında Fâtiha’dan sonra bir sûre okur, bazen de bir rek’atta bir kaç sure okumuş. Hz. Ömer de, namazda Necm suresini okuduktan sonra tilâvet secdesi yapar, ardından ayağa kalkar ve başka bir sûre daha okumuş. Muhatabının kendilerinin farz namazların son iki rek’atında Fâtiha’dan sonra sûre okumayı mekruh gördüklerini söylemesi üzerine Şâfiî, kendisinin bunu hem müstehap gördüğünü hem de uyguladığını ifade eder.⁶²²

3.3.4. Cuma Günü Bayram Namazı Kılan Kişinin Cuma Namazı

İmam Şâfiî’ye göre, bayram namazı kılmak için çevre köylerden şehre gelen köy halkı, Cuma namazı kılmayabilir. Onlar isterlerse köylerine dönerler, isterlerse namaz vaktini bekleyip Cuma namazını kılarlar. O, bu konuda Hz. Osman’ın görüşüyle amel etmektedir. Hz. Osman, bayram namazını kıldıktan sonra hutbe okur ve bu hutbesinde, bugün iki bayramın bir araya geldiğini, bu sebeple civar köylerden gelenlerin isterlerse Cuma namazını bekleyebileceklerini, istemezlerse dönebileceklerini söylerdi.⁶²³

3.3.5. Hac Suresindeki Secde Sayısı

Muhatabı Şâfiî’ye, Hac suresinde kaç secde olduğunu sorup iki cevabını aldıktan sonra delilini sorar, o da, Nâfi’in naklettiğine göre Hz. Ömer’in bu sûrede iki secde yaptığını, aynı şekilde Abdullah b. Sa’lebe de, Ömer b. Hattâb’ın kendilerine Câbiye’de Hac suresiyle namaz kıldırıldığını ve iki secde yaptığının rivayet edildiğini nakleder. İmam Mâlik’in aktardığına göre, İbn Ömer de, Hacc sûresinde iki secde yapmıştır. Muhatabı, kendilerinin bu sûrede tek secde yaptığını belirtmesi üzerine Şâfiî ona,

⁶²⁰ Mâlik, *Muvatta*’, “Salât”, 209.

⁶²¹ Âl-i İmrân 3/8.

⁶²² Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 207, 228.

⁶²³ Şâfiî, *el-Ümm*, I, 239.

sahâbeden hiçbirinin görüşüne tâbi olmadan, Hz. Ömer ile İbn Ömer'in her ikisinden naklettikleri bilgiye aykırı davrandıklarını ifade eder.⁶²⁴

3.3.6. İhramlının Hanımıyla Beraber Olması

İbn Abbas'a, ifâda tavafını ifâ etmeden, ihramlı iken Mina'da, hanımıyla beraber olan şahsın durumu soruldu. O da, büyük baş bir hayvan kesmesi gerektiğini söyledi. Şâfiî: "Biz de bu görüşe uyuyoruz"⁶²⁵ diyerek bu hususta sahâbî kavliyle amel ettiğini belirtmektedir.

3.3.7. İhramlının Eşek Arısını Öldürmesi

Hz. Ömer, ihramlı olan kişinin eşek arısını öldürmesini emretmiştir.⁶²⁶ İmam Şâfiî, Hz. Ömer'in bu kavline dayanarak ihramlının eşek arısını öldürmesinin müstehap olduğunu söylemiştir.⁶²⁷

3.3.8. İhramlının Kene Öldürmesi

Muhatabı Şâfiî'ye, ihramlı kişinin küçük veya büyük kene öldürmesinin hükmünü sorar, o da bunda herhangi bir sakınca olmadığını ve fidye vermesi de gerekmediğini zikreder. Bu konudaki delilinin de Hz. Ömer'in uygulaması olduğunu belirtir. Muhatabının, kendilerinin İbn Ömer'in kavline dayanarak ihramlının kene öldüremeyeceği kanaatinde olduğunu söylemesi üzerine o, şunları söyler: "Taklid edeceksen, İslâm'daki yeri, ilminin fazla oluşu, İbn Abbas'ın onunla aynı görüşü benimsemesi ve bu görüşün sünnete uygun olması sebebiyle Hz. Ömer'i taklid etmen daha evlâdır" der.⁶²⁸

3.3.9. Boşama Lafzına Benzeyen Söz Söyleme

Hz. Ömer'e, Irak'ta adamın birinin karısına "İpin boynunda" dediği haber verildi. Hz. Ömer, oradaki yetkiliye o kişinin hac döneminde kendisiyle görüşmesini talep ettiği bir mektup gönderdi. Adam gelince Hz. Ömer ona, "İpin boynunda" sözüyle boşamayı kast edip etmediğini sordu. Onun boşamayı kast ettiğini öğrenince, "Öyle ise istediğin

⁶²⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 202, 246.

⁶²⁵ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 244.

⁶²⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 347; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 476.

⁶²⁷ Nevevî, *el-Mecmû'*, VII, 336.

⁶²⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 237-238.

olmuş” diye cevap verdi. Şâfiî, “Biz de onun dediği şekilde söylüyoruz. Boşama lafzına benzeyen sözlerin tamamında, sözü söyleyene sorulmadan boşamaya karar verilmez. Şayet kişi bu sözüyle karısını boşamayı kast etmişse, boşama gerçekleşir; kast etmemişse boşama gerçekleşmez”.⁶²⁹ Bu söz, kinaye yoluyla söylenen boşama sözüdür. Bu durumda Şâfiî’nin dediği gibi kişinin maksadının boşama olup olmadığı öğrenilerek karar verilir.

3.3.10. Hibenin Kabzedilmesi

Şâfiîler’e göre, hibenin bağlayıcı olması ve tamamlanması için kabzedilmesi şarttır. Diğer bir tabirle bu mezhep, kendisine hibe edilen şahsın hibeye sahip olması için onu teslim almasını gerekli görmektedir. Adı geçen mezhep bu konuda Hz. Âişe’nin babasından naklettiği şu uygulamaya⁶³⁰ dayanır: Hz. Ebû Bekir, kızına yakalaşık yirmi vesk hurma bağışlamıştı. Vefatı yaklaşınca ona, kendisine bağışladığı hurmaları toplayıp teslim alsaydı hurmaların kendisine ait olacağını, teslim almadığı için onların artık mirasçıların ortak malları olduğunu, onları aralarında paylaşmalarını söyledi.⁶³¹

3.3.11. Valilerin Haksız Tasarrufları

Yemen’den bir kişi, Hz. Ebû Bekir’in yanına gelerek, vali tarafından el ve ayağının haksız yere kesildiğini anlatır. Bunun üzerine o, “Sana haksızlık ettiyse ona mutlaka kısas cezası vereceğim” der. Şâfiî, devlet başkanının bir kişiyi öldürmesi konusunda bu görüşle amel edeceğini söyler. Buna göre, devlet başkanı haksız olarak bir şahsı öldürtse, maktulün yakınları diyeti kabul etmedikçe ona, kısas cezası uygulanması gerekli olur.⁶³² O bu meselede valinin durumuna kıyasla, devlet başkanının da aynı şekilde cezalandırılacağı kanaatine varmıştır.

3.3.12. Diyetin Ağırlaştırılması

Bir kişi, Harem bölgesinde veya haram aylarda birini öldürse yahut kendisinin evlenmesi haram olan bir yakını öldürse, bu kişinin ağırlaştırılmış diyet ödemesi

⁶²⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 236.

⁶³⁰ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, XVI, 348-349.

⁶³¹ *Muvatta’*, “Akdiye” 2189; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VI, 280-281.

⁶³² Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 41.

gerekir.⁶³³ Zikredilen üç durumda diyetin ağırlaştırılmasının delili Hz. Ömer, Hz. Osman ve İbn Abbas'ın uygulamalarıdır. Hz. Ömer, Harem bölgesinde veya zilkade, zilhicce, muharrem ve recep gibi haram aylarda, birini öldüren yahut kendisinin evlenmesi haram olan bir yakını öldüren kişinin, tam diyetin yanında, bir diyetin üçte birini ödemesine hükmetmiştir. Hz. Osman ve İbn Abbas da, bu konuda aynı hükmü vermişlerdir.⁶³⁴

3.3.13. Bir Şahsın Elinin, Birden Çok Kişi Tarafından Kesilmesi

Hz. Ömer zamanında, beş veya altı şahıstan oluşan bir grup bir adamı öldürür. Hz. Ömer, bunların kısas yoluyla öldürülmelerine karar verir. İmam Şâfiî, Hz. Ömer'in bu uygulamasına kıyasla, bir şahsın elinin, iki veya daha fazla kişi tarafından kesilmesi durumunda, suçu işleyenlere kısas cezası uygulanacağı görüşünü benimsemiştir.⁶³⁵

3.4. HANBELÎLERE GÖRE SAHÂBÎ KAVLINE DAYANAN BAZI UYGULAMALAR

Bu bölümde, ibadet, boşama ve alışveriş gibi fikhî konularda, Hanbelîler'in sahâbî mezhebine dayandıkları bir kısım meseleler üzerinde durulacaktır.

3.4.1. Teravih Namazı Arasında Nâfile Namaz Kılmanın Hükümü

Ahmed b. Hanbel, teravih namazı arasında nâfile namaz kılmayı mekruh görürdü. O, Ubâde b. Sâmit, Ebü'd-Derdâ ve Ukbe b. Âmir gibi Allah Resûlü'nün üç sahâbîsinin bu görüşte olduğunu ifade eder. Ona, bazı sahâbîlerin buna izin verdikleri söylenince o, bunun doğru olmadığını, ancak Hasan Basrî ve Saîd b. Cübeyr gibi tâbiînin buna izin verdiklerini beyan eder, ardından kişinin teravih namazı arasında değil, farz namazlardan sonra nâfile kılabileceğini belirtir. Ahmed b. Hanbel buna delil olarak Ebü'd-Derdâ'nın, teravih arasında namaz kılan bir topluluk gördüğünü ve, "Bu

⁶³³ Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 113.

⁶³⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 124-125; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, XX, 453-454.

⁶³⁵ Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 22.

ne namazdır? İmam önünüzde iken namaz mı kılıyorsunuz? Bizim sünnetimizden yüz çeviren bizden değildir” dediğini zikreder.⁶³⁶

3.4.2. Kefâret Orucu Tutan Kişinin Durumu

Ahmed b. Hanbel’e, iki ay kefâret orucu tutan kişinin farkında olmadan fecirden sonra sahura kalktığı fakat sonradan fecrin doğduğunu fark etmesi durumunda ne yapması gerektiği sorulur. O, bu kişinin bir gün kaza orucu tutması gerektiğini fakat gündüz unutarak yerse bir şey gerekmeyeceğini belirtir. Zira Hz. Ömer’in, akşam olduğunu zannederek orucunu açan kişilere bir gün kaza etmelerini söylediğini ifade eder.⁶³⁷ Ali b. Hanzala’nın babasından naklettiğine göre babası, Ramazan ayında Hz. Ömer’in yanında iken, ona bir içecek getirilir. Orada bulunanlardan bir kısmı güneşin battığını zannederek ondan içer. Müezzîn ezan okumak için çıkınca şöyle der: “Ey müminlerin emiri! Güneş daha batmamış.” Bunun üzerine Hz. Ömer: “İki veya üç defa Allah bizi, senin şerrinden korusun” dedikten sonra, “Ey insanlar! İftarını yapanlar bu günü kaza etsin, iftar yapmayanlar ise, güneş batıncaya kadar oruçlarına devam etsin” der.⁶³⁸

3.4.3. Talakın Bir Zamana Bağlı Kılınması

Hanbelîler’e göre bir adam, talakın gerçekleşmesini bir vakte bağlı kılsa, o vakit gelmeden talak gerçekleşmez, adamın evliliği devam eder. Onlar bu konuda, İbn Abbas’ın sözüne dayanırlar. O, bu hususta : “ Bir kişi karısına, ‘Sen sene başına kadar boşsun derse’ adam bu sözü söylediği anla, sene başı arasında onunla beraber olabilir” demektedir.⁶³⁹ İbn Ebî Şeybe’nin Musannef’inde zikredildiğine göre, İbn Abbas, “Vakit gelinceye kadar” demektedir. Benzer bir söz, Câbir b. Zeyd’den de nakledilmektedir. Ona, “Şu şu aylar gelirse, karım sene başına kadar boş olsun” diyen bir kişinin durumu sorulduğunda, “Onun belirlenen sürede boşanmış olacağını düşünüyorum, bu sürenin dışında hanımı ona helal olur” demiştir.⁶⁴⁰

⁶³⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 361-362; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 607.

⁶³⁷ Ebû Ya‘lâ, *el-‘Udde fi usûli’l-fıkh*, IV, 1182-1183; a.mlf., *el-Mesâ‘ilü’l-usûliyye*, s. 50.

⁶³⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 38-39; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 138.

⁶³⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 410.

⁶⁴⁰ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 300-302; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 348.

3.4.4. Sevad Arazisinin Satılması

Ahmed b. Hanbel, Sevad arazisinin satılmasına cevaz vermezken aynı arazinin satın alınmasını câiz görürdü. Kendisine, mal sahibi olmayan kişiden nasıl satın alacağını sorulması üzerine o, “Kıyas senin anlattığın gibidir fakat benim söylediğim istihsandır” şeklinde cevap vermiştir. Ahmed b. Hanbel bu meselede, sahâbenin mushafın satılmasını uygun görmezken satın alınmasına müsaade etmelerini delil getirmiş ve bu konunun ona benzediğini beyan etmiştir.⁶⁴¹ Bu hususla ilgili İbn Abbâs, “Mushafi satın al, fakat satma” demiştir. İbn Ömer mushaf satanların yanından geçerken, “Ne kötü bir ticarettir” derdi. Abdullah b. Şakîk şöyle demektedir: “Resûlullah’ın ashabı mushaf satışını kerih görürdü.”⁶⁴²

3.4.5. Kafirlerin Eline Geçen Müslümanlara Ait Mallar

Ahmed b. Hanbel, kafirler tarafından alınan müslümanlara ait mallar, tekrar müslümanların eline geçtiğinde bunlarda hakkı olan kişinin, malların paylaşılmasından önce gelmesi durumunda malını alabileceğini, paylaşılmasından sonra gelirse onda hak iddia edemeyeceğini ifade eder. O, Hz. Ömer’in açıklamasının bu şekilde olduğunu beyan eder.⁶⁴³ Hz. Ömer, müşriklerin müslümanların mallarından bir şeyler ele geçirmesi, sonra müslümanların bunları tekrar geri almaları hakkında şöyle demektedir: “Sahibi, bu mallar müslümanlara taksim edilmeden önce malını alırsa, onda herkesten daha fazla hak sahibidir. Müslümanların payları taksim edilirse, değerini vermeden onda hiçbir hakkı yoktur.”⁶⁴⁴

3.5. DÖRT MEZHEBE GÖRE SAHÂBÎ KAVLINE DAYANAN BAZI UYGULAMALAR

Burada, en az iki mezhebin sahâbî kavline dayandığı meseleler ele alınacak ve konular incelenirken genellikle mezheplerin sahâbî kavli dışında dayandığı deliller zikredilmeyecektir.

⁶⁴¹ Ebû Ya‘lâ, *el-‘Udde fî usûli’l-fikh*, IV, 1182; a.mlf., *el-Mesâ‘ilü’l-usûliyye*, s. 50.

⁶⁴² Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 89-90; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VI, 27-28.

⁶⁴³ Ebû Ya‘lâ, *el-‘Udde fî usûli’l-fikh*, IV, 1181; a.mlf., *el-Mesâ‘ilü’l-usûliyye*, s. 49.

⁶⁴⁴ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, V, 133; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IX, 189.

3.5.1. Tilâvet Secdesinin Hükümü

İmam Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre tilâvet secdesi yapmak farz değil sünnettir. Ebû Hanîfe ve ona tâbi olanlara göre ise vâciptir. İmam Mâlik ile Ahmed b. Hanbel, bu hükümü Hz. Ömer'in şu uygulamasına tâbi olarak vermişlerdir: Hz. Ömer, bir Cuma günü minberde secde âyeti okur, minberden inip cemaatle birlikte secde yapar. Diğer Cuma tekrar aynı âyeti okur, cemaat secde yapmaya hazırlanırken "Durun, Yüce Allah bunu bize farz kılmadı, bizim isteğimize bıraktı" diyerek tilâvet secdesini kendisi yapmadığı gibi cemaate de yaptırmaz.⁶⁴⁵ Bu görüşü savunanlar, bu olayın, sahâbenin büyük çoğunluğunu huzurunda meydana gelmesine rağmen onlardan hiçbirinin buna muhalefet ettiğinin rivayet edilmediğini, sahâbenin de dinin gayelerini ve onun emirlerinin anlamlarını daha iyi bildiklerini ifade ederler. İbn Rüşd, Hz. Ömer'in bu uygulamasını sadece, muhalifî bilinmeyen sahâbî kavlinin hüccet olduğunu kabul edenlerin delil getirebileceğini zikreder.⁶⁴⁶

İmam Şâfiî bu konuda Ebû Hüreyre'den rivayet edilen, Resûlullah'ın Necm sûresini okuduğu ve secde ettiği, iki kişi dışında diğer insanların da onunla birlikte secde ettiği hadis ile, Zeyd b. Sâbit'ten rivayet edilen kendisinin Hz. Peygamber'in huzurunda Necm sûresini okuduğunu fakat Resûlullah'ın secde etmediği şeklindeki hadisleri delil getirmektedir. Şâfiî, bu iki hadisin tilâvet secdesinin farz olmadığına delâlet ettiğini, kendisine göre tilâvet secdesini terk etmenin uygun olmadığını, zira Allah Resûlü'nün Necm sûresi okununca bir defa secde ettiğini, diğerinde ise secde etmediğini zikreder.⁶⁴⁷

Ebû Hanîfe, bu meselede, secde âyetini duyan kişinin secde yapması gerektiğini belirten hadislerin yanında şu hadise dayanır: "Âdemoğlu secde âyetini okuyup secde edince, şeytan ağlar ve 'Vay halime! Ademoğluna secde etmek emredildi ve o hemen secde etti, ona cennet var. Bana secde etmek emredildi, fakat ben secde etmekten kaçındım, bu sebeple bana cehennem var' diyerek oradan kaçır".⁶⁴⁸ Bazı secde âyetlerinde kafirlerin secde etmekten kaçındıkları ifade edilmekte, bir kısmında ise

⁶⁴⁵ Muvatta', "Salât", 551.

⁶⁴⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 304; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 431.

⁶⁴⁷ Şâfiî, *el-Ümm*, I, 135-136.

⁶⁴⁸ Müslim, "İman", 35.

müminlere secde etmeleri emredilmektedir. Secde âyetlerinin anlatmak istediği bu mesajlar dikkate alındığında, bu âyetleri okuyan ve dinleyen kişinin secde etmesi, hem secde yapmaktan kaçınanlara muhalefet etmek hem de Yüce Allah'ın emrine itaat etmek anlamına gelmektedir. “Rahmân'ın âyetleri kendilerine okunduğu zaman hemen secdeye kapanır ve ağlarlar”⁶⁴⁹; “Kendilerine Kur'an okunduğu zaman secde etmiyolar”⁶⁵⁰ gibi secde âyetlerinin delâletleri zannî olduğu için Hanefîler'e göre, tilâvet secdesi farz değil vâciptir.⁶⁵¹

3.5.2. Ziyet Eşyasının Zekatı

“Resûlüllah'ın hanımı Hz. Aişe, kardeşinin yetim olan kızlarına evinde bakardı. Bu kızların süs için kullandıkları altınları vardı, Hz. Aişe bunların zekatını vermezdi.”; “Abdullah İbn Ömer kızlarına ve cariyelerine altın takılar takar ve bunların zekatını vermezdi.” İmam Mâlik ve Şâfiî adı geçen sahâbîlerin uygulamasına dayanarak takmak için kullanılan altın ve gümüşten imal edilmiş ziyet eşyasına zekat düşmeyeceğini söylemişlerdir.⁶⁵²

3.5.3. Umre Yapan Kişinin Telbiyeyi Ne Zaman Bırakacağı

İmam Mâlik, umre yapmak için Ten'im'de ihrama girenlerin Beytullah'ı görünce telbiyeyi bırakacaklarını, mîkâtlardan birinde ihrama girenlerin ise, Mescid-i Harâm'a vardıklarında telbiyeyi keseceklerini söylemiştir. O, bu konuda kendisine, Abdullah b. Ömer'in bu şekilde yaptığı haberinin geldiğini beyan etmiştir.⁶⁵³ İmam Şâfiî, umrede telbiyenin nerede kesileceği konusunda ihtilâf edildiğini, âlimlerin bir kısmının onun Mescid-i Harâm'a girilince bırakılacağını söylediğini, bunun İbn Ömer'in görüşü olduğunu; bir kısmının ise Hacerülesved'i istilâm edince kesileceğini söylediğini, bunun da İbn Abbas'ın görüşü olduğunu, kendisinin İbn Abbas'ın görüşünü tercih ettiğini beyan eder.⁶⁵⁴

⁶⁴⁹ Meryem 19/58.

⁶⁵⁰ İnşikâk 84/21.

⁶⁵¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 305; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 431; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, I, 13.

⁶⁵² *Muvatta'*, “Zekât”, 673, 674, 675; Şâfiî, *el-Ümm*, II, 240-243.

⁶⁵³ *Muvatta'*, “Hac”, 976, 977.

⁶⁵⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 190.

3.5.4. Haccı Bozulan Karı Kocanın Haccı Ayrı Ayrı Kaza Etmeleri

Fukahâ, vakti konusunda ihtilâf etse de, cimânın haccı bozacağı hususunda ittifak etmiştir. Aynı şekilde onlar, cimâ ile hacları bozulup ertesi yıl bu haclarını kazâ etmeye niyet eden karı ile kocanın hac görevleri bitinceye kadar bir arada bulunup bulunamayacakları konusunda da ihtilâf etmişlerdir. Fakihlerin büyük çoğunluğu, bozulan haccın ertesi yıl kazâ edilmesi ve bir de kurban kesilmesi gerektiği görüşündedirler.⁶⁵⁵

Hanefilere göre bunların, haclarını kazâ ederken hac görevlerini birbirlerinden ayrı olarak yapmaları gerekmez. İmam Mâlik, ihrama girdikleri yerde birbirlerinden ayrılmaları gerektiği kanaatini benimserken Şâfiî fakihler, geçen yıl cimâ ettikleri yere gelince ayrılmalarının müstehap olduğu görüşündedirler.⁶⁵⁶ Ahmed b. Hanbel'den, onların haccı ayrı yapmalarının vâcib olduğu ve müstehap olduğu şeklinde iki rivayet nakledilmektedir. Ona göre, karı ile koca ihrama girdikleri yerde birbirlerinden ayrılırlar ve bu durum ihramdan çıkıncaya kadar devam eder.⁶⁵⁷

Hanefiler bu hususta, küçük bir nefsanî arzuya uydukları için başlarına gelen bu şiddetli meşakkatle karşılaşınca, onu işlemekten aşırı şekilde sakınacakları gibi, yaptıklarına da çok pişman olacaklarını, bu sebeple haccı ayrı eda etmelerine gerek olmadığını söyleyerek re'ye dayanmışlardır.⁶⁵⁸

İmam Mâlik, bu meselede kendisine, Hz. Ömer, Hz. Alî ve Ebû Hüreyre'den ulaşan sahâbî kavline dayanır. Onlara, hac görevini eda etmek için ihrama giren kişinin hanımıyla cinsî münasebette bulunması halinde ne yapması gerektiği sorulunca onlar: “Haccımı eda etmeye devam eder, ancak sonraki yıl tekrar haccetmesi ve kurban kesmesi gerekir” şeklinde cevap verirler. Bunun yanında Hz. Ali: “Gelecek yıldaki hacda, haccı tamamlayıncaya kadar karı ile koca bir araya gelmezler” demiştir.⁶⁵⁹ Bu sahâbî sözleriyle aynı muhtevaya sahip sözleri İbn Ömer, Abdullah İbn Abbas, Abdullah b.

⁶⁵⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 167; Cum'a, Ali, *Kavlü's-sahâbî 'inde'l-usûliyyîn*, s. 101.

⁶⁵⁶ Merginânî, *el-Hidâye*, I, 164; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 168-169; Nevevî, *el-Mecmû'*, VII, 406.

⁶⁵⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 207; Cum'a, Ali, *Kavlü's-sahâbî 'inde'l-usûliyyîn*, s. 102.

⁶⁵⁸ Merginânî, *el-Hidâye*, I, 164.

⁶⁵⁹ *Muvatta'*, “Hac”, 1126.

Amr b. Âs da söylemiştir. Şâfiîler ve Hanbelîler de, bu konunun delinin yukarıda isimleri zikredilen sahâbe uygulamaları olduğunu ifade ederler.⁶⁶⁰

3.5.5. İhramlıyken Av Hayvanı Öldürmenin Cezası

İmam Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İmam Muhammed, ihramlıyken av hayvanı öldüren kişinin bu av hayvanının dengi bir evcil hayvanı kurban etmesi gerektiği görüşündedirler. Onlar bu konuda Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Mes‘ud, İbn Ömer, İbn Abbas gibi sahâbilerin uygulamalarına dayanmaktadırlar.⁶⁶¹

İmam Muhammed ve İmam Şâfiî, ihramlı kişinin sırtlan öldürmesi durumunda bir koç, ceylan öldürdüğünde keçi, tavşan öldürdüğünde dişi oğlak, arap tavşanı öldürdüğünde dört ayını bitirmiş dişi oğlak, deve kuşu öldürdüğünde deve, yaban eşeği öldürdüğünde sığır kesmesi gerektiğini belirtirler ve kendilerinin bu konularda yukarıda zikredilen sahâbe uygulamalarına ittibâ ettiklerini söylerler. Bu konuda Kur’an’da da te’vil edilecek herhangi bir şey olmadığını ifade ederler. Çünkü bu hususta Kur’an’da şöyle buyrulmaktadır: “ Ey iman edenler! İhramlı iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse onun cezası, öldürdüğüne denk evcil bir hayvandır. Bunu, Kâbe’ye ulaşmak üzere aranızdan adalet sahibi iki kişi belirler”.⁶⁶² Şâfiî, bu âyete göre Yüce Allah, ihramlının öldürdüğü hayvanın dengini vermesine hükmedince, onun böyle bir hayvanı fidye olarak vermesi gerektiğini söyler.⁶⁶³ Nitekim Hz. Ömer, ihramlıyken bir ceylan öldürdüğünü, bu durumda ne yapması gerektiğini soran kişiye, yanında bulunan Abdurrahman b. Avf’la birlikte adamın fidye olarak bir keçi vermesini kararlaştırır. İmam Mâlik’in Ebû’z-Zübeyr’den naklettiğine göre, Hz. Ömer, ihramlıyken sırtlan öldürenin bir koç, ceylan öldürenin keçi, tavşan öldürenin oğlak, tarla faresi öldürenin ise dört aylık bir oğlak fidye vermesi vermesine hükmetmiştir.⁶⁶⁴

⁶⁶⁰ Şîrâzî, Ebû İshak, *el-Mühezzeb*, VII, 395-396.

⁶⁶¹ *Muvatta’*, “Hac”, 1243, 1244, 1245; Şâfiî, *el-Ümm*, II, 206; a.mlf., age., VII, 238; Merginânî, *el-Hidâye*, I, 170; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 179-180.

⁶⁶² Mâide 5/95.

⁶⁶³ Şâfiî, *el-Ümm*, II, 206; age., VII, 238; Merginânî, *el-Hidâye*, I, 170.

⁶⁶⁴ *Muvatta’*, “Hac”, 1239, 1240.

İmam Mâlik, ihrama girmiş Mekkeli bir adamın evinin etrafında bulunan Mekke güvercinin yavrularının kapısı kapanıp onlar içeride ölseler, bunların her birine bir koyun fidiye vermek gerektiğini belirtir. O, eskiden beri, ihramlı birinin devekuşu öldürmesi durumunda fidiye olarak bir deve vermesi gerektiğini duyageldiğini söylemektedir.⁶⁶⁵ Bilindiği gibi bu miktarlar yukarıda adı geçen sahâbîler tarafından belirlenmiştir.

İbn Kudâme, Harem’de av hayvanı öldüren kişiye ceza gerekeceğini, bu cezanın da onun ihramlı iken öldürdüğü avın benzeri evcil hayvan olduğunu belirtir. Zira sahâbe, Harem’deki güvercinin öldürülmesi konusunda bir koyun kesilmesi gerektiğine hükmetmiştir.⁶⁶⁶

3.5.6. Halvet Halinde Mehir

Hanefî ve Hanbelîler’e göre, sahih akitten sonra, birleşmelerine engel bir durum olmadan erkek hanımıyla baş başa kaldığında temas olmasa da, kadın mehrin tamamına hak kazanır. Onlar bu meelede, Hz. Ömer, Hz. Ali, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah ve Muâz b. Cebel’in görüşlerine uymuşlardır.⁶⁶⁷ Bu konuda Hz. Ömer ve Zeyd b. Sâbit, adam evlendiği kadının yanına girip perdeler indirilince (kapılar kapatılınca) erkeğin mehir vermesinin vâcip olduğunu söylemişlerdir.⁶⁶⁸

3.5.7. İddet Bekleyen Kadınla Evlenme

Fukahâ, iddet bekleyen kadınla iddeti bitmeden evlenmenin câiz olmadığı konusunda ittifak etmiştir. Onlar, iddeti bitmeyen kadınla evlenip gerdeğe giren kişinin durumu hakkında ise ihtilâf etmişlerdir.⁶⁶⁹

İmam Mâlik, Evzâî, ve Leys b. Sa’d iddetini tamamlamadan bir kadınla evlenip onunla beraber olan adamın, o kadınla ayrılacaklarını ve hiçbir zaman evlenemeyeceklerini söylemiş ve bu konuda Hz. Ömer’in uygulamasına dayanmışlardır. Ebû Hanîfe, İmam Şâfî ve Süfyan es-Sevrî, bunların birbirlerinden ayrılacaklarını,

⁶⁶⁵ *Muvatta’*, “Hac”, 1243, 1244.

⁶⁶⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 179-180.

⁶⁶⁷ Merginânî, *el-Hidâye*, I, 204; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 153; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, III, 331-332.

⁶⁶⁸ *Muvatta’*, “Nikâh”, 1507, 1508.

⁶⁶⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, III, 84.

kadın iddetini tamamladıktan sonra birbirleriyle tekrar evlenebilecekleri görüşünü benimsemişlerdir. Bunlar ise, Hz. Ali ile İbn Mes'ûd'un görüşüyle amel etmişlerdir.⁶⁷⁰

Esed kabilesine mensup Tuleyha adlı kadın, Sakîf'e mensup Rüşeyd isimli bir adamla evli idi fakat kocası onu boşadı. Kadın iddetini tamamlamadan bir başkasıyla evlendi. Bu meseleyi duyan Hz. Ömer, Tuleyha'yı ve sonradan evlendiği kocasını birbirinden ayırdı. O, herhangi bir kadın iddetini bitirmeden evlenmiş, kocası da ona yaklaşmamışsa ayrılacakları, ilk kocasından bekleme süresini tamamladıktan sonra iddet beklerken evlendiği adam, diğerleri gibi ona evlilik teklifi yapabileceği görüşündedir. Hz Ömer'e göre, evlendiği adamla beraber olmuşlarsa nikah feshedilir, kadın önce ilk kocasından iddetini tamamlar, ardından ikinci kocasından iddetini tamamlar sonra bu ikinci evlendiği kişiyle bir daha evlenemezler.⁶⁷¹

Hz. Ali ise böyle yapan bir çifti ayırdı, kadının ilk eşinden iddetini tamamlayacağına, sonra ikinci eşinden iddetini bitirince isterse onunla tekrar evlenebileceğine karar verdi.⁶⁷²

3.5.8. Nikâhı Sona Erdiren Kusurlar

Karı kocanın birinde kusur bulunması halinde, bunlardan biri nikâhı bozabilir. Fakihler, nikâhın bozulmasına sebep olan özürler konusunda ihtilâf etmişlerdir. İmam Mâlik ve İmam Şâfî, alaca hastalığı, delilik, cüzzam, kadında birleşmeye mani olan bir engelin bulunması, erkek de ise erkeklik gücünün olmaması yahut onun hadım olması gibi özürler sebebiyle nikâhın sona erdirilebileceği görüşünü benimsemişlerdir.⁶⁷³ Onlar, bu konuda Hz. Ömer'in "Bir adam kendisinde delilik, cüzzam ve alaca hastalığı olan bir kadınla evlense ve onunla beraber olsa, onun mehrinin tamamını vermesi gerekir"⁶⁷⁴ sözüyle, ondan yapılan bir başka rivayetteki, "Veya ferici, birleşmeye imkan vermeyecek kadar kapalı ise, kocası onunla ilişkiye girmişse buna karşılık kadına mehrini verir. Kendisi de kadının velisine rücu' eder"⁶⁷⁵ sözüne dayanmışlardır.⁶⁷⁶

⁶⁷⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III, 84.

⁶⁷¹ *Muvatta'*, "Nikâh", 1532.

⁶⁷² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 726.

⁶⁷³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III, 88-89.

⁶⁷⁴ *Muvatta'*, II, 31.

⁶⁷⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 349.

Ebû Hanîfe ve ashabı ile Süfyan es-Sevrî ise, nikâhın sadece, kadının fercinin et veya kemik ile kapalı olması durumunda feshedileceği görüşündedirler. Ebû Hanîfe ve ashabı bu konuda kıyasa dayanmışlardır.⁶⁷⁷

3.5.9. Mefkûdun Karısının Ayrılmasının Hükümü

Fukahâ, İslâm ülkesinde kaybolan ve yaşayıp yaşamadığı bilinmeyen kişinin karısının ondan ayrılacağı süre konusunda ihtilâf etmiştir. İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'e göre, kaybolan ve yaşayıp yaşamadığı bilinmeyen kişinin karısı, dört sene bekler, ardından dört ay on gün vefat iddeti bekleyip bundan sonra başka biriyle evlenebilir. Onlar, bu konuda Hz. Ömer'le Hz. Osman'ın görüşlerine dayanmışlardır.⁶⁷⁸ Hz. Ömer bu konuda şöyle demiştir: “Kocasını kaybedip nerede olduğunu bilmeyen kadın, dört sene bekler. Bundan sonra dört ay on gün iddet bekler, ardından evlenmesi helâl olur.” Beyhakî, Hz. Ömer'in sözünün aynısının Hz. Ömer'le Hz. Osman'dan birlikte de nakledildiğini zikreder.⁶⁷⁹

Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî ve Süfyan es-Sevrî ise mefkûdün öldüğü kesinleşmedikçe karısının evlenemeyeceği görüşündedirler. Onlar bu konuda Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'un görüşüyle amel etmişlerdir.⁶⁸⁰

Merginânî, Hanefiler'in bu konudaki delilinin Hz. Peygamber'in, “Kocası kaybolan kadın, kocasıyla (öldüğü veya boşadığıyla) ilgili kesin bilgi gelinceye kadar onun karısıdır”⁶⁸¹ hadisi olduğunu, Hz. Ali'nin böyle bir kadınla ilgili olarak söylediği, “Başına istemediği bir bela gelmiştir. Sabretmesi ve öldüğünden emin oluncaya kadar evlenmemesi gerekir”⁶⁸² sözünü de bu hadisin bir açıklaması olarak değerlendirmiştir.⁶⁸³ Fakat Beyhakî ve İbnü'l-Hümâm bu hadisin zayıf olduğunu ifade etmektedirler, hatta Beyhakî bu hadisi, Hz. Ali'nin sözlerinin ardından konuyu işlediği bölümün sonunda

⁶⁷⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III, 88.

⁶⁷⁷ Merginânî, *el-Hidâye*, II, 27; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III, 89.

⁶⁷⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III, 90-91; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XI, 248.

⁶⁷⁹ *Muvatta*, “Talâk”, 1679; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 732.

⁶⁸⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III, 91.

⁶⁸¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 731.

⁶⁸² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 735.

⁶⁸³ Merginânî, *el-Hidâye*, II, 181.

zikretmiştir.⁶⁸⁴ İbnü'l-Hümâm, bu konuda sahâbenin ihtilâf ettiğini, birine Hz. Ömer'in değerine ise, Hz. Ali'nin öncülük ettiğini ifade eder. O aynı zamanda hadisin baştan hüküm koymak için uygun olmayıp ancak tercih ettirici olmaya elverişli olduğunu, Hz. Ali ile İbn Mes'ûd'un sözlerinin bu hadise muvâfık olduğunu, dolayısıyla bu konuda kendilerinin delilinin bu iki sahâbenin görüşü olduğunu beyan eder.⁶⁸⁵ Hz. Ali'nin bu konuda delil getirilen diğer sözü şu şekildedir: “Ömer'in, kaybolan kocanın karısıyla ilgili söylediklerinin bir anlamı yoktur. Kaybolan erkeğin hanımı, kocasının öldüğü veya kendisini boşadığıyla ilgili kesin bir haber almadıkça onun hanımıdır. Evlendiği kişiden aldığı mehir de gerdeğe girdiği için kendisinin olur, nikahı da geçersizdir”.⁶⁸⁶

3.5.10. Hayvanı Sakatlama

Hanefiler, sığır, deve gibi eti yenilen hayvanlarla eşek, katır ve at gibi binek hayvanlarının gözü çıkarıldığında bunların diyetinin, hayvanın değerinin dörtte bir miktarı olduğu görüşündedirler.⁶⁸⁷ Ahmed b. Hanbel'e göre, at, katır ve eşek gibi binek hayvanlarının bir gözünün diyeti, o hayvanın değerinin dörtte bir miktarıdır. Hanefiler ve Hanbelîler, bu konuda, “Allah Resûlü bineğin gözünün diyeti hakkında hayvanın değerinin dörtte birine hükmetti”⁶⁸⁸ şeklinde, Zeyd b. Sâbit'in naklettiği hadisle birlikte Hz. Ömer'in, “Binek hayvanının gözünün diyeti onun değerinin dörtte biridir”⁶⁸⁹ şeklindeki sözüne dayanmışlardır. Ancak Zeylaî, hadisin zayıf olduğunu,⁶⁹⁰ İbn Kudâme ise bu hadisin sahih olmadığını, şayet sahih olsaydı Ahmed b. Hanbel ve diğerleri Hz. Ömer'in sözünü delil getirmezlerdi, demektedir.⁶⁹¹ Hz. Ömer'in, hayvanın gözünün değerinin, kıymetinin dörtte biri olduğu hükmünü verdiği ve bu şekilde hükmetmesi için Kadı Şüreyh'e yazdığı nakledilmiştir. Kûfe fakihleri de bu konuda Hz. Ömer'in bu

⁶⁸⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 731; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 146-147.

⁶⁸⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 147.

⁶⁸⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 731

⁶⁸⁷ Merginânî, *el-Hidâye*, IV, 201-202.

⁶⁸⁸ Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, IV, 488.

⁶⁸⁹ Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, IV, 488.

⁶⁹⁰ Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, IV, 488.

⁶⁹¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 371-372.

görüşüne dayanmışlardır.⁶⁹² Dolayısıyla her iki mezhebe göre de bu konuda delil sahâbî kavlidir.

Görüldüğü gibi delil olmaya uygun kabul edilmeyen hadis ile Hz. Ömer'in sözü aynı muhtevaya sahiptir. Bu durum, rivayet edilen hadis zayıf olduğu için delil olmaya uygun olmadığında, sahâbî kavli ile amel edildiğine delâlet etmektedir. Bunun yanında bu mesele, sahâbî sözlerinin bir kısmının hadis olma ihtimalini kuvvetlendirmekte, diğer bir tabirle bazı durumlarda sahâbî fetvalarının hadis ile iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır.

3.5.11. Hizmet Ettiği Kişin Malını Çalan Hizmetçiye Had Uygulanmaması

Dört mezhebin fakihlerine göre, efendisinin malını çalan köle ile hizmet ettiği kişinin malını çalan hizmetçinin eli kesilmez.⁶⁹³ Hanefiler, kadın kocasından, koca karısından, köle efendisinden veya efendisinin hanımından bir şey çaldığında elinin kesilmeyeceği görüşündedirler. Onlar, Hz. Ömer, kocanın hizmetçisi, karısının aynasını çaldığında elini kesmediğine göre, kadının kocasının malını çaldığında, ona hırsızlık cezası uygulanmamasının daha öncelikli olduğu görüşündedirler.⁶⁹⁴ Mâlik, bir toplulukla beraber bulunup onlara hizmet eden kişi veya hizmetçinin hırsızlık yaptığında elinin kesilmeyeceğini, zira onun durumunun hırsızdan farklı olduğunu belirtir.⁶⁹⁵ İmam Şâfiî, koruma altına alınsın alınmasın, efendisinin malını çalan köleye hırsızlık cezasının uygulanmayacağını belirtir.⁶⁹⁶ Onlar bu konuda Hz. Ömer'in uygulamasına tâbi olurlar. Abdullah b. Amr el-Hadramî, hırsızlık yapan kölesini Hz. Ömer'e getirerek elini kesmesini ister. Hz. Ömer, neyi çaldığını sorunca, hanımının altmış dirhem değerindeki aynasını çaldığını söyler. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Onu bırak, elinin kesilmesi gerekmez. Eşyanızı çalan hizmetçinizdir” der.⁶⁹⁷

⁶⁹² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, IV, 134.

⁶⁹³ Merginânî, *el-Hidâye*, II, 123.

⁶⁹⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 383.

⁶⁹⁵ *Muvatta'*, “Hudûd”, 2437.

⁶⁹⁶ Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 151.

⁶⁹⁷ *Muvatta'*, “Hudûd”, 2433.

3.5.12. Yolculukta Namazların Kısaltılabileceği Mesafe

Hanefîler'e göre, namazların kısaltılabileceği mesafe deve veya yaya yürüyüşü ile üç günlük bir mesafedir. Onlar bu konuda Hz. Peygamber'den rivayet olunan hadisleri delil getirirler.⁶⁹⁸ “Yolcu üç gün üç gece, mukim bir gün bir gece mesheder.”⁶⁹⁹; “Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kadının yanında babası, oğlu, kocası, kardeşi veya mahremi olmadan üç gün veya daha fazla sürecek bir yolculuğa tek başına çıkması helâl değildir.”⁷⁰⁰

İmam Mâlik, İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve fakihlerin büyük çoğunluğu dört berîd uzaklığındaki mesafede namazların kısaltılacağını, bundan daha az olan yolculuklarda ise kısaltılmayacağı görüşünü benimsemişlerdir. Bu, normal bir yürüyüşle bir günlük mesafedir. Onlar bu konuda, Abdullah b. Abbas ile Abdullah b. Ömer'in uygulamalarına tâbi olmuşlardır.⁷⁰¹

Nâfi'in naklettiğine göre, Abdullah b. Ömer binekle Zâtün'n-nüsub'a gitmiş ve bu yolculuğunda namazları kısaltarak kılmişti. İmam Mâlik, Medîne ile Zâtün'n-nüsub arasındaki mesafenin dört berîd olduğunu söylemiştir. O, bu konuda kendisine rivayet edilen şu sahâbe uygulamasını da nakleder: “Bana ulaştığına göre, Abdullah b. Abbas, Mekke ile Taif, Mekke ile Usfan, Mekke ile Cidde arasındaki mesafe kadar uzaklıktaki yolculuklarında namazları kısaltırdı.” İmam Mâlik, Abdullah b. Abbas'ın bu uygulaması hakkında, anlatılan yerler arasındaki mesafenin takriben dört berîd olduğunu, kendisine göre bu kadar mesafenin, namazların kısaltılarak kılınması için yeterli olduğu görüşünü benimsemiştir.⁷⁰²

3.5.13. Ölüm Hastalığında Boşanan Kadının Vâris Olması

Hanefî, Mâlikî ve Hanbelîlere göre, ölüm hastalığına yakalanan kişi, bâin talakla boşadığı karısının iddeti bitmeden vefat ederse, karısı ona vâris olur. Onlar bu konuda

⁶⁹⁸ Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ'i*, I, 95.

⁶⁹⁹ Müslim, “Tahâret”, 24; Tirmizi, “Tahâret”, 71.

⁷⁰⁰ Tirmizi, “Rada' ”, 15; İbn Mâce, “Menâsik”, 7.

⁷⁰¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 237-238; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 105-106.

⁷⁰² *Muvatta'*, “Salât”, 394, 398.

sahâbe uygulamalarına tâbi olmuşlardır. ⁷⁰³ Abdurrahman b. Avf, hasta iken karısını bâin talak ile boşadı ve daha sonra öldü. Abdurrahman'ın boşadığı kadının iddeti bitince, Hz. Osman, karısını ona vâris yaptı. ⁷⁰⁴ Übey b. Kâ'b da, hastayken karısını boşayan kişi hakkında: “Bir sene içinde iyileşmez veya kadın başkasıyla evlenmezse, hanımını ona vâris kılarız” demiştir. ⁷⁰⁵

Sahâbî kavline dayanan, fûrû-i fıkıhtan verdiğimiz yukarıdaki örnekler, dört mezhep imamının, bir konuda hadis olmadığında veya hadis mevcut olup delil olmaya uygun bulunmadığında, sahâbî kavliyle amel ettiklerini göstermektedir. Diğer taraftan bazı sahâbî sözlerinin hadisle aynı muhtevaya sahip olması, sahâbî onun hadis olduğunu söylemese de, sahâbî kavlinin bir kısmının hadis olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

⁷⁰³ *Muvatta'*, “Talâk”,1666; Şâfiî, *el-Ümm*, V, 236; Merginânî, *el-Hidâye*, II, 3; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XI, 225; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 145-146.

⁷⁰⁴ *Muvatta'*, “Talâk”,1661; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 593.

⁷⁰⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 595.

SONUÇ

Sahâbenin, âyet ve hadislerde övülüp faziletlerinden bahsedilmesi, vahyin nüzûlüne tanıklık edip uzun süre Hz. Peygamber'in yakınında bulunması, onun vahyi açıklamasına, bunun yanında vahyi bilgiyi ferdî, ailevî ve toplumsal hayatın her alanına uygulamasına şahitlik etmesi, onların ayrıcalıklı bir konuma sahip olmalarını sağlamıştır. Ayrıca sahâbenin, dinî bilgileri, özellikle de hadisleri sonraki nesillere nakletmeleri, onların birçok konuda fetva verip görüş açıklamaları, kendilerinden sonraki müctehidler tarafından sahâbe görüşlerinin dikkate alınıp hücciyetinin tartışılması sonucunu doğurmuştur. Çünkü Hz. Peygamber devrinde, bilginin yegane kağnağı Allah Resûlü idi. Vahiy ona nâzil oluyor, gelen vahyi sahâbeye o tebliğ ediyor, gerekli yerlerde açıklama yapıp onun uygulama şeklini ashab-ı kirama o gösteriyor, vahyin gelmediği durumlarda karşılaşılan meseleleri o çözüme kavuşturuyordu.

Sahâbe, Resûlüllah'ı adım adım takip ederek onun hadislerini öğrendiği gibi, dinî hükümleri uygulayıp cahiliyye toplumunu asr-ı saadete dönüştürürken takip ettiği yöneme de yakinen şahitlik ediyordu. Bazen o, sahâbeyi hâkim olarak görevlendirip davanın onun tarafından karara bağlanmasını istiyor, Hz. Peygamber'in bulunmadığı yerlerde sahâbe tarafından verilen fetva veya yapılan dinî bir uygulama kendisine arzedilince bunlarda bir hata olursa onu düzeltiyordu. Böylece gerektiğinde sahâbeye sorumluluk vererek onların yetişmelerini sağlıyordu. Hz. Peygamber hayatta iken yıllarca onunla beraber olan sahâbenin en önemli görevi, ona ittibâ edip dinî hükümleri ondan uygulamalı olarak öğrenmek iken, onun vefatından sonra sahâbe, şer'î meselelerle ilgili kendilerine başvurulup fetva sorulan kişiler haline gelmişlerdir. Tabii burada söz konusu olan onların tamamı değil, fikhî bilgisiyle temayüz eden sahâbedir.

Onların verdiği fetvalar, açıkladıkları görüşler ve çözüme kavuşturdıkları yargı kararları, Hz. Peygamber'in hadisleri gibi, sahâbe döneminden itibaren öğrenilip onlarla amel edilmiştir. Hadis olmadığında, fıkıh kitaplarındaki birçok fikhî meselede, sahâbî kavillerine dayanılması ve fıkıh usulü eserlerinde onlara yer verilmesi, usulcülerin cumhuru tarafından onların hüccet olarak kabul edilmesi sonucunu doğurmuştur.

Sahâbî kavli, hakkında Kitap ve Sünnet'ten delil bulunmayan ve icmâ meydana gelmemiş fikhî bir meselede, Resûlullah'ın bir sahâbîsinden bize nakledilen fetva veya yargı kararıdır. Sahâbe görüşünün, sahâbî kavli olarak isimlendirilebilmesi ve icmâdan farklı olduğunun ifade edilebilmesi için, sahâbe arasında yaygınlık kazanma ihtimali olmaması, Hz. Peygamber'den nakledildiğinin belirtilmemesi ve diğer sahâbenin muhalefetine uğradığının bilinmemesi gerekir.

Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî usulcüler, fıkıh usulü kitaplarında çok sayıda sahâbî kavli çeşidi zikretmişlerdir. Bununla birlikte onlar genellikle, akılla kavranabilen ictihada açık konulardaki sahâbî kavli ile akılla kavranamayan ictihada kapalı hususlardaki sahâbî kavli olmak üzere, iki tür sahâbî fetvasıyla ilgili detaylı açıklamalar yapmış ve örnekler üzerinde durmuşlardır.

Sahâbî kavlinin hücciyeti konusundaki en detaylı tartışmanın, Şâfiî usulcüler arasında olduğu görülmektedir. Adı geçen mezhebe mensup usulcüler, İmam Şâfiînin kavli kadîmine göre, sahâbî kavlinin hüccet olduğu konusunda görüşbirliğine varmışlar fakat kavli cedîdine göre bu konuda, farklı görüşlere ayrılmışlardır. Bunun en önemli sebebi, İmam Şâfiînin görüşlerinin kavli kadîm ve kavli cedîd şeklinde ikiye ayrılıp onun sahâbî kavlini hüccet olarak benimsediği görüşünün, hangi döneme ait olduğu hususunda, bu mezhebe mensup usulcülerin birbirlerinden farklı düşünceleridir.

İmam Şâfiî'den sonra, mezhebin ilk usul müellifi olan Şîrâzî, Şâfiî'nin cedîd kavline göre, akılla kavranabilen kıyasa muvâfık sahâbî kavliyle birlikte akılla kavranamayan kıyasa muhalif sahâbî kavlinin de hüccet olmadığını ifade etmiştir. O, bu görüşüyle, kendisinden sonra gelen Şâfiî usulcülerin, sahâbî kavlinin hücciyetini tamamen reddetmelerinin önünü açmıştır. Cüveynî ise, Şâfiî'nin, kıyasa muvâfık olan sahâbî kavlini hüccet olarak kabul etmezken kıyasa muhalif olan sahâbî kavlinin hüccet olduğunu kabul ettiğini ifade ederek, daha sonra gelen usulcülere, bu konuda öncülük etmiştir.

İmam Gazzâlî, el-Müstasfâ adındaki usul kitabını telif edinceye kadar, kendinden önceki diğer bazı Şâfiî usulcüler gibi, kıyasa muvâfık olan sahâbî kavlini hüccet olarak

kabul etmiyor fakat kıyasa muhalif olanı hüccet olarak kabul ediyordu. Onun, adı geçen kitabı yazması, Şâfiî usulünde sahâbî kavli konusunda bir dönüm noktası teşkil etmiştir. O, bu eserinde sahâbî kavlinin hiçbir çeşidinin hüccet olmadığını ifade ederek önceki görüşünden dönmüştür. Bunun yanında o, Şâfiî'nin kavli-i cedîde, sahâbî kavlini hüccet olarak kabul etmediğini, bu konuda onun da önceki görüşünden rücû ettiğini söylemiştir. Böylece o, bu konuda kendi ulaştığı sonuç olan “Sahâbî kavlinin hiçbir çeşidinin hüccet olmadığı” şeklindeki görüşünü, İmam Şâfiî üzerinden kuvvetlendirmiştir. Gazzâlî, bu konuda oldukça etkili olmuş, kendinden sonra gelen birçok Şâfiî usulcüsü, sahâbî kavlinin kıyasa aykırı olan çeşidinin de hüccet olmadığı görüşünü benimsemiştir.

İmam Şâfiî'nin yeni dönem eserleri olan *er-Risâle* ve *el-Ümm*'deki usulle ilgili açıklamaları ile sahâbî kavline dayandığı meselelerden bu çalışmamızda yer verdiklerimiz, ona göre sahâbî kavlinin bütün çeşitlerinin hüccet olduğunu, hiçbir tereddüde yer vermeyecek şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca Şâfiî'nin, cedîd döneminde, sahâbî kavlinin hüccet olduğu görüşünden döndüğüne dair bir ifadesine de rastlanılmamaktadır.

Mâlikîler dışında, İmam Şâfiî de dahil olmak üzere, sahâbî kavlini hüccet kabul eden usulcülere göre, sahâbî kavli kıyasa takdim edilir. Mâlikîler'e göre ise o, sıralamada kıyastan sonra gelen bir delil olması sebebiyle kıyasa takdim edilmez.

Sahâbî kavlinin umumu tahsis etmesi, onun hüccet olarak kabul edilip edilmemesine bağlıdır. Onun hüccet olduğu görüşünde olan usulcülere göre o, âmm lafzı tahsis ederken hüccet olmadığı kanaatinde olanlara göre umumu tahsis etmez.

Dört mezhebe mensup usulcülerin çoğunluğu, kıyasa muhalif sahâbî kavlinin sünnet olduğu kanaatindedirler. Bu usulcülere göre o, hükmen merfû hadis çeşidine karşılık gelmektedir. Hanefiler tarafından şibih sünnet olarak isimlendirilen akılla kavranabilen ictihada açık konulardaki sahâbî kavli, bu tür sahâbî kavlini hüccet olarak benimseyen diğer usulcülere göre, mevkuf hadis olarak kabul edilmektedir.

Bazı sahâbî sözlerinin hadisle aynı muhtevaya sahip olması, sahâbe onu Hz. Peygamber'den duyduğunu açıkca beyan etmese de, sahâbî kavlinin bir kısmının hadis olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Hanefî usulcülerin çoğunluğuna göre akılla idrak edilebilen ve edilemeyen hususlardaki sahâbî kavline uymak vâciptir. Mâlikî usulcüler arasında hâkim kanaat, kıyasın geçerli olmadığı konulardaki sahâbî kavline uymak vâcip, kıyas yapılabilen hususlardaki sahâbî kavline ittibâ etmek ise câizdir. İmam Şâfiî'ye göre, sahâbî kavlinin her iki çeşidiyle amel etmek câizdir. Hanbelî usulcülerin çoğunluğu, kıyasa muhalif olan sahâbî kavline uymanın vâcip, sahâbenin kendi ictihadına dayanan sahâbî sözüne ittibâ etmenin ise câiz olduğu kanaatindedirler.

İmam Şâfiî, Hanefî fakihlerden Ebû Hâzim ve Hanbelîlerden İbn Kayyim el-Cevziyye dışında, usulcülerin büyük çoğunluğunun Hulefâ-i Râşidîn'in kavlini, diğer fakih sahâbîlerin fetvalarından üstün kabul etmediği görülmektedir.

Dört mezhep imamının tamamı, sahâbî kavlini hüccet olarak kabul etmektedirler. Onların bazı meselelerde sahâbî kavli ile amel etmemeleri, ya o konuda daha kuvvetli bir delile dayanmış olmaları veya onlara göre, o meselede sahâbî kavlinin sabit olmaması yahut o husustaki sahâbî kavlinin onlara ulaşmaması sebebiyledir.

BİBLİYOGRAFYA

Abbâdî, Şihâbüddin Ahmed b. Kâsım es-Sabbâğ (v.984/1586) *el-Âyâtü'l-beyinât* (*el-Bedrüttâlî fî halli Cem 'i'l-cevâmi'* ile birlikte), Dârü'l-Fıkr, Beyrut 1402/1982, I-II.

Abdülaziz el-Buhârî, Alaüddin b. Ahmed (v. 730/1330), *Keşfü'l-esrâr* (thk. Muhammed el-Mu'tasımbillah el-Bağdâdî), Dârül-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1414/1994, I-IV.

Abdürrezzâk, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (v. 211/827), *el-Musannef* (thk. Eymen Nasruddîn el-Ezherî), Dârü'l-Kütübi'l-ilmıyye, Beyrut 1421/2000, I-X.

Accâc, Muhammed el-Hatîb, *Sünnetin Tesbiti* (trc. Mehmet Aydemir), Yeni Akademi Yayınları, İstanbul 2005.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muammed eş-Şeybânî, (v. 241/855), *el-Müsned* (thk. Şuayb el-Arnaût-Adil Mürşid v.dğr.), Beyrut 1421/2001, I-L.

Ahmed Naim, "Mukaddime", *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984, I, s. 5-495.

Ahsikesî, Ebû Abdullah b. Muhammed b. Ömer (v. 644/1246/47), *el-Müntehab fî Usûli'l-mezheb* (*el-Mezheb fî usûli'l-mezheb* içinde), (nşr. Veliyyüddîn Muhammed Sâlih el-Farfûr), Mektebetü Dâri'l-Farfûr, Dimaşk 1417/1996, I-II.

Akgündüz, Ahmet, "Debûsî", *DİA*, IX, İstanbul 1194, s. 66-67.

Aktepe, İshak Emin, *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2008.

Alâî, Salâhuddîn Halil b. Keykeldî (v. 761/1359), *İcmâlü'l-isâbe fî akvâli's-sahâbe* (thk. Muhammed Süleyman el-Eşkar), Cemiyetü İhyâi't-türâsi'l-İslâmî, Kuveyt 1407/1987.

Âmidî, Ebü'l-Hasan Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim (v. 631/1233), *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (thk. Seyyid el-Cümeylî), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1406-1986, I-IV.

Apaydın, H. Yunus, “Sahâbî Sözü'nün Hukuki Değeri”, *EÛSBED*, sy. 4, Kayseri 1990, s. 323-353.

_____, “Sahâbî Sözü-Kıyas İlişkisi ve Mezhep İmamlarının Uygulamalarından Örnekler”, *EÛSBED*, sy. 5, Kayseri 1994, s. 379-397.

_____, “İbn Berhân”, *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 370.

_____, “Karâfî, Şehâbeddin”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 394-401.

_____, “Kıyas”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 529-539.

_____, “el-Müstasfâ”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 124-126.

_____, “Sahâbî Kavli”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 500-504.

Aslan, Mehmet Selim, “Şâfiî Mezhebinde Sahâbî Kavlinin Hüccet Değeri ve Fikhî Konulara Yansıması”, *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe III:-Sahâbe ve Dirâyet İlimleri-Tebliğ ve Müzâkereler* (ed. Abdullah Aydınlı v.dğr.), Ensar Neşriyat, İstanbul 2018, s. 213-240.

Atar, Fahrettin, “Abdülazîz el-Buhârî”, *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 186-187.

_____, “Fetva”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 486-596.

Atcı, İsa, “Hz. Peygamber ve Sahâbe Döneminde İhtilâf Ahlâkı”, *Hicrî Birinci Asırda İslâmî İlimler II -Kur'ân İlimleri ve Tefsir-*(ed. Hidayet Aydar-Ziyad Alrawashdeh v.dğr.), Ensar Neşriyat, İstanbul 2020, s. 187, 205.

Aybakan, Bilal, *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.

_____, *İmam Şâfî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.

_____, “Şîrâzî, Ebû İshak”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 184-186.

_____, “Sübkî, Tâceddin”, *DİA*, İstanbul 2010, XXVIII, s. 11-13.

Aydın, Hakkı, “Fusûlü’l-Bedâyi”, *DİA*, XIII, İstanbul 1996, s. 229-230.

_____, “Molla Fenârî”, *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 245-247.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İfav Yayınları, İstanbul 2013.

Aygün, Abdullah, “Sem‘ânî”, Ebü’l-Muzaffer”, *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s.463-464.

Bâcî, Ebü’l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa‘det-Tücîbî (v. 474/1081), *el-Minhâc fî tertîbi’l-hicâc* (thk. Abdülmecid Türkî), Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, Paris 2001.

_____, *İhkâmü’l-fusûl fî ahkâmi’l-usûl* (thk. Abdülmecid Türkî), Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1415/1995, I-II.

_____, *el-Müntekâ şerhu Muvatta’i Mâlik* (thk. Muhammed Abdülkâdir ‘Atâ), Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1420/1999, I-IX.

Bahrülulüm el-Leknevi, Abdülâlî Muhammed b. Nizamiddîn Muhammed Sehâllevî el-Ensârî (v. 1225/1810), *Fevâtihu’r-rahâmût bi şerhi Müsellemi’s-sübût (el-Müstasfâ ile birlikte)*, İntişârâtü Dâri’z-zehâir, Mısır 1368, I-II.

el-Bâkılânî, Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Ebû Bekir (v. 403/1013), *et-Takrîb ve’l-irşâd* (thk. Abdü’l-Hamid b. Ali Ebü Züneyd), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1818/1998, I-III.

Bardakoğlu, Ali, “Hanefî Mezhebi”, *DİA*, XXVI, İstanbul 1997, s. 1-21.

Baçoğlu, Tuncay, “Saymer’i, Hüseyin b. Ali”, *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 215-216.

_____, “Âmm”, *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 552-553.

Bedir, Murteza, “Takvîmü’l-Edille”, *DİA*, XXXIX, İstanbul, 2010, s. 493-494

_____, *Sünnet Hz. Peygamber’in Evrensel Mesajı*, İsam Yayınları, İstanbul 2006.

_____, “Usûlü’s-Serahsî”, *DİA*, XLII, İstanbul 2012, s. 221-222.

Bedir, Murteza-Koca, Ferhat, “Pezdevî, Ebü’l-Usr”, *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 264-266.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (v. 458/1066), *el-Medhal ilâ’s-Süneni’l-kübrâ* (thk. Muhammed Ziyâürrahmân el-A‘zamî), Dârü’l-Hulefâ, Kuveyt 1985.

_____, *es-Sünenü’l-kübrâ* (thk. Muhammed Abdülkâdir ‘Atâ), Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, I-XI.

Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed (v. 685/1286) *Minhâcü’l-vüsûl ilâ ‘ilmi’l-usûl* (thk. Şa‘bân Muhammed İsmail), Dârü İbn Hazm, Beyrut 1429/2008.

Bihârî, Muhibullah İbn Abdişşekûr (v.1119/1707), *Müslemü’s-sübût (el-Müstasfâ ile birlikte)*, İntişârâtü Dâri’z-Zehâir, Mısır 1368, I-II.

Boynukalın, Mehmet, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, İFAV Yayınları, İstanbul 2017.

Buğa, Mustafa Dîb, *Eseru'l-edilleti'l-muhtelefe fihâ fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Dârü'l-İmâmeti'l-Buhârî, Dımaşk ts.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (v. 256/870), *el-Câmi'u's-sahîh* (thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır), Dârü Tavgı'n-Necât, Dımaşk 1422, I-IX.

Cebeci, İsmail, “Cuayt, Muhammed Azîz”, *DİA EK-I*, Ankara 2020, s. 564-565.

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî (v.370/981) , *el-Fusûlfi'l-usûl* (thk. Uceyl Câsim en-Neşemî), Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 1408/1988, I-IV.

Cuayt, Muhammed el-Azîz b. Yusuf b. Ahmed (v. 1389/1970), *Menhecü't-tahkîk ve't-tavzîh li-halli gavâmizi't-Tenkîh*, Matbaatü'n-Nahda, Tunus 1340-1345/1921-1926, I-II.

Cum'a, Ali, *Kavlü's-sahâbî 'inde'l-usûliyyîn*, Dârü'r-Risâle, Kahire ts.

Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn (v. 478/1085), *el-Burhân fi usûli'l-fikh* (thk. Abdülazîm ed-Dîb), Yay.y., Devha 1399/1979, I-II.

Çağrııcı, Mustafa, “Gazzâlî”, *DİA*, XIII, İstanbul 1996, s. 489-505.

Çârperdî, Ebü'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf (v. 746/1346), *es-Sirâcü'l-vehhâc fi şerhi'l-Minhâc* (thk. Ekrem b. Muhammed b. Hüseyin Özükan), Dârü'l-M'irâci'd-Devliyye, Riyad 1418/1998, I-II.

Çavuşoğlu, Ali Hakan, “Tilimsânî, Muhammed b. Ahmed”, *DİA*, XLI, İstanbul 2012, s. 165-167.

Çetinkaya, Ahmet, “Ebu'l-Hüseyin el-Kudûrî'nin et-Tecrîd Adlı Eseri Çerçevesinde Hanefî Mezhebinde Delil Olarak Sahâbî Kavli”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VI, sy. 10, Eskişehir 2019, s. 185-218

Çetintaş, Recep, “Hanefî Mezhebinde Sahâbe Kavlinin Hücet Değeri”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXVII, sy. 32, Çorum 2017, s. 607-639.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen, Ali b. Ömer b. Ahmed (v. 385/995), *es-Sünen* (thk. Şuayb Arnaût-Hasan Abdü'l-Mun'îm Şelebî-Abdüllatif Hırzullah-Ahmed Berhûm), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1424/2004, I-VI.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl (v.255/869) *es-Sünen* (thk. Fevâz Ahmed Zemrîlî-Hâlid es-Seba' el-Alemî), Kadîmî Kütüphâne, Karacı ts., I-II.

Dayhan, Ahmet Tahir, “Serbest Müzâkere”, *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe-Sahâbe Kimliği ve Algısı*-(ed. Ömer Faruk Akpınar), Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s. 480-482.

Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer (v.430/1039), *Takvîmü'l-edille* (thk. Halil Muyiddîn el-Meyyis), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2001.

_____, Te'sîsü'n-nazar (thk. Mustafa Muhammed el-Kabbânî ed-Dımaşkî), Dârü İbn Zeydûn, Beyrut ts.

Demir, İbrahim Halil, *Usûlü'l-Fıkıhta Sahâbî Kavlinin Kaynak Olması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2012.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İFAV Yayınları, İstanbul 2014.

ed-Dervîş, Abdurrahman b. Abdullah, *es-Sahâbî ve mevkîfü'l-ulemâ mine'l-ihticâc bi kavlih*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1413/1992.

ed-Dîb-Abdülazîm Mahmûd, “Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993; s. 141-144.

ed-Dihlevî, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn (v. 1176/ 1762), *Hüccetüllâhi'l-bâliğa* (trc. Mehmet Erdoğan), Yeni Şafak, İstanbul 2003.

Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Gerçek Hayat, İstanbul 2001.

Dönmez, İbrahim Kâfi, “Gazzâlî”, *DİA*, XIII, İstanbul 1996, s. 511-515.

Duman, Soner, “Usûlü'l-Fıkh”, *DİA*, XLII, İstanbul 2012, s. 218-220.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî (v. 275/889), *es-Sünen* (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Dârü'l-Fıkr, Beyrut ts., I-IV.

Ebû Ya'lâ, Muhammed b. Hüseyin el-Ferrâ (v.458/1066) *el-Mesâ'ilü'l-usûliyye min Kitâbi'r-rivâyeteyn ve'l-vecheyn* (thk. Abdü'l-Kerîm b. Muhammed el-Lâhim), Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1405/1985.

_____, *el-'Udde fi usûli'l-fıkh* (thk. Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârakî), Yay.y., Riyad 1410/1990, I-V.

Ebû Zehre, Muhammed (v.1394/1974), *Usûlü'l-fıkh*, Tebliğ Yayınları, İstanbul ts.

_____, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye fi's-siyâse ve'l-'akâi'd ve târîhu'l-mezâhibi'l-fıkhıyye*, Dârü'l-Fıkrî'l-Arabî, Kahire ts.

_____, *Ebû Hanîfe: Hayâtühû ve 'asruhû 'ârâ'ühû ve fıkhüh*, Dârü'l-Fıkrî'l-Arabî, Kahire ts.

_____, *Mâlik: Hayâtühû ve 'asruhû 'ârâ'ühû ve fıkhüh*, Dârü'l-Fıkrî'l-Arabî, Kahire ts.

_____, *eş-Şâfî: Hayâtühû ve 'asruhû 'ârâ'ühû ve fıkhüh*, Dârü'l-Fıkrî'l-Arabî, Kahire 1978.

_____, *İbn Hanbel: Hayâtühû 'asruhû 'ârâ'ühû ve fikhüh*, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire ts.

Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, Muhammed b. Ali b. Tayyib (v.436/1044), *Kitâbü'l-Mu'temed fî usûli'l-fikh* (thk. Muhammed Hamîdullah), el-Mahadü'l-İlmiyyi'l-Ferensiyi, Dımaşk 1385/1965, I-II.

Emîr Pâdişah, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî el-Buhârî (v. 987/1579) *Teyisîrû't-tahrir*, Matbaatü Mutafa el-Halebî, Mısır 1351, I-IV.

Efendioğlu, Mehmet, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, İFAV Yayınları, İstanbul 2011.

Erden, Salih, *Ebü Hanîfe'nin Deliller Hiyerarşisinde Sahâbî Kavlinin Konumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.

Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.

Esen, Bilal, *Haneî Usûlcülerinde İctihad Teorisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.

el-Eşkâr, Muhammed Süleyman Abdullah, *el-Vâdih fî Usûli'l-fikh li'l-mübtedîn maa esile li'l-münâkşât ve't-temrînât*, Dâru's-Selâm, Kahire 1425/2004

Fayda, Mustafa, "Ebû Bekir", *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 101-108.

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (v. 817/1415), *el-Kâmsü'l-muhît* (thk. Muhammed Naîm el-Arkasûsî), Müessesetü'Risâle, Beyrut 1426/2005.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (v. 505/1111), *el-Müstasfâ* (trc. Yunus Apaydın), Klasik Yayınları, İstanbul 2006, I-II.

_____, *el-Menhûl* (thk. Muhammed Hasan Heyto), Dârü'l-Fikr, bs.yy. ts.

_____, *el-Vasît fi'l-mezheb* (nşr. Ahmed Mahmud İbrahim-Muhammed Muhammed Tâmir), Dârü's-Selâm, Kahire 1417/1997, I-VII.

Görgün, Tahsin, *İlâhi Sözü'n Gücü*, Külliyyat Yayınları, İstanbul 2013.

Gölcük, Şerafettin, "Bâkılânî", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 531-535

Güler, Zekeriya, "Müzâkere", *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe-Sahâbe Kimliği ve Algısı*-(ed. Ömer Faruk Akpınar), Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s. 469-475.

Günay, Hacı Mehmet, "Semerkandî, Alâeddin", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 470-471.

Günay, Musa, "İmam Ebû Hanîfe'nin Sahâbî Kavli ile İlgili Görüş ve Uygulamaları", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 29, Şanlıurfa 2013, s. 120-141.

Güngör, Mevlüt, "Cessâs", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 427-428.

Gürkan, Menderes, "Zerkeşî, Bedreddin", *DİA*, XLIV, İstanbul 2013, s. 289-293.

Güzelhisârî, Mustafa Hulûsî (v. 1253/1837), *Menâfi'u'd-dekâik fi şerhi Mcâmi'i'l-hakâik*, Dârü't-Tıbâati'l-Âmira, İstanbul 1308.

Habbâzî, Ebû Muhammed Celâlüddîn Ömer b. Muhammed (v. 691/1292), *el-Muğnî fi usûli'l-fikh* (thk. Muhammed Mazhar Bekâ), Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1403/1983.

Hâdimî, Ebû Saîd (v. 1176/1762), *Mecâmiu'l-hakâik (Menâfi'u'd-dekâik içinde)*, Şirketi Sahâfiyei Osmâniye, İstanbul 1308.

Hallâf, Abdülvehhâb (v. 1956), Hallâf, Abdülvehhâb, *'İlmü usûli'l-fikh hulâsatü târihi't-teşri'i'l-İslâmî*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1984.

_____, *İslâm Teşrii Tarihi* (trc. Talât Koçyiğit), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1970.

Hamîdullah, Muhammed, “Serahsî, Şemsüleimme”, *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 544-547.

Hassan, Ahmed, *İslâm Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi* (trc. Ali Hakan Çavuşoğlu-Hüseyin Esen), İz Yayıncılık, İstanbul 1999.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed (v. 463/1071), *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh* (thk. Ebû Abdurrahman Adil b. Yusuf el-Azzâzî), Dâru İbni'l-Cevziyye, Riyad 1417/1996, I-II.

_____, *Kitâbü'l-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, Yay.y., bs.yy. ts.

Hulûlû, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdirrahmân b. Mûsa b. Abdilhak Zelîtenî el-Kayravânî (v. 898/1492), *et-Tavzîh fî şerhi't-Tenkîh* (thk. Gâzî b. Mürşîd b. Halef el-Uteybî), Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1425/2004.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî (v. 463/1071), *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihî* (thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyri), Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad 1414/1994, I-II.

İbn Akîl, Ali b. Akîl b. Muhammed el-Bağdâdî (v.513/1119), *el-Vâzih fî usûli'l-fikh* (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Müesseetü'r-Risâle, Beyrut 1420/1999, I-V.

İbn Berhân, Ebü'l-Feth Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî (v. 518/1124), *el-Vüsûl ile'l-usûl* (nşr. Abdülhamid Ali Ebû Züneyd), Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1403/1983, I-II.

İbn Cüzey, Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Kelbî el-Gırnatî (v. 741/1340), *Takrîbü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl* (thk. Celal Ali Cehhânî), Yay.y., Leiden 1423.

İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (v.235/849), *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr* (nşr. Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim b. Muhammed), el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tıbbâti ve'n-Neşr, Kahire 1429/2008, I-XV.

İbn Ebû Ya'lâ, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Hüseyin el-Bağdâdî (v. 526/1131), *Tabakâtü'l-Hanâbile* (nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkî), *Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye*, Kahire ts., I-II.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (v. 852/1449), *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe* (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu'avvız), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1995, I-VIII.

_____, *Nüzhetü'n-nazar fi'tavzihi Nuhbet'l-fiker* (thk. Abdullah b. Dayfullah er-Rahîlî), Mektebetü'l-Melik Fahdü'l-Vataniyye, Riyad 1422/2001.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelûsî el-Kurtubî (v. 456/1064), *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, Dâru'l-İfâkı'l-Cedîde, Beyrut 1979, I-VIII.

İbn Hallikân, Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed el-İrbilî (v. 681/1282), *Vefâyâtü'l-a'yân ve'l-ebnâ'ü ve'l-ebnâ'i'z-zamân* (nşr. İhsan Abbas), Dâru Sâdır, Beyrut 1414/1994, I-VIII.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr (v. 751/1350), *İ'lâmu'l-muvakkı'in* (thk. Isâmüddin es-Sabâbadî), Dâru'l-Hadîs, Kahire 1414/1993, I-IV.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed el-Makdisî (v.620/1223), *Ravzatü'n-nâzır ve cünnetü'l-münâzır* (thk. Abdülkerim en-Nemle), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1417/1997, I-III.

_____, *el-Muğni* (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî-Abdulfettâh Muhmmmed el-Hulv), Dâru Âlemi'l-kütüb, Riyad ts., I-XV.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (v. 273/887), *Sünenü İbn Mâce* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru İhyâi kütübî'l-Arabî, Kahire 1371/1953, I-II.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî (v. 711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1414, I-XV.

İbn Melek, Abdüllatif b. Abdülaziz (v.821/1418), *Şerhu Menâri'l-envâr fî usûli'l-fikh*, Salâh Bilici Kitabevi, İstanbul 1965.

İbn Müflih, Şemsüddîn Muhammed el-Makdisî (v.763/1362), *Usûlü'l-fikh* (thk. Fehd b. Muhammed es-Sedhân), Mektebetü'l-Abîkân, Riyad 1420/1999, I-IV.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhahmmmed el-Kurtubî (v. 595/1198), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (thk. Abdülmecîd T'ame Halebî), Dâru'l-Marife, Beyrut 1418/1997, I-IV.

İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm (v. 728/1328), *el-Müsvedde fî usûli'l-fikh* (thk. Ahmed b. İbrahim b. Abbas ez-Zervâ), Dâru'l-Fazîle, Riyad 1422/2001, I-II.

İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Ömer . Osman b. Ebî Bekr (v. 646/1249), *Muhtasaru Münteha's-sûl ve'l-emel fî 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel* (thk. Nezir Hammad), Dâru İbn Hazm, Beyrut 1427/2006, I-II.

_____, *Kitâbü Muhtasari'l- Müntehâ'l-usûli*, Matbaatü Kürdistâni'l-İlmî, Kahire 1326.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdi'l-Hamîd es-Sivâsî el-İskenderî (v. 861/1457), *Fethü'l-Kadîr*, Dârü'l-Fikr, Beyrut ts., I-IX.

_____, *et-Tahrîr fî 'ilmi'l-usûl* (Emîr Padişah'ın Teysîrû't-tahrîr'iyle birlikte), Matbaatü Mutafa el-Halebî, Mısır 1351, I-IV.

İbnü'l-Kassâr, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer Ahmed el-Bağdâdî, (v.397/1007), *Mukaddime fî usûli'l-fikh* (thk. Mustafa Mahdûm), Dârü'l-Muallime, Riyad 1420/1999.

İbnü's-Salâh, Ebü Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhuddîn Abdürrahman b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (v. 643/1245), *Ulûmü'l-hadîs Mukaddimetü İbni's-Salâh* (thk. Nûreddîn Itr), Dârü'l-Fikr, Dımaşk ts.

İbnü'n-Neccâr, Muhammed b. Ahmed b. Abdülazîz b. Ali el-Hanbelî (v. 972/1564), *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr* (thk. Muhammed ez-Zühaylî-Nezîh Hammâd), Mektebetü'l-Abîkân, Riyad 1413/1993, I-IV.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk (v. 385/995), *Kitâbü'l-Fihrist* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), Müessesetü'l-Furkân, Londra 1430/2009, I-III.

İbnü's-Sâatî, Muzefferuddin Ahmed b. Ali, (v. 694/1295), *Nihâyetü'l-vüsûl ila ilmi'l-usûl*, Sa'd Gureyer, Mekke 1405/1985.

Îcî, Adudüddîn Abdürrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr, *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ'l-usûli* (thk. Muhammed Hasan İsmail), (Teftezânî ve Seyyid Şerif'in Haşiyeleriyle beraber), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2004, I-III.

İltaş, Davut, "Tenkîhu'l-Fusûl", *DİA*, XL, İstanbul 2011, s. 453-454.

_____, "el-Udde", *DİA*, XLII, İstanbul 2012, s. 41-42.

İsfahânî, Ebü's-Senâ' Şemsüddin Mahmûd b. Abdirrahman b. Ahmed (v. 749/1349), *Şerhü'l-Minhâc li'l-Beyzâvî fî ilmi'l-usûl* (thk. Abdü'l-Kerim b. Ali b. Muhammed en-Nemle), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1420/1999. I-II.

İsmail, Şa'bân Muhammed, *Usûlü'l-fikh târîhuhü ve ricâlüh*, Dârü'l-Merîh, Riyad 1401/1981.

_____, *Kavlü's-sahâbî ve eseruhü fî'l-fikhi'l-İslâmî*, Dârü's-Selâm, Medine 1408/1988.

İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahim b. el-Hasen (v. 772/1370), *Nihâyetü's-sûl fî şerhi Minhâci'l-usûl* (nşr. Muhammed Buhayt el-Mutî'î), Âlemü'l-Kütüb, Kahire 1343, I-IV.

_____, *et-Temhîd fî tahrîci'l-fürü' 'ale'l-usûl* (nşr. Muhammed Hasan Heyto), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1401/1981.

İzmîrî, Mevlânâ Mehmed b. Veli b. Resûl (v. 1165/1751), *Hâşiye 'alâ Mir'âti'l-usûl*, Yay.y., İstanbul 1285, I-II.

el-Kahveci, Enes Muhammed Rızâ, *Kavlü's-sahâbî ve hücciyetü'l-amel bih*, Dârü'n-Nevâdir, Suriye 1433/2012.

Kallek, Cengiz, "Ebû Ya'lâ", *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 253-255.

Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihabüddîn Ahmed b. İdris b. Abdirrahim (v. 684/1285), *ez-Zahîre* (thk. Muhammed Haccî-Muhammed Ebû Hubze-Saîd Arâb), Dârü Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1994, I-XIV.

_____, *Şerhu Tenkihi'l-fusûl fî ihtisâri'l-Mahsûl fî'l-usûl* (nşr. Sıdkı Cemil Attâr), Dârü'l-Fikr, Beyrut 1418/1997.

_____, *Nefâisü'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl* (thk. Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd- Ali Muhammed Muavvaz), Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1416/1995, I-IX.

Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, Nesil Yayınları, İstanbul 1989.

“Ahmed b. Hanbel”, *DİA*, İstanbul 1989, II, s. 80-82.

_____, *Hadis Usûlü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed (v. 587/1191), *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi'ş-şerâ'i'*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts., I-VII.

Kaya, Eyyüp Said, “Malikî Mezhebi”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, s. 519-534.

Kehhâle, Ömer Rızâ (v. 1905/1987), Mu'cemü'l-müellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1414/1993, I-IV.

Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb Mahfuz b. Ahmed b. Hasan el-Hanbelî (v. 510/1116), *et-Temhîd fî usûli'l-fikh* (thk. Müfid Muhammed Ebû Amşe-Muhammed b. Ali b. İbrahîm), Dârü'l-Medeniyye, Cidde 1406/1985, I-IV.

Kılıç, Hulusî, “İbnü'l-Hâcib”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 55-58.

Kızılkaya, Necmettin, “Fıkıh Usulünde Sahâbe Fetvasının Kaynaklık Değeri ile İlgili Yaklaşımlar ve Bunların Tahlili”, *İLEM Yıllık*, sy. 4, İstanbul 2009, s. 30-41.

Koca, Ferhat, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, İsam Yayınları, İstanbul 2011.

_____, *İslâm Hukuk Tarihinde Selefî Söylem Hanbeli Mezhebi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011.

_____, “İbn Müflih, Şemseddin”, *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 217-218.

_____, “İbn Teymiyye, Takıyyüddin”, *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 391-405.

_____, “İbnü’l-Hümâm”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 87-90.

_____, “Merdâvî, Ali b. Süleyman”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 117.

_____, “Molla Hüsrev ”, *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 252-253.

_____, “Mir’âtü’l-usûl”, *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 148.

_____, “*Müslemü’s-sübût*”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 83-84.

Koçyiğit, Talât, *Hadîs Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.

Köse, Saffet, “İsnevî”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2001, s. 160-161.

Lâmişî, Mahmud b. Zeyd (v. 539/1144), *Kitap fî usuli’l-fikh* (nşr. Abdülmecid Türkî), Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1995.

Liv, Cemil, “Debûsî’nin İmam Şâfiî’nin Sahâbe Kavlini Terk Edip Kıyasla Amel Ettiğini İddia Ettiği Meseleler”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2020, c. XX, sy. 2, Konya 2020, s. 659-695.

Mahallî, Ebû Abdillâh Celâlüddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî (v. 864/1459), *el-Bedrüttâlî fî halli Cem’i’l-cevâmi’* (el-Âyâtü’l-beyinât’la birlikte), Dârü’l-Fikr, Beyrut 1402/1982, I-II.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahî el-Himyerî (v. 179/795), *el-Muvatta’*, (Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivayeti), (nşr. Beşşâr Avvâd Ma’rûf), Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1417/1997, I-II.

Merdâvî, Ebü’l-Hasan Alâüddîn Ali b. Süleyman b. Ahmed (v. 885/1480), *et-Tahbîr şerh’t-Tahrîr fî usûli’l-fikh* (thk. Abdurrahman b. Abdullah el-Cibrîn-İvaz b. Muhammed el-Karânî-Ahmed b. Muhammed es-Serrâh), Mektebetü’r-Rüşd, Riyad 1421/2000, I-VIII.

Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr (v. 593/1197), *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1996, I-IV.

Molla Cîven, Ahmed b. Ebî Sa'îd b. Abdillâh el-Leknevî, (v. 1130/1718), *Şerhu Nûri'l-envâr 'ale'l-Menâr* (Nesefî'nin Keşfü'l-esrâr'ı ile birlikte), İhsan Kitabevi, İstanbul 1986, I-II.

Molla Fenârî, Şemsüddîn Muhammed b. Hamza b. Muhammed (v. 834/1431), *Fusûlü'l-bedâi' fî usûli's-şerâi'* (thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1427/2006, I-II.

Molla Hüsrev, Muhammed b. Firâmuz (v. 885/1480), *Mir'âtü'l-usûl şerhu Mirkâti'l-vusûl*, Dersaâdet, İstanbul 1321.

Mustafa, İbrahim-Zeyyât, Ahmed Hasan-Abdülkadir, Hamid-Neccâr, Muhammed Ali, *el-Mu'cemü'l-vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, I-II.

Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî (v. 261/874), *el-Câmi'u's-sahîh* (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1412/1991, I-V.

Nas, Taha, *İmam Şâfi'ye Göre Sahabe Kavlinin Kaynak Değeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2001.

_____, "İmam Şâfi'nin Sahâbe Kavline Bakışı", *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, c. I, sy. 1, Mardin 2014, s. 183-208.

en-Nemle, Abdülkerim b. Ali b. Muhammed, *İthâfü zevi'l-besâir bi şerhi Ravzatü'n-nâzır fî usûli'l-fikh alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Dârü'l-Âsıma, Riyad 1417/1996, I-VIII.

_____, el-Câmi‘ li mesâilî’l-usûlî’l-fikh ve tatbîkuhe ale’l-mezhebi’râcih, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad 1420/2000.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali (v. 303/915), *es-Sünen* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebetü’l-Matbûati’l-İslâmiyye, Halep 1406/1986, I-IX.

Nesefî, Ebû’l-Berakât Hâfızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (v. 710/1310), *Menârü’l-envâr* (İbn Melek’in Şerhu’l Menâr’ı içinde), Salâh Bilici Kitabevi, İstanbul 1965.

_____, *Keşfü’l-esrâr şerhu’l-musannif ‘ale’l-Menâr* (Molla Cîven’in Şerhu Nûri’l-envâr’ı ile birlikte), İhsan Kitabevi, İstanbul 986, I-II.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî (v.676/1277), *Kitâbu’l-Mecmû‘ şerhu’l-Mühezzeb li’ş-Şîrâzî* (thk. Muhammed Necib el-Mutî), Mektebetü’l-İrşâd, Cidde ts., I-XXIII.

_____, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müsim b. Haccâc*, Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1392, I-XVIII.

Okuyucu, Nail, “Hulûlû”, *DİA EK-1*, İstanbul 2020, s.564-565

Özdemir, Recep, *İmâm Mâlik ve Sahabe Kavline Yaklaşımı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2012.

_____, “İmâm Mâlik’in Metodolojisinde Sahabî Kavlinin Delil Değeri”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy. 22, Konya 2016, s. 203-225.

_____, *İmam Mâlik ve Metodolojisi*, Hiperyayın, İstanbul 2017.

Özel, Ahmet, “Mâlik b. Enes”, *DİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 506-513.

Özel Ahmet, “Kelvezânî”, *DİA*, XXV, İstanbul 2002, s. 217-218

_____, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013.

_____, “Bâcî”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 414-415.

_____, *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 406-407.

Özen, Şükrü, “İbnü’l-Kassâr”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 104-105.

_____, “Sadruşşerîa”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 427-431.

Özmen, Ramazan, *Hanbelî Usulcülerin Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu, Ankara 2018.

Pezdevî, Ebü’l-Hasan Ebü’l-‘Usr Fahrülislam (v. 482/1089), *el-Usûl* (Keşfü’l-esrâr ile birlikte), (thk. Muhammed el-Mu‘tasımbillah el-Bağdâdî), Dârü’l-Kütübi’l-Arabî, Beyrut 1414/1994, I-IV.

Pezdevî, Sadrü’l-İslâm Ebu’l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm (v. 493/1100), *Ma‘rifetü’l-hüceci’s-şer‘iyye* (thk. Abdülkadir b. Yasin b. el-Hatîb), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1420/2000.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer (v. 606/1209), *el-Mahsûl fî ‘ilmi usûli’l-fikh* (thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Âlvânî), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1412/1992, I-VI.

er-Reysûnî, Ahmed-Çavuşoğlu, Ali Hakan, “Şâtıbî, İbrâhim b. Mûsâ”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 373-375.

Ruhûnî, Ebû Zekerıyyâ Yahya b. Musa (v. 773/1372), *Tuhfetü’l-mes’ûl fî şerhi Muhtasarı Müntehâ’s-Sûl* (thk. el-Hâdî b. Hüseyin Şübeylî -Yusuf el-Ahdar el-Kayyim), Dârü’l-Buhûsi’d-Dirâseti’l-İslâmiyye, Dübey 1422/2002, I-IV.

Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd el-Mahbûbî (v.747/1346), *et-Tavzîh şerhu't-Tenkîh (et-Telvîh ile birlikte)*, (nşr. Muhammed Adnan Derviş), Dârü'l-Erkam, Beyrut 1419/1998, I-II.

Safiyüddin el-Hindî, Muhammed b. Abdurrahim (v. 715/1315), *Nihâyetü'l-Vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl* (thk. Salih b. Süleyman el-Yusuf-Sa'd b. Salim es-Süveys), Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1419-1999, I-IX.

Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî (v. 240/850), *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, Dârü Sâder, Beyrut ts., I-VI.

Saymerî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali b. Muhammed (v. 436/1045), *Kitâbü Mesâilü'l-hilâf fi usûli'l-fikh* (nşr. Abdelouahad Jahdani), Yay.y., Marseille 1991.

_____, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihî*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1405/1985.

Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr (v. 489/1096), *Kavâtu'u'l-edille fi'l-usûl* (thk. Abdullah b. Hâfız el-Hakemî), Mektebetü't-Tevbe, Riyad 1419/1998, I-V.

Semerkindî, Ebû Bekir Alâuddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed (v. 539/1144), *Mizânü'l-usûl fi netâicu'l-'ukûl* (nşr. M. Zeki Abdülber), Yay.y., Devha 1404/1984, I-II.

Serahsî, Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed (v. 483/1094), *el-Usûl* (thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî), Dârü'l-Marife, Beyrut 1418/1997, I-II.

Siddîkî, Muhammed Zübeyr, "İslâm Hukukunda Hadisin Yeri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*; c. XII, Ankara 1964, s. 113-117.

es-Silmî, 'Iyâd b. Nâmî, *Usûlü'l-fikh ellezî lâ yese'u'l-fakîh cehlüh*, Dârü't-Tedmüriyye, Riyad 1426/2005.

Stodolsky, Volkan Yıldiran, A New Historical Model And Periodization For The Perception Of The Sünnah Of The Prophet And His Companions, ProQuest LLC., Chicago 2212.

Sübkî, Tâceddin Ebû Nasr (v. 771/1370), *Cem‘u‘l-Cevâmi‘ fî usûli‘l-fikh* (thk. Abdülmün‘ım Halil İbrahim), Dâru‘l-Kütübi‘l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

_____, *Ref‘u‘l-hâcib ‘an Muhtasarı İbni‘l-Hâcib* (thk. Ali Muhammed Muavvaz-Adil Ahmed Abdü‘l-Mevcûd), Âlemü‘l-Kütüb, Beyrut 1419/1999, I-IV.

_____, *Tabakâtü‘ş-Şâfiyyeti‘l-Kübrâ* (nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî- Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Dâru İhyâi‘l-kütübi‘l-Arabiyye Kahire 1413/1992, I-10.

Sübkî, Takıyyüddîn Ebü‘l-Hasen Ali b. Abdilkâfi (v.756/1355)–Sübkî, Tâcuddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi (v. 771/1370) , *el-İbhâc fî şerhi‘l-Minhâc* (thk. Ahmed Cemâl ez-Zemzemî- Nureddîn Abdülcebbâr Sagîrî), Dâru‘l-Buhûsi‘d-Dirâseti‘l-İslâmiyye, Dübey 1424/2004, I-VII.

Şâ‘bân, Zekiyüddîn, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, Türkiye Diyânet Vakfi Yayınları, Ankara 2011.

Şa‘lân, Abdurrahman b. Abdullah, *Usûlü fikhi‘l-İmâm Mâlik-Edilletühü‘n-nakliyye-*, Câmiatü Muhammed b. Suud, Riyad 2003/1424, I-II.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs (v. 204/820), *er-Risâle* (thk. Ahmet Muhammed Şakir), Dâru‘l-Kütübi‘l-İlmiyye, Beyrut ts.

_____, *el-Ümm* (nşr. Muhammed Zührî en-Neccâr), Mektebetü‘l-Külliyâtî‘l-Ezheriyye, Kahire 1381/1961, I-VIII.

Şâtübî, Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnatî (v. 790/1388), *el-Muvâfakât fî usûli‘ş-şer‘a* (nşr. Abdullah Dıraz.), Dâru‘l-Marife, Beyrut 1416/1996.

Şelebî, Muhammed Mustafa, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, ed-Dârü'l-Câmi'ıyye, Beyrut ts., I-II.

Şemsüddîn el-Cezerî, Muhammed b. Yusuf b. Abdullah (v. 711/1312), *Mi'râcü'l-Minhâc şerhu Minhâci'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl* (thk. Şa'bân Muhammed İsmail), Matbaatü'l-Hüseyni'l-İslâmî, Kahire 1413/1993, I-II,

Şinkâtî, Muhammed Emîn b. Muhammed el-Muhtâr el-Cekenî (v.1393/1974), *Müzekkire usûli'l-fikh alâ Ravzati'n-nâzir*, Dârü Âlemi'l-Fevâid, Mekke 1426.

Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Fîrûzâbâdî (v. 476/1083), *et-Tebşire fî usûli'l-fikh* (thk. Muhammed Hasan Heyto), Dârü'l-Fikr, Dımaşk 1403/1983.

_____, el-Lüma' (thk. Muhyiddîn Dîb Mestû-Yusuf Ali Büdeyvî), Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, Dımaşk 1416/1995.

_____, Şerhu'l-Lüma', (thk. Abdülmecid Türkî), Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1408/1988, I-II.

_____, *el-Mühezzeb fî fikhi'l-İmâm eş-Şâfiî* (thk. Muhammed Necib el-Muti'î), (Nevevî Kitâbu'l-Mecmû' içinde), Mektebetü'l-irşâd, Cidde ts., I-XXIII.

_____, *Tabakâtü'l-fukahâ* (nşr. İhsan Abbas), Dârü'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut ts.

Taşkın, Süleyman, *Beşinci ve Altıncı Yüzyıl Hanefî Usulcüleriyile Karşılaştırmalı Olarak Gazzâli'nin Delil Teorisinde Şer'u Men Kablena ve Sahâbî Kavli*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.

Taşköprizâde, Ahmed b. Muslihuddîn Mustafa (v. 968/1561), *Tabakâtü'l-fukahâ* (nşr. Ahmed Neyle), Yay.y., Musul 1954.

Teftezânî, Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Ömer (v. 792/1390) *et-Telvîh fî keşfi hakaiki’t-Tavzîh*, (et-Tavzîh ile birlikte), (nşr. Muhammed Adnan Derviş), Dârü’l-Erkam, Beyrut 1419/1998, I-II.

Tilimsânî, Ebû Abdillâh eş-Şerîf Muhammed b. Ahmed b. Ali (v.771/1370), *Miftâhu’l-vusûl ilâ binâi’l-fürû‘ ‘ale’l-usûl* (thk. Muhammed Ali Ferkûs), Müessesetü’r-Reyyân, Mekke 1419/1198.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (v. 279/892), *Sünenü’t-Tirmizî* (nşr. Beşşâr Avvâd M‘arûf), Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1998, I-VI.

Toksarı, Ali, “Hadis İlmi Açısından Sahâbî Kavli Ve Değeri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. II, Kayseri 1985, s. 339-357.

Urmevî, Sirâcüddîn Ebü’s-Senâ Mahmûd b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Hâmid (v. 682/1283) , *et-Tahsil mine’l-Mahsûl* (thk. Abdülhamîd Ali Ebû Züneyd), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1408/1988, I-II.

Urmevî, Tâcüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Hüseyin (v. 653/1255), *el-Hâsil mine’l-Mahsûl* (nşr. Abdüsselâm Mahmûd Ebû Nâcî), Câmîatü Gâzi Yûnus, Bingazi 1994, I-II.

Ünal, İsmail Hakkı, İmam Ebu Hanife’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu, DİB Yayınları, Ankara 2010.

Ünal, Abdullah, “Sahâbî Kavlinin Hücciyeti”, *Bitlis İslâmiyat Dergisi*, c. I, sy. 2, Bitlis 2019, s. 17-31.

Ünal, Abdülkerim, “Kiyâ el-Herrâsî”, *DİA*, XXVI, Ankara 2006, s. 126.

Ünver, Ahmet Numan, “Hanefî Usul Düşüncesinin Temellendirilmesinde Sahâbe Uygulaması: Serahsî Örneği”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, c. XXV, sy. 3, Sivas 2021, s. 1359-1379.

Üsmendî, Ebü'l-Feth Alâüddîn Muhammed b. Abdilhamid b. Hüseyin es-Semerkindî (v. 552/1157), *Bezlü'n-nazar fi'l usûl* (thk. Muhammed Zeki Abdülber), Mektebetü Dâri't-türâs, Kahire 1412/1992.

Yaman, Ahmet, “ Sahâbenin Fıkhî Mezheplere Kaynaklığı”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 38, Konya 2014, s. 11-44.

Yaran, Rahmi, “Bihârî”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 139.

Yaşaroğlu, M. Kamil, “İbnü's-Sabbâğ”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 192-193.

_____, “*Mecâmiu'l-hakâik*”, *DİA*, XXVIII, İstanbul 2003, s. 217.

Yayla, Mustafa, “Hâdimî, Ebû Saîd”, *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 24-25.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Fahreddin er-Râzî”, *DİA*, İstanbul 1995, s. 89-95.

_____, “İbn akîl, Ebü'l-Vefâ”, *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 301-302.

Yüksel, Emrullah, “Âmidî, Seyfeddin”, *DİA*, III, İstanbul 1991, s. 57-58.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed (v.1205/1791), *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (thk., Muhammed Kâsım v.dğr.), Yay.y., Bingazi 1386/1966, I-X.

Zeydan, Abdülkerim, *el-Vecîz fi usûli'l-fikh*, Müessisetü Kurtuba, Beyrut 1987.

_____, *el-Medhal li dirâseti'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, Müessetü'r-Risâle, Beyrut 1411/1990.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh (v. 794/1392), *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh* (thk. Abdülkâdir Abdullâh el-‘Ânî), Vizâratü'l-evkâf ve'ş-şüûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 1413/1992, I-VI.

Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed (v.762/1360), *Nasbü'r-râye li-ehâdîsi'l-Hidâye* (thk. Muhammed Avvâme), Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 1418/1997, I-V.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn Muhammed b. Ali b. Fâris (v. 1893/1976), *el- A'lâm: Kâmûsü terâcim li-eşheri'ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn* (nşr. Züheyr Fethullah), Dârü'l-İlm lilmelâyîn, Beyrut 2002, I-VIII.

ez-Zühaylî, Vehbe, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, Dârü'l-Fikr, Dimaşk 1406/1986, I-II.